

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tolnai Ottó hetvenéves

TOLNAI OTTÓ verse 737

ESTERHÁZY PÉTER: Ha én lennék Tolnai Ottó 746

VARGA MÁTYÁS: Hvar-(emlék)blog 748

PÁLINKÁS GYÖRGY: Három kép (Tolnai Ottóról) 754

*

RAKOVSZKY ZSUZSA: A kegyetlen tükör (regényrészlet) 756

RAKOVSZKY ZSUZSA: Ami volt, nem ér sohasé véget (Ménesi Gábor beszélgetése) 762

HALÁSZ MARGIT: Én és a Marlboro Man (elbeszélés) 769

BURNS KATALIN: Juhász köhög (novella) 775

VASADI PÉTER verse 781

CSORDÁS GÁBOR verse 783

VÖRÖS ISTVÁN versei 784

JÁSZ ATTILA versei 786

SZÁNTÓ T. GÁBOR: Az első óra (regényrészlet) 788

BECK ZOLTÁN: olajraktár (novella) 796

DRAGOMÁN GYÖRGY: Öt kép-perces 800

Tüskés Tibor (1930– 2009)

TÜSKÉS TIBOR: Búcsú a betűktől – Pécs, Rét utca kettő (Ágoston Zoltán beszélgetése) 806

TÜSKÉS TIBOR: Pótlás (Fodor András és Tüskés Tibor levelezésének három kötetéhez) 813

TÜSKÉS TIBOR és FODOR ANDRÁS levelezése 815

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ: „Szülőföldem szép határa...” (Tüskés Tibor és a Balaton) 824

*

MELIORISZ BÉLA versei 833

NAGY MÁRTA versei 834

GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR verse 839

TOROCZKAY ANDRÁS versei 841

2010

JÚLIUS-AUGUSZTUS

MIKLYA ZSOLT versei 843

KORPA TAMÁS versei 846

JULIAN BARNES: Franciaságok (*Mihálycsa Erika fordításában*) 848

ANDRÁS SÁNDOR: A kohézióról: hogyan áll össze egy műalkotás a megélésben 866

*

GÖRFÖL BALÁZS: Véletlen sorsok, sorsszerű véletlenek (*Rakovszky Zsuzsa: A Hold a hetedik házban*) 879

BEDECS LÁSZLÓ: Boldogság, gyere haza! (*Kántor Péter: Megtanulni élni*) 884

VERES ANDRÁS: József Attila korszakai (*Vita Bókay Antallal*) 892

BUDA BORBÁLA: Logikája? (*N. Horváth Béla: A líra logikája. József Attila*) 903

A Jelenkor postájából

KÖRNER GÁBOR: Megjegyzések Gömöri György kritikájához 910

KÉPEK

HEGEDŰS 2 LÁSZLÓ alkotásai (*műmellékleten*)

OROSZ ISTVÁN: Tüskés Tibor 812

Janus Pannonius: Dunántúli mandulafácska (*T. T. emlékének*) 814

Fényképek Tüskés Tiborról 832

*Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,*

*a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.*

OKM

maszre

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

VIDÉKEN: Debrecenben: SZIGET Egyetemi könyvesbolt.

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. – Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrásy út 45.

www.jelenkor.net

690,– Ft

JELENKOR

9 770447 642002 1 0007

JELENKOR

LIII. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHA ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215–305, 510–752, 510–753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4140,- Ft, a II. félévre 3450,- Ft,
egy évre belföldre: 7590,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

Békés Pál
(1956–2010)

2010. május 28-án elhunyt Békés Pál író, drámaíró, műfordító, forgatókönyvíró. 1980-ban végzett az ELTE magyar–angol összehasonlító irodalomtörténet szakán. 1994-től 2000-ig a Magyar Televízió stúdió-vezetője, majd felelős szerkesztője volt. 2000-től az IBBY (Gyermekkönyvek Nemzetközi Tanácsa) magyar bizottságának elnöke. 2004-ben a nagy-britanniai magyar kulturális évad művészeti kurátoraként dolgozott. Ő volt A Nagy Könyv mozgalom ötletadója. Számos regény, novelláskötet, színpadi és gyermekirodalmi alkotás szerzője. Irodalmi munkásságát többek között IBBY-díjjal, Az Év Gyermekkönyve díjjal, József Attila-díjjal, Márai-díjjal és Szép Ernő-életműdíjjal is elismerték.

THEALTER – TOLNAI VILÁGLEXIKONA címmel rendezik meg Szegeden július 16. és

20. között a 20. Thealter Fesztivált, melynek centrumában ezúttal a hetvenéves *Tolnai Ottó* életműve áll. Az eseményen a *Jelenkor* folyóirat Tolnai-esttel mutatkozik be július 17-én.

*

AZ ÖRDÖGKATLAN FESZTIVÁLT immár harmadik alkalommal rendezik meg Nagyharsányban, Kisharsányban és Palkonyán augusztus 4. és 8. között. A változatos programkínálatban szerepelnek színházi előadások, koncertek, képzőművészeti és irodalmi programok. Szerzői beszélgetésekre kerül sor *Makai Ildikó*val, *Kovács András Ferenc*cel, *Dragomán Györggyel*, *Marno Jánossal*, *Háy Jánossal*, *GreCsó Krisztiánnal*, és bemutatkozik a *Székelőföld* című folyóirat is.

*

VÁROSFOGLALÁS címmel jelentős pécsi személyiségek portréiból rendezett kiállítást a pécsi Parti Galéria. A mintegy másfélszáz híres ember képét és a róluk szóló információkat tartalmazó plakátokat a város különböző pontjain tekinthetik meg a járókelők a köztereken, házfalakon.

Szerzőink

Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicsón él.
Esterházy Péter (1950) – író, Budapesten él.
Varga Mátyás (1963) – költő, a *Pannonhalmi Szemle* szerkesztője, Pannonhalmán él.
Pálincás György (1946) – költő, író, Budapesten él.
Rakovszky Zsuzsa (1950) – költő, író, műfordító, Sopronban él.
Ménesi Gábor (1977) – könyvtáros, Hódmezővásárhelyen él.
Halász Margit (1964) – író, Budapesten él.
Burns Katalin (1976) – tanár, fordító, Budapesten él.
Vasadi Péter (1926) – költő, esszéista, Budapesten él.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi *Jelenkor* Kiadó igazgatója, Pécsen él.
Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatán él.
Szántó T. Gábor (1966) – író, költő, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.
Beck Zoltán (1971) – zenész (30Y), egyetemi tanársegéd, Pécsen él.
Dragomán György (1973) – író, Budapesten él.
Tüskés Tibor (1930–2009) – író, irodalomtörténész, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője.
Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.
Bartusz-Dobosi László (1971) – író, tanár, Pécsen él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.
Nagy Márta (1982) – költő, Budapesten él.
Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.
Toroczkay András (1981) – költő és kertész, Budapesten él.
Miklya Zsolt (1960) – pedagógus, író, a Parakrétoz kiadó szerkesztője, Kiskunfélegyházán él.
Korpa Tamás (1987) – költő, irodalomkritikus, az *Új Hegyvidék* és a *Szkhion* című irodalmi lapok szerkesztője, a Debreceni Egyetem hallgatója.
Julian Barnes (1946) – angol író, kritikus.
Mihálycsa Erika (1977) – műfordító, anglista, Kolozsváron él.
András Sándor (1934) – költő, irodalomtörténész, esszéista, Nemesvitán és Budapesten él.
Görföl Balázs (1984) – kritikus, a PTE Esztétika tanszékén tanít, Pécsen él.
Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.
Veres András (1945) – irodalomtörténész, irodalomszociológus, az MTA Irodalomtudományi Intézetének osztályvezetője, Budapesten él.
Buda Borbála (1985) – egyetemi hallgató (ELTE), Budapesten él.
Körner Gábor (1969) – műfordító, kritikus, Budapesten él.

Nem könnyű

Jász Attilának

Egy orrszarvúval bajlódom
ki bajlódott már számárral
én bajlódtam
lóval netán nevelt üszőket
én neveltem üszőket
bajlódtam bikákkal
az sejtheti nem könnyű
nem könnyű egy orrszarvúval
egy orrszarvúval bajlódom
azzal a kis holland katonával
ki először vezette körbe
mutatta be Európában
egyszer régen ugyanis már próbálkoztam
(nem nagy sikerrel) megjelenítésükkel
majd később is próbálkoztam
nem könnyű
a kis hollandus benn alszik nála
éjszakánként még jobban elnehezülnek
a kis hollandus magukra zárja
a ketrec vastag rácsait
álmlukban órjas ólomlabdák gurulnak
s ha netán összeütköznek
nem szólnak
nem könnyű
egy orrszarvúval bajlódom
úgy képzelem éppen azt az orrszarvút
emelik fellini hajójára
melynek fedélzetájában délszláv kivándorlók
szalonjában pedig pina bausch sápadt profilja
pina bauscht én valamiért mindig is
albán származásúnak tudtam
de amikor lett volna alkalmam
nem mertem származása felől kérdezni
nem könnyű az albán kérdés
nem könnyű
jóllehet én albán bélyegeket gyűjtök

próbálj meg versben felemelni
nem könnyű
versben felemelni egy albán bélyeget
bivaly van rajta
és a bélyeg valamiféleképpen átvette
a bivaly súlyát
próbáld meg felemelni
nem könnyű
én ismertem öreg súlyemelőket
kiknek már egy pohár vizet sem volt
szabad felemelni
én itattam őket
az öreg súlyemelőket
kiknek már egy pohár vizet sem volt
szabad felemelni
egy pohár vizet sem
én itattam őket
nem könnyű
noha pina bausch fellini filmjében
azon a hajón alatt délszláv kivándorlókkal
s az orrszarvúval
egy sápadt orosz grófnőt alakít
az albán kérdés nem könnyű
a hajónak nincs tőkesúlya
az orrszarvú a hajó tőkesúlya
nem könnyű
nem könnyű egy orrszarvúval bajlódni
beemelni egy hajóra
kedves költőm katedrálisnak nevezi
katedrálisnak az orrszarvút
melynek nincsen ablaka
hogyan imádkozni egy orrszarvúban
kedves költőm imái
egy orrszarvúban visszhangzanak
nem könnyű követni
együtt imádkozni vele
nem könnyű
az aláhulló bazalttömbök
alá tartani arcodat
táncolni az órjas ólomlabdák között
nem könnyű
együtt imádkozni egy orrszarvúval
körbevezetni Európán
nem könnyű
mint más szentek ahogy tartják
tenyereden tartani azt a katedrálíst

nem könnyű
csak maga az orrszarvú több tonna
plusz a nyolc vagon trágya
nem könnyű
a nyolc vagon trágya
mit az idén saját kezünkkel kellett
a földre
a mi földünkre teríteni
noha tényleg boldogok voltunk
mint patyolat damaszt ha terítesz
vasárnapi ebédhez
mint rétestésztát ha húzol körbe-körbe
boldogok voltunk
boldogok míg terítettük a trágyát
terítettük a mi földünkre
a nyolc vagon trágyát
nem könnyű
valamint a két kocsi hideg fekete bánáti föld
sem volt könnyű
amit meg a kőművesek által tönkretett udvaron
kellett szétszórnom
csak lapátolja mondta a traktoros
jó hideg
nem sütős mint ez a maga szikese
jó hideg
csak lapátolja
és én lapátoltam
csak lapátolja mintha a saját sírjára lapátolná
és én lapátoltam
akárha a nyolc vagon trágyát
nem könnyű
lapátoltam akárha a saját síromra
nem könnyű
jöllehet mindig is formaművésznek tudtam magam
(csak nem mondtam)
nem könnyű saját sírunkra lapátolni
a földet
még ha jó hideg és szép fekete
bánáti föld is
jöllehet én inkább virágzó sziket
szeretnék magamra szórni
magam a virágzó sziken szétszóródní
nem könnyű
egy lapát dolgozik magában a pusztában
mondják dobálja magára a földet
szalajtott

a minap még egy hosszú nyelű
partvissal szaladgált itt
akárha átlósan a végtelenben
nem könnyű
ilyen (milyen) formában megverselni ezt a történetet
a prózaíró örül a történetnek figyelmesen
egyik sarokból a másikba futva
szövegébe szövögeti finom ezüstös drótjait
ilyen (milyen) formában megverselni
mint szemmel ha vernek megverselni
ugyanis az történt
még tavaly felénk keveredett egy juhász
aki egy éjszaka kártyázás közben
arról kezdett mesélni hogy fél életét
börtönben töltötte
ugyanis embert ölt
de mindezt csak úgy mellékesen
meg azt is hogy együtt ült
a vajdasági trockistákkal
a stratégia bácsival
trockij körösztapámmal
ha nem kártyázunk nagy hidegekben
én gyarmati bélyegeimet szedem elő
a kis gyarmati katonáról mesélek
aki beszerzett egy orrszarvút
és körbevezette Európán
szép szűz tömbökben hullik a hó
be vagyunk temetve
épp a kis gyarmati katona halálánál tartok
már ő is a ketrecben él
már nem jön a rácsokon kívültre
a kíváncsi nép eteti már őt is
búzüktől fuldokolnak Európa városai
már rég nem nyitják ki a mutatványos bódét
nem kíváncsi a kíváncsiakra
az orrszarvú szaruszemölcsös oldalának
dőlve szenderedik álomra
az ólomlabdákkal játszva
hal meg
akárha ama benti misén imádkozva
az emberek nem tudják mit kezdjenek
a két tetemmel
egyik sem könnyű
az orrszarvú tonnái
a nyolc vagon trágya
a kis hollandus ólomlabdái
gyarmatai
mert a juhászt az is érdekli

tömjék-e ki őket
a kis gyarmati katonát és az orrszarvút
a törökanizsai preparátor talán elvállalná
hiszen már flamingót is preparált
de hol szerezni annyi
legalább két zsák mondja valaki
nem könnyű
két zsák arzént átcipelni a tiszán
egy versben
látom magam a kompon két zsák arzénnal
magyar- és törökanizsa között
egy versben
körülvesznek a rendőrök
alkudozom a preparátorral a flamingóra
ugyanis flamingókkal is bajlódtam
egyszer soká kóvályogtam a pó deltájában
hónom alatt egy döglött flamingóval
persze valójában nem is rólam van szó
noha csak én ismerem a bánáti preparátort
az a figura sem én voltam aki
azzal a végtelen partvissal kezében
térdre esett
zokogott a sziken
ha olvasod figyeld
ha olvasom én is figyelem
ki zokog a sziken
nekem kell beszereznem a két zsák arzént
a tiszta közepén rendőrök vesznek körül
mindig is ilyen novellákat szerettem volna írni
ám most egy versben
mind bonyolultabb verzifikációs kérdések
egy figura a tiszta közepén két zsák arzénnal
szóval kitömni vagy nem tömni ki
avagy szarszappant főzni belőle
mert valaki azt ajánlotta
bőréből művészkedjen valamit a szíjgyártó
a tüllökből meg fűrészeljenek fésűket
mária-rózának szép csontfésűi vannak
a csontfésű szép
a juhász viszont azt állítja
műanyag fésűn jobb muzsikálni
ő műanyag fésűn muzsikált a börtönben
a vajdasági trockistáknak
de közben trockij köröszta meghalt
a klasszikusok közül mondja a juhász
már csak stratégia bácsi él

azért mondom nem könnyű
immár csak a kecskéje viszi tovább nevét
nyesett kis ősz álszörzetét
viszont trockij egy könyve tényleg velem van
(velem merleau-ponty korai tanulmánya
a les temps modernes-ből)
érdekes újraolvasni mit ír rozanovról
blokról jeszenyinről pilnyakról
(mert majd ismét nagy riportokat kell írni
mint pilnyak idejében)
jöllehet ma már engem is csak
frida kahlóhoz való viszonya foglalkoztat
a szép naiv szüirszocreál performer
testművész
egy haldokló test művészete
igen csak trockij (valamint breton)
fridához való viszonya foglalkoztat
illetve az a borzalmas jégcsákány
amit koponyájába vágtak
ugyanis a mi házunk mögött is
volt egy jégverem
sokszor nyomta a cukrász kezembe a jégcsákányt
hozzak nagy porcelántégelyei köré jégmorzsát
és én csapkodtam a jégcsákánnyal
a nádréteg alól kiemelt gyémántfényű
sózott tömböket
és amikor a házunk kigyulladt
a cukrász haját tépve szaladgált a hatalmas máglya körül
langyos kis tóvá lett a jégverem
nem értettem miért a jégtömbjeit siratja
és nem a mi házunkat
a tűzoltók baltája is akár a jégcsákány
hajnalodik hallom kopasz nyakú fehér kakas
(két kopasz nyakú fehér kakasunk volt
verték egymást
a gyengébbnek elvágta feleségem a nyakát
hogyan leírni egy kopasz nyakú kakas
nyakának elvágását
s különben is miért nem az erősebbnek
vágta el a nyakát)
a gyöngyösök alálebbenek az olajról a palatetőre
hallom a lovak patája alatt szakadozik a jég
mint alattam a tisztaszoba padlódeszkái
fel fogom tüzelni őket
jöllehet még egyelőre csutkával fűtöm a kemencét
jó csutkával fűteni itt a behavazott járásszélen
mint tobozzal otthon palicsfürdőn

nem merek nekidőlni a kemencének
 elvékonyodott már csak a mész tartja púpját
 akár egy órjas forró tojás
 istenem mégis megtojtál nekünk
 megtojtad órjas forró tojásodat
 a hó puha fészkébe
 mondom nem könnyű
 akárha egy kifűjt
 ólommal teleöntött tojás
 a semmi tojása
 a kis hollandus órjas ólomlabdája
 nem könnyű
 szintén verzifikációs problémákat vet fel
 jóllehet tudod mennyi időt szenteltem
 celan
 illetve hát rosa luxemburg megvert szemű
 román bivalyainak
 mert rosa okos fejét is valami csákány-
 féleséggel verték szét
 nem könnyű visszatérni a kis gyarmati katonához
 az orrszarvú sötét katedrálisához
 imánk sötét tömbjeihez
 órjas ólomlabdáihoz
 juhászunkhoz aki embert ölt
 nem könnyű
 hiszen cukros
 látom épp leesett a lábáról egyik ujjá
 nem könnyű
 nem könnyű
 egyáltalán nem könnyű —————
 festőbarátomról* kellett volna szólnom talán
 tőle kezdeni
 igen talán ha tőle indultam volna
 e kései rekapitulációmban
 a balaton mellett élt közvetlen
 izgalmas installációkat készített
 egy kis hajót mutatott például
 nem mondta de egyértelmű volt
 noé bárkájáról van szó
 tíz apró semmis tárgyat helyezett beléje
 egyenkint felmutatta őket
 egy gyufaszál egy pénzérme egy sliccgomb
 egy kulcs egy portugál bélyeg
 egy elkopott ráspoly egy gyűszű

* Györgydeák György (1958–2008)

meg valami furcsaság
aminek nem mondta meg a nevét
ám közben festőbarátom meghalt
úgy halt meg hogy nem írtam volt róla
(mennyt hibáztam
ha még időben írtam volna festőbarátomról
talán még ő is élne
mennyt hibáztam életemben)
és lám versemben sem tőle indultam
pedig hát szépen megírhattam volna
azt a kis noé-bárkát
ugyanis az a semmis darabkája valaminek
amit sehogyan sem tudtam beazonosítani
hiába szaglászta
hiába harapdáltam
íze mint a leharapott bagóé
nagyokat köptem
végül azt kellett mondanom
szabad a vásár
egy rinocéroszbőr-darabka volt
valamelyik állatgondozó barátjától kapta
hiszen ő is állatgondozó volt
a borzokkal volt megbízva
nem könnyű a borzokat gondozni
egy kis zsiráfot
vízilóbébit cucliztatott
nem könnyű
a bárkában az a semmis valami
egy rinocéroszbőr-darabka volt
nélküle nem tudta volna vízre bocsátani
a kis hajót
be kellett valahogy emelnie magyarázta
nem volt könnyű
neki sem beemelni
még jóval fellini előtt a rinocérooszt
most arra gondolok együtt hajóznak
és a katedrális kulcsa is nála van
jöllehet nincs rajta ajtó nincs ablak
a katedrális kulcsa is nála van
tolvajkulcsokkal hiába próbálkoztam
nem könnyű mondja
nem könnyű
bármikor elsüllyedhetünk
jöllehet mondja a hajó fenekét
bodzabéllel tömte
az orrszarvú nehéz mondja

ám a bodzabél könnyű
ő is bodzabél saruban jár
mint én a festett vizeken
bodzabél saruban járok
táncolunk az ólomlabdák között
nem könnyű
bodzabél saruban sem könnyű
órjás ólomlabdák között táncolni
jöllehet úgy általában
könnyűnek bizonyultam
nem könnyű
egy orrszarvúval bajlódni
szétszórni a nyolc vagon trágját
nem könnyű
az orrszarvú nehéz
nehéz mint az élet
sötét katedrálisán nincs ablak
ajtaja sincsen
és a kulcs megboldogult barátomnál van
a sekrestyés olykor kezünkbe
ministránsok kezébe nyomta
a templom kulcsát
nyissuk ki
és én megijedtem
mert meg voltam győződve
éjszakánként minden bizonnyal
benn alszik házában az isten
és nem mertem velük menni
megkerültem a templomot
jöllehet azt az éjszakát
nem házában
éppen a borzok fészkében töltötte
nem könnyű
az orrszarvú mellett
a borzokkal is bajlódni
mert én immár a borzokkal is bajlódom
miként tőle
és megboldogult barátomtól tanultam
nem könnyű
a borz bűze
borzalom a tápláléka
nem könnyű
a bodzabél könnyű
az orrszarvú
a borz bűze nem könnyű
nem könnyű.

Ha én lennék Tolnai Ottó

– a Tolnai meg én, veszítene-e valaki ezen a cserén? Ő lenne hatvanéves, én meg három, s rajta lenne a nadrágom (Milne nyomán); lényegében ennyit akartam mondani, de azért egy kicsit még folytatom,

– ha én lennék, akkor olyan könnyen írnék születésnapi köszöntőt, nem is könnyen, hanem magától értődőn, úgy, hogy nem is látszana az alkalmiság, mert nála nincs alkalmi írás, mert minden az, minden alkalom az írásra, és minden írásnak van alkalmi, van oka, van szükségessége, van legitimitása, eltekintve attól, hogy semminek sincs, volt, de már nincs, a reneszánszban még volt, de már nincs,

– ha én lennék, akkor itt már nem efféle elvi izé, fejtegetés állna, hanem valami konkrétum, nem győznék kicsit mondani, a semmit, egy alma (az enyém és a tied), egy sirálymellcsont, egy golfpálya, egy komlólugas, kecskék, indigókockák, sírfeliratok, szőke fürtök, könyvmakettek, egy öntöttvas kertitörpe (20kg), egy öntöttvas Kossuth (23kg), egy öntöttvas Cupido (2kg),

– és természetesen a történetek, mert ha, akkor teli volnék történetekkel, a fülemből is az folya, akár a disznózsír, akkor nem kellene Hrabalba bújnom, elég volna magamba (bár az – poétikailag – kétségkívül nem ugyanaz), és csak beszélnék, beszélnék, beszélnék, és az olyan volna, mintha írnék és írnék és írnék (hát ez most is így van), és az olyan volna, mintha beszélnék, majdnem olyan volna, mert ha csupán olyan volna, akkor nem lehetne olyan, ravasz ez a Tolnai-féle *olyan volna*,

– de ha, akkor én evvel persze nem foglalkoznék, *külön* nem foglalkoznék evvel, nem foglalkoznék evvel tematikusan, hanem a történeteim folyamatosan a történeteimről is szólnának, és a történetekről szóló történetek és a nem történetekről szóló történetek közt semmi módon nem tudnánk különbséget tenni, ez is egy történet, ez a semmi mód, az önértelmezés világértelmezés és viszont, és még mindig a sirálymellcsontnál és disznóbőrövnél tartanánk (mellyel kisebb botrányt okoztunk, okoznánk, okoztunk volt, de állítólag a püspök úr azt mondta, hogy egy rutingyónással áthidalható lesz a sóval kivert kaucsuköv esete),

– és így lassacskán világos volna, hogy egy végtelen szöveg egy darabját olvassuk, a szöveg minden porcikájában ott volna ez a végtelen, vagy egy másik képpel ugyanerről, mintha lábjegyzeteket írna, illetőleg írnék egy nagy, ismeretlen szöveghez,

– egy nagy, ismeretlen szöveg vendége volnék (ezt ő úgy fejezi ki, hogy árvacsáth; árvaesti nincs, „Esti árva”, ez a *mondat* van),

– ha, akkor értenék a tengerhez, magyarként értenék a tengerhez, volnék így raritás, ez már a jugóiságom része volna, jugó volnék Jugó nélkül, általában, ami

volnék, az nem volna (ezt másképp úgy lehet mondani, hogy költő volnék, a létezésem költői volna, és mellesleg tudnám, Heidegger mire céloz),

– értenék a képekhez, volna szemem, nagyon értenék hozzájuk, és ez nem civil tudás volna, hanem az írásom tudása is, és értenék a szomszédokhoz, úgy volnék kelet-európai, úgy érteném a provincia minden szögletét, szusszanását, hogy egy pillanatra sem veszélyeztetne a provincializmus és az önsajnálát, régi-ónk ezen talán legkártékonyabb ikercsillaga, járnék Párizsba, New Yorkba, mintha át Kanizsára, volna ehhez érdeklődésem, szenvedélyem és barátaim (puff, oda az egyeztetés!), volna szemem a világra, közelre, távolra, vagyis volna egy helyem a világban, amit most csak ámulva bámulok, az árvaságnak és otthonosságnak ezt az éles és barátságos keverékét,

– avantgarde volnék, úgy, mintha ehhez lenne hagyományom, de ezt már nem szárazom tovább,

– igen, Istenem, ha én Tolnai Ottó volnék, kötényem is honnan volna.

De nem is Tolnai Ottó szeretnék lenni, ha szerethetnék valami lenni, ami nem vagyok, bár jobb pillanataimban egy kicsit vagyok Tolnai Ottó, dolgozom is rajta, tanulok, tanulom, hanem Tolnai Ottó *baráti köre* szeretnék lenni, a barátságnak egy fluiduma, folyója, egy mint olyanja, ezt jónak gondolnám, elcsépett szavammal könnyűnek és fényesnek, még ha most bele is zavarodtam ebbe a képbe, igaz, ha Tolnai Ottó lennék, ennek csak örülnék, ebből a zavarból építkeznék tovább, hisz, emlékszem jól, volna Palicson a félkarú Csápek bácsi műhelyében egy – – – de hiszen nem is Hrabal szól Tolnaiból, hanem a Švejk, illetve Hrabal a Švejk vállán áll (Pepin bácsi), és arra Tolnai, és arra (a kézirat, mint rendesen, itt megszakad; egy születésnap rózsaszínes szédületében ez így hangzik, erre emlékeztet Tolnai: a kézirat megszakad, az irodalom megy tovább) –

Hvar-(emlék)blog

Tolnai Ottónak

Éjfél körül ér a vonatunk Zágrábba. Itt mindig rengetegen szállnak fel. Elfáradtunk a melegtől, aludni szeretnénk, és – mint mindig – most is reménykedünk, hogy az a sok ember idén már nem a *mi* vonatunkkal akar majd utazni. A zsúfolt peront látva azonban működésbe lendül bennünk valami felháborodással vegyes „jogos” önvédelem: alvást színlelünk, hogy ne foglalják el a szemközti üléseket, ahova már feltettük a lábunkat, és nagyszerűen bevacoltuk magunkat. Az újonnan felszállók időnként benéznek a kupéba, egy darabig tiszteletben tartják megrendezett nyugalmunkat, de aztán előbb-utóbb megelégteli valaki, bejön, felkapcsolja a villanyt, és jelzi: itt, éppen ebben a fülkében szeretne leülni, pontosan oda, ahol most a lábunk van. Lepakolunk, és – most már *dafke* – próbálunk tovább aludni, de mire éppen sikerülne, mindig történik valami (újra jön a kalauz, egyik útítársunk kimegy végére).

Egyre jobban fázunk. Zágrábtól két mozdonyt kap a szerelvény: egyet előre, és egy másikat a végére. A Diesel-füst szép lassan rátapad a bőrünkre és a plüssülések jellegzetes izzadságszagával beivódik a ruhánkba.

*

A félálomban töltött éjszaka után a szürkület lényegében tapintatosan szoktat hozzá bennünket egy más világhoz: a Dinári-hegység kősvatagában igen sokszor csak sínpárnyi szűk párkányon fut a vonat. Rejtélyes, hogy egy-egy állomásnál hol van a település, ahonnan az emberek jönnek, vagy ahova vonatunkról leszállva reggel hazatérnek. Ismeretlen logika szerint zajlik az élet. A hosszabb-rövidebb alagutakban bedugul a fülünk, még a felhúzott ablakon át is bejön a füst, újabb réteg telepszik az arcunkra, kezünkre.

(Később hálókocsiban utazva mindez majd sokkal nyugalmasabb, bizonyos értelemben „privátabb” élménnyé válik.)

*

Szinte a testünkben érezzük, amikor megkönnyebbül a szerelvény, és onnantól kezdve már lefelé megyünk. Nő a lendület. Egyszer csak meglátjuk valahol, az egyik állomás előtt az első pálmafát. Mintha lenne egy láthatatlan vonal, amitől kezdve hirtelen kicserélődik a növényzet: az ismerős fákat, bokrokat felváltják az ismeretlen szubtrópusi fajok. Elhagyjuk a titokzatos nevű Knint.

Egyre többen állnak a reggeli vonatablakban és figyelik, mikor pillantják meg

a tengert. Majdnem mindenki dohányzik, és egy fura, itthonról ismeretlen, szúrós aromájú dohányfüst beszűrődik a kupéba is. (Később ezt a Ronhill márkájú cigarettával sikerül azonosítanom.) Reggelizünk: otthonról hozott, vastag húsú zöldpaprikát eszünk a szendvicshez.

*

A tenger – minden várakozás ellenére is – szinte észrevétlenül épül be a képbe. Egyszer csak ott van. Kezdetben nem nyilvánvaló, alig lehet megkülönböztetni a hajnali párák égtől. A Split környéki ipari létesítmények határozottan ellensúlyozzák – vagy inkább leépítik – a tenger-romantikát. Gépek, por, gaz, elhanyagoltság, de mindebben nagyon intenzív emberi jelenlét. Mintha csak reggel lenne minden ennyire kiábrándítóan csúnya, mintha a kertek alatt, valami hátsó úton érkeznének Diocletianus városába. Végül az utolsó alagúton is átjutva befutunk a monarchiás hangulatú spliti pályaudvarra. Meleg reggel, éledező város, szemben a hajóállomáson óriási kompok. A peronon ott sorakoznak a kétkerekű, kézzel tolt csomagszállító kordék.

Később sokszor jöttem repülővel is. Egészen más élmény. A tenger felett leszállásra készülő gép, amint „keresi” (legalábbis utasként így érzi az ember) a kaštelai repülőteret, vagy ahogy nemegyszer több kört is leír az öböl felett, mintha „nem találná” azt a résnyi leszállópályát, amire a tenger felől ereszkedhet, és emiatt a vízen akarna landolni.

*

Dél van vagy kora délután, zavartalan napsütés. A hajó oldalán hosszú lépcsőt bocsátanak le. Az éjszakai vonatúttól, a spliti kávétól és a fedélzetén eltöltött kétórányi utazástól kissé kábán támolygunk az amúgy is eléggé instabilnak tűnő szerkezeten. Most vagyok életemben először Hvaron. Szieszta idején érkezünk: a kikötői emberek pillanatok alatt eltűnnek vagy behúzódnak az árnyékba, a komp pedig azonnal indul tovább. Mire felveszem a hátizsákot, társaim már messze járnak, lemaradva megyek utánuk. „Sziget, ez egy sziget” – máig emlékszem, ez jár a fejemben. Meg az, hogy van-e különbség szárazföld és sziget között, vagyis hogy az összes szárazföld lényegében nem sziget-e. Hogy igazában a tenger van, és amit még megenged. A többiek lendületesen mennek, nem várnak rám, átvágnak a téren, egy romos gótikus palota melletti sikátorban elindulnak fölfelé.

Egyedül állok a főtéren, szemben a székesegyház, minden teljesen szürreális: a fények, az arányok, a hangok. Hirtelen valami kimondhatatlan boldogság fog el, hogy ezt láthattam. Hogy van ilyen szépség a világban, és hogy én ezt most megpillanthattam.

*

Máskor néhány nappal egy nagy erdőtűz után érkezünk Stari Gradba. Már lehet ugyan az alagúton át közlekedni, de a Hvarba vivő út mentén a hegyoldalban még füstölő fatörzseket látunk.

Egy-két évvel ezelőtt meg azt vettük észre, hogy az Amphora Szálló mögötti hegyoldalból elindul egy füstcsík. Később sietős helikopterek tartanak abba az irányba. Mire délután visszaérünk a városba, az emberek már kint állnak az utcán, szemük elé emelt kézzel hunyorogva kémlelik a nyugati égboltot. És mint törékeny, érintésre azonnal szétporladó gyászszalagok ereszkednek le mindenre a pernyecsíkok.

*

Itt figyeltem fel a mészköre. Hvaron ebből épült az egész óváros: az épületek, a lépcsők, a kövezet. Minden. A mészkö árnyalatai követik a napszakok, az időjárás váltakozásait. Nem egyszerűen visszatükrözik, hanem reagálnak rá. Az átmelegedett mészkö feletti levegőréteg furcsa vibrálását vettem észre először, és úszás után a partról hazafelé menet azt éreztem, egyszerre visszaadja és elveszi a test körvonalait, de mégis valami sajátos biztonságot is ad, megnyugtat és elrendez. Reggel szürkésbarna árnyalata van, délben fehér. Más esőben, és akkor is más, amikor a nyaralás végén a hajnali hajóra vár az ember, hogy hazautazzon.

Sok évvel később a mészkö tette igen gyorsan otthonossá számomra Jeruzsálemet. Mintha Hvarban lennék...

*

A hvari bencés nővérek monostora – *samostanja* – óriási, fallal körülvett terület az óvárosban. A nővérek – talán betegség vagy közeli családtag halálesetét leszámítva – lényegében nem lépnek ki a kapun. Általában van valaki, aki rendszeresen bevásárol nekik, intézi „kinti” ügyeiket. A fal mögött hatalmas zöldséges kerteket művelnek, az egyik belső udvar alatt jókora betonciszterna, ahová egész évben gyűjtik az esővizet az öntözéshez. A zöldséget a szállodáknak adják el. Tévéjük nincs. Este a vacsora után meghallgatják a Vatikáni Rádió horvát nyelvű adását, aztán egy órát beszélgetnek a kertben.

Emlékszem, még a Tito-időkben nem engedtek fizetni a szállásért, hanem elküldtek a valutaboltba, hogy vegyünk cigarettát. Először kicsit megütközve vettük a több kartonnyi Marlborót és Camelt, de aztán kiderült, hogy ezzel „fizetnek” azoknak a férfiaknak, akik a ház körül ezt-azt szoktak segíteni, és akik a pénzt nem fogadnák el, de örülnek a „nyugati” cigarettának.

*

A bencés nővérek kis múzeumában külön rész foglalkozik a csipkével: az agávė rostjaiból horgolt csipke igazában egészen addig nem tudta felkelteni az érdeklődésemet, míg Tolnai Ottó ámulatával nem találkozottam. Azóta úgy nézem mindenhol a letört, felszakított agávėlevelekből kilógó rostokat, mint amikből a hvari nővérek hamarosan csipkét horgolnak Tolnai Ottónak. És azt is látom, hogy ezt a csipkét este a Vatikáni Rádió meghallgatása után készítik a lugas alatt. Minden este más veszi kezébe a finom horgolótűket, de az is lehet, hogy két orvosi fecs-

kendő van a nővérek kezében, és horgolják azt a kis vagy nagy terítőt, amit aztán nem lehet majd másra használni, mint hogy megcsodáljuk, s hogy üveg alatt óvjuk a portól. „Akkor inkább ne készüljön el soha” – mondanám Ottónak. „Beszélgessenek csak, én ráérek, itt vagyok a legjobb helyen” – mondanám.

*

Alojzija Budrovič apátnő zavarba ejtően egyszerű, ugyanakkor hallatlanul arisztokratikus jelenség. Mindig úgy képzeltem, hogy valamelyik gazdag dalmát család lányaként lép be a kolostorba, de az első pillanattól komolyan gondolja. Kifőzően beszél németül, franciául. Sok éven át mosolyogva jön elő, ha megérkezünk. Mindannyiszor ugyanaz a figyelmes mosoly és nagyvonalúság, csak a test fogy el mögüle. Az az ember érzése, hogy tud mindent, ami a városban történik. Minden lényegeset. A balkáni háború után talán ő az egyetlen a nővérek között, akiben nincs indulat, csak megrendültség.

*

A főtéren óriási hangzavar: divatbemutató, Heineken-sörfesztivál. Folynak az előkészületek, a *samostan*ba minden felhallatszik. Ülünk a vendégház teraszán, nem kevés önsajnálattal arról beszélünk, hogy megint nem fogunk aludni. Hangszórópróba: erős rockzene, olyannyira, hogy belerezegnek az ablakok. A szokásos időben a nővérek épületszárnyából felhangzik a Vatikáni Rádió jól ismert szignálja: „*Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat...*”

*

Idáig is gyanakodtak, mert az orosz alapján megérték ezt-azt, és mindig azonnal észreveszik, hogy már nem kell fordítani; de most, hogy megmondom dédapám nevét, nem hiszik el a nővérek, hogy nem tudok horvátul.

Micsoda kemény nyelv ez. Már nem a *samostan* vendégházában lakunk, amikor egyik éjszaka valamelyik szomszédos teraszon népes asztaltársaság mulat. Helybeliek. Hallgatjuk őket és nem tudjuk eldönteni, hogy veszekszenek-e vagy csak beszélgetnek.

Tolnai Ottó verse jut eszembe homályosan, amit hazaérve sokáig hiába keresek, de egyik kötetében sem talállok meg. Évek múlva egészen véletlenül bukkanok rá a *Versek könyvében* (még jelző is van annál az oldalnál):

*„így szeretném én is befejezni költői pályámat
a tengerről
a sirályok fehérre fosott szikláiról
verselve valamelyik dalmát faluban
ahol nem értik a nyelvemet
ám én értem az ő nyelvüket
és hát az igazság az hogy ők is sejteneek valamit
a mi királyainkról*

*amelyek az ő királyaik is voltak
az egyiknek például itt nem messze őrzik a karját
mert jobb sós levegőn őrizni az ereklyéket
mint fenn a nyirkos északon"*

*

II. János Pál pápa 2003-as horvátországi látogatása után a Jadrolinija hajótársaság szinte valamennyi járatán megjelenik az óriási méretű reklámposzter, amint a pápa beszáll a Jadrolinija hajójába. Valahogyan ez a kép jut eszembe, amikor olvasom, hogy a pápa merénylete, Ali Agca harminc év raboskodás után idén januárban kiszabadulva a börtönből a nagyon katolikus Horvátországban szeretne letelepedni, hogy újraírja a Bibliát és kijavítsa a benne lévő hibákat.

*

A panzió tulajdonosának felesége francia nő. Vacsora után arról mesél, hogy az őslakosok többsége a turizmusból él, hogy nyáron rengeteget dolgoznak, de mire a szezon véget ér, teljesen kiürülnek. Meg kell őket óvni a tétlenségtől – mondja –, mert az őszi-téli hónapokban igen nehezen tudnak mit kezdeni magukkal. Az iskolában újabban egy csomó „hasznos időtöltést” tanítanak a kicsiknek, hogy aztán ne unatkozzanak.

*

Amikor strandon egyre-másra látom a férfiak testén ezeket a durva hegeket, csonka végtagokat, azonnal munkahelyi vagy közlekedési balesetre gyanakszom. Ennyi sérült test, miért nem vigyáznak jobban? – okoskodtam. Jó darabig eszembe se jut a háború.

*

A *Négy pálma* étterem a kikötőben jól érzékelhetően olaszos, franciás ízlésvilágot képvisel. A tulajdonos a régi vendégeket évek múlva is megismeri, grappával kínálja. Figyelmes, készséges, de nem tola-kodó. Övé a szomszédos, jóval szélesebb igényeket kiszolgáló bár is, de oda nem szokott átmenni.

A *Négy pálma* bejáratához kitett étlapot sokan megnézik. Néha azzal szórakozunk, hogy az emberek életkorából, karakteréből, stílusából, öltözködéséből próbáljuk kitalálni, vajon bejönnek-e vagy sem. Néha érnek meglepetések.

*

A kikötő reggel nyugtalan. Az új nap felfokozott várakozást hoz. Egymás után futnak ki a jachtok, megtelnek a kávéházak, mindenki készülődik.

Előbb gyümölcsöt veszünk a piacon, aztán péksüteményt, végül beülünk egy kávéházba. Általában rajtunk is erőt vesz a tevékenységi láz: nehéz beszélgetni, valamit tenni kellene, csak még nincs meg, hogy mit.

Ha rossz idő van, egész más a helyzet: az erős hullámvásban a hajók többsége nem hagyja el a védett kikötőt. A vitorlások legénysége türelmetlenül kémleli az eget, mintha bármelyik pillanatban kisüthetne a nap.

*

A parti sziklák felülete igen sokszor óriási, azonosíthatatlan (emberi vagy állati) test domborulataira emlékeztet. Néha kedved lenne megsimogatni, pedig a víz kimosott már minden puhább anyagot a kövekből: bármivel ütközzék a bőröd, azonnal sebet ejt. Mégis kevés dolog esik jobban, mint elfeküdni ezen a testszerű felszínen, beleigazítani vérzékeny emberi testünket ebbe a kiismerhetetlen anyagszerűségbe, és örülni, hogy megtűr.

*

Gyönyörű este, a dagály most jóval magasabb, mint általában. A szomszéd asztalnál azt magyarázza valaki olaszul (le is rajzolja egy papírszalvétára), hogy ma egybeesik az újhold és a Hold földközelsége. A víz befolyik a kikötői éttermek és kávéházak asztalai alá, ott jár az emberek lába alatt, viszi magával a lerúgott papucsokat, cipőket. Egy régi tiszai kenutúra emlékét idézi fel mindez: mintha most is árvíz közeledne.

*

A ferencesek kicsiny, 16. századi templomában a szentélyrekesztő *Stella maris* képére valahonnan visszaverődik a tenger csillogása.

A templom előtti kis öböl zajos strandján estére már csak kevesen vannak: néhány kiskamasz ugrál nekifutásból a stégről. Vakítóan szikrázik a víz a mézszerűen sűrű esti fényben. Az összerakott nyugágyak mellett idős házaspár fekszik mozdulatlanul. Az asszony állig magára teríti a törülközőt, a férfi térde kicsit vérzik. Fogják egymás kezét.

*

A régi, kanyargós úton megy a busz Vrborskába. A parttól távolabb is vannak települések: kevés ház, pár utca, itt-ott néhány kecske, sejtyszerűen illeszkedő kőfalak. Váratlanul egy szeméttelep mellé érünk. Szélfúttá nejlonzacskók fennakadva mindenfelé a környező kis erdő fáin, bokrain. Zavarba ejtő látvány. Aztán – mint valami illetlenséget, valami leleplezően kínos víziót – megpillantjuk a sírályokat, ahogy egymással veszekedve, óriási ricsajt csapva válogatják a szeméttet. Ember sehol.

Felértünk a tetőre, ereszkedik a busz Stari Grad felé, pár perc múlva szédítő a szakadék alattunk. Egy komp éppen megérkezik a kikötőbe.

Három kép

*Tolnai Ottóról**

Első (virtuális) kép

1970-ben küldtem neki az *Új Symposion*ba, többek között a „főművemet”, *Absolutum* címmel (szerintem minden benne volt), nem hosszú, olyanforma, mint az akkor divatos jelbeszéd, a haiku, mert csak jelbeszédben lehetett akkor-tájt összefoglalni a valót. Ahogy Kiss elvtárs mondta, bátran, csakis a valóságot – na, abból lett volna a baj. Így aztán ránk maradt a valóság. Gondolom ő is így láthatta, mert nem kaptam biztatást, vagy el sem jutott hozzá az írásom. Számomra akkor az *Új Symposion* maga volt a szabadság, Európa. Ez még csak hagyján, de ma már sajnos nem élő nagyjaink számára is, egészen Weöres Sándorig.

Én ugyan a Pásáréten laktam akkor, finom környéken, albérletben. Petrovics Emil (akiről azt hittem, Petőfi távoli rokona), meg Erdély Miklós, Kormos tatácska közelében, Évával, Kondor volt feleségével.

Ha már így mikszáthiaskodunk, cselekményesíteni kell a következőt: mint Hamsun, aki az *Éhség* című könyvében megírta saját éhezését, hát én is ezt gyakorolhattam Pásáréten. S amikor már jobbra fordult, el is loptam a Szabó Ervin Könyvtárból (korábban Wenckheim-palota, bizony, maga a gróf adományozta még anno könyvtár céljára a székesfővárosnak) a regényt, de kifizettem, vagy helyettem anyám, már nem tudom. A szarvasi Pepi gróf, s nyilván egész Szarvas főjegyzője volt első apósom, s ezt csak színművileg úgymond *félre*, mint megjegyzést apósomtól: „ne keveredj házasságba azzal a nővel, akinek csak egy pusztája maradt – a pusztá valaga.” Már bele is keveredtem a Tolnai nyelvhalószövésebe, bár igen szerény, manierista módon, hisz ő filozófus is, meg sok dolgok magisztere... (Persze ha el akarja kerülni a hálót, ne ússzon az a hal, aki rövidlátó.)

Az időrend meg pláne nem jó, mert utólag kell megmagyarázni az akkori jelent, az pedig csak a még el nem érkezett jövőben érthető, ha nem is szó szerint.

Második kép

Erre pedig nem lehet tanú sem a fül, sem a szem, ha a lélek nem érti ezt. Tapogatózva ezért a lélek redőiben, kísértetni szeretném azt a pontot, ahol megidézhetem a szív bensőségességét.

* Elhangzott Tolnai Ottó születésnapi köszöntőjén a pécsi Trafik étteremben 2010. május 5-én.

Így történhetett ez 1985-ben, amikor a *Bayer-aszpirin* bemutatóján élőben találkozhattam Pécs Ottóval. Mint mikor a megismerhetetlen teher már elviselhetetlen, s egyszer csak átvált valódivá.

Szögezzük le: először is ez tévetező beszéd, nem utal semmi olyanra, ami a megértést segítené. Mond valamit, de inkább beleolvad a beszéd árnyékába. Legalábbis nekem, akinek szemében reveláció volt a bayer-aszpirines Ottó radikális különállása. Még bőven élnek, akik így voltak ezzel.

Most utólag már hihető, hogy a létező világok legrosszabbikából eredeztethető az, ami volt, és valami tompa irrealitásból juthattunk el / juthattam el oda, hogy felfüggesztjük/felfüggeszsem a jelent, és jutottunk el / jutottam el a rilkei „változtasd meg élted”-hez.

Így lépett be Ottó, nem, ő csak úgy belépett, és nem erőszakolva, csak sugallva a *lét elviselhetetlen könnyűségét*.

Harmadik kép

Aztán újabb tizenöt év múltán kiadót alapítottam velem. Az Exit lenne a legjobb név, mondta, mert ő így gondolta még akkor Danilo Kišsel együtt, hogy ez az igazi. Én is, egészen addig, amíg kórházba nem kerültem, ahol az ápolók utat kértek a folyosón, mert tepsiben vitték az exitet. Hát ijesztő név, inkább a Kijárat, ha már – gondoltam. (A franciás műveltségű Danilónak biztosan tetszett volna, hiszen a híres francia balettes Béjar-t nálunk Bezsárnak ejtik, s a Kijáratot pedig a franciák Kizsárnak.)

*

Kérem, tekintsek ezt a három képet origónak, ahol nincs válasz, nemhogy kérdés, mert a válasz megszünteti a kérdést. Csak mintha bensőségesen, meghitten hozzánk szólna. Nem is annyira a tényről, a megtartásról, mint inkább a semminél is kevesebből, mely még akkor is fennmarad, ha már semmi nincs. Nekem biztosan.

Nem is kesergek, Ottó: *A könnyező égvűrűk* írásának hetven (70) mondatán, pláne amikor ez még csak a fele (1/2).

„Smog gets in my eyes”, „Füst ment a szemembe” – mondom dzsesszesítve zavaromat.

Cigarettákat kérem eloltani...

A kegyetlen tükör

(regényrészlet)

Furcsa, de nem emlékszem rá, mit éreztem, amikor Dani papa búcsút vett tőlem, és magamra hagyott öreganyámnál – elég sietősen búcsúzkodott, nemigen állhatták egymást a „swarzelb” vénasszonnyal. Igaz, korábban is megesett, hogy hosszabb-rövidebb időt nagyanyám házában töltöttem, de utolsó találkozásunk s e mostani közé beékelődött az a néhány esztendő „cigányélet”, ahogy nagyanyám nevezte, és most, megkopott és kinőtt ruhámban igencsak furcsa madár-ijesztő lehettem, ahogy ott álltam a festett bőrrel bevont székek, megfeketedett arcképek és aranyozott porcelán csecsebecsékkel zsúfolt vitrinek között. Ennek tulajdonítottam azt a furcsa, hideg, latolgató pillantást, amellyel öreganyám végigmért – szólni, igaz, nem szólt semmit, csak eléggé ridegen üdvözölt, majd szólt a cselédnek, hogy mutassa meg a szobámat, s azzal elbocsátott, mondván, késő van már, s majd másnap beszélgetünk.

Már nem tudom, hogyan töltöttem az első éjszakát nagyanyám házában – csak gyanítom, hogy alighanem álomba sírhattam magam. Sok jóra nem számítottam, de arra, ami történt, arra mégsem.

Másnap reggel első pillantásom az ágy melletti széken heverő, csinosan összehajtogatott ruhadarabokra esett – eleinte fel se fogtam, mit látok, mindössze annyit éreztem az egészből, hogy azok a holmik ott nem az enyéim, nem azok, amelyeket előző este levettem. Különben nemigen törődtem a dologgal, hanem megint a fal felé fordultam, hogy szundítsak még egy sort a jó melegben – mert öreganyámnál legalább meleg volt, míg nevelőmnél bizony még a fűteni való fával is spórolnunk kellett –, majd kisvártatva arra ébredtem, hogy öreganyám komornája ott áll az ágyam mellett – nagydarab, idősebb nő volt, erős csontú és hideg szürke szemű –, kezében amaz ismeretlen ruhadarabok egyikével.

– Későn van! – mondta, ahogy álomtól dagadt szemmel, hunyorogva felnéztem rá. – Tessék felöltözni! Már várják odalenn a reggelinél!

És felém nyújtogatta a fura ruhadarabokat.

Megráztam a fejem, hogy kimenjen belőle az álom.

– Ezek nem az én ruháim! – mondtam felháborodva. – Hová tették az én holmimat?

A hideg szempárban kegyetlen nevetés bujkált: láttam, hogy ha bosszankodik is, azért igazából remekül mulat rajtam.

– Amiben idehozták? – kérdezte gorombán. – Az nincsen már meg. Az asszonyom úgy rendelkezett, hogy azt hajtsuk a tűzre: ki tudja, miféle férgeseket hurcolt volna be vele különben.

Erre már fölültem mérgemben.

– Nem igaz! – kiáltottam. – A ruhám ócska volt ugyan, de tiszta! Dani papa mindig rendesen mosott ránk! (Mert hát csakugyan: mostanában, amikor már nemhogy cselédre, de még mosónére sem igen futotta, nevelőm többnyire maga mosott ránk, hogy ezzel is kímélje fejfájós Laurájának nemcsak képletes, hanem valóságos értelemben is igen érzékeny szívét, amely a legkisebb erőfeszítéstől is azonnal túlságosan szaporán kezdett verni.)

A komorna előtt alighanem megjelenhetett Dani papa képe, amint éppen valami bodros nő ruhadarabot dörgöl nagy buzgón a mosószappannal, és ezt igen mulatságosnak találhatta, mert egy pillanatra az ölébe eresztette a kezét, benne azzal a fura, fodros valamivel, és megint azzal a derűs, kegyetlen mosollyal nézett rám.

– Na mindegy, akárhogyan is, a régi ruhája nincsen már meg! – szólalt meg aztán, és kicsit elnevette magát. – Tessék csak szépen fölvenni ezt az újat, és jönni reggelizni, de gyorsan ám, mert már várják!

– De hiszen ez leánynak való ruha! – kiáltottam elhűlve, amikor a kezembe nyomta azt a fodros micsodát, és elkaptam a kezem, mintha tüzes vashoz érintettem volna. – Hogy képzeli, hogy én ezt fölveszem?

– Miért, mit várt? – Megint olyan gúnyosan, kegyetlenül mosolygott, miközben elkapta a csuklómat, és húzni kezdett maga felé, gondolom, hogy erővel lerángassa rólam a hálóruhát. – Na, ne bolondoskodjék már, tessék szépen felöltözni! – szólt rám türelmetlenül, és el nem eresztette volna a csuklómat. – Ó, a kis pokolfajzat! – szisszent föl a kezét rázogatva, aztán a szeméhez emelte, és a fogaim nyomát vizsgálta rajta. – Megálljon, megmondom a bárónénak! Majd ő móresre tanítja! – kiáltotta kivörösödött arccal, azzal sarkon fordult, és kiviharzott a szobából. Úgy öt perc múlva visszajött.

– Azt üzeni a méltóságos báróné, amíg föl nem veszi az új ruháját, s le nem jön benne, nincs reggeli! Se ebéd, se vacsora! – közölte dölyfösen, azzal megint megfordult és kiment.

– Arra várhattok! – dűnnyögtem magamban. A falnak fordultam, megpróbáltam újra elaludni, de nem bírtam: nagyon éhes voltam.

– Azért sem, azért sem! – sziszegtem a párnámba. Már délre járt, az éhség vadmacskakarmokkal marcangolta a bensőmet. Nyílt az ajtó: öreganyám nézett be rajta.

– No hát, még mindig nem tértél eszedre? – kérdezte nem is haragosan, inkább kissé mulatva. Megkeményítettem magam, összeharaptam a fogam, és csak a kezemmel intettem, hogy nem, még mindig nem tértem eszemre. Mire öreganyám szó nélkül visszahúzódott, és betette maga mögött az ajtót.

Azt reméltem, megpróbál majd a lelkemre beszélni, egyezkedni velem, és én is megmondhatom neki a magamét, pedig tudhattam volna, hogy nem így lesz. Hagyta, főjek saját levemben, és jól számított. Ahogy az éhség egyre jobban gyötört, kezdtem vitába szállni önnönmagammal, jobban mondva esendő, testi részem igyekezett erővel a maga oldalára állítani berzenkedő lelkemet:

– Ugyan, minek makacskodsz? – susogta a kísértő. – Minek dacolsz ezzel a bolond vénasszonnyal? Mi bajod lesz belőle, ha engedsz neki, hadd legyen úgy, ahogy kívánja? Attól még nem változik semmi: ha hazamégy, ott majd újra úgy öltözködhetsz, ahogyan kedved tartja!

De azért még eltartott vacsoraidőig, amíg beadtam a derekam, és ügyetlenül magamra öltöttem azokat a visszataszító ruhadarabokat.

Öreganyám éppen patience-ot rakosgatott egy kis kerek asztalkán. Amikor beléptem, fölnézett a kártyalapokból.

– Na lám! – mondta, és szemügyre vett. – Egészen csinos a fruska! De azért bálba majd csak akkor visszük, ha a haja is megnőtt egy kicsit. Meg ha megtanult egy kissé kecsesebben mozogni! Hogy jársz te, Mein Gott! – csóválta a fejét. – Mint valami karikalábú huszár, aki nem szokta a gyalogjárást! Na, majd a táncmester kezelésbe vesz! Apád ugyan rosszul tette, hogy rád hagyta, menj a magad feje után, sőt még lovat is adott alád... – Elnevette magát, nyilván ráébredt, milyen kettős értelme van annak, amit mondott. – De sebai: most majd egykettő helyreüjtük a csorbát! Egészen rendes kis fehérszemélyt faragunk belőled!

– Belőlem ugyan nem! – fakadtam ki szenvedélyesen. – Adjon ennem: azt ígérte, ha fölveszem ezt a maskarát, akkor ad ennem! A többi nem érdekel!

– Már miért lenne maskara? – kérde öreganyám inkább csodálkozva, mintsem bosszúsan. – Csinos, módos holmi: más leány örülne neki!

– Csakhogy én nem vagyok leány! – törtem ki hevesen.

– Nem-e? – nézett rám felvont szemöldökkel. – Pedig én úgy nézem!

– De én meg érzem, hogy nem vagyok az! – kiáltottam.

– Hát én meg látom, hogy az vagy! – zárta le öreganyám a vitát. Erre már nem szóltam vissza, csak tagadólag ráztam a fejem. Öreganyám összecuskuja a legyezőformán széthúzott kártyalapokat, amelyeket a kezében tartott, s megveregette maga mellett a szófát, hogy üljek oda. Húzódózva engedelmeskedtem.

– Hát aztán miért is nem akarsz te leányka lenni? – kérdezte komolyan és nyájasan, de mégis úgy, mintha egy önfejű, kicsiny gyermekhez beszélne. – Hát nem szeretnél szép ruhákban járni? Bálba menni, ahol a táncosaid egymás kezéből kapkodnának? Nekem volt olyan táncosom – mondta elrévedezve, és az arca egy pillanatra olyan lett, mint egy fiatal leányé –, aki a Duna jegén vergődött át a pesti partra, a Redutba, ahol a bál volt, jégzajlaskor – csakhogy énvelem táncolhasson!

– Én – feleltem, mert most, hogy ilyen kedvesen beszélt hozzám, reménykedni kezdtem, hogy talán mégis meg tudom értetni magamat vele –, az szeretnék lenni, aki átkel a jégen, nem pedig az, akiért átkelnek!

Öreganyám bosszúsan ráncolta a homlokát.

– És háborúba is akarsz menni, ahol kezed-lábad ellövik, s talán még a fogad is otthagysz, akár a férfiak? – kérdezte már emeltebb hangon.

– Igen, igen! – vágtam rá hevesen. – Háborúba menni, tanulni, világot látni, kóborolni, ahogy kedvem tartja – mindent akarok!

– Csakhogy – mondta öreganyám, s közben fölvette és szórakozottan kevergette a kártyapaklit, amit az imént, jöttömre lerakott –, nem azt kell tennünk, amihez kedvünk van, hanem azt, ami a kötelességünk! És hogy mi a kötelességünk, azt onnét tudjuk, hogy a Jóisten minek teremtett bennünket, s hová helyezett ebben a világban! Szép is lenne – folytatta bosszúsan, és szórakozottan ütögette a térdét a kártyacsomaggal –, ha mindenki maga mondaná meg, hogy ő mi szeretne lenni! Te akarnád megmondani a Jóistennek, hogy milyennek kellett volna teremtenie? Ha Ő azt várná tőled, hogy úgy öltözködjél, és viselkedjél,

mint valami lovászfíú, akkor annak is teremtett volna! Minden dolog az, ami – folytatta, és szigorú szemmel nézett rám, én pedig elrémültem, mert valami rendíthetetlen konokság nézett rám azokból a szigorú, öreg szemekből –, mégpedig az, aminek a Jóisten teremtette! Az asztal asztal, a macska macska – pillantott le az asztallábihoz törleszkedő, szemrehányóan miákoló állatra. – Hiába is akarnám eldönteni, hogy ez az asztal itt holnaptól egy cserép virág vagy hogy ez az állat igazából egy igásló, mert megvan a maguk valósága, és az nem engedelmeskedik az én szeszélyemnek. El kell fogadni mindent annak, ami, annak, aminek a Teremtőnk alkotta – tette hozzá szelíden, de szigorúan –, és ki vagy te, éppen te, egy ilyen kis setrekata, hogy szembeszegüljél az Ő akarátával?

– Igen – mondtam hirtelen felvillanyozódva, mert megszoktam, hogy vitába szálljak nevelőmmel, s hogy ő meghajlik érveim előtt, ha meggyőzőnek találja őket –, a dolgokat Isten teremtette, de Ádám nevezte el őket a saját esze szerint – az is benne van a Bibliában! És különben is – kaptam vérszemet, mert mintha ettől egy kicsit meghökölt volna –, ha az Isten valami mást akar tőlem, miért oltott azzal éppen ellenkező vágyakat a szívembe?

De öreganyám ezen csak mosolygott.

– Te még gyermek vagy – mondta –, és nem tudod, milyen az ember... Hogy mi mindenre képes vágyakozni és milyen összevissza: egy valamire és annak az ellenkezőjére is! Ha pedig megkapta, amire vágyott, milyen hamar megcsömörlök tőle, és máris valami más után kezd szaladni! Ezért adott nekünk, esendő embereknek, Isten törvényt: hogy ne lidérccláng után futkossunk teljes életünkben, hanem azt tegyük, ami helyes, akár kedvünkre való az a dolog, akár nem – mondta végül, és öreg, foltos kezével megpróbált végigsimítani a hajamon, mert látta, mennyire elkeserített azzal, amit mondott, de én elkaptam a fejemet.

– Ha ez így van – kiáltottam rekedten, telve daccal és bosszúsomjival –, akkor én nem is akarok tovább élni!

Öreganyám felvonta a szemöldökét, alsó ajkát szorosan beszippantotta, és egy darabig szóltanul nézett maga elé, láthatólag azon gondolkodott, mit feleljen erre.

– No lám, hát olyanok vagyunk, mint az oktalan kisgyermek! – szólalt meg végül, és mintha nem is hozzám, hanem ahhoz a rizsporos hajú, festett képmáshoz intézte volna a szavait, amelyik ott lógott a szemközti falon, mintha azzal tanácskozott volna, hogy mitévő legyen velem. – Azt képzeljük, az élet is olyan, mint az ozsonna, amelyet a jó Kati szakácsné készít számunkra: ha nem ízlik, visszaküldjük, másikat kérünk! Hát nem, kedves onokám! – fordult most hirtelen felém komoly, szigorú arccal. – Az életben nem lehet válogatni, hogy ez kell, az nem kell, ezt akarom, azt nem akarom: úgy kell elfogadni, ahogy van!

– Miért kellene? – sziszegtem leszegett állal, s csak a szemem sarkából lestem föl rá. – Engem senki sem kérdezett meg, hogy akarok-e erre a világra jönni?

Öreganyám megcsóválta a fejét.

– Hát itt bizony igen nagy a baj! – mormogta ismét csak a rizsporos hajú képmásnak, és rá-rábiccentett öreg fejével a tulajdon szavaira. – Az a két hóbörödött (apámat és nevelőmet értette ezalatt) telitömték a csitri fejét mindenféle auflérista bolondsággal! No hát ide nézz, onokám! – beszélt most már egyenesen hozzám, és kitergette előttem az asztallapon a kezében tartott kártyalapo-

kat. – Látod, én sokszor nagy egyedüliségemben – mert Ninon nénéddel nemigen lehet értelmes szót váltani! – sokszor órák hosszat ezzel az együgyű kártyajátékkal szórakozom. Igen egyszerű játék: annyiból áll, hogy hármasával leemelgetem a pakliról a lapokat, s ami a legfelül van, azt ide kirakhatom az asztalra, ha éppen odaillik: kettesre hármast, pirosra feketét, és így tovább. Csak-hogy sokszor megesik, hogy az a lap, amire éppen szükségem lenne, sehogyan sem akar legfelülre kerülni. Látod, most például a kőr dáma van legfelül, amikor pedig nekem a pikk királyra lenne szükségem, különben nem boldogulok. Mit gondolsz, ha én most megpróbálnám elhitetni magammal, hogy ez itt igazából a pikk király... teszem azt, nem néznék egészen oda, csak úgy a szemem sarkából –, és onnantól kezdve már menne minden, mint a karikacsapás – ugyan miféle játék lenne az? – kérdezte erősen megnyomva a szavakat, és nagyon komolyan, jelentősegteljesen nézett rám.

– Nem értem, miért mondja ezt nekem! – vágtam oda haragosan. Nagyanyám hosszan, fürkészően nézett az arcomba.

– Dehogyan nem érted! – mondta végül. – Hiszen vág az eszed, mint a beretva! De azért megmagyarázom, ha nagyon akarod: az életben sincs ez másképp, mint a kártyában: ha felforgatod a szabályokat, ha kinevezed kettesnek a hármast, királynak a dámát, minden, amit nyersz ezzel, maga is csak afféle súly és komolyság híján való álmokép lesz, a valóságot nem lehet többé megkülönböztetni a puszta képzelgéstől. Mert ugye, elhiszed, hogy én is szívesebben gondolnám magamat húszesztendősnek, mint efféle öreg csontnak? Eljátszhatok éppen a gondolattal, hogyan is lenne, ha megint húszesztendős lehetnék. Csakhogy mit gondolsz, mit szólnának hozzá az emberek, ha azután igazából is úgy kezdeném viselni magamat, mint valami húszesztendős fruska? Ezért aztán szigorúan ki-róttam magamra, hogy mindennap el kell töltsék egy pár kínos percet a tükör előtt, hogy az a makacs képzeletem is tudomásul vegye a helyzetet... merthogy az persze kézzel-lábbal kapálózik ellene. Gyere csak! – mondta váratlanul, és gyöngéden megfogta a csuklómát. – Gyere, nézzünk csak bele így együtt a tükörbe!

– Nem! – kiáltottam, és megpróbáltam kirángatni a csuklómát a szorításából, de a kicsiny, öreg kéz váratlanul erősnek bizonyult. – Nem akarom!

– Nocsak! – mondta megjátszott álmélkodással vonva fel a szemöldökét. – Hát aztán miért nem? Talán nem mersz belenézni a tükörbe?

– Merek, csak nem akarok! – vágtam vissza rekedten.

– Úgy? És vajon miért nem? – kérdezte diadalmasan megvillanó szemmel. – Csak nem azért, mert magad is tudod, hogy mit látnál benne? Egy leánykát! Bizony, azt... – bólogatott. – Úgyhogy igazságod van, csakugyan, jobban is teszed, ha nem nézel bele...

Kétségbeesett daccal fölszegtem az állam, és kinyitottam a szemem – nem tudom, mit reméltem, de a látvány, amely elé tárult, legrosszabb félelmeimen is túltett. Egy idegen személy, sápadt, kicsike, eléggé finom vonású, inkább csúf, mint szép, nézett szemközt velem a tükörből, és ezt a személyt én minden porcikájában idegennek éreztem, még csak nem is hasonlított énrám, vagyis hogy arra az alakra, akinek képzelődéseimben láttam magamat. Testemet szinte görcsbe rántotta a tehetetlen düh, és – Zsarnok! – kiáltottam öreganyám arcába,

azt remélve, hogy e szörnyű szó hallatán megrendül és jobb belátásra tér, ám öreganyám arcán semmi jelét nem láttam a megrendülésnek, csak mosolygott, szomorúan és kicsit csúfondárosan. Ekkor fölemeltem az öklömet, és teljes erőmből rávágtam a tükörlapra. Kezem nyomán repedések pókhálója támadt a tükrön – egy pillanatig semmi sem moccant, aztán a tükörcserepek hangtalanul leperegtek a vastag szőnyegre, kezemből pedig lüktetve dőlni kezdett a vér.

Öreganyám fura kis hangot adott, félig nevetés volt, félig sóhajlás.

– Na jó! Nem vesződöm én tovább teveled! – szólalt meg végül fakó, fáradt hangon. – Öreg vagyok én már ehhez, hogy megpróbáljam észre téríteni ezt a sok bolondot, akikkel a Jóisten jónak látta próbára tenni a türelmemet! – mondta, és közben csöngetett a komornának. – Még tíz esztendeje talán megpróbáltam volna, de most már belefáradtam... Mind a kettőnknek az lesz a legjobb, ha beadlak Madame C intézetébe, ott majd helyreigazítják a fejedet!

A komorna belépett, és színeskedő álmélkodással nézett a törött tükrre és a kezemre, amelyből a keleti szőnyegre csepegett a vér.

– Hozzon jódtinktúrát meg valami kötszert, Schulze! – utasította nagyanyám a komornát. – Fräulein Schulze majd bekötözi a kezedet, aztán mehetsz vacsorálni! – vetette oda, miközben tenyerét a karfának vetve nehézkesen föltápászkodott a székből.

Avval elindult kifelé a szobából. Utánaszaladtam, vérrel csepegtetve be az ajtóig vezető utat.

– Az meg micsoda? Miféle intézet? – kérdeztem megjátszott hetykeséggel, mert közben a szívem vadul dörömbölt. Valami tömlőcfélét képzeltem el, esetleg bolondokházát, ahol majd bilincsbe verve kell sínylődnöm mindhalálig. Öreganyám megállt s végigmért.

– Iskola – vetette oda aztán kissé mulatva ijedelmemen. – Bentlakásos iskola, internátus... Persze, leányinternátus – tette hozzá, és fáradt gúnnyal legyintett.

AMI VOLT, NEM ÉR SOHASE VÉGET

Ménesi Gábor beszélgetése

Ménesi Gábor: – *Pályakezdése kapcsán joggal említhetjük az elhúzódo jelzőt, hiszen viszonylag későn jelent meg első önálló verseskönyve. Hogyan teltek a készülődés évei? Hogyan jutott el a Jós-latok és határidők megjelenéséig?*

Rakovszky Zsuzsa: – Ha úgy vesszük, tényleg későn jelent meg az első kötetem, leg-alábbis ahhoz képest, milyen korán kezdtem verset írni. Folyóiratokban akkor már négy-öt éve publikáltam, igaz, ritkán és keveset – merthogy ritkán és keveset is írtam. Akkori-ban volt egy alsó határa, hány verssorból kell állnia egy verseskötetnek – ha jól emlék-szem, ezer sor volt az –, és szerencsémre nekem éppen akkor jött össze ez az ezer sor, ami-kor a Móra Kiadó sorozatot indított első kötetes költők műveiből.

– *Említi, hogy nagyon korán, gyermekkorában kezdett verseket írni. Milyen indítást kapott otthonról? Mennyiben járult hozzá költővé válásához az a miliő, amelyben felnvelkedett?*

– Nem tudom, mennyi része volt benne a miliőnek – édesanyám özvegyen, egyedül nevelt, és sok verset olvasott fel nekem gyerekkoromban (a Toldi nagy részét még ma is kívülről tudom), de neki, azon kívül, hogy szerette a verseket, és szenvedélyesen olva-sott, nem volt köze az irodalomhoz: irodában dolgozott, eleinte mint gépíró, később mint pénzügyi előadó. Viszont örült neki, hogy rengeteget olvasok, nem szólt rám, hogy foglalkozzam inkább valami hasznosabbal – még gyerekkoromban tettem szert arra a rossz szokásra, hogy mindig olvasok evés közben –, és ő írta szorgalmasan gépbe az első, gyerekkori verseimet. Vagyis ilyen szempontból kedvezett a családi környezet a költővé válásnak. Másrészt nemrégiben rokonokra bukkantam az interneten, és tőlük tudom, hogy apai részről rengeteg költő volt a családban – nem jelentősek, nem is ismertek, de mégis, majdnem mindenki írt verseket. Igaz, ezeket a rokonaimat nem ismertem, de esze-rint a környezeten kívül a génekből is lehetett valami, ami versírásra predesztinált.

– *Milyen irodalmi hatásokat említene, amelyek döntő módon befolyásolták indulását, tájékozó-dását?*

– Mindenekelőtt ezeket a gyerekkori felolvasásokat – Arany Jánost mindmáig min-denkinél jobban szeretem, és sokszor újraolvasom. Aztán jött – már kamaszkoromban – Babits, még később Kosztolányi – igaz, neki inkább a prózája vonzott. És szintén még kamaszkoromban nagyon megszerettem Vas Istvánt, először a fordításain keresztül, az-tán a saját verseit is. Később pedig csodálattal elegy irigységgel olvastam azokat az – ak-kori – fiatalokat, akiket ő vezetett be az irodalomba, mindenekelőtt Petrit és Várady Szabolcsot említhetném. Mivel angol szakos voltam, az angol irodalom is erősen hatott rám – legerősebben talán Eliot.

– *Már bemutatkozó kötetéből jól látható, hogy az akkor talán divatosnak mondható lírakoncep-cióktól eltérően gondolkodott a vers mibenlétéről, s a nyelvjátékok mechanizmusa, illetve a versbeli alany visszavonása helyett más alternatívát állított fel. Mennyire volt ez tudatos akkoriban?*

– Talán nem is annyira a vers, inkább, mondjuk, a világ mibenlétéről gondolkodtam másképp: a kortárs lírában, gondolom, valamennyire lecsapódtak bizonyos filozófiai ké-telyek a nyelv működésével vagy az Én, az emberi személyiség létével kapcsolatban, én pedig – nem is tudom, hogy fogalmazzak, mert nyilván nem vagyok eléggé jártas sem a

filozófiában, sem a pszichológiában ahhoz, hogy ezeknek a kételyeknek a jogosultságát meg tudnám ítélni – egyszerűen és földhözragadtan úgy gondoltam, hogy ha a nyelv egészen eddig képes volt ábrázolni a világot, márpedig képes volt, akkor miért veszítette volna el éppen a XX. században ezt a képességét? Az énnel, a vers alanyával már kicsit bonyolultabb a helyzet. A lírai én megteremtésével sokat bajlódtam, bár nem voltam tudatában, hogy éppen ezt csinálom: a beszélt nyelvhez szerettem volna közelíteni a verseimet, és csak később jöttem rá, hogy ez azért sikerül csak félig-meddig, mert a beszélt nyelvhez először a beszélő személyt kell megkonstruálni – még ha ez bizonyos mértékig adva is van az ember személyiségében, nem érvényesül automatikusan.

– Talán éppen ebből az alapproblémából kiindulva később a lírai én megsokszorozódása foglalkoztatta, ennek legmarkánsabb lenyomata a Hangok-ciklus, amely önálló kötetben is megjelent. Verseiben, drámai monológjaiban dramatizált personák segítségével beszél az önt leginkább foglalkoztató, súlyos kérdésekről, legyen szó egy öregasszony, egy megesett lány vagy a balkáni háborút megjárt katona történetéről. Egyik értő kritikusa, Margócsy István írja az említett szövegek kapcsán, hogy „Rakovszky költészetének nincsen kitüntetett alanya: verseiben, még akkor is, mikor lemond az egyébként igen gyakran alkalmazott szerepekről, a hangokról, egy olyan figura beszél, akinek élettrajzi, történelmi körvonalai szándékosan csak jelezve vannak, egy olyan figura, aki az éppen elhangzó szólamnak lényegében csak keretét adja meg [...]: az itt beszélő figurák, még akkor is, ha közvetlenül egyes szám első személyben, idézőjel nélkül szólalnak meg, tehát azt az illúziót keltik, mintha a költő [...] önmagáról beszélne...” Miért érezte szükségesnek bizonyos idő után a különböző szerepek, maszkok megalkotását?

– Mert végül is, úgy tűnt, nem sikerült megteremtennem ezt a bizonyos lírai ént – azt a beszélő személyt, aki az olvasó képzeletében a vers hanghordozásából, ha esetleg halványan is, kirajzolódik. Hogy mi kell egy ilyen határozott körvonalú lírai énhez, csak találgatni tudom, költői eszközökön kívül alighanem bizonyos pszichológiai adottságok is, de nehéz megmondani, hogy pontosan milyenek. Így aztán idővel arra „fanyalodtam”, hogy ha eleven, beszélt szöveg hatását akarom kelteni, akkor a beszélő figuráját is ki kell találnom, és az ő hanghordozására támaszkodva kell megírnom a verset. De ez persze csak átmeneti megoldás, a végtelenségig nem lehet szerepverseket írni.

– Ezek a versek alapvetően a gondolati költészettel érintkeznek, általában valamilyen filozofikus gondolatot járnak körül a szereplők önvalomásába, emlékeztetőredekéibe ágyazva. Jellemzően hogyan rendeződnek verssé az említett tapasztalatok? Egy-egy élethelyzet találja meg a hozzá leginkább illő bölcséleti alaptételt, vagy éppen fordítva, a gondolati maghoz, dilemmához találja meg a leginkább illeszkedő figurát és szituációt?

– Talán inkább az utóbbi. Vagy nem is: először van, gondolom, az élethelyzet, az éberszt bizonyos gondolatokat, aztán – amennyiben az élethelyzet nem beszél önmagáért –, kezdem keresni a leginkább illeszkedő figurát és szituációt. Részben ezért is volt talán szükség a szerepverekre: mert a saját élethelyzeteim olyan zavarosnak és esetlegesnek tündek, hogy nem lehetett őket „egy az egyben” átemelni a lírába. Ugyanakkor nagyon irigylem azokat, akik valamiféle önéletrajzi költészetet tudnak művelni. Másrészt persze az is elképzelhető, hogy a lírai én többé-kevésbé azonos az önéletrajzival, és a helyzetek kitaláltak (amikor a *Holmiban* olvastam Petri elemzéseit arról, hogyan készültek a saját versei, találtam ilyenre is példát, és nagyon meglepődtem rajta, hogy ilyesmi is lehetséges), pedig hát, ha úgy vesszük, Kolumbusz tojása. Nagyjából tehát mindegy, hogy a beszélő személy vagy az élethelyzet fiktív-e részben vagy akár egészben, ha így jobban szolgálja azt a bizonyos gondolati magot.

– Már a Jóslatok és határidők elején megfogalmazott költői programban hangsúlyos szerephez jut az idő. 1998-as kötetében, az Egyirányú utcában pedig külön ciklust szentel az időnek. A Kísértetek című vers kezdő sorait a hátsó borítón kiemelve is olvashatjuk: „Nincs múlt idő. A múlt nem múlik el. / Megőrizzük, ahogy a rég leégett / erdők virágporát a tómeder / iszapja. Ami

volt, nem ér sohasse véget: / megszűnik és nem tud megszűnni mégse. / Mint a málnadzsemben rekedt darázs / nem tudni, honnét hangzó zümmögése, / mint mikor távoli rádióállomás / sercegése szüremlik a két szó közti részbe, / míg végül átszakad valami gát, / egy ponton a jelen szövete enged." Pályakezdése óta változott-e, s ha igen, mennyiben az a felfogás, ahogyan az idő természetéről vélekedik?

– Ezeket az idő-verseket ál-filozófiai verseknek szoktam hívni, mert igazából nem az idő természetével foglalkoznak, inkább amolyan bújtatott életrajzi versek: egy darabig azért bajmóldtam az idővel, mert úgy éreztem, nem változik, nem történik semmi, nincs összhang a külső és a belső világ között: a külső események nem képesek belső változást előidézni, márpedig szubjektív idő-élményünk akkor van, ha valami olyan erősen megérint bennünket, hogy átrendeződést idéz elő azokban a bizonyos lelki mélyrétegekben – ha ilyesmi nem történik, az az érzésünk, hogy áll az idő, holott a külső, fizikai világban ijesztő gyorsasággal múlik. Később viszont azért foglalkoztam annyit az idővel, mert egyre erősebben éreztem, hogy „egyirányú utca”: hogy sorra meghalnak azok az emberek, akiket szerettem, és még a gyerekkoromból ismerős, kedves tárgyi környezet is pusztul és eltűnik. Az idősebb korban írt idő-versekben ennek az érzésnek igyekeztem viszonylag kevésbé érzelmes vagy elkoptatott formát találni.

– 2006-os, *Visszaút az időben* című verseskötete negyedszázad alkotói útjára tekint vissza, miközben hat új verset is közöl. Szembetűnő, hogy egyetlen, vaskosnak korántsem mondható könyvben elfér az életmű legjava. Már akkor is a ritkán megszólaló költők sorába tartozott, amikor nem került előtérbe a próza iránti érdeklődés. Lator László termékeny terméketlenségről beszél ennek kapcsán. Mivel magyarázható ez a szigorú, önkritikus viszony a saját szövegekhez? Általában nehezen adja ki a kezéből, sokszor átírja a formálódó verset?

– Nem hiszem, hogy az önkritika lenne az oka annak, hogy kevés verset írok – mert ha így lenne, akkor úgy festene a helyzet, hogy írok egy csomó verset, aztán a többségét kihajítom, mert nem ütik meg a mértéket. Ehelyett azt mondhatom, hogy a versírásig is ritkán jutok el. Valamiféle gátlás feloldódásához lenne hozzá szükség, és ebben sokat tud segíteni valamilyen erős érzelem – gondolom, nálam már maguk az érzelmek is erős kontroll alatt vannak az idő nagyobbik részében. Mostanra meg már talán ki is egyenlítődték a nagy érzelmi hullámhegyek- és völgyek – ez már talán az életkorral jár.

– Nem hat nyomasztólag, amikor nem vagy nagyon nehezen születik a vers? Hogyan tölti ki az így keletkező csendet?

– Most már nem, mert a prózaírás sokkal egyenletesebben működtehető, mint a versírás. Régen persze nagyon rossz volt, hogy olyan ritkán jön az „ihlet”, ahogy régen mondták.

– Néhány verseskötet megjelenése után, valamikor az ezredforduló tájékán kezdett a próza irányába tapogatózni, s 2002-ben látott napvilágot *A kigyó árnyéka* című regénye. Nem szokatlan, hogy lírikus tollából novellát vagy regényt olvashatunk, sorolhatnánk a példákat Beney Zsuzsától Gergely Ágnesen és Takács Zsuzsán át egészen Tóth Krisztináig, Borbély Szilárdig vagy Kemény Istvánig. Véleménye szerint hol kereshető annak magyarázata, hogy a költők néhány verseskötet megjelenése után (vagy mellett) a próza felé fordulnak? És hogy volt az ön esetében? Melyek voltak azok az alkotói tapasztalatok, dilemmák, kérdések, amelyek rögtön a regényformát hívták elő?

– Nem tudom, mások hogy vannak vele, de nyilván sokan érzik, hogy nem jó üresjáratban működtetni a versíró képességet – úgy értem, verset csak akkor érdemes írni, ha igazán nagy feszültség akar vers formájában feltörni, amikor olyasmi történik, ami megmozdítja azokat a bizonyos lelki mélyrétegeket. A prózának, azt hiszem, nincsenek ilyen lélektani feltételei, vagy mondhatnám azt is – ez persze csak saját tapasztalat, nem tudom, mennyire lehet általánosítani –, hogy a próza anyaga a már megemésztett, érzelmileg feldolgozott múlt – akkor is, ha látszólag nem önéletrajzi írásról van szó. Vagy az is lehet, hogy szerencsés esetben az ember a fiatalkori szubjektivitástól az objektivitás felé halad, kezdi a világ jobban érdekelni, mint önmaga, képes más emberek bőrébe bújni, és az ő szemszögükből is látni a dolgokat – persze sokféle próza van, ez, amit az előbb mondtam, talán leginkább a hagyományos, realista prózára illik. És hogy én miért kezdtem regénnyel a prózaírást? Fo-

galmam sincs, gondolom, azért, mert az anyag, amit meg akartam írni, regénybe „kíváncsozt”. Mert hát nyilván nem úgy van, hogy elhatározom: „Na, most írok egy regényt!” vagy „Most inkább verset vagy novellát akarok írni...””, hanem van valamilyen anyagom, és annak keresem – vagy az keresi magának – a legalkalmasabb formát.

– Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy a beszélgetésünkben is említett szerepversek, drámai monológok vezettek át az epika területére. Jól szemléltetik a próza és líra érintkezését a Visszaút az időben új versei, amelyek ugyancsak narratív szerkezetűek. Ilyen például a Téli napforduló, amely az abortusza után lakásába egyedül visszatérő nő életének utolsó óráit beszéli el.

– Persze. Ha nem vers és próza, hanem líra és epika között húzzuk meg a határvonalat, akkor láthatjuk, hogy nem is történt különösebben nagy ugrás. A szerepverstől elindulva már csak egy lépés volt – arra gondoltam ugyanis, hogy több szereplőt is mozgathatnék, s akkor már legyen történetük is, ne csak hangjuk, legyen körülöttük egy egész világ... A Téli napfordulót egyébként, furcsa módon, először prózának terveztem – egy rövid időre még az is megfordult a fejemben, hogy akár egy- vagy többszereplős drámaféle is lehetne belőle –, miközben, ezzel párhuzamosan, mindenféle verstörödékek alakulgtak a fejemben, aztán egyszer csak összeugrott a kettő.

– Ugyanakkor az is közzismert, hogy rendszeresen fordít. Mennyiben ösztönözték prózaírára a nagyobb lélegzetű munkák? Gondolok itt mindenekelőtt Charles Frazier Hideghegy című regényére, amely az ön fordításában látott napvilágot magyarul.

– Leginkább annyiban ösztönzött, hogy bebizonyította: „Nocsak, hát mégiscsak lehet hagyományos regényt is írni, méghozzá milyen jól!”. De ez akkor is igaz lenne, ha nem én fordítottam volna, hanem csak elolvasom. Általában a fordítás, mármint hatásában, csak annyiban különbözik az egyszerű olvasástól, hogy alaposabb, olyan mintha, mondjuk, hangosan felolvasnám valakinek a szöveget: a legkisebb részlet fölött sem lehet elsiklani.

– Egyetérték legutóbbi kötete, a kilenc novellát tartalmazó A Hold a hetedik házban egyik kritikával, Ferencz Győzővel, aki azt mondja, „líra és epika műfajilag eltérő, de szemléletileg egységes darabjait szokatlanul erős kohézió tartja össze”. Majd hozzáteszi: „Az új novellákban például hangokat hallunk, amelyeken a Rakovszky által két évtizede felélesztett drámai monológokból ismerős alakok beszélnek problémáikról, kilátástalan kapcsolataikról, vergődéseikről reményeik és kudarcaik szövevényes hálójában.” Valóban könnyen felfedezhető az átjárás a versek és a novellák világa, szemlélete között. Hogyan látja belülről a kétféle forma, kifejezési mód egymáshoz való viszonyát? Mi az, ami szükséges egyik vagy másik megszületéséhez?

– Nem hiszem, hogy éles különbségek lennének a kétféle forma között, inkább fokozatos átmenetek. Végére is, a szerepversben is benne van, legalábbis csírájában, egy történet, a narrátor mellett van legalább egy másik szereplő (még ha ő maga nem is szólal meg), akihez a narrátor beszél, esetleg még további szereplők is. De ez nemcsak a szerepversekre igaz, vannak, akik nagyon epikus verseket írnak, a verseikbe bekerül annyi a tárgyi vagy társadalmi környezetből, mint egy novellába (Petrinek van is például egy Novella című verse), kérdés, mi változna, ha nem versformában tördelnék őket, hanem a lap egyik szélétől a másikig futnának a sorok. Érdemes lenne megpróbálni. Nem is tudom, tulajdonképpen miért szerepverseket írtam annak idején, miért nem prózát – talán azért, mert akkor még féltem egészen elengedni a kötött forma „kezét”. Persze felfedezhető azért ezekben a novellisztikus versekben valami többlet, talán a hanghordozásukban vagy a ritmikájukban, amitől mégiscsak versek – megragadnak az ember fejében, márpedig novellákat ritkán szoktunk kívülről tudni.

– „A címválasztás: istenkísértés” – fogalmazott Tarján Tamás A kígyó árnyékát vizsgáló kritikájában. Kétségtelen, hogy említett regényét, s más könyveit is, rendkívül sajátos, összetett, sokféle értelmezés előtt utat nyitó cím jelöli. Nincs ez másként az említett novelláskötet esetében sem. A címadó novellában szereplő fiatal pár egy régi, szalagos magnóról a Hairt hallgatja. Hogyan jellemzik a musical egyik betétdalában elhangzó sorok az egész kötet látásmódját, tematikáját?

– Hát nem tudom, csakugyan muszáj-e ilyen magas igényeket támasztani egy kötet címmel szemben. Ez a cím persze ironikus, bár ezt valószínűleg csak az érzékeli, aki tudja, hogyan folytatódik az a bizonyos betétdal. „Harmony and understanding, symphathy and trust abounding...” A címadó novella fiatal párja valamikor a hatvanas-hetvenes évek fordulóján ehhez hasonló várákosásokkal kezd bele a kapcsolatba, és amikor jelentkeznek a szokásos nehézségek, ugyanezeknek az emberi természetet illetően túlságosan optimista várákosásoknak az alapján próbálják megoldani őket: szexuális szabadsággal, nyitott házassággal, ami aztán végül elsodorja őket egymástól, és az érzelmi összetartozás ellenére nem lehetnek részesei egymás sorsának, betegséget, halált külön kell végigélniük. Lehet, hogy a hagyományos megoldás jobb lett volna, de az is lehet, hogy nem. A többi novellában is, vagy legalábbis a többségükben, életfelfogások ütköznek, remények mennek füstbe: a záró novellában, a *Mája fátylában* például éppen azok az „instant boldogság-receptek” bizonyulnak hatástalannak, amelyeket a betétdal által megjövendőlt Vízöntő-korszak kínál – vagyis, ha úgy vesszük, a cím egyszerre utal a kezdő és a záró novellára.

– *A dalban emlegetett együttállás, a Jupiter és a Mars egymás mellé kerülése, illetve az ezáltal megvalósuló béke és nyugalom valóban nem lesz a novellák szereplőinek osztályrésze, az ő életüket a kudarcélmények sora, az emberi kapcsolatok válsága, a magány, kiszolgáltatottság és szorongás határozza meg. Kilátástalan helyzetüket – miként a közelmúlt verseiben is – jól szemléltetik a tényérnyi albérletek, a szűk, fojtott levegőjű szobabelsők. Vagy az a spájz, amelyről Az ismeretlen tényező című kisregény terjedelművé duzzadó novella főhőse, Gáborka álmodik, majd a végén a valóságban is oda kerül. Végig az a „ködös, nyúlós nyomorúság” a meghatározó, amelyből nincs kiút, a kapcsolatok rendszerint kudarcba fulladnak. Mi az, ami a novellák hőseiben leginkább érdekelt?*

– Elsősorban az, hogy milyen belső, lelki fogódzókat kínál ma a világ a kilátástalan helyzetben lévő embereknek. Mert hát persze nem minden helyzet ennyire reménytelen, van, amiből némi kitartással, akaraterővel ki lehet kapaszkodni, de van, amiből nem: öregség, betegség, szeretteink elvesztése, az érzések változékonysága – csupa olyasmi, ami ellen hiába is próbálnánk harciasan fellépni. És persze úgy látom, hogy ilyen kapaszkodók nemigen vannak, illetve amik mégis, az a rengetegféle „instant boldogság-recept”, amiről az előbb beszéltem, nem bizonyul használhatónak, nem lehet őket komolyan venni, éppen azért nem, mert annyi van belőlük, s ha az egyik nem válik be, lehet kísérletezni a másikkal. Nem támogatja őket semmiféle közmegegyezés, nem kívánnak erőfeszítést, úgy lehet válogatni köztük, mint a különböző mosóporok között a szupermarketben. Eszembe jut az a rövid Nemes Nagy Ágnes-vers, azt hiszem, az egyik Ekhnaton-vers, amelyikben arról van szó, hogy Istent faragni csak a saját testünkkel keményebb kövekből szabad, „hogy ha vigasztal, elhihessem”. Ez a mai Isten-kínálat nagyon porózus kövekből van faragva.

– *Hol kereshetjük a gyökereit ennek a szemléletnek, a szenvedők és kiszolgáltatottak iránti szolidaritásnak?*

– Nem ez a természetes? Vagy inkább talán: nem ennek kellene természetesnek lennie? Legalább az irodalomban, ha már az életben olyan ritkán találkozni vele.

– *Az említett alakok sorsát több aspektusból is nyomon követhetjük, nem csupán az egyes szám első személyű előadásmód dominál. Beékelődik például a szövegbe a pszichiáter nézőpontja, Gábort pedig a naplójegyzeteiből ismerhetjük meg igazán, melyeket nagynénje barátnője olvas és kommentál. Miért ezt az elbeszélésmódot, a nézőpontok többszólamúságát választotta?*

– Mert éppen ez lenne a lényeg, ezt szolgálják a történetek: a nézőpontok ütköztetését. Akkor is, ha nincs több narrátor. Vagy a narrátor kívülálló, nem az ő történetét halljuk, hanem csak megfigyel, kommentál, persze ő is egy bizonyos nézőpontból. Valószínűleg azért választottam ezt a megoldást, mert én sem tudok tartósan azonosulni a szemben álló nézőpontok egyikével sem, hanem bennem is folyamatos vitában állnak – aztán ennek a belső vitának az egyes „szólamait” szétosztottam különféle figurák között, már a

szerepversekben is, ott több versre felbontva, a prózában meg különféle szereplők vagy narrátorok között.

– Ha már a novellák elbeszélésmódját, narrációs technikáját érintettük az imént, felmerülnek bennem a két regény ez irányú problémái. Gondolok itt például az első regény hányatott sorsú, bizonytalan identitású hősnőjére, Ursula Binderre, aki nyolcvanéves korához közeledve végigtekint életén, s elhatározza, hogy megírja önéletrajzát, ami közben saját identitását is megalkotja. A hullócsillag éve lapjain pedig egy kislány, Kürthy Piroska látószögén keresztül látjuk a világot és az életét meghatározó eseményeket. Hogyan lehet megvilágítani olyan élethelyzeteket, történetsezmenseket, amelyeket egy öt-hat éves kisgyermek nem képes belátni és elmondani?

– A könyv vagy legalábbis Piroska „szólama” egyes szám harmadik személyben íródott, tehát nem neki kell elmondania a látottakat, bár kétségkívül a narrátor csak annyit mond el, amennyit ő is láthatott, vagyis Piroskáén kívül más szereplő tudatát nem látjuk belülről; illetve van egy másik szál is, valakinek a naplója, akinek megvan a maga szerepe Piroska és az anyja történetében, ő egyes szám első személyben beszél, és így természetesen belepillanthatunk a gondolataiba. A többi felnőtt szereplő viselkedése, mondhatni, önmagáért beszél, ha a gyerek talán nem is tudja levonni a látottakból a következtetést – bár a gyerekek nagyon sok mindent látnak és értenek –, a korszakkal, és egyáltalán, az emberi élethelyzetekkel ismerős olvasónak ennyi szerintem elég.

– Egy korábbi interjúban a következőt mondta A kigyó árnyéka keletkezésének körülményeiről: „Az a helyzet, hogy elkezdtem írni a saját életemet, de éreztem, hogy az nem működik. És egyszer csak kipattant a szikra, hogy át kellett helyezni néhány századdal korábbra.” Mi az, ami megmozdította és működőképessé tette az időbeli távolság, a történelmi távlat segítségével az említett önéletrajzi szituációt, amely néhány év múlva, a következő regényben visszatér, de már az ötvenes évek Sopronjába helyezve?

– Elnézést, de ennek kapcsán el kell mondanom, hogy az említett interjúnak ez a néhány mondata egy félreértés következménye. Közvetlenül a beszélgetés után külföldre utaztam, és már nem volt alkalmam kijavítani a magnóról leírt szöveget, így a szerkesztő egészítette ki a félbemaradt, netán zavaros mondataimat – ebben az esetben tévesen. Szó sincs arról, hogy az önéletrajzomat helyeztem volna néhány évszázaddal korábbi környezetbe, azt hiszem, ez különben is lehetetlen – egy önéletrajzban nyilván az lenne a lényeg, hogy minden pontosan akkor, úgy és ott történt, ahogy elmondom. Valójában az volt a helyzet, hogy még A kigyó árnyéka előtt elkezdtem írni egy félig-meddig önéletrajzi regényt, olyasmit, mint ami később A hullócsillag éve lett, de az nem működött. Félretettem, és elkezdtem foglalkozni, még elég bizonytalanul, egy másik témával, az identitásvesztés vagy -csere témájával. Egy idő után rájöttem, hogy jobb lenne történelmi környezetbe helyezni, és ezáltal pszichologizálás helyett külső eseményeket ábrázolni, vagyis azt megvalósítani, hogy a hősnő neurotikus szorongások helyett a külső megtorlástól rettegjen, s az identitásváltás ne csak valamiféle pszichológiai síkon történjék meg, hanem ténylegesen valaki másnak a szerepét öltse magára egy új környezetben (ez persze manapság, a gyors közlekedés meg a személyi igazolvány korában korántsem lenne könnyű). Ami A hullócsillag évét illeti, a Kigyó elkészülte után újra belekezdtem, de megint csak elakadtam. Itt a fikció bevonása mozdította ki a történetet a holtpontról, ugyanis amíg csak önéletrajzi elemeket akartam belevenni, nem jutottam tovább az első harminc oldalnál, azt írtam át újra meg újra, semmi új nem jutott az eszembe. Aztán amikor úgy döntöttem, fikció lesz (az egész szerelmi szál például teljes egészében kitalált), akkor beindult, és olyan emlékek is eszembe jutottak, amelyek korábban nem.

– Kritikusai költői prózát emlegetnek regényei és novellái kapcsán, hangsúlyozva a metaforák, a motivikus háló fontosságát. Ily módon szövegei úgy kapják meg epikus karakterüket, hogy közben nem nélkülözik a költői látásmódot. Hogyan befolyásolta a lírai alapozottság a prózai munkák megszületését?

– Nyilván senkinek nincs két feje, egy lírai, egy pedig prózai célokra – az egyes szerzőkben ugyanaz a gondolkodásmód működik, bármilyen műfajban is írnak. Tóth Kriszta nagyszerű verseiben és novelláiban például mindig is ugyanannak a nagyon jellegzetes – és erősen költői – gondolkodásnak a működését éreztem (ami nem azt jelenti, hogy a prózája nem „igazi” próza, hanem éppen az előbb említett motivikus háló fontosságát tükrözi). Magamról szólva inkább úgy érzem, hogy ebből a szempontból nézve mintha inkább versben is prózát írnék, sőt versben még inkább, mint prózában. A verseimben ugyanis kevés a metafora, s nem a vers különböző pontjain felbukkanó motívumok segítségével kell összerakni a jelentést, hanem többnyire az érvek vagy a történetek logikus sorrendjében jut kifejezésre. A motivikus háló tulajdonképpen csak a prózában jelenik meg – de lehet, hogy tévedek, újra kellene olvasnom magamat.

– *Miként A Hold a hetedik házban egyik novellájában olvashatjuk, „az események az álom sajátos logikáját követik”. Miért fontos az álom, az álomszerűség jelenléte nem csupán az új kötet szövegeiben, hanem regényeiben és verseiben is?*

– Egy bizonyos novella bizonyos pontján érzi a hősnő az eseményeket álomszerűnek – és még egy másikban játszik központi szerepet egy bizonyos álom, amelyet a pszichológus mélylélektani alapon igyekszik megfejteni, míg végül kiderül, hogy megérzés volt, és olyan nagyon is valóságos veszélyt jelzett, amelyet egy kis józan ésszel ébren is előre lehetett volna látni (a hősnőt kitérjék a lakásból, amit különben ő örökölné). Vagyis itt nagyon is ironikus szerepe van az álomnak. Persze vannak álmotörödékek a többi novellában is – most éppen kettő jut az eszembe –, csak nem játszanak olyan fontos szerepet, mint például *A kígyó árnyékában*. Az álomleírás elsősorban arra szolgál, hogy pótolja a hosszadalmas lélektani elemzést, és mégis megsejtessen valamit a szereplők – esetleg önmaguk számára sem tudatos – belső életéből. És talán azt a bizonyos motivikus hálót is gazdagítja, és hozzájárul, hogy a próza ne csak próza legyen, hanem merítsen azokból a rétegekből is, amelyekből általában vers szokott születni – igen, az álomleírás talán verspótlék...

– *Amikor egy író- vagy költőnővel beszélgetve a női írás, illetve szemléletmód kerül szóba, tapasztalatom szerint vannak, akik nem fogadják el ezt az elkülönítést, míg mások hangsúlyosan fókuszba állítják szövegeikben. Van-e a kérdéskörnek olyan aspektusa, amely az ön számára továbbgondolhatónak bizonyult?*

– Talán egy – és itt vissza kell kanyarodnunk a vers alanyának problémájához. Amikor egy idő után fölhagytam a kísérletezéssel, hogy jellegzetes lírai ént alkossak, megfordult a fejemben, hogy ez talán a női szerzőknek általában is nehezebb. Mielőtt olvasni kezdünk egy verset, ha férfi a szerző, többé-kevésbé határozottan megképződik előttünk a „költő” alakja, legalábbis a romantika óta biztosan, aztán maga a vers, illetve az olvasás közben előttünk megjelenő figura vagy többé-kevésbé megfelel ennek az előzetes elképzelésnek, vagy ellentételező, vagyis nem nulláról indul a dolog. Nőköltők esetében ilyen előzetes elképzelés nemigen létezik, ami mégis van, az nagyon megköti a költő kezét a témaválasztásban és a hanghordozásban. Egy költőnő, ugye, vagy a szerelemről, az anyaságról, esetleg a természetéről ír, és „észreveszi azokat a részleteket vagy árnyalatokat, amiket csak egy nő képes meglátni”, netán hetykén és ironikusan szembefordul ezekkel a várakozásokkal, de ha a két lehetőség egyike sem érdekli különösebben, akkor valahogy személytelen, vagy – ahogy Margócsy István írta –, „alanytalan” lesz a költészete. Mármost lehet, hogy bizonyos korszerű esztétikai elveknek megfelel ez az alanytalanság, de én nem szeretem. Talán ezért is fordultam a próza felé.

– *Úgy tudom, jelenleg is prózán dolgozik? Mit tudhatunk meg a készülő könyvről?*

– Egy XIX. századi írónő, Vay Sarolta életéről szól – de lehet, hogy írótk kellett volna mondanom, mert férfinévet használt, férfiruhában járt, és férfinak is tekintette magát. Ebben a furcsa figurában is az önazonosság problémája érdekelt: azok vagyunk-e, akinek hisszük-érezzük magunkat, vagy azok, akik „igazából” vagyunk?

Én és a Marlboro Man

Bár soha ne ismertem volna meg, bár sohase néztem volna tengerkék szemébe, akkor talán..., de már késő. Nem térhettem ki előle, az ösvényem kellős közepébe fútt a kora nyári forgószél. Nem is magyarázkodom tovább, megpillantottam, és halálosan beleszerettem.

Emlékszem, hogyne emlékeznék, a gulyáslevest főzte éppen. Füstös, viseltes kondérjáról lesírt, hogy nem holmi kempingező városi nyápic, hanem amolyan csizmás, csípőnadrágos, cserzett bőrű puszták fia. Bugyborékkolt a jó paprikás hús, duzzatag illata csúrcsavargózott a gyér növények sóhajtozó tüskebokrai között, és a lemenő nap tojássárgáját vérnarancssá verve elenyészett a vörös hegyek horpadt árnyékában. A férfi nem látta, hogy nézem, kedvemre bámulhattam hát. A csizmáján akadt meg a szemem legelőször. Cseppet sem hasonlított apám bokszcizmájára, melyet ünnepnapokon, a sámlira tett lábán, megköpködött kefével hollófeketére fényesített. Ennek a csizmának hetyke sarkantyúja volt, hegyes orra, hallgatag barna színe és kibeszélhetetlen titka. A titok a sarkantyúból indult, a csőszárú nadrágon mászott felfelé, a nadrágszíj csatján pihent valamicskét, és a kockás ingen lólépésben ugrabugrálva hamar elérte a borostás arc szakszerűen ásott árkait, melyek legszélesebbikén felhajókázva a szem feneketlen kékjében végre búvóhelyre lelt. De én nem hagytam magam, vettem egy nagy levegőt, és csukafejest ugrottam a bizsergető mélységbe.

A kígyópár rejtekhelye a góré alatt volt, feneketlen mélységben, nagyanyám szerint legalábbis. Márpedig azokat onnét, ha törik, ha szakad, el kell tirhítani, mondta, és a fakanál nyelével ütemesen verte a nagy üstöt, melyben köpködve főtt a sárgabaracklekvár. Huszonnégy órán belül a kerítésen akarom látni a bőrt, mondta, még csak az kéne, hogy bemásszanak majd nekem a nagyházba.

Négyet kellett már csak aludni ahhoz, hogy megérkezzen az amerikai Pista bácsink, nagyanyám elsőszülött fia. Vártuk, mint a megváltót, aki a menetrend szerinti járattal jön majd, használt amerikai rongyokat és rágógumit hoz nekünk. Óvtuk már előre a szélről is, nemhogy a kígyóktól. Mert hogy is venné az ki magát, futott át rajtam, hogy átrepüli az óceánt minden baj nélkül, aztán egy földhözragadt tanyasi kígyó a szülőanyja házában halálra marja, volt Pista bácsi, nincs Pista bácsi. Küldhetnénk vissza a feleségének a karóráját meg a szivartárcáját, elásnánk magunkat egy életre előtte, így vigyáztunk a férjére, renyhe balkáni népség satöbbi. Nem tagadom, felelősnek éreztem magam Pista bácsink személyes biztonságáért. A kígyóvadászatot másnapra tettük, megjelentünk vagy huszonötén, a legszűkebb család kapákkal, lapátokkal, csákányokkal, villákkal. Nagyanyám irányította a munkálatokat, ősi nyolcasban munkadalokat visítózott, melyekből nekünk kellett kihámozniunk a ránk osztott részfeladatokat. Sikeres vadászat esetén a férfiaknak egy-egy liter bort, az asszonyoknak és a

gyerekeknek baracklekvárt ígért, ilyet ő még nem csinált soha, hogy első hó előtt lekvárt bontott volna. De ez most más, a nagyfia jön most haza, édesdrága Pistikéje.

Úsztam, úsztam a boldogságban, hogy ilyen csodát sodort eléem a parlagi szél. Míg a többiek bent esznek-isznak, és ünneplik a ragyogó homlokú Pista bácsinkat, nem is sejtik, hogy nekem milyen emberfeletti örömben van részem. A világ, az elképzelhetetlenül izgalmas amerikai világ tárult eléem hatalmas, színes fényképeken. Tátott szájjal bámultam a sok földi jót, amikor a forgószeél egyszerre stílust váltott, és lágyan belelapozott a magazinba, kihajtva eléem egy magányos lovast, egy igézően jóképű cigarettázó férfit. Szemében a természetben töltött vijjogó hangú, farkasüvöltéses éjszakák tapasztalata, álla gödrében a hétországon túli akarát borsószemének rejtekhelye, kézfeje csontos-lapos hátán a napfény és a szél pecsétje. Meg kellene gyorsan nőnöm, néztem a csipke térdzoknimra, az lenne a legegyszerűbb, ha még ma megnőnék. Nem tudtam uralkodni magamon, barbár módon kitéptem a lapot a magazinból és kicsipkedtem a maradék lapfoszlányokat. Aztán megbántam. A tanyán rajtam kívül senkinek sem jutna eszébe oldalszámokat böngészgetni, nyugtattam magam, nekem is csak azért, mert ludas vagyok. De biztos, ami biztos, meggyűrtem az oldalakat a lapszámozásnál, ilyen apró dolgokon szokott elcsúszni az ember. Az ember igen, de én nem fogok, gondoltam. Ültem a kiserdőben a kedvenc tuskómon, bogarak hozták-vitték életük parányi terhét, máskor akadályt állítottam nekik száraz gallyakból, de most nem érdekelték. Egy terv fogant meg bennem, egy nagyszabású terv, melyet nem kétséges, bátor segítőmmel, a titokzatos amerikai vándorral fogok végrehajtani.

Nagyanyám alig hitt a szemének, amikor a nagy, fekete autó helyett orvvadász fiát pillantotta meg a dűlőn mezítláb bandukolva közeledni. Az előzetesből könyörögte ki magát, állítólag egy vaddisznóagyart ígért a rajparancsnoknak, így hát két rendőrt adtak mellé, és elengedték a sajnálatosan tragikus esemény hírére. Hozni kellett a plusz két terítéket, a két rendőr szájtátva hallgatta Pista bácsink emigrációs kalandjait. Az egyikőjük Pista bácsi minden mondatát elismételte, elé téve a „jó, nem”-et. Így jöttek ki olyan mondatok, hogy jó, nem, majd megfagyunk a fronton, illetve, a jó, nem, a háromszáz férőhelyes hajón mentünk ezerötszázan, és még a vihar is beütött. Nagyanyám meg sírt a boldogságtól, hogy így mind a tíz gyermeke élőben, együtt, és az unokák is, naát, egyik szebb, mint a másik. És valószínűleg a szíve nem fogja kibírni ezt a nagy örömet, még jó is egy kicsit, hogy a másik kígyó miatt lehet aggódni, mert az vissza fog jönni, és ki fogja követelni a magáét, de meglátja, most az egyszer nem menekül majd. Merthogy csak az egyiket sikerült kibeveznie a családnak, a bőre ott száradt a kerítésen, tényleg piros volt a hasa, vagy inkább lángvörös, ilyen kígyót még nem láttak a régi öregek sem, ez nem szimpla kecskekígyó, az már hétszent-ség. Biztos valami madár hozhatta a begyében egy másik földrészről, és itt, jó helyet látván, kiöklendezte, a kígyó meg, ugye, valami csoda folytán feléledt, és gazdagítja az egyébként is sokszínű vegetációt. És persze, ami egyszer megtörténik, az elvileg többször is megtörténhet, hadarta nagyanyám, egy másik madár meg a másik kígyót hozta ide véletlenül, a két kígyó egymásra talált, itt a vége, fuss el véle. Zárkaviselet nagybátyám gondozatlan bajusza alatt vigyorgott, ő ki-

válóan ismeri az állatok viselkedésánát, az erdőben két hurok elhelyezése között Konrád Lorenzet olvasott, és meglepő egyezést látott a világhírű természet-tudós és az ő gondolkodása között, mindenekelőtt azt, hogy mindkettejüket az állatok szenvedélyes szeretete vezérli. A kígyó okosabb, mint ti így együttvéve, mutatott ránk, nem lesz bolond visszajönni oda, ahol a párját megnyúztátok. Ezt a mondatot csak a két rendőr találta sértőnek, mert nekik még nem volt szerencsájuk kígyóhajszában, de nekünk, nekünk sajnos igen.

Ki másban is bízhattam volna, mint újdonsült ismerősömben. Amikor jobban megnéztem, fellélegeztem, igen, hogy a fenébe nem vettem ezt észre eddig, hát ő egy kígyóvadász, szakképzett amerikai kígyóvadász. Járja a kietlen sziklás hegységet, és ahol szükség van rá, oda lovagol. Megteszi, amit kell, aztán továbbáll. Egy ilyen férfi pusztá látványától egy csapásra elszállnak a nők félelmei, egy ilyen férfi mellett egy csapásra elszállnának a félelmeim, gondoltam. Mert a család férfijai, amikor kimenekült a két kígyó a góré alól, százfelé futottak, a nők szintúgy, nagyanyám vágta le egyik kígyó fejét ezüsthéber kapójával, amivel a muhart irtotta meg a tarackot. A másik kígyó meg belemart orvvadász nagybátyám első feleségébe, aki csak ájtott egy csupor mákért, és aztán nem ment többet haza. Dagadni kezdett a lábfeje meg vörösdni, jajgatott szegény, aztán elernyed a teste, mint egy kiszolgált, varrásai mentén foszladozó, nyakig-láb rongybabának. Pedig állítólag éppen a lábába szeretett bele a bácsikám, sőt az a vándorfestő is, aki a bikiniben tormát kapáló asszonytól kért útbaigazítást. Egy gyönyörű asszonyt láttam erre, mondta a nagybátyámnak, amikor az iskolához ért, nem ismeri véletlen? Hogyne ismerném, felelte a nagybátyám, de miért érdekel. Feleségül akarom venni, mondta a festő, ilyen gyönyörű lábú nőt nem láttam még soha. A történet folytatását nem nehéz kitalálni, feleségül is vette, a nagybátyám meg bánatában rászakozott az orvvadászatra.

Három napja tartott már az a kollektív családi rettegés, melyet Pista bácsira való tekintettel igyekeztek palástolni, de én láttam, mindent láttam. A férfiak két korty bor között furcsa, kimeresztett szemmel bámulták a plafont, mintha piros pókon akadt volna meg a tekintetük, az asszonyok kacaja ideges színezetet nyert, a gyerekek meg, a gyerekekről ne is beszéljünk, éjszakánként többször felriadtak, zihálva vették a levegőt, és a szülők ágyában kötöttek ki. Mint ahogyan én is. De ennek most egyszerre vége szakadhat! Vakon bíztam kígyóvadászom tekintetében, abban a bizonyos feneketlen kékségben, amelyben nem győztem lubickolni.

Búzavirágok, pipacsok, konkolyok közt lépdeltam, és arra gondoltam, de jó a virágoknak, nem ismerik a félelmet. Aztán meg arra, hogy hamarosan aratás lesz, és nem láttam még egyetlen kaszást sem, aki előrement volna virágcsokrot kötni. Tehát a föld valamennyi élőlénye ismeri a félelmet, csak van, aki nem mutatja, mint például a virágok. Kis rozsmező szaladt nagyanyám háza és a gyér akácos között, középen kígyózó ösvényhíd vitt a házhoz, ahol nagyban folyt a bor, a sör és a beszélgetés. Ledobtam a magazint a pitvarban, és egyszerre három rágó gumit is a számba tömtem. Mondták az unokatestvéreim, hogy buborékokat is lehet fújni vele, de én nem hittem, amikor pedig megláttam, azért se fújtam, mert nem tartottam nőiesnek. Hogyan is tehettem volna olyat, ami nem nőies, amikor a világ legférfiasabb férfinja szunnyadt kötényzsebemben.

Legalább tíz perc telt el anélkül, hogy láttam volna csizmás, csőnadragos, cserzett bőrű vadászsomat. Egy piros krepppapír-díszet téptem le a falról, megnyálaztam és elkezdtem vele pirosítani a körömöt. Nem bírtam tovább a hiányát, a csirkeólba szöktem, oda úgysem jön utánam senki, gondoltam, és kihajtogattam a lapot. Jaj, még vonzóbb volt, mint előzőleg! Nem is csoda, hogy a jércék körém gyűltek, és lakkozott csőrükkel csipegetni kezdtek. Tovább kellett hát állnunk. A tehénólba osontam vele. Ott meg a böglyök próbáltak halálra csipkedni, hogy övük legyen, csakis az övük. Míg én a mérges legyeket öldöstem, a jászolhoz kötött kisboci majdnem szétnyalta rózsaszín, érdes nyelvecskéjével. A vadász a tanya valamennyi lényére mágikus hatást gyakorolt, kotkodácsol, zümmögött, bögött utána minden. Csak egyet, egyetlenegyket kellett csobbanni szeme titokzatos, feneketlen kékjében, és rögtön szűkös lett a csirkeól, az istálló, a Kis dűlőtől a Nagy dűlőig eső madárfütytös, virágénekes világ. És ha hozzávesszük azt, hogy reggelre megszabadít minket a kígyótól, akkor tényleg megütöttem vele a főnyereményt, gondoltam.

Pista bácsink jól evett. Megéhezett szegény a hosszú repülőúton. A két rendőr nem akarta elhinni neki, hogy a gépen annyit ihat az ember ingyen, amennyit bír. Az pedig végképp lehetetlennek tűnt számukra, hogy jobbnál jobb, csábos mosolyú nő megfelelő csípőbedobással tálcán hozza mindezt. Pista bácsink, bár gentleman kinézetűre kupálódott, a tányérjáról az utolsó szem morzsát is kivadászta. Az évek hosszú során kreatívabbnál kreatívabb üldözéses technikákat dolgozott ki a morzsák után, melyeket most élőben, sztereóban, álmélkodva szemlélhettünk. A hadifogságban kétszer is majdnem éhen haltunk, magyarázta, nekem csak így esik jól. Persze megbocsátottuk neki a morzsákat, az amerikai akcentust, a harminc nélküle töltött évet, és azt, hogy három hét után szedi a cókókját, felszáll az égbe, hazarepül, itt hagy minket a Kis dűlő és a Nagy dűlő közé épített szélfúttá házacskáinkban. Feltéve persze, ha nem marja halálra a kígyó. De hát nem marja, gondoltam, holnap reggelre halott lesz a fenevadja, a kígyóvadászom elbánik vele.

Ne féljete, ne féljete, mondogattam a testvéreimnek hazafelé menet, amikor a szél a csupasz lábszárunkhoz fútt a éles muharleveleket, ne féljete, nem bánt senkit a kígyó. Tényleg nem bánthatott már senkit. Éppen haláltusáját vívta Pista bácsink szobájában, miután elkövette élete legszörnyűségesebb, legtragikusabb baklövését.

A dunna alatt a zseblámpa világánál sok mindenre fény derült. Nem gulyáslevest főzött a vadászsom, nem, hanem valami különleges amerikai ételt, és nem is főzte, az csak úgy rotyogott magától. Amerikában nyilván minden magától fő, méléztam, és az embereknek közben van idejük szép tiszta ruhában ábrándozgatni. Nem úgy van ott, mint itt a tanyán, hogy jól van minden, ahogy van, mert úgysem látja senki. Nem is értettem, Pista bácsinkon miért nem hegyes orrú csizma és csőnadrag van, miért éri be a szolid pantallóval és félcipővel. Éreztem, egy teljes világ és még egy választ el a kígyóvadásztól. Ilyen nagy piros hegyeket, ahol ő élt, én csak a mesekönyvekben láttam addig. A gyors felnövésem is problematikusnak tűnt, miután a falon megpillantottam alig egy éve készült fényképemet, amelyen alig látszottam ki a masnik közül. Öld meg a kígyót, megölöd a kígyót reggelre, érted?, suttogtam ásítózva a vadásznak, és csókot nyomtam borostás arcára.

Nyugodtan telt az éjszaka nálunk, nem úgy, mint nagyanyáméknál. A két rendőr holtrészegre itta magát, de előtte még célba lövő versenyt rendeztek a kertben egy viharlámpa fényénél. Telelövöldözték ólommal az almákat és körtéket. A pitvar karos lócáján dőltek el, egyik jobbra, másik balra, úgy néztek ki, mint két lekonyult, sötétkék tulipán. Nagybátyám pedig kapva kapott az alkalmon, egy őzzel, három nyúllal és két fácánkakassal tért hajnalban haza. Hát ezt meg hogy csináltad, kisfiam, kérdezte nagyanyám. Jövet bekéredzkedtem az erdőbe szűkségre, felelte, és közben összedobtam pár hurkot. Nagyanyám „mért éppen most”-jára csak annyit felelt, hogy nem tehet róla, őt hívja az erdő, mennie kell. Miközben ők a kamrában nyúltak és kopasztottak, az édesdeden alvó Pista bácsink hálósobájának magas küszöbén átküszködte magát a piros hasú veszedelem. Háromszor is nekiindult a szüette magaslatnak, de csak negyedszerre sikerült átevicckéldnie rajta. Az éjszaka tette-e vagy micsoda, egész egyszerűen nem volt formában.

Egy kicsit meggyűrődött a vadász éjszaka, a fejem alá kerülhetett, mert reggel arra ébredtem, hogy valami hűsíti az arcom. A felkelő nap a csipkefüggöny nagy lyukú mintáján át éppen a szemembe süttött, megfordultam, és lágy mozdulatokkal életre cirógattam. Ahogy simogattam a lapot, már ujjaim begyével is éreztem, hogy megvan, sikerült neki, amit ígért. Persze, hogy sikerült, huncut félmosoly domborodott arcán, amely tegnap este még nem volt ott, és a cigaretta is átkerült egyik szája sarkából a másikba. Énekelni, táncolni kezdtem, fodros hálóingemben pörögtem, és néztem magam a nagy faragott falitükröben. Én voltam a világ legboldogabb és legszabadabb kisgyermeke. Örültem a madárcsicsergéses reggelnek, az ólban a teheneknek, a friss fehér fénynek, a gőzölgő kakaónak, még jobban anyámnak, apámnak, de legjobban Neki.

Ne féljeteK, ne féljeteK, mondtam nagyanyámékhoz menet a testvéreimnek, amikor a reggeli szél a csupasz lábszárunkhoz fútt a éles muharleveleket, nincs már mitől félnetek. Már jól benne voltunk a délelőttben, a bográcsban főtt az egyik őz, a rendőrök hánytak, mint a lakodalmas kutyák, nagyanyám vígballadákat énekelt szabad átköltésben, én meg elérkezettnek láttam az időt. Pista bácsink hálósobájához lopóztam, benéztem a kulcslyukon, és a sárgafölddel felhintett döngölt padlón ott feküdt felfordulva a kígyó. Az éjjeliszekrény keményített terítője hímzett leplet tartott felé, a spaletta keskeny résén bekukucskáló narancssárga fény örök börtönbe zárta.

Az lehetetlen, hogy eddig alszik, mondtá nagyanyám az őzpörköltet kóstolgatva, és mint akinek eszébe jutott valami szörnyűséges gondolat, eldobta a kanalat, és eltorzult arccal rohanni kezdett a nagyházba. Nem szóltam semmit, csak vártam, vártam és mosolyogtam.

Kisfiam, drága kicsi fiam, visította nagyanyám a házból, és fuldokolva jajgatott. Egy pillanatra mintha kialudt volna a tűz az őzpörkölt alatt, elhalt a rotyogása. A mellettünk lévő körtefáról a homokba hullott egy agyonlövöldözött zöld körte, orvvadász nagybátyám pedig fekete öltönyben és bordó ingben elindult a temetésre. Kezében gyászszebkendőt szorongatott, zakója gomblyukában busa fejű fehér szegfűt kócolt a szél. Soha életemben nem láttam még ennyire elegánsnak. Olyan volt, mint egy jóvágású, győztes matador, aki nagyon, de nagyon sajnálja a bikát.

Aztán a nagyház tornácán feltűnt Pista bácsink is pizsamában, kócosan, nyűgösen. Összeölelkezve közelítettek felénk nagyanyámmal, aki hol zokogott, hol kacagott, és mint egy eszelős, összevissza tapogatta fiacskáját, mint a szülőanya, aki csak megbizonyosodni szeretne, megvan-e mindene a kisbabájának.

Megvolt, mindene megvolt, a szépséges délelőttől felcsuklott, és legalább tizenötöt tüsszentett.

Nagyanyám kibelezte a kígyót, egy patkányt vett ki belőle és két muhareget. A család töviről hegyire végignézte a hasfelmetszést, testvéreim öklendezve jöttek utánam a kiserdőbe. Na, akkor most, sóhajtottam fel és előrukkoltam a titkossal. Peeersze, mondták, hol van az a nagy hős, mutasd. Itt van, ni, tessék, vágtam vissza, és köténykém zsebéből elővettem egy újságpapírt. A bátyám széthajtogatta a lapot, és gúnyosan nevetve elkezdte tépkedni. Hát ez csak egy darab papír, te kis bolond. A patkányméreg ölte meg a kígyót, te, kis hülye, amit nagyanyánk kitett, nem a Marlboro Man. Próbáltam menteni a menthetőt, hogy legalább egy kis darabot visszakapjak belőle, a vállából, a mosolyából, a szeméből, de a cetliket kíméletlenül széthordta a forgószél. Az a forgószél, amely előző nap, lágyan a lábaim elé fújta. Nem maradhattam tovább, elindultam a muharos ösvényen futva hazafelé, sírtam, zokogtam, és láttam, hogy a végtelenbe vesző, ringatózó rozsmezőben valahol egészen távol, ott szökik előlem nevenincs lován egyenes derékka, cigarettafüstbe burkolózva a Marlboro Man.

Juhász köhög

Amikor majd' felrobbantam attól, hogy semmi sem történik, hogy nincsenek haverok, se sulis, hanem kibírhatatlan, izzadságszagú augusztus, fogtam magam, és Óhegy egyik végéből, a sörgyár kapujától átszaladtam Újhegyre, a bányatóhoz, meg vissza. Már a saroknál csatakos volt a trikóm, a gatyám, és a szemöldökömön is csorgott a csípős veríték. Az úttest jobb szélén haladtam, meg-megborzongva az autókból kicsapó, forró benzingőzben, aztán az újhegyi bányagödörnél egy csavaros üvegből felhajtottam a meglangyosodott vizet. Legközelebb már csak otthon estem a konyhai csapnak.

A tévé lehalkítva duruzsolt a kanapé előtt. Prücsök egészen rá volt tapadva, óriási szemeket meresztett a paradicsomok közül; egy még az ujjai közt, hogy az épekhez tegye, a tálba. Letelepедtem a heverőre, a húgom mellé. Átfeszítettem a combomat, és néztem, ahogy ugrál a kimerültségtől, mintha nem is az enyém volna, hanem valaki egész más rángatná, ahogy neki tetszik.

– Előbb vedd le azt a csuromvizes sortot!

Apa a háló küszöbén ácsorgott, épp akkor ébredhetett fel, de biztosan nem az érkezésemre, mert olyan csendben léptem be a szobába, akár egy kísértet. Az ajtófélfába kapaszkodott, arcán az alvástól kisimultak a barázdák, de sápadt volt, a hangja élettelen. A tévében női sikoly hallatszott, Prücsök elnyerítette magát egy poénon. Sikerült úgy elmennem Apa mellett, hogy ne érjek hozzá. Elképzelttem, hogy papírfigura, és ha csak egy ujjal is meglökném, olyan könnyedén esne hátra, ahogy a függöny lebben, amikor a huzat beletép.

Lábujjhegyen jártam-keltem a nagyszobában, a tévéről levettem a hangot, úgy próbáltam követni a reggeli matinében a rajzfilmeket. Apa a műtét óta akár tízig is elaludt, csak a délelőtti dokumentumfilm vége felé ült a reggelihez. Anya homloka ott fehérlett a konyhában a hegynyi borsóhüvely fölött, kavargatta a kifejtett borsókat a tálban, igazgatta az abroszt a telefon alatt. Az asztal túlfelén ott volt a kávéscsésze, két szem gyógyszer, a kistányéron leborítva a kalács, egy vajdarab. Anya keze lustán pihent a borsós tálban már egy ideje, nézett maga elé, az abroszra. A film ott pergett előttem, de valahogy nem fogtam föl igazán, csak a vége felé, a feliratoknál tértem magamhoz, akkor is csak azért, mert az orrom eldugult. Éreztem, hogy lassan megtelek, elnehezülök, mégis tisztán hallom a házsoron túl a busz kanyarodását és Prücsök motorozását a végében. És ezekre a zajokra bent, a fejemben valami nevetésféle felelt, egyhangú és gépies, olyanfajta konzervnevetéshez hasonló, amelyet a sorozatokban lehet hallani. Pedig tudtam, hogy Apa mindjárt előjön a szobából, Anya és Prücsök is megjelenik, de nem lépik át a küszöböt, csak megállnak az ajtóban, és néznek minket, Apát és engem, néznek filmszakadásig.

Péntek este, ahogy a sarkon befordultam, még az ujjaim közt füstölgött a Románc. Futásból hazafelé jövet hívott be Ricsi a kertjükbe, hogy segítsék felszedni a szemetet. Egy kisbusznyi vendégsereg tért be hozzájuk, szalonnát sütöttek a tűznél, aztán megint jött értük a Barkas, és már álltak is tovább. Ricsi anyja, aki a kerítés mellett a kondért törölgette, nyilván észre sem vette, hogy én is ott hajladozom a fiával a kempingszékek között, és az egyre sötétebb kertben a fehéren világító szalvétacsomókat szedegetem a földről. Aztán összehajtogattuk a kempingszékeket, a még pislákoló parázsba beledugtuk a cipőnk orrát, és amikor a forróság elviselhetetlen volt, elszaladtunk a kerti csapig, és alátartottuk a lábunkat. A cigaretta titok volt, ajándék, úgy gyújtotta meg nekem Ricsi az utcán, mert neki sem szabad, pedig ő már tizenhét. Nem vártam, hogy Apa épp akkor jön ki a házból, a Románc el is fogyott volna szépen, mire a kapuig érek Ricsivel. A Románcot a földre dobtam, megtapostam, és még mielőtt Apa kinyithatta volna a száját, beszaladtam az ajtón, fel a szobámba, faképnél hagyva a száját tátó Prücsköt is. Éjjel kétszer is felriadtam, amikor átvonult a szobán. Nem Apa, Prücsök.

Zoli bácsi tudott csak nevetni Apán, tele szájjal, felvont szemöldökkel. Mellkasán ott kunkorodott a fehér elefántagyar. Az elutazása előtti estén az én nyakamba is felkötötte, egészen a köldökömnél himbálódzott, lehúzott a súlya. Azt mondta, szólítsam Zolinak. Akkor talán nekem is adta volna az elefántagyart. Persze, hogy ki akartam próbálni. Nem az agyart, a tegeződést. Anya nem engedte egyiket sem. Zoli bácsi megvonta a vállát, és visszaakasztotta az agyart a saját nyakába. Megígérte, hogy amint megvan a multivitamin, hozza Apának, hogy hamar erőre kapjon, és ne kelljen megint kórházba vinni. Ajánlkoztam, legjobb volna, ha engem küldenének érte. Mennék gondolkodás nélkül, de kiköt-ném, hogy utána visszautazom, ott akarok lakni Zoli bácsinál, az új bécsi lakásában. Törölném a festékes padlóját, mosnám az ecseteket, aztán kapnék egy kis állványt vászonnal, és én is híres lennék. Híresebb, mint ő.

Pont úgy ment el a kép, mint amikor vihar van, vagy az antennát a tetőn babrálja valaki. A távirányító a fotelba csapódott, éppen mellém, el is talált volna, ha nem moccanok egyet, az izomlázás combomat nyomkodva. Apa a küszöbön állt, párnásra duzzadt szemmel.

– Állj fel – mondta rekedten. – Állj fel onnan, és gyere ide.

– Minek?

– Azért, mert ülve nem tudlak tisztességesen felpofozni.

Elfordította a fejét, és kibámult az ablakon, amíg elé nem értem. Akkor hirtelen képen törölt, legalábbis megpróbálta. Jócskán elvétette a könnyen bemérhető arcfelületet, a tenyere így is nagyot csattant rajtam. Az orrom bizseregni kezdett, azt hittem, leszakad, egyszerűen leoldódik a helyéről, akár egy bohóckellék. A szusz belém szorult, aztán véres taknyot tüszögtem szanaszét a szőnyegre, a ruháimra.

– Nem lehetett volna máshová ütni? – szaladt be most már Anya egy csomag zsebkendővel. – Orron vágod, amikor tele van szénanáthával?

– Hát hova kellett volna? – fortyant fel Apa. – Ekkora fiúnak nem üthetek a seggére. Mászor ne bagózzon.

Visszavonult az ágyába, és hozzá se nyúlt a reggelihez.

Délután adásszünet volt, csak öt felé kezdték a műsort. Végre megismételték azt a régi filmet, amit még tavaly láttunk, és aminek a zenéje elől Prücsök a párna alá dugja a fejét. Szirénázással kezdődik, aztán egy tompa puffanás jön, vagy inkább egy mély kiáltás. Aztán megint ugyanez, előlről. A film címét nehezen tanultam meg, de azért csak megjegyeztem, hogy a Jóval kezdődik, és ahol a Jót említik, ott szóba kerül a Rossz is, a Csúf pedig az, amitől félni kell, mint a kiabálás vagy a süket csönd, vagy az a tompa dobbanás a filmzenében, amit hallva engem is elfog a nyugtalanság, a mehetnék. Prücsök azt mondja, álmodott is ezzel a hanggal, de akkor inkább köhögésnek tűnt. Egy birkanyáj bolyongott a sötét erdőben, a juhász meg, aki hiába próbálta összeteregni az állatokat, néha a botjára támaszkodott, és megköszörülte a torkát. Nem kiabált, hanem köhögött. Pedig kiáltott volna, csak nem tudott. Prücsök szerint ez sokkal rosszabb.

Az esti hírekben megjelent a piac, a bazár, a börtönbejárat. Futni is szoktam arra; van, hogy a villamossal kimegyek a temetőig, ennyivel is meghosszabbítom a távot. Anya a körözés hallatára bejött a konyhából, hogy megnézzé a kesehajú, keskeny szemű férfi fotóját, akinek a felső ajka egészen eltűnt a sűrű, szőke bajusz hulláma alatt. A haja is dús volt még, pedig egész biztos idősebb Apánál.

– Hát ezt sem ejtették a fejére, ezt a Tejfült – jegyezte meg Anya. A szökést aznap háromszor is bejelentette a kábeltévé. Tejfült még akkor sikerült lecsukni, amikor a buszon késelésbe keveredett, de két hétnél tovább a fogdában sem ült a babérjain. Azelőtt hétről hétre hallottunk viselt dolgairól, a verekedésekről, a legendás szökésekről, melyek híre hamarabb jutott el Óhegyre, mint hogy mennyire ment föl a buszjegy ára, vagy hogy melyik boltos kapott kiwit.

Felkapaszkodtam az ablakpárkányra, és amilyen lassan csak tudtam, végigpásztáztam a környéket. A repedésekkel barázdált betonúton egy biciklis tartott hazafelé. Mögötte a víztorony-park festékekkel összefűjt kőfala magasodott a ház-sor végén. A parkban még egyszer sem jártam, csak Ricsi mesélt róla néha, hogy egész erdő nőtt ott bent, a víztorony körül, és hogy a halomba hordott szemét között kóborkutyák marakodnak. Kinyitottam az ablakot. A szél sem fűjt már, csak a korán bekapcsolt utcalámpa zizegett az út másik oldalán. Megrázott a tüsszögés egyszer, még egyszer. A fejemet beütöttem az ablakkilincsbe. Befogtam az orromat, de akkor meg belülről éreztem a szaggyatást, mintha valaki ki akarna törni belőlem, és tomboló, tehetetlen dühében ide-oda taszigálna.

– Mikor jössz már el az ablaktól, észlelney? – szólta ki Apa a szobából. Egyedül kuksolt a kikapcsolt tévé előtt, és konyharuhába csavart jeget szorított az oldalára.

Tejföl első letartóztatásáról nyáron hallottunk, amikor az utakon meg a fák tövében fehér szöszök gomolyogtak, és a házak előtt halmokban álltak a törött lábú székek, a szakadozott, sápatag bútorok. Akkor találtam Prücsök zseblámpáját is, a buszmegállónál. Hosszában meg volt repedve, de világított, még elem is volt benne. A lomok közepén, tigrismintás fotelban kövér, mezítlábas alak terpeszkedett. Csak akkor nézett fel, amikor kapcsolgatni kezdtem a gombot. Egy vécépapír-guriga pattant a hátam közepén, aztán ahogy futni kezdtem, jött a másik, lepattant a bokámról, az ember meg csak sziszegett rám, mintha valami patkánnyal lenne dolga. Átgázoltam a bokáig érő színes képregénylapokon, és a

víztorony-park fala mellett végigcaplatva a szokott tempómban hazaértem. Tej-fölt akkor kapták el, állítólag a buszsofőr behúzott neki egyet, és rácsukta a buszt, újságolta Anya. Aztán jöttek az újságírók, és lefilmezték. A házat átjárta az émelyítő, kozmás gyümölcsillat. Anya a szomszédból kölcsönkapott kondér mellett álldogált éppen, felemelte a fedőt, megkóstolta a lekvárt. Apa varratait aznap szedték ki, alig egy órája hozta meg a taxi. Prücsök titkolózva lerángatott a párkányról, kezembe nyomott egy tűzforró, újságpapírba csavart üveget, aztán a mutatóujját pisszegve a szája elé kapta, és a nevetéstől pukkadózva rohant a szobába. Utánaszaladtam, át a nappalin, és a seprűnyéllel kipeckelt ágynemű-tartóba, szorosan az övé mellé tettem az üvegemet. Anya már mögöttünk toporgott, félrelökte Prücsköt, ő is besuvasztotta a lekvárosüvegét, és kacagva már futott is vissza a konyhába. Odakint eleredt az eső, Anya meg belekezdett egy dalba, jó hamisan. Az ágyneműtartó egyre telt, most már Prücsök is énekelt és nevetett, egyedül neki volt szép hangja, és Anya most nem mondta, hogy csönd, halkan legyünk. Apa a fal felé fordulva, mélyen aludt, csupasz hátáról lecsúszott a takaró.

Az ébredés első pillanataiban, mint rendesen, átfordultam a hasamra, négykézlábra emelkedtem, és bevártam az első tüsszentéshullámot. Amikor vége lett, a párnám alól előkerestem a zsebkendőt. Felültem az ágyban, és a döbbenettől, hogy még sötét van, elfelejtettem levegőt venni. Mezítláb leszaladtam a konyhába, és egy hajtásra megittam egy pohár vizet. A hűtő mellett majdnem hasra esem: a lábam előtt valami rögtönzött fekhely hevert a padlón: lepedőbe bújtatott matrac, kockás pokróc és ágynemű, ami úgy lógott a földre, ahogy felkeléskor szokta félredobni az ember. A falig hátráltam, közben egyre a szememet járátva a konyhán, saroktól sarokig, benéztem az asztal alá is, de nem találtam senkit. A bejárati ajtó nem volt kulcsra zárva, ahogyan esténként Anya szokta hagyni. Kihajoltam az ablakon, felhúzódkodtam a párkányra. Most már nyugodtabban szedtem a levegőt, nem féltem hátat fordítani a sötét konyhának, pedig a szívem majdnem áttörte az oldalamat, olyan erősen dobogott. Arra próbáltam rájönni, miért nem hiszem el Tejfélről, hogy rossz, csak Rossz, amikor mindenki, még a tévé is ezt mondja róla. Kell, hogy megbújjon benne valami kis Jó is. Ha egyszer nem lehet foglyul ejteni, mert kitör a szorításból, ha nem lehet elkapni, mert nincs rajta fogás, elszabadul, kitépi magát, mint valami fenevad, az Jó, igenis Jó. Igaz, bemászott hozzánk, nálunk éjszakázott, de nem bántott minket, épp csak addig húzta meg magát, amíg tovább nem mehetett. Ezeket gondoltam ott, a párkányt támasztva, miközben a kinti hűvös magába akart szippantani, vagy inkább a ház készült tüsszenteni egy nagyot, hogy véglegesen kiadjon magából.

Prücsköt nem volt nehéz rábeszélni, hogy velem jöjjön a víztorony körüli erdőbe. Álmában is a zseblámpáját szorongatta a párna alatt, azzal együtt mozgott, és dörzsölgette meg bután a szemét, amikor keltegettem. Ahogy a házból kiléptünk, nem is volt szükség a fényére, mivel a sötét már oszladozott, és az utcalámpák is égtek.

– De miért éppen nálunk aludt? – kérdezte Prücsök fátyolos szemmel, gyorsan lépkedve a tornacipőjében, meg abban a szitára koptatott nadrágban, amit magára rángatott.

– Nyilván bemászott az ablakon. Aki menekül, ott alszik, ahol tud.
– Volt használt edény a mosogatóban?
– Hogy lehetsz ennyire hülye? – csattantam föl, most már biztos távolban a háztól. – Milyen betolakodó reggelizne meg, mielőtt továbbáll? Tejfölt nem ejteték a fejére.

Prücsök előbb ért a falhoz, a lámpát zsebre vágta, és máris azon volt, hogy biztos fogást keressen az időjárás vájta réseken.

– Ja, ez ilyen magas? – grimaszolt kényeskedve, pedig nyár elején még fára is mászott velem. Igaz, akkor még cérnavékony volt, most meg, akár egy körte, jól kipárnásodott, főleg lent. Végül is nekirugaszkodott, ügyesen rakosgatva a lábat, mint egy bogár. Éppen akkor értem fel, amikor ő odaát jajgatva leérkezett.

– Rendben vagy? – suttogtam, és lent megláttam a húgomat, amint a földön ülve a mellét dörzsölgeti, a pizsamán keresztül az egyik kis szederccsücsköt tapogatja óvatosan.

– Persze – felelte szégyellős hangon, és arrébb állt, hogy én is leugorhassak.

A fal mellett tényleg sok volt a szemét, mindenféle papír- és rongyfecni, csikk és horpadt sörösdoboz. Beljebb, ahol a bokrok kezdődtek, vezetett valami út. A víztorony teteje innen is jól látszott, túl a derékmagas, karcos szagú gyomon. A homlokom elnehezült; mintha egy dunsztosüveg aljára pottyantam volna, és lassan én is megtelnék a nehéz, terjeszkedő masszával. Kábultan figyeltem Prücsköt, aki tőlem pár méterre bottal piszkálgatta a fehérszedret a földön. Egy ép szemet felcsipentett, de mielőtt a szájához emelte volna, vonagló hernyóvá változott az ujjai között. Nem volt az a sikoltozós fajta, szó nélkül, undorodva szórta le a porba.

– Megyünk már? – kiabált rám türelmetlenül, elfeledve, hogy egészen eddig visszatartottuk a hangunkat, hiszen Tejföl itt lehet valahol, a sűrűben.

– Mehetünk, hát – álltam fel, és a kezéből átvettem a hátracsapódó gallyat. A túlnőtt bokrok mögött szép, magas, kerek lombú fákat láttunk, de a víztorony felé haladva a növények már ritkásabban nőttek. Prücsök hamar fáradt, egyre lassabban fejtegette szét előttünk az ágakat.

– Nagyon fájt? – kérdezte most halkan, de úgy, hogy nem fordult hátra.

– Micsoda?

– Hát, amikor megütött.

– Nem. Régen sokkal erősebben csinálta.

– Gondoltam is, mert most nem estél el.

Megint gyorsabban haladtunk, mert a bokrok távolabb álltak, és a torony épülete is jobban látszott, az ablakait is meg tudtam már számolni.

– Én láttam a sebé. A varratot.

– El is higgyem? – förmedtem Prücsökre, és majdnem a sarkára léptem. A világért nem fordult volna hátra, hogy lássam az arcát.

– Akkor, amikor Anya az ingét cserélte. Nagy és recés. Még a varratszedés után is.

– Mit dicsekszel? – ripakodtam rá megint.

– Biztos arra ment – szuszogta, és a bokrok tetején túl magasodó torony felé mutatott. – De az is lehet, hogy itt jár a közelben. Halkan menjünk, meg ne halljon, mert a végén túsul ejt minket – fintorgott fontoskodva.

– Akkor fogd szépen be – ajánlottam, elé kerültem, és most én háritottam az ágakat. Egy egész kicsi faiskolán is átgyalogoltunk. Prücsök ott felzárkózott melém, nagy bátran csavargatta a fejét, és ahogy belém karolt, édeskés izzadságszaga megcsapta az orromat. Azon járt az eszem, ha Tejföl alakja megmozdul a sűrűben, nekem az egyik fához kell lapulnom, magammal rántva a húgomat is.

A faiskolát bozót kúsza körbe. Egy parkolónál lyukadtunk ki, de legalábbis egy aszfaltnégyzet szélén, ahol három autó helyét jelölték ki a festékcsíkok. Az épület bejárata nyitva állt, egy sámlin összegumizott zsebrádió recsegett. Egy kis öregember békésen jött-ment a házban, kipillantott ránk, és láthatóan nem zavarta, hogy a ritkásan növény bokrok mögül, rejtőzködő pózban lessük őt. Rémlett, hogy talán jártam már itt, háromkerekű biciklin, Apával, vagy alsóban, amikor az osztállyal gyomokat tépkedtünk, és a növényhatározót lapozgatva sétáltunk a fák között.

– A másik oldalon bújhatott el, vagy már tovább is állt – próbálkozott Prücsök, de már fáradtan guggolt a földön. Nem is kémlelte a bozótot, csak engem bámult türelmetlenül.

– Most már menjünk haza. Pisilni kell.

Anya elénk jött az utca végéig, és szótlánul megcsóválta a fejét. Hazafelé előre elképzeltem ezt a fejcsóválást, lemondónak, fáradtnak. Mégsem volt ilyen, inkább csak gyors, kimért, aztán Anya már fordult is, hogy még előttünk beérjen a házba.

– Nézzétek! – ragyogó arccal jött ki a konyhából, és meglengette egyik kezében a multivitaminos dobozt, a másikban meg egy Toblerone csokit.

Zoli bácsi hajnal óta már messze járt, néhány perce még Vecsésről hívta fel Anyát. Neki prémes csizmát is hozott, Prücsöknek és nekem meg egy-egy walkmant. A falhoz támasztva szellőzött a dagadt ágymatrac, Anya nevetve zárta el a fűtőlő teaőző alatt a lángot, aztán nagy csomóba gyűrte a lehúzott ágyneműt, és a sarokba dobta. Sok volt a dolgunk, még nem is reggeliztünk, aztán meg elemezt kellett keresni a walkmanbe, és ott várt az asztalon a fotóalbum, Zoli bácsi új képeivel. De előbb még valakit meg kellett találnom, valakit, aki minden pillanattal távolabb került tőlem, akit még fel kellett kutatnom, hogy bármibe kerül is, magam felé fordítsam, szóra bírjam őt. Nem Tejfölt, Apát.

Richter

*Meggörnyed kissé, s kimért
léptekkel jön befelé;
egy szál gyertya világol
a zongora föltámasztott
födele alatt. Csönd van.
Ahogy maga alá húzza
a háromlábú ülőkét,
s mandzsettából elő-
bújtatja a csuklóját,
az bár ösztönös, mégis
ítélet. Csönd van.
Gyors, mély fölütésben
olajozott vaskapu nyílik,
s féken tartva árad ki a
vihar. Az meg tolja maga
előtt Schumannnt, aki most
tenger. A partra kicsap.
Nem rombol, elfekszik,
s visszazúdul a szigetekre.
Richter megkegyelmez az
első tétel után. Nem mozdul.
Egyetértő köhögés oldja föl
a szorongást. Torkok körül
a szépség szorítása lazul.
Richter vár. Alkony-díszítette
talárt ölt magára a tenger.
Érik a kinyilatkoztatás.
Elszabadul. Nincs zúgás.
Üveghegyek töredeznek.
Nincs kép, szerkezet,
mintha, talán, jelző.
Nem hasonlít semmi semmire.
Csak zene van, az, ami, ő,
vagy más, mindegy, hangzat,
hangfolyó kanyarog szüntelenül.
Rajtunk át, bennünk, édes
a nem-értés, a nem-tudom,
a nem-vagyok, s ha igen,*

üresen, hogy telítődjem.
Ez a csillámló vízár
gyűlöli a nagybetűket,
sziklát, a félelem sem
akar előle menekülni.
Richter ülve üti, veri,
vezényli, simogatja az
áradatot, hang-szobrot
emel, s hagyja beroskadni
a vízbe. S fölneéz mereven:
most kel titkos útjára
a fehér gólya, szárnyával
int egyet, beletörődve:
át kell úsznia rebbenés
nélkül a végtelenen.
Richter nézi két hang-
omlás közt, hogy tűnik el.
A végletekig feszített
csönd elpattan, kitör az
öröm, széklárma, kiabálnak.
Cseppfolyós réműletek
elapasztva a szívben.
A darabos majd szét-
porlik Rahmanyinovban.
Van, aki sír. Arcát befödi.
Idegesek a végítélet
vámszedői: csak az ujjongás
ragad el. Nem érv a csoda.
Villámlásai vannak a létnek.
Richter szerelme kemény.
Arany abroncsban lángol.

CSORDÁS GÁBOR

Ötsoros

*a világ csupa megfejtett jelentés
ahogy a költő mondja csupa rom
feltört héjából lágy talányokat
szűrcsölgethet az arany öntudat
de senkinek se lesz már irgalom*

A látvány útja

Sóváradi Valériának

Műteremlátogatás

*A fenyőfák közt besüt a decemberi nap,
de csak félve, mert itt a fényről
mond ítéletet minden kép.
Persze nem kéne nyugtalankodnia,
mert nem róla, a nappali, a természetes,
a fehér, a szivárványból összegyűrt,
a bárkinek egyformán jutó,*

*a szelíd és mindent átható fényről,
hanem az ember eszkábálta,
sötétség-szuvasító, gyengeelméjű
fényről szól az enyhe, felfüggesztett
ítélet. Kék és éjvörös a vásznon.
Neonfény habja, elvérző sötét
nevetséges haláltusája, amit úgy*

*ünnepel a fénnel fölszerelt,
mint korábban, téli hajnalokon,
a disznóvágást. A fénnel fölszereltet,
aki a fénnel gyurmázik, gügyög, itt
most tetten éri a fegyvertelen sötét
(a csend látványa). Leülök egy fotelba
és nézem. A ház előtt kutya hever.*

*A csészében kihűl a tea, de ha
hozzáér a számhoz, ivásnak mondható.*

Reggel a galériában

*A januári reggel fényei kint: hajnalszürke,
autóezüsst, zajkék, üveghalvány.
A képek már a helyükön, a helyek
már a képek alatt. Mossák az ablakot,
a szemközti palota felújított romja
bebámul a festmények pirosára, kékjére,
mélyzöldjére. A vak pillantású ház,*

*kezében az Erzsébet híd fehér botjával
sorolja: képbordó, képbarna, rajzfehér.
Nem pontos, de egy vaktól mit is lehet
várni. Én a szemüvegem miatt nem
látom jól a színeket, meg a szemem miatt,
a nyelv a szavak festékestubusai miatt.
Persze próbálok belőlük ezt-azt kikeverni,*

*de zavarba is jönnék, ha nem lehetne a nyelv
korlátaira hivatkozni. Azok a drága korlátok,
mászókák, üres terek, fénytelen utak,
ahol tévelygünk, és ahol nincs senki,
egy senki van ott, nem látszik, ez jó, itt a nyelv
előz be a látványhoz képest, pedig festménnyel
mindent el lehet... és szavakkal is mindent...*

*Ott van valami, ahol nem is várnánk, ahol nem
volt, nem lesz, most sincs, de látható.*

Visszatért időutazók

Szeretnék

Karátson Endrének

„Züm, züm...”
(Ady Endre)

*Szeretnék párizsi parkban hordozható
fémszék lenni, akkor és oda vitethessem
magam, ahol éppen lerogynék, vagy
össze. Murvás sétány fölött atlanti szél
kavarta gyorsan elülő por. Edzőcipők
kopott orrán, vászonnadrág megtört élén.
Ady versében nosztalgikusan hüppögő
falevél. Szöknék vissza önmagam elől
a fákra. Madame Maigret tekintetében
tompá fény lebbenő függöny mögött.
Jim Morrison kordonnal elzárt sírján
szelíden koppanó korai vadgesztenyék.
Rodin Gondolkodójának pattanásig
feszült izmai fölött elszabadult hajtincs.
Mégsem, meg sem lebbenni a szélben,
miközben meztelen csigák araszolnak
túlrendezett kertek mélyén feltartóztat-
hatatlanul.*

Idő

Centaury fotóján

*Visszatérő fobia. A légnyomás miatt alacsonyan cikázó,
zuhanórepülésben célt érő fecske koppanása a szélvédőn.
Visszatérő fobiája vezetés közben. Már kitárt csőrében érzi
az est zsákmányát, mikor éppen ő válik a védtelen véletlen
áldozatává. A finom csontok reccsenésekor, a szélvédőn
át nézve, sóhajnál gyorsabban száll ki az élet az apró
testből. Maszatos folt marad utána az üvegen, kis vér és*

*madártoll, alig látszik valami. Mégis az összes ablaktörlő-
folyadékot ráspricceli. Nem tűnik el. Az első pihenőnél
lehajt, a nyitott ajtóból hosszan öklendezik. Később valami
rockosabb számot keres a rádióban, és arra próbál gondolni,
mennyi szemetet hajigálnak ki az emberek az autókából.
Mocskos rongydarab, szétgyúrt flakon lüktet az út szélén.
Visszafelé másik úton megy. Reméli, a reflektorok fénye,
az idő, láthatatlanná szürkíti majd a csálé szárnyakat.*

Időtlen

*Ha elég türelmes vagyok, sikerül
megállítanom az időt. Minden szeretet
most adódik össze bennem. Energiává.
Soha többé nem félek megbocsátani.*

*Táguló évgyűrűk, kavics, algás tófelszín.
Együtt élsz a fájdalommal. Nem örökre
tűnök el, csak egy kicsit. Az egyiptomiak
szerint a szív a gondolkodás szerve, az ember
tetteit vezérli, „hogya szív ne cáfoljon rá
a halott szavaira, ne tegyen kedvezőtlen
vallomást, ezért helyezték a múmiákra
a szívskarabeust”. Taníts meg magadra.*

*Soha többé nem fogok félni. Azt hiszem.
Agyaljon a szív. Másszon a ganajtúró.*

Az első óra*

– Hozza azt a dossziét, legyen szíves, a fénymásolatokkal. A fóliákat betettem a táskába. Hol a táskám? Abban van az előadásom vázlata is. Nem tudok elindulni a táskám nélkül!

– A vállán, reb Slojme. Csak rávette a kabátot. Segítsek levenni?

– El fogunk késni, Miklós! – indult az ajtó felé.

– Nem késünk el, nyugodjon meg. Hívtam taxit, megvár minket. És a diákok is megvárják. Nem tudnak leakasztani mást maga helyett. Ebből is láthatja, pótolhatatlan. Ezért kéne vigyáznia magára.

– Ne szemtelenkedjen, inkább zárja be az ajtót.

Egyik kezemben a dossziékat tartottam, másik kezemmel a kabátját rángattam róla.

– Várjon, így nem megy. Vegye le a kabátját!

Megállt, kinyújtotta a karját, mint egy gyerek, és le kellett húznom róla a drapp, bélelt ballont, míg felbukkant a fekete válltáska.

– Tegye le – vettem ki a kezéből –, máskülönben nem tudom felsegíteni a kabátját.

– El kéne mennem a bankba is – mondta kétségbeesetten, miközben keze minduntalan a bélésbe csúszott.

– Most?

– Nincs nálam pénz. Nem voltam utcán egy hete.

– Arra most nincs idő, majd utána. Gyerünk, mert tényleg elkésünk.

– Miből fizetem a taxit?

– Hagyja, majd én elintézem. Majd utána megadja. Hol a kulcsa?

– Az ajtóban. Legalábbis ott volt, mikor magát beeresztettem. Mind a három zárat zárja be. És a rácsot is.

A táskámmal a vállamon és a mappával a hónom alatt, benyomtam a vasrácsot, és nagy nehezen bezártam az ajtót. Szerencsére nem ellenőrizte, megbízott bennem. A liftben állt és várt. Kinyitottam a liftajtót, és a kezébe nyomtam a kulcsot.

– Várjon, most hol a táskája?

– A kezében volt az előbb. Maga vette le a vállamról.

– De én a kabátját adtam fel. Jaj istenem, tényleg elkésünk! Adja vissza a kulcsot.

– De mind a hármat zárja be. És a rácsot is.

A taxi tilosban állt a sarkon. Mielőtt beültünk volna, rám szólt:

– Jobb lett volna, ha én hívok kocsit, mert megvan az emberem, de most már mindegy. Hagyja, hogy én beszéljem meg vele a fuvart.

* Részlet A córesz elmélete és gyakorlata című, készülő regényből

Beszálltunk, s ő előrehajolt a két ülés között. Lehalkította a hangját, mintha bárki hallhatta volna hármunkon kívül, amit mond.

– A Pesti Barnabás utcába mennénk, de nem kéne használnia az órát. Adnék magának ezer forintot.

– Hát én azt nem tudom így fejből, hogy mennyi lesz. Forgalomtól is függ. – A taxis nem fordult hátra, a visszapillantóból nézett.

– Nem kell bekapcsolnia az órát – próbálkozott tovább.

– Azt én nem tudom kikapcsolni, hívásra jöttem.

– Mondtam magának, hogy hagyja rám ezeket a dolgokat. Megvannak nekem a magam emberei – zsörtölődött hozzám hajolva az öreg. – És nem tudná idehívni egy kollégáját, aki nekem szokott dolgozni? – kérdezte ismét a taxist, aki értetlenül hallgatta.

– Akkor most kell a fuvar vagy sem?

Ez már nekem is sok volt.

– A kocsit én rendeltem, majd én kifizetem! Induljunk, jó?

Érezte az indulataimat, talán meg is sértődött, de csendben maradt. Tudtam, majd ezért is bocsánatot kell kérnem, pedig ő viselkedett lehetetlenül. Feszült voltam, hogy elkésünk, és dühös, hogy könnyelmű ígéretet tettem. Még volt egy negyedóránk, de tartottam tőle, hogy nem érünk oda. A rakparton csak lépésben lehetett haladni, bedugult a kocsisor. Letekertem az ablakot. A Dunát néztem, de idegesítettek a kikötőben imbolygó fehér kishajók, a felemelt kezükben esernyővel hadonászó idegenvezetők köré sűrűsödő turisták, akik mind színes szél-dzsekit viseltek, és harsányan nevetgélve várták a beszállást.

Hallottam, hogy szóba elegyedik a sofőrrel, kérdi, hová valósi, és rögtön sorolja is a környező falvakat, mint aki bizonyítani akarja, hogy a memóriája még mindig működik, vagy hogy még inkább otthon van ebben az országban, mint ő, de nem akartam odafigyelni, idegesítettek ezek a beszélgetései. Egyre dühösebb lettem. Minek egy taxissal társalogni? Minek úgy tenni, mintha lenne közük egymáshoz? A taxisnak csak a pénze kell, ha meg kiderülne, kiféle, lehet, hogy nem is szólna hozzá. Vigyen el, aztán nem ismerjük egymást! Aknaszlatina, Beregszász, Büdszentmihály, Csenger, Demecser, Dombrád, Döge, Fényeslitke, Huszt, Kaszony, Mándok, Nagykovács, Nagyszőlős, Nyírtass, Nyírmada, Szaplonca, Tiszalök, Újfehértó és persze Újhely – hallom, ahogy pörög, sorolja ábécésorrendben a községeket, városokat, amiket annyiszor emleget, mintha ismernem kellene nekem is valamennyit, csak mert jesivák működtek vagy zsidók éltek ott, és ha nem tudom megjegyezni a neveket, rosszul kell éreznem magam: Altmann, Berger, Czitrom, Danciger, Dick, Ehrlich, Friedmann, Glück, Gottlieb, Herskovits, Holländer, Itzkovics, Katz, Krebs, Lefkovics, Marmorstein, Messinger, Nussbaum, Polnauer, Rosenbaum, Schaechter, Weisz és Zeller. És hallom, vizsgálta a taxist is, emlékszik-e valamelyik névre, lakott-e a falujukban bárki ezek közül, vagy hasonló nevű, mert nem elég, hogy megölték őket, mindegyiknek neve is van, ő pedig név szerint ismeri valamennyit, legalábbis a falvak nevét, amit illene megjegyezni, mert én persze topográfiából is rossz vagyok, miért nem veszek egy térképet, hogy író létemre legalább azt tudjam, melyik állomás után milyen falu következik, ha már itt élek, és ezen a nyelven írok, ahelyett, hogy angolul írnék, vagy héberül, mert itt a kutyát sem érdeklik a zsidók, még a zsidókat magu-

kat se, őket aztán dafke nem, mert aki náluk zsidóbb, az kínos; miért nem megy el legalább néhány évre külföldre tanulni, csavarogni? – mert családom van, reb Slojme, százszor mondtam már, a szorongó anyám és a mélabús apám miatt, akik nem ismerhették az apjukat, csak én vagyok nekik, meg az unoka reménye, ez is egyfajta kárpótlás, megmutatni a halálnak az új életet, legyen mit felzabálnia, igazolva minden korábbi nemzedék öncsalását, hogy van értelme folytatni a sajtó öntudattal megvert sejtek versenyét –, csak hogy ehhez nekem az kell, hogy *zsidó* családot akarjak teremteni, ne egyszerűen családot, kell hozzá az Isten és a zsidóság, hogy értelmét lássam az életnek, újjáteremteni valamit, mert a teremtésnek nem látom másként értelmét, mégsem sikerült eddig saját családot alapítanom, talán, mert az ösztöneimet nem csaphattam be – csodálom, hogy a béketűrő taxis ki nem dob bennünket, itt a Duna-parton, ha már belőni nem lőhet a vízbe, de elviselni ezt a szóáradatot, falvak és emberek tucatjainak neveit aligha lehet, én legalább is nem bírom, csak azt tudnám, minek ülök itt, minek megyek vele, miért járok hozzá, hallgatom a baszogatását, mire várok? – mit akarok ettől a mániás depressziós öregembertől, aki, ha lelkesedik, végig kell rohannom vele a városon, intézni a különféle ügyeit bankban, fénymásolóban, kórházban és hitközségen, és hallgatni a cseszegetését, hogy én vagyok a kerékkötője mindennek a pesszimizmusommal, ha pedig belezuhan a depresszió szakadékaiba, a telefont se veszi fel, és az ajtaján is hiába dörömbölök; ugyan mit remélek tőle, vagy megérteni általa, hacsak nem magamat: hogy ugyan mit akarok tőle, és miért viselem el mindezt; mi a franc volna az, ami összeköt bennünket, belegondolni is rossz, amikor magához hasonlít; minek kísérem el most is, az egyetemre, az első előadására, amit olyan régen szervez; minek megyek oda hozzá, amikor tudom, mindig ugyanaz történik, s nem sülni ki belőle semmi más, csak ez a káosz, de megyek, mint aki keres valamit, aminek csak körvonalait sejti a sötétben, talán egy még mélyebb sötétség csábitását, és noha félnie kellene tőle, beleszédül, úgy vonzza, és bármi történik is, mennie kell vele, bele kell néznie, bele a közepébe.

Próbálok mély levegőt venni, hogy figyelmem újra összpontosítani tudjam. Nem megy egykönnyen. Mióta az eszemet tudom, a valóság tompán, ködfüggönyön túlról jut el hozzám, s mint fölösleges jelenés, egy általam ismeretlen védekező mechanizmus következtében, a legtöbb észlelet kihullik érzékelésem rostáján. Mindig úgy gondoltam, nem fecsérelnék el az életem, ezért görcsösen a lényegre akartam összpontosítani, így soha nem jutott időm semmire, például magára az életre. Idegesített reb Slojme szétszórtsága. Noha nem tudtam pontosan, mit akarok tőle, dühített, ha úgy éreztem, figyelmét értelmetlen apróságokra fordítja.

– Itt jó lesz, köszönjük – hajoltam előre, megpillantva az Erzsébet hidat.

– Itt nem tudok megállni, csak ott, az árkádok alatt – mondta a sofőr.

Gyűlöltem ezeket az apró trükköket: kiszedni még egy százast az utasból egy piros lámpánál vagy egy kis kerülőúttal. Gyanakvoan figyeltem mindenkit, aki-ről feltételeztem, hogy be akart csapni.

– Jó, álljon meg, ahol tud. Elkésünk.

Fizettem, azután kisegítettem az öreget a kocsiból.

– Jöjjön, még meg is kell találunk a termet! – Éreztem, hogy szigorú a hangom, de nem tudtam jobban uralkodni az érzéseimen.

Amikor elhúzott a taxi, indultam volna, de reb Slojme csak állt mozdulatlanul. Visszafordultam. Szemrehányóan nézett rám.

– Maga nem beszélhet így velem, Miklós. Én öreg vagyok, szenilis vagyok, de maga akkor se beszélhet így velem. Meg kell adni az embereknek a méltóságot.

– Na de hát hogy lehet elkezdni alkudozni egy taxissal? Ezeknek szabott áraik vannak.

– Maga ne oktasson ki engem, tudom én, hogy mit csinállok. És ha hülyét csinállok magamból, magának akkor se szabad így beszélnie velem, hallja? – kiabált.

– Mennünk kell, elkészünk.

A tanszéken már várták. Ragaszkodott hozzá, hogy legyen írásvetítő. A gép ott volt előkészítve, a résnyire nyitott ajtón láttam, hogy a hallgatók is ott ülnek már egy hosszú asztalnál, nyolcan-tízen. Ledobta a táskáját a titkárságon, lehámozta róla a kabátot. Erősen fújtatott a lépcsőzéstől. Megigazítottam a zakója gallérját – de zavarba jöttem a saját mozdulatomtól.

– Minden rendben? – kérdeztem. Idő kellett, hogy a saját dühöm csillapultán, megérthessem az övét.

Nem válaszolt, elindult befelé. Mentem utána, kezemben a táskájával. A kilinccsel a kezében még visszafordult. – Magának egy feladata van. Beszéljünk meg egy jelet. Nézzen rám, ha nagyon elkalandoznék, és ingassa a fejét. Ne szóljon, csak a fejét ingassa. Rendben?

– Rendben!

Beléptünk a szemináriumi helyiségbe. Az asztalfőhöz lépett, én a tőle balra eső szabad székre ültem, és a táskát az asztalra tettem. Beletúrt, elővett egy lapot, keresgélt még egy ideig, azután felemelte a tekintetét, és körbenézett a hallgatókon.

– Sólem aléchem! – szólalt meg, s miközben tovább kotorászott táskájában, elkezdte előadását. – Maguk biztos tanulnak itt hébert vagy jiddist. Nekem az anyanyelvem volt a jiddis, de itt magyarul fogok beszélni. A nevem Slomo Eliézer Löw ben Duved Majzel. Majd felírom a táblára. Az apám neve volt az utóbbi. Löw németül azt jelenti: oroszlán, ezért a barátaim Leónak becéztek. Magyarul Jenőnek anyakönyveztek, de volt, ahol Janónak szólítottak. Amerikában Eugennak, a tanítványaim, akikkel Talmudot tanultam, általában reb Slojménak. Így hívtak volna... De ez nem ide tartozik. Nagyobb a rebnél a rav, a ravnál a rabbanan, de mind közül a legnagyobb, akit a nevéen szólítanak – mondja a Talmud. Tudják, mi a Talmud? – nézett körbe, s amikor elért hozzám, biztatóan bólogattam.

– A várost, Sátoraljaújhelyet, ahonnan én jövök, nagy részben zsidók lakták. Túl bonyolult volt a magyar neve, ezért jiddisül Sadaradának mondták. Bizonyos szavakat meg kell majd érteniük. A nevem már tudják, de mindjárt elmondom azt is, hol és kitől tanultam, mert én büszke vagyok a mestereimre, és a Talmud azt mondja, ha az ember tanít vagy idéz, meg kell mondania, kitől tanult és kitől idéz, mert ha nem teszi, az olyan, mintha meglopna. És akitől akár csak egyvalamit tanult az ember, azt rabbijaként kell tisztelnie. – Sokatmondóan rám nézett. Dühösen álltam a tekintetét.

– Ugyanígy fogalmaznak a rabbik az étkezési áldásokkal kapcsolatban, mondván: aki áldás nélkül eszik, az olyan, mintha meglopta volna az Örökkévalót, hiszen ő teremtette a világot, benne az összes terménnyel, állattal egyetem-

ben. Ez más kontextusban is felmerül, rögtön a Berésit, a Genezis, a teremtéstörténet kapcsán: „Legelőször Isten megteremtette az eget és a földet.” Amire Rási, a legnevesebb kommentátor Rabbi Jichakot idézi, aki azt mondja: Az Istennek úgy kellett volna kezdenie: ez a hónap legyen nektek a hónapok kezdete, mert-hogy ez az első parancsolat a Tórában. Hát akkor miért nem ezzel kezd? Rási azt mondja, azért, mert meg akarja értetni, hogy adhatja oda a zsidóknak Kánaán földjét, amelyet korábban más népek laktak. Mert így, amikor a népek azzal vádolják majd Izraelt, hogy elfoglalta a hét kánaáni nép földjét, azzal felelhetnek: Az egész föld az Örökkévalóé, áldassék, Ő teremtette, és Ő adta annak, akit megfelelőnek talált. Odaadta nekik, majd elvette tőlük, és odaadta nekünk.

Szinte nem is vett levegőt, úgy hadarta el. Nem értettem a pontos összefüggést.

– Önök bizonyára megkapták már ezt a sillabuszt – lobogtatta a kezében a táskájából előhúzott fénymásolt papírt –, ennek alapján mennénk végig a témánkon. – Szemüvegét homlokára tolta, úgy olvasta. – Hat előadást fogok tartani, ahogy amerikai egyetemeken tanítottam. Egy metszetet adok a magyar zsidóság örökségéből a temetkezési szokások, temetők, sírfeliratok tükrében. Beszelnék ennek kapcsán a zsidó településszerkezetről Magyarországon 1795 és 1944 között. A szociális, politikai és intézményi szerkezetről, demográfiai, népmozgalmi statisztikáról. A második órán askenázi és haszid ortodox közösségeket és intézményeiket vennénk végig Észak-Kelet-Magyarországon, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A harmadik alkalommal a halakhát, a vallásjogot követve néznénk végig a vallási praxist és a szokásokat mint egy község életének legfontosabb elemeit, és ezt Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar megyében tennénk. Negyedszer a Chevra Kadisa, az úgynevezett Szentegyletek működését vizsgálánk meg erdélyi példák alapján, mert ezek a burial societyk, na, hogy mondják ezt? Temetkezési társaságok még hamarabb jöttek létre, mint a hitközségek, és nemcsak temetkezéssel foglalkoztak, hanem segélyeket is folyósítottak, támaszt jelentettek az elhalt családjának, közösségi rendezvényeket, vacsorákat is szerveztek. Mert a zsidó vallás szerint a halott szent, s a méltósága előbbre való, mint az élőé, mert a halott nem tud vigyázni magára, csak az élők a halottakra, és a halott nem tud várni, csak az élők. Ezért is temetnek mindjárt a halál napján vagy másnapján, ha lehet. Az ötödik előadás a temetőkkel, sírkövekkel, sírfeliratokkal foglalkozna felvidéki példák alapján, és az utolsó órán az újhelyi temető köveit, feliratait analizálnám. Én semmi mást nem használok ehhez, mint a sírfeliratokat. Rendben vagyunk?

Nem tudtam, tőlem kérde-e, sietve bólogattam, de már folytatta is. Olyan tempóban beszélt, hogy átragadt rám is a sietsége. Feszültté váltam.

– Csak a háború előtti világról beszélek. Az én világom a holocausttal véget ért. Az apám tanító volt, engem a hajder, a zsidó elemi után az újhelyi jesivába íratott, ahol reb Eizik volt a mesterem. Az az ember életében meg nem bántott senkit. Auschwitzba deportálták őt is, áldassék az emléke. Ez lehetett, amikor én ott tanultam, harminckilencben. Két félévet töltöttem ott, aztán a szatmári jesivába kerültem egy évre, ahol Joel Teitelbaum, a híres reb Jajlis bóchere lettem. Mond ez a név maguknak valamit?

Nyomatékosan néztem körül, s úgy bólintottam, hátha ettől ők is bólintanak majd, de csak egy mélabús kinézetű, testes fiú biccentett.

– Azt is tudják, miféle irányzatot képviselt? Volt ortodox, neológ, status quo

zsidóság, és az ortodoxián belül még haszidok is voltak, mint például a szatmári haszidok. Mondjuk úgy, ez volt a crème de la crème. Meg tudja mondani valaki, mi a különbség? Na? Akkor egyszer kimegyünk egy minibusszal Ferihegyre, és ahogy jön egy gép Amerikából, vagy Izraelből, megmutatom maguknak, az a legegyszerűbb. Minden rebbének megvolt és megvan a maga udvartartása. Én egyébként egy harmadik jesivában is tanultam, Csengerben. Ott a rabbi szavát se értettem, olyan gyorsan tanulta a Talmudot. Én már akkor vándorzsíd voltam. Az apám tanító volt, melámed, kora hajnalban felkeltett, fél ötkor, és elkezdte bifláztatni velem a gemórét. És bizony néha meg is vert, ha nem viselkedtem jól, és ellentmondtam az anyámnak. Akkor aztán elővett, futhattam előre. Jó fejű gyerek voltam, de nem volt sehol maradásom, valahogy mindig rám jött a mehetnék. Az apám érezte ezt, meg azt is észrevette, hogy olvasok. Irodalmat. Megfogott, és beíratott máshová. Végül elkerültem Debrecenbe a zsidó gimnáziumba, de ez egy másik történet. Először a fülem mögé dugtam a pajeszom, hogy ne lássák, mert láttam, másnak nincsen, aztán levágtam. Az osztálytársaim pedig, neológ gyerekek, egyszer elkaptak, beráncigáltak egy kapualjba, és meg akartak tömni szalonnás kenyérrel, alig győztem köpködni.

Rám nézett, mint aki kérdést intéz hozzám, és én sietve bólogattam, folytassa csak tovább. Fogalmam se volt, hová akar kilyukadni.

– Fényképeket akarnék mutatni maguknak az egyes közösségekről, híres rabikról és ezek sírjairól. – Ismét beletúrt a táskájába.

– Ott vannak a dossziében – mondtam halkan.

– Mit mond?

– A dossziében.

Elővette a fénymásolatokat és felmutatta az első lapot.

– Ez itt a Chatam Szóferről készült festmény. Ő a magyar askenázi zsidóság atyja, aki Frankfurtban született, a Natan Adler volt a mestere, akinek mennie kellett onnan. A Chatam Szófer vele ment, és Pressburgban telepedett le. Nyolcezer fős közösség élén állt, és olyan tekintélye volt, mint a pápának. Az egész magyar ortodox zsidóság az ő köpenyéből bújt ki. Az ő fia a Ktav Szofer, és a Maharam Asch is a leszármazottjuk, akinek én leszármazottja vagyok. De mit is akartam mondani? Ennek a sírja zárandokhely lett a pozsonyi temetőben, mert a temető, tudják meg, fontosabb a zsidóság számára, mint a zsinagóga. Imádkozni bárhol lehet, ahol tóra van, de ha kiviszik, megszűnik a hely szentsége. A zsinagóga nem szent hely, még ha itt azt hiszik is, és templomokat renoválnak, ahol egy lélek nem imádkozik. A temető szent. Bét olámnak mondjuk, vagy askenázi kiejtéssel bész ajlemnak: az örök élet házának. Nem huszonöt évre, nem ötven évre, nem is százra váltjuk meg a sírokat, hanem örök időkre vesszük meg a földet, mint a Bibliában Ábrahám, aki Sára sírhelyét nem fogadja el ajándékba Hebronban, a Makpéla barlangban, hanem mindenáron fizetni akar érte Efrónnak, Czóhár fiának, hogy ne lehessen vita tárgya. Mert a mi hitünk szerint az idők végén eljön a messiás, és feltámasztja a halottakat. Ezért kell körülkerítenünk minden temetőt, mert szent hely az. – Elhallgatott, körülnézett. – De ebben az országban nemcsak a náci pusztítottak. Az elmúlt évtizedekben hagyták elpusztulni a temetőket. Széthordták a sírköveket építkezésekre, a földet eladták és bevetették. Legalább ötszáz ilyen temető van a másfélezerből. Ha maguk kö-

zött lenne jelentkező, szívesen szerveznék a munkatársaimmal vidéki túrát, rendbe tehetnék a temetőket, és én elintézném az önkormányzatnál és a külföldi zsidóknál, hogy körbekerítsék.

Próbáltam jelezni neki, hogy eltér a tárgytól, de ahogy nyújtogattam a nyakam, és ingattam a fejem, rám pirított: – Maga ne szóljon bele! Magának nem kell jönnie. Az író úr nem szívesen mozdul ki falura, tudom. – Éreztem, hogy elvörösödöm.

– De nem mindenki ilyen kényes, igaz? – fordult a többiekhez, akik láthatóan zavarban voltak, elvégre tanulni jöttek, nem építőtábori toborzásra. – Óra végén felírom a jelentkezőket – folytatta. Jelezni akartam, hogy ezt nem kellene forszíroznia. Az órámrá mutattam.

– Bocsássanak meg egy pillanatra – mondta. – Ki kell mennem. Jöjjön ki egy kicsit, Miklós. Legyen szíves.

A titkárságon rám reccsent:

– Mit zavarja az órát?

– Én? Maga kért meg, hogy szóljak, ha eltér a tárgytól.

– Mennyi ideje beszélek én?

– Úgy félórája.

– És még el se kezdtem. Mit csináljak?

– Folytassa!

– Ne süssen! Hülyeségeket beszélek?

– Nem, csak elkalandozik a témától.

– Mondtam magának, hogy figyelmeztessen.

– Ne mondja, hogy nem jeleztem! Akkor meg lecseszett. Ne akarjon munkatársakat toborozni. Ne agitálja őket! Tanítson!

– Legyen türelmesebb velem! Nem viselkedhet így egy öregemberrel. Akkor nem értett meg semmit abból, amit nálam tanult.

– Maga pedig figyeljen rám!

– Gyerünk vissza!

Belépett a terembe, és intett.

– Kapcsolják be, kérem, az írásvetítőt.

Nem tudtam nem pofát vágni. Az sem érdekelt már, ha meglátja. Lehetetlenül viselkedett. Én ültem a gép mellett, nyilvánvaló volt, hogy nekem szól az utasítás, de sértettségében megint szűrt egyet, mintha nem is hozzám beszélne. Bekapcsoltam a gépet, ő közben a táskájában turkált. Egyre idegesebb mozdulatokkal kutatott, azután kétségbeesetten nézett rám.

– Nincsenek meg a fóliák.

Széttártam a kezem. Az nem az én feladatomból volt. Ezt az egyet kellett egyedül intéznie. Összeválogatni a fóliákat, mert Amerikában megszokta, hogy nem lehet egyetemi órát tartani írásvetítő nélkül.

Idegesen félredobta a táskáját.

– Nem számít, majd legközelebb. Vagy még egyszerűbb lenne, ha elmennénk személyesen. Bár nekem azt mondta valaki – nézett rám szigorúan, majd a többiekre emelte a tekintetét –, hogy ne agitáljam magukat, én mégis elmondom, ahogy nekem tanították az Atyák bölcs mondásaiból: Lo hamidras ikkar, ella hamaasze! A cselekedet a fontos, nem az elmélet. A temetőket rendbe kell hozni, mert a holtak nem várhatnak. Á zoj dik dortn di kedise, áz mem ken esz snádn

mit e messzer! Olyan vastag ott a szentség, hogy vágni lehetne. Ez jiddisül van. Így mondta nekem egyszer Izraelben valaki, akinek volt fogalma róla, milyen volt a magyarországi zsidóság. A titkárságon megvan a számom, úgyhogy ha érdekli magukat, hívjanak fel, és megszervezzük a temetői munkálatokat. Közben sírfeliratokat olvasnánk, jobb is volna eredetiben, mint fotókról, és én mindent elmagyaráznék maguknak. De most azért elmondok egy történetet, hogy azok is megérthessék, micsoda emberek éltek itt, akikben nincs alázat. – Már rám se nézett, úgy beszélt a többiekhez.

– Abban a városban, ahonnan én jövök, élt a tizzaszalkai rabbi. Tizenöt híve, ha lehetett a háború előtt. Egy vonatban szabadultunk fel a háború végén. Miközben bombáztak az amerikaiak, napokig ment a tiroli hegyekben a szerelvény Wahlheim és München között. Vagy harminc vagon jön-megy, oda-vissza, azzal a céllal, hogy egy alkalmas pillanatban kivégezzenek bennünket. Olykor megáll a vonat, kinyitják a vagonokat, a halottakat ledobálják, s akik szökni próbálnak, azokat lelövik, vagy visszahozzák. Ezen a vonaton fekszik a tizzaszalkai rabbi. Állandó hasmenése van, tifusz, vérhas, a végét járja. És ott ül mellette a szanzi rabbi, a Divré Hájim fia, és a zsebkendőjével törölgeti a fenekét. Egy fiatalember kérdezi tőle: Ki ez az ember, akit te így, samés be kódés, szent szolgálattal szolgálsz? És a szanzi azt mondja neki: Tudd meg, hogy ez az ember fejből tudja mind a két Talmudot.

Az öreg hangja elcsuklik. Lezökken a székre, és bár folyik a könnye, felnéz és látom, ahogy küzd, folytatni akarja, mint aki be akar érni a célba, akár négykézláb. Alig hallani, úgy suttog.

– El tudják ezt képzelni? Fejből tudta mind a két Talmudot. Én láttam ezt az embert odahaza pipázni az udvarán. Csendes, magas ember volt. Két szép lánya, egy szerény felesége. És senki nem tudta, mekkora tudós, csak a lágerben derült ki, elejtett szavakból, amikor tanított.

A hallgatók döbbenetesen ülnek, tanácstalanul néznek egymásra. Igyekeznek úgy tenni, mintha nem vennék észre, hogy sír.

– Mára végeztünk, menjenek haza – nyög fel az öreg, belátva, hogy nem tudja folytatni, és rám néz. Fogalmam sincs, mit akar, s nekem mit kéne tennem. A többiek némán, de sietősen szedelőzködnek. Én is úgy teszek, mintha készülődnék, de nem mehetek sehova. Meg kell várnom, míg mindannyian távoznak és magunkra maradunk.

– Mennünk kéne – mondom idegesen.

– Nem tudok.

– Miért? Mi a baj?

Nem válaszol egyből, csak néz rám, az asztalra támaszkodik és nagyokat pislog.

– Én bevizeltem, Miklós. Az izgalomtól nem tudtam koncentrálni, hogy vigyázzak magamra, és bevizeltem. Ez egy régi dolog, a láger óta. Még jó, hogy van rajtam pelenka.

– Akkor nem történt olyan nagy baj. Azért vette fel, nem? – kérdezem határozottan. Igyekszem természetessé tenni és annak is látni állapotát.

– De akkor se tudok így utcára menni. Ki kell mennem a vécére, hogy kicseréljem. Maga ezt nem értheti. Hívjon egy taxit. Vigyen haza.

olajraktár

egy palahniuk-regényben már rég műsorozunk a benzinkút olajraktárában. a seftes holmik között, amik kamionokról esnek le olykor meglehetősen mennyiségben. Mondjuk, papírtörlek, celofán, facsipesz, mosogatószer zsugorban, vagy bármi, ártatlan dolgok. amikről alig hinnéd, hogy becsstelenség tapad hozzájuk. és most gurulnának szanaszét, csúsznának, szóródnának széjjel, borulnának vagy szolgálnának támasztékul, ahogy az emberi testek, egy férfié meg egy nőé, dulakodnak, követelik a maguk légköbmétereit. az az olajraktár rég nem látott olajat, annak épült, az van az ajtón, tahoma 18, ezüstszínnel behúzott műanyag lapon, fekete betűk bemélyedve. nem gravírozva, hanem úgy marva, hogy minden vonalnak igazi mélysége legyen, hogy az az érzéked támad, inkább kifelé állnak azok a betűk. hogy hegyvonulatok, nem árkok.

tudod, a szemnek mindegy, nem az lát. észlel, kiszúr, az értelmezést lepasszolja. a szemünk a hibás, nem akar felelősséget vállalni azért, amit észrevesz; kussol, hagyja az agynak, hogy találjon ki valamit arra, ami szem elé került, az meg, mint az ostoba főnök, valami nagy baromságot talál ki, utasítja azonnal a száját, hogy az ejtse ki gyorsan a hangsort vagy a kezet, gépeljen betűket azonnal. vagy csend marad, se hang, se betű – ilyenkor az agy mérlegel. mondjuk, ha kém vagy, biztonsági őr, betörő vagy magándetektív: akkor nem pofázol egyből, nem is gépelsz, nehogy nyoma maradjon. néma vagy, mint a hal. a szemed látta, az agyad raktározza. küldi a hátsó szobába, a kamrába, a füstölőbe, akármi sötét, árnyékos és hűvös, talán nyirkos szegletébe a fejednek. előkaparod majd onnan, ha itt az ideje. de nem most, most csak megjegyzed. szóval az agy simán fordít, ami háttér, az előtér, ami befelé, az ki. van erre kísérlet, hogy a percepciórendszere az embernek hogyan működik. fura kísérlet, és alighanem az ebben jártasak számára inkább afféle tudományos közhely, valami észak-amerikai vizsgálat, úgy emlékszem. ahol széles utak, mint nálunk a folyók, futnak a semmibe. szóval a homorú arcot domborúnak látjuk, azaz érzékeljük. ám ha legyet kell elhessenteni arról az orról, amely befelé néz, ám kifelé állónak látjuk, képesek vagyunk rá: belenyúlunk az arcba. nem okoz gondot, kételyt, nem örülünk meg közben, nem hasad szét a tudatunk, még csak nem is csodálkozunk. egyszerűen lecsapjuk a legyet.

szóval, ha nem velem történt volna, na pláne, ha most, ebben a pillanatban nem én ültögetném a billentyűket, nos, akkor talán megnézhettem volna a tahoma 18-as feliratot, igazán közelről. ha nem dohogna benned az állandó azonosításvágy, hogy amit singularis egynek írok, az neked én vagyok, ha nem rekedek meg ebben a rohadt köztességekben: hogy persze, írok, írhatok, de nem bújhatok el, vala-

hogy csak ismersz, és akkor minden első személy kirajzolja neked az arcomat, pluralisban meg egy egész rockzenekarét. te meg egyből odarendezed, és méregetsz gyanúsán: ha velem történt, akkor azért, ha nem történt meg, akkor azért. szemétnék tartasz az egyik oldalon, hazugnak a másikon. és nem hagyhatom, hogy egyedül harcolj meg ezzel. hogy az agyad ilyen könnyedén verjen át. hogy hülyén halj meg.

ott, a benzinkúton akkor azt kérdezem (ezt kérdeztem, majd figyeld, hol távolodik egymástól az, amit írok, az, amit gondolok, az, amit észlelek, hogy percepcióim meg a világ hol érnek össze, hol szalad szét, hogy cselekvő érzékelésem – nevezik ezt akciónak – távol van-e attól, amit percepciórendszerem így vagy úgy kínál: hogyan fognád meg a mellét egy deszkának, bazmeg, a kurva szivacsos szar megint, amit csöcsökké konvertál az agy, és még akkor is azt formálok a keziddel, napok múltán, és egyre jobban nyitod az ujjaid, ahányszor újrameséled, mint a horgászok a harcsával, csukával, rácponttyal. hogy napról napra nő, fröccstől fröccsig vagy húsz centit, egyik osztástól a másikig (gyakrabban snapszer, ritkábban ulti) harmincat, ha jó a lapjárás, mire vége az esős délutánnak, már nem is bírod elvinni hazáig a meséidet. egyszer aztán úgy döntesz, nem tudod hazavinni többet soha. és akkor nem viszed. lerakod, mint a duna, tudod, hordalék mindenfelé, amerre csak elhaladsz, óriás halak, folyamiak, de mindenképp édesvízieket képzelj, meg női testrészek, ritkán arcok, inkább mellek, combok, romantikusabb napokon bokák – csülköknek nevezi majd a bárdolatlan rendőrnymozó, amikor zacskóba pakolja –, hajtincsek, vállak, ajkak, kivájt szemek. aztán üvegek, rekeszek üvegeknek, platós kisteherautók, amelyeken rekeszek, amikben üvegek, mindig alkohol, sose sör; aztán halmok: növényi és szintetikus származékok, valahogy úgy, mint a meddőhányókra telepített kókatag akácok. meg szavak, sok, felesleges betűsor, amikből túl sokat tudok, annyira sokat, hogy se kitalálni, se használni nincs kedvem, hogy mindig elhatározom: nem használok több szót, befejeztük, itt álljunk meg. lehet kiszállni, tessék haladni, nyelvet szétvágni, fogakat kiütni, ajkakát összevarrni.)

mondok példát: a folyó kanyarog (ez vagyok én, a folyó), és a maga által lerakott hordalékhegyet kerülgeti. nagy, fehér kupacot sebes porból, mint a süvegcsukor a nagyinál, annak akkor, néhány évtizede volt divatja. néha lavina indul, andaxin, xanax gurul a hegy oldalán, lassan mozgó gleccserek néha megszaladnak – barnás-fekete csillogással folyik a csakra-gyanta nagybecsű kristályok alatt; óriás bibék ültetve végig a parton, árnyékuk a folyóra (rám) vetődik. lány szalad a folyóhoz (hozzám), arcát nézi nyugodt víztükörben (bennem), aztán csónakba ül, nagyszerű fiú mellé, folyóvízen (rajtam) veszélyes a szex, arrább, egy lankás kanyarulatnál vetem ki a hullájukat (én), közel a homokos strandhoz, hogy hamar megtalálják, ne bűzölögjenek nekem (nekem).

tudod mit, visszatérek a benzinkúthoz. hogy defektes a kerék, hallani, ahogy sziszeg. és szerszám meg nincsen, honnan is volna, ez egy rockzenekar, bazmeg, nem valami pimp-my-ride-team a béna mtv-ből. hogy ismerem-e a várost, azt kérdezi a kutas lány. én meg, hogy voltam itt párszor, hogy gimis voltam itt egy

ideig, és mosolyra húzom a szám. nem félmosolyra, nem sandára, nem róka ravaszsága csillan a szememben közben, ahogy résnyire nyitva van.

tudod, van egy istenverte izombetegség. eleinte semmi nincs, csak apróságok, kisgyerekkorban. nem tudsz fütyülni, nem a megy a lufifújás, féloldalas a mosolyod (persze, ennyire egyszerű asszociációk dobálják elő a sorokat, nehogy megfejts valamit, és irodalmárnak képzeld magad nekem), résnyire nyitva a szemed, ha alszol. aztán elérsz egy kort, éppen felnőtt leszel, és kilencven fokban kinyílnak a lapockáid, többé nem tudod emelni a kezed. a hátadon szárnyak, angyalválsz. úgy, hogy élsz. de nem sokáig. utána angyal leszel, tényleg. nem kell hozzá a rohadék izomgörcs.

hamar kiderül, egy időben voltunk gimnazisták ugyanott: a kutas meg én. nem hiszem, hogy találkoztunk volna, mondom. ő meg, mosoly is, lesütött szem is, hogy miért ne, az is lehet. nem, mondom megint, egy ilyen lányt megjegyeztem volna, és egy ilyen lány megjegyzett volna magának engem is. mi az, hogy ilyen? úgy töltöm meg valami jelentéssel, hogy nézek. a szem csillogása, egy mozdulat, a kezedet kissé emeld, úgy, ahogyan érintenéd, de ne érintsd meg. a hanglejtés meg: diktafon kéne ilyenkor, hogy felmondjam rá neked, gyakorolni tudjad, ha hím vagy. kiszűrni a szándékot, ha nő. a hangoskönyv így nyerne értelmet. a telefonja után kotorászott közben, meg valami cetliért, hogy hívja a szervizt, mert a kerékcserét csak le kellett bonyolítani közben. szőke lány, szőkésbarna legfeljebb, a bőréből ítélve a kézfején. feketére festi a haját, azért a találgatás. azaz következtetés. a mindenképp bizonytalan. az ember megvan, a gumis, tudod. hogy mit mondtál, egy új tranzit. az ábécéig visz a főút, utána ne a centrum felé kanyarodjunk. te vagy a sofőr?, kérdezi, én meg intek, dehogy, a többiek talán ha egyszer jártak itt életükben, a városnak ezen a részén meg egyáltalán nem. jobb, ha nekem mondd, én majd továbbadom. szóval a bolt előtt jobbra, mintha egy ipiszilon szárait képzelnéd, mondja. hajaj, ezek már érzelmek, azokat szagolom a levegőben, az ösztönök gyors átalakulását. nem jó jel. ez a kisvárosi liba még szerelmes lesz itt nekem, aztán az olajraktárban szívecskéket rajzol rúzsral évekig titokban. illatos levélpapír pink borítékban, rúzsolt a szignó helyett, titoksarok, az összes lányos szarság, amitől herótom volt már gyerekként. most valahogy ezt öklendezi fel a megszűkült, görcsbe ránduló pillanatot. nem vágja, hogy én mit akarok. hogy mit akarok én. hogy mibe mennék bele. hogy amibe belemennék, az éppen nem ez a romantikázás. hogy a pillanatba lenni szerelmesnek, vagy a lányba, aki veled szemben áll ott, az kurvára nem ugyanaz. én meg le se szarom ezt a festett szőkét vagy szőkésbarnát, erős közepes, azzal már indul az ösztönök árja, ha nem is pöccre, de tologatni sem kell le-föl a parkolóutcában, hogy induljon. onnan legfeljebb százötven méter, a rákóczi úton. a térkép előtt állunk, ott mutatja mindezt. az ujját húzza végig a vonalakon. nem tudom, merre járunk, de megjegyzem a számokat, neveket, irányokat.

ha amerikában vagy, azokon a hosszú, egyenes, széles, remegő felszínű utakon, amik olyanok, mint a folyók, mint egy ember, aki folyónak képzelet magát. és rakja le folyton a hordalékot, és a torkolata nem jó kikötőnek. akkor a benzinkút

olajraktárának fala pontosan ismerné a lapockáim görcsét, ahogy falnak feszített háttal találghatom a hajszínét a kutasnak. akkor a gipszkarton nem ússza meg visszhangos ábránddal, akkor belülről párasodik az ablaktábla. akkor nem fagyoskodsz cigarettával a kézben egy átalakított parasztház előtt, a homlokzatra festve, hogy gumijavító műhely. akkor van értelme a magánynak. akkor van ki-vel találkoznod a rohadt magányodban mindig.

látod azokat a házakat szanaszét a pusztában, ahogy szeled át az alföldet? a düledező tanyákat az országútról? a néhány fát, amelyek magasodva körülveszik, a kutyákat, ahogy a házak előtt állnak? figyeled, merre bolyongnak a vezetékek, hogyan kapaszkodnak szurkos fapóznák tetejébe? hogy minden egy irányba dől? hogy mindez nem düledezés, hanem dőlés. hogy minden, ami keletkezik, a passzivitásból van? hogy minden szélirányban? majd a szél beporoz, elszállít, megdönt. majd a nap felé fordulnak a napraforgók, leveti subáját kukorica jános. a szél, a jég, a geotropizmus meg a fototropizmus, meg az összes erő az univerzumban, azok viszik a prímét. néha eljátszhatod, hogy a tiéd a létezés csodája. aztán hirtelen vihar kél a magasból, és vége a teraszos romantikának, a pikniknek a tisztáson, a tábortűznek. húzás be a házba, és remegni végig, hogy a jég szarrá ne törje a cserepeket, ha már mint ezer szeplő, lyuggatva a szigetelés a házfalon, megtörve a fazsalugáter. hát olyankor az ösztönök tromfolnak egymásra. és most mondd magadban: az olajraktár ajtaja előtt már érződött a cüg, hogy hirtelen olyan huzat lett, dermesztő hideg. pillanatnyi csönd. a vihar előtt. megnyugodhatsz, nincs az az erekció, amelyet a halálfélelem ne puhítana pironkodó szégyenné. krinolin vagy koktélvirslí. ki vagy szolgáltatva az elemeknek, és azok bármikor lecsaphatnak. az is előjel, ha nincs előjel.

a hídra érünk. a kerék kész, már vagy ötven kilométert jöttünk. figyeled a lusta tisztát? hogyan is bírna el még egy csomó testet: állatét, növényét, emberét, tárgyét, szavakét.

Öt kép-perces*

A kitömött galamb

H2L-nek

Apám ágya fölött a falon egy ágon ülő kitömött galamb, megérintem a tollait, porosak. Borsónyi fekete üvegszeme van, csúnya.

Apám ágya magas és keskeny, kényelmetlennek látszik. Soha nem feküdtem még benne. A barna bársonyborítású matracon hosszú bemélyedés, apám hátának emléke.

Leveszem a cipőm, lehúzom a nadrágom, felmászom az ágyra. Nyikorog a súlyom alatt,

Az ágy kényelmetlen, a matracon keresztül is érzem a derekamon az ágy deszkáit. Oldalra fordulok, felhúzom a lábam, a fejem alá gyűröm a kispárnát.

Felülök, felemelem az ágy lábvégénél lévő összehajtott gyapjúpokrócot, belém villan, hogy ezt még apám fogta össze, megrázom, a takaró kibomlik, magamra húzom, visszafekszem.

A takaró meleg, savanykás gyapjúság szívárog belőle.

Lehunyor a szemem.

Apám mindig égő kislámpával aludt. Nappal is, éjszaka is. Úgy, hogy a lámpa az arcába világított.

Csukott szemmel kinyúlok, megkeresem a kislámpa drótját. Megfogom, az ujjaim felkúsznak rajta, megkeresem a kapcsolót.

Felkapcsolom a lámpát.

A szemhéjam mögött narancsszínű, vörös, zöld fények lobbannak.

Nem mozdulok, a szemhéjamon érzem a lámpa melegét.

Apám délutánonként mindig savanyú cukrot szopogatva aludt.

Benyúlok a kispárna alá, megkeresem a barna papírzacskót.

Beletúrok, a cukrok összetapadtak, két ujjal leválasztok egyet a többiről.

A számba teszem, szopogatni kezdem, a cukor a fogaimnak koccan, érzem, hogy ragadós érdekessége kemény simasággá olvad a nyelvemen.

Málnaízű, émelvítően édes.

Fekszem, megmozdulok, az egyik talpam az ágy lábvégének nyomódik, az ágy nyikorogva és recsegetve meginog, attól félek, mindjárt szétesik alattam.

Arra gondolok. Apám minden délután és minden éjjel így aludt.

Lehetetlen így aludni.

* Az itt olvasható szövegek 2010. május 22-én hangzottak el a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban Hegedűs 2 László kiállításának megnyitóján. (A szerk.)

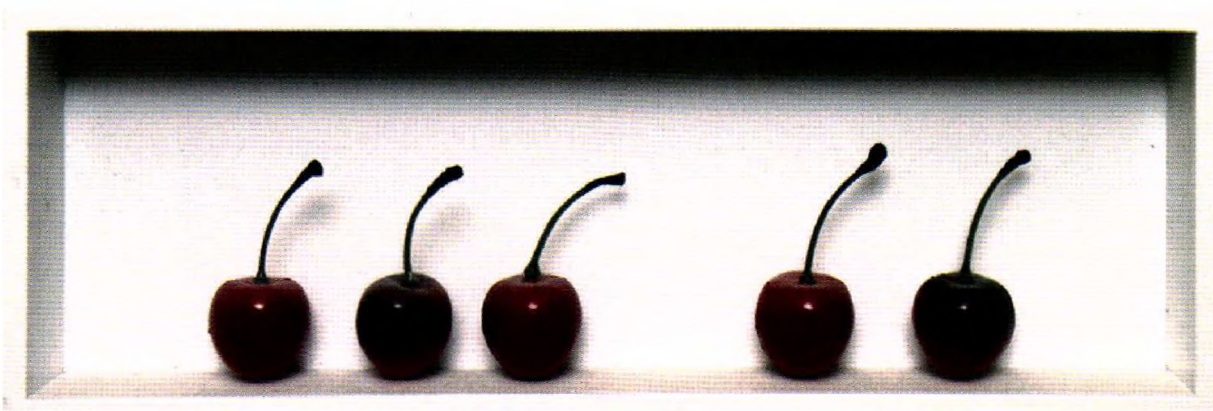
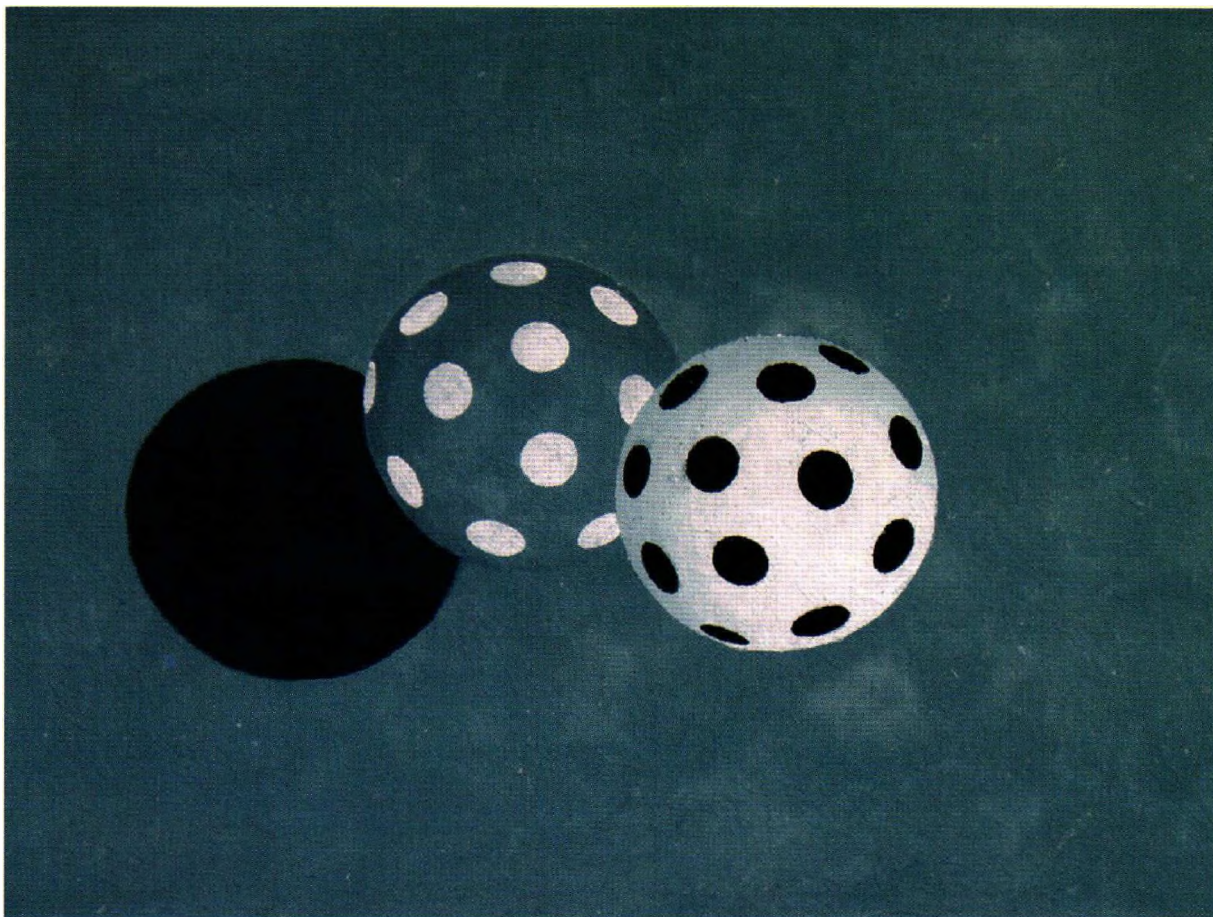
Hegedüs 2 László: Trafikci68 (lenticularis fotomontázs, 25 x 23 cm, 2010)

Hegedüs 2 László: Hungarian silver 4 (papír, d.print, szerigrafia 70 x 50 cm 2009)

Hegedüs 2 László: Tél B (akril, fa 65 x 60 cm 2000)

Fent: Hegedüs 2 László: abc (akril, vászon 40 x 55 cm 2010)
Lent: Hegedüs 2 László: három (fa, műanyag gyümölcs 10 x 30 x 3,5 cm 2007)

Még erősebben lehunyom a szemem. Fekszem, nem mozdulok.

Nem tudom mennyi idő telhetett el.

Felnyúlok, leoltom a lámpát. Kinyitom a szemem, felnézek.

Fölöttem a galamb, a galamb fölött a plafonon színes fények vibrálnak, halványulnak, kékülnek, szürkülnek. Olyan a plafon, mintha felhős ég lenne, mintha a galamb otthona lenne. Nézem, próbálok nem hunyorogni, ahogy a szemem elfutja a könny, az égen a felhők lassan megindulnak, úsznak, mintha finoman fújná őket a szél.

A pöttyös labda

H2L-nek

Vasárnap délután van.

Pöttyös labda pattog az aszfalton, a puffanások csattogó visszhangot vernek a tömbházak között.

A fiú, aki a labdát pattogtatja, kilencéves lehet, minden pattanásnál hangosan számol, nyolcszáznyolcvannyolc, nyolcszáznyolcvankilenc, nyolcszázkilencven, ezer.

Amikor ezerhez ér, abbahagyja, megfogja a labdát, megpróbálja a mutatóujján körbepörgetni, nem sikerül.

A fiú megint pattogtatni kezdi a labdát, most bal kézzel, megint számol közben, egy-kettő-három, aztán már száznál tart, kétszáznál, háromszáznál.

A puffanások most mintha még hangosabbak lennének, döngve csattognak az épületek között.

Az egyik földszinti ablak kinyílik, egy férfi hajol ki: – Misike, hagy abba! – kiáltja oda a fiúnak –, hagyd abba, hallod.

Misike nem hagyja abba. A labda pattog, Misike számol.

Egyszer csak kiüti valaki a kezéből a labdát.

Misike felnéz, a szája sírásra görbül.

A férfi áll előtte, az, amelyik az előbb kiabált.

Lehajol, felemeli a labdát. – Megmondtam, hogy hagyd abba – mondja –, nem értesz magyarul?

Misike nem válaszol, a labdát nézi.

– Olyan hülye vagy te is, mint az apád – mondja a férfi, a zsebébe nyúl, egy bicskát vesz elő, kipattintja. – Kivágom a labdád, ha nem hagyod abba – mondja, a labdához tartja a kés hegyét.

Misike a kést nézi, megszólal. – Abbahagyom – mondja. – Megígérem.

A férfi odadobja neki a labdát, elkattintja a kést, elmegy.

Misike a labdát fogja, megpróbálja megpördíteni az ujján, megint nem sikerül.

Forgatja, egy darabig fogja, aztán megint pattogtatni kezdi, de most nem számol, csak hármat pattant, aztán leállítja, hátralép, nekifut, teljes erőből nekirúgja a labdát a férfi ablakának.

Az ablak betörik, zuhognak az üvegszilánkok, bentről csörömpölés és káromkodás hallatszik.

Misike elmosolyodik: – Maga hülye – kiáltja, elfordul, futni kezd.

Az ikrek

H2L-nek

Az ikrek a trafik előtt állnak. A mikulást várják, vagyis a nagyapjukat. A mikulás ajándékért ment be a trafikba, ott veszi mindig a szaloncukrokat meg a rágókat, amiket a gyerekeknek osztogat.

Egyszerre mindig csak egy keveset, annyit, ami kijön a pénzből, amit az emberek a mikulássapkába dobnak.

A műsort sokat gyakorolták, már Márton-napon elkezdték a próbákat, de megérte, minden szépen működik.

A nagyapjuk karácsonyi dalokat játszik a szájharmonikán, közben édességet osztogat, az ikrek kis krampuszok, cigánykerekeznek, táncolnak, énekelnek, amikor nagyapa abbahagyja, ők viszik körbe a mikulássapkát az adományoknak.

Nagyapa most a szokottnál tovább van bent a trafikban, amikor kijön, egy kis kutyát vezet pórázon.

Az ikrek ismerik a kutyát, a trafikosé.

Nagyapa azt mondja, változtatnak egy kicsit a műsoron, felpilázzák. Beveszik a kutyát is, az mennyire fog tetszeni az embereknek. Nagyapa szeme csillog, a lehelete pálinkaszagú. Egy nagy, piros zsebkendőt vesz elő, olyan anyagból van mint, az ikrek ruhája meg mint a mikulásruha, ráteríti a kutyára, cukorspárgával szépen rácsomózza.

A műsor működik, a kutya két lábra állva pitizik, ugat hozzá a zene ütemére. Mindenki a kutyát nézi, az ikrekkel alig törődik valaki.

Nagyokat ugranak, még gyorsabban cigánykerekeznek, de mégis mindenki csak a kutyát nézi.

A sapkát is a kutya viszi körbe, a szájával megfogja a szélét és úgy. Az emberek nagyon sok pénzt dobnak bele, tapsolnak.

Nagyapa megint bemegy a trafikba, kint hagyja az ikrekkel a kutyát.

Az ikrek a kutyát nézik.

Az egyik lehajol, leveszi róla a pórázt.

A másik odalép, kiveszi a testvére kezéből a pórázt, a kutya oldalára húz.

– Rossz kutya! – kiáltják mind a ketten. – Takarodj innen!

A kutya behúzza a farkát, nem akar menni, az egyik iker a farkára lép: – Rossz kutya – kiáltja.

– Menj innen – kiáltja a másik.

A kutya a trafikra néz, aztán szaladni kezd végig az utcán, a kirakatok visszatükrözik és megszokszorozzák, aztán eltűnik az utca végén.

Az ikrek összenéznek, mosolyognak, az egyik összegyűri a pórázt, feldobja a trafik tetelijére.

Állnak, a trafik ajtaját nézik, várják vissza a nagyapjukat.

A busz nem megy be a faluba, kint állt meg, még a helységnévtábla előtt. Rajtam kívül más nem száll le. Az aszfaltutat szétmarta az idő, emberfejnyi aszfaltgöröngyök állnak ki belőle, látszik, hogy súlyosak, egyikbe belerúgok, ropogva és csikorogva csúszik vagy fél métert, a súlyától fáj a bokám.

Furcsán esik a járás, más így járni, mint a sétálón, el is felejtettem, hogy mennyire. Odamehetek, ahova akarok. Először Nagymama büféjébe akarok menni, nagyon rég nem jártam ott. Aztán majd kimegyek a temetőbe is, de először a büfé.

Az út egyre rosszabb, valamikor alámoshatta a víz, kerülgetni kell a kátyúkat.

Beérek az épületek közé, megyek, a házakat nézem, sok minden nem változott. A kutyák már nem ismernek, megugatnak, nem törődöm vele.

A büfé redőnyén már nem maradt festék, a cégtáblán a felirat se olvasható, majdnem egészen lekopott róla Nagymama neve, elborítja a rozsda. A redőny alján a nagy lakat is rozsdás, de azért tart, megrázom, nem enged.

Tudom hol van a kulcs, kiveszem a térdfalból a téglát, benyúlok mögötte a lyukba, kihúzom a kulcscsomót, az is rozsdás, megkeresem a lakatkulcsot, annyi rajta a rozsda, hogy félek, beletörik a zárba, óvatosan fordítom el, a lakat kinyílik.

A redőnyt nehéz feltolni, de sikerül.

A büfé ajtaja nyikorog, ahogy kinyitom, bent por van, a fémasztalok és a fém-székek nincsenek már meg, a bárpult sincs a helyén.

A konyha nem egészen üres, a sarokba tolt asztalon fém keverőtál, termosz, szifon, bádog teáskanna, kávéfőző, tejszínes kanna.

Ezüstös por borít mindent, az asztalt nézem, eszembe jut a palacsinta íze.

Bent mindennap megpróbáltam elképzelni és sose sikerült, most ránézek a keverőtálra és a szodászifonra, és máris érzem.

Látom nagymama kezét, ahogy tartja a tálat, hallom, ahogy a szóda belespriccel a liszt és tojás keverékébe, azt is, ahogy a kézi habverő dolgozik a sűrű masszában és időnként meg-meg csúszik a fémen.

Megtelik az orrom a forró olaj és a sült tészta szagával, a felcsavart palacsinta olajos síkossága jut eszembe, az, amikor a nyelvemre szalad a redői közül a cse-resznyelevkvár.

A keverőtálat nézem, a szodásszifon oldalán az apró hegeket.

Tizenegy éve, hét hónapja, egy hete és két napja jártam itt utoljára. Innen vittek el, Nagymama büféjéből.

Rendesek voltak, hagyták, hogy végigegyem a búcsúpalacsintát. Hagyták, hogy elbúcsúzzak Nagymamától.

Kinyúlok, megfogom a kávéfőzőt, felemelem, az ujjaimra ezüstös por tapad. Felnyitom a fedelét, beleszagolok, tudom, hogy a kavargó ezüstös por alatt ott lesz még benne a kávé illata.

Kint kisüt a nap, a tárgyak az asztalon felragyognak, hűvös, ezüstös csillogásukat nézem, kicsit émelegyek, a palacsinta ízére gondolok.

Az első cseresznyéket gyertyaviaszból és körömlakkból gyúrta, ahogy kibukkantak az ujjai közül, maga is megdöbbszent azon, hogy mennyire úgy néznek ki, mint az igaziak. Az asztalra tette őket, nézte, hogy mit csinált. Olyan tökéletesek lettek, hogy összefutott a szájában a nyál.

Szárat is csinált nekik, rézdrótból, viaszból, megint csak körömlakkból. Ahogy az ujjai rásodorták a viaszt a drótra, ágat képzelt a szár végéhez, fát az ághoz, fát és leveleket. Ahogy megint az asztalra tette a viaszcsereznyét, azt gondolta, hogy ezt igazából nem is ő csinálta, hanem csak átnyúlt egy lyukon egy viaszvilágba, és leszedte egy viaszfáról.

Körbejárta az asztalt, nézte a viaszgyümölcsöket, a viaszfára gondolt, a viaszvilágra, arra, hogy mi lehet még ott.

Elővett egy nagy viasztömböt, betette az olvasztóedénybe, aztán megint a cseresznyékre nézett, és inkább mégse kapcsolta be a kisrezsót.

Leült a fotelbe, töltött magának egy pohár bort, olvasni próbált. De a cseresznyék nem hagyták nyugodni. Nem tudott rendesen a mondatokra figyelni, folyton az asztalra nézett, hogy ott vannak-e még, ugyanolyanok-e még.

Becsukta a könyvet, felállt, megint visszament az asztalhoz. Az jutott eszébe, hogy mi lenne, ha egy kistányérra tenné a viaszgyümölcsöket. Elővett egy kék szélű porcelán kistányért, rátett egy cseresznyét. Ahogy ránézett, hirtelen olyan félelem fogta el, hogy lesöpörte a kistányért az asztalról, a kistányér két darabra törött, a cseresznyére esett, úgyhogy a szétnyomott gyümölcs nem látszott, csak a szára vége állt ki.

Úgy septe fel a szemétlapátra, hogy közben vigyázott, ne forduljanak meg a tányér szilánkjai.

A kuka előtt megállt, azt gondolta, nem tudná elviselni a tudatot, hogy a szét-tört tányér és a szétnyomott viaszgyümölcs itt van vele a házban. Kiment inkább az udvari kukához, abba öntötte bele.

Visszamenet a házba, a gyümölcsök még mindig ott voltak az asztalon, pontosan úgy, ahogy hagyta őket, úgy érezte, hogy valami nyugtalanító erő árad belőlük, ami majd viasszá változtatja az asztalt, a padlót, a szőnyeget, mindent. Hülyeség, gondolta, aztán az jutott eszébe, hogy behunyta szemmel talán meg merné fogni, és szét merné nyomni, és vissza merné gyúrni egyszerű viasszá a gyümölcsöket.

Elképzelte az érzést, érezte, hogy megpuhul és átmelegszik a kezében a viasz, de ez most nem megnyugtató volt, hanem félelmetes, mintha a tenyere is megolvadt és elformátlanodott volna, a csuklója is, a keze is, az egész teste.

Megrázta magát, összekulcsolt kézzel masszírozta a két tenyerét, a viaszgyümölcsöket nézte.

Elfordult, bement a nappaliba, levette a polcra a dominós fadobozt, kiszórta belőle a dominókat, visszament a konyhába, nagy levegőt vett, rácsapta a cseresznyékre a dobozt. Nagyon óvatosan húzta el az asztal széléig, úgy, mintha egy pohár lenne, ami alatt mérges pók van, aztán ahogy az asztal széléhez ért, rácsúsztotta a dobozra a fedelét.

Csak amikor rákattintotta a kallantyút, akkor vette észre, hogy egész idő alatt nem merte kifűjni a levegőt.

Felemelte a dobozt, óvatosan bevitte a nappaliba, a kisasztalra tette, a viaszra gondolt.

Olvasni próbált, de még mindig nem tudott figyelni.

Megint felállt, kiment a konyhába, behozta a körömlakkot, lecsavarta a kupakját, aztán a lakkal három szót írt a dobozra.

A lakk megfolyt, de a szöveg olvasható maradt, tudta, csak akkor fog végleg megnyugodni, ha fel is olvassa magának.

„Ezek nem gyümölcsök.”

BÚCSÚ A BETŰKTŐL – PÉCS, RÉT UTCA KETTŐ

*Ágoston Zoltán beszélgetése**

Ágoston Zoltán: – *Kivételes munkabírású, fegyelmezett emberként tartanak számon az ismerőseid. Az érzelmeidet nem szokásod megosztani a nyilvánossággal. Elmondod-e most, hogyan gondolsz az öregségre?*

Tüskés Tibor: – Minden bizonnyal a jelenségek érzelmi megítélése nem hiányzik belőlem. Van érzékem az örömről, a gyászra, a keserűségekre, a meghatottságra. Az indulat – bár próbálom fékezni magamat – elragad néha. De nem szeretem a színpadias hangot, a teátrális mozdulatokat, a keresett ünnepélyességet. Ismerem és megértem a színházat, a színészeket, a pódium világát, csábítását. Ismerem az idős színészt, aki pályája végén a direktorhoz fordul: szeretné jutalomjátékként eljátszani, még egyszer, utoljára eljátszani élete nagy szerepalmát. Emlékezem Beniamino Gigli, az olasz tenor Bécsben adott búcsúhangversenyére, amelyet a Magyar Rádió is közvetített, és még pécsi, József utcai társbérleti lakásunkban hallgattam egy öreg, zöld varázsszemes Orion készüléken. Karmesterekről is hallani, hogy utolsó dirigálásuk után látványosan leteszik a pálcát... Különös módon a képzőművészeket és írókat nem érinti meg ez a színpadias gesztus, a visszavonulás. Ők az utolsó pillanatig dolgoznak. Hogy környezetemben megismert példákat idézzek: Takáts Gyulának új verseskötete kilencvenhat éves korában, halála előtt egy évvel jelent meg. Csorba Győző betegágyán született versei *Csikorgó* címmel láttak napvilágot. Emlékezem, Martyn Ferenc utolsó rajzain balettozó lányok mozdulatait örökítette meg. Reich Károlytól hallottam: életörömet kifejező szép, tiszta, erotikus lapjai, a telt idomú nőket ábrázoló rajzai kórházban, egy műtét után készültek. Lossonczy Tamás festőművész augusztusban volt százöt éves. Ma is fáradhatatlanul alkot, rajzol, dolgozik... **

– *Ezek a példák valóban nagyszerűek, s egészen addig követhetőek, amíg a test és a szellem erre lehetőséget ad...*

– Meg kell cáfolni magamat. Miért kellene nekem olyannak lenni, mint amilyen X. vagy Y.? Az utolsó pillanatig a tollat fogni, az írógépet kopogtatni? Hajlok a búcsúelőadást tartó színész, a pálcát elhajító karmester példájára. Az elmúlt évben olyan események történtek velem, amelyeknek hatására megszületett bennem a döntés: búcsút mondok a betűnek, az írásnak. „Stílusosan” a könyvhét szombatján, Budapesten, a Vörösmarty téren tört rám a baj. Dedikálás közben észrevettem, hogy nem jól látok. Ott tartózkodó barátom, mikrobiológus, azt tanácsolta, azonnal szemészhez forduljak, nyomáspróbát kérjek. Másnap, vasárnap már a pécsi négyszáz ágyas klinika szemészeti ügyeletén jelentkeztem. A vizsgálatot végző orvosnő az ambulánslapon írásban adott véleménye: nem szemészeti, optikai problémáim vannak, „javasolt neurológus kolléga felkeresése”. Így kerültem a pécsi neurológiai klinikára, a Rét utca kettőbe.

* A beszélgetés 2009 nyarán készült. (A szerk.)

** 2009. november 3-án meghalt. (A szerk.)

– A Rét utcát a pécsiek gyakran emlegetik, de leginkább metaforikus értelemben. Miközben az intézményről valószínűleg kevés ismerettel rendelkeznek.

– Amióta, jó tizenöt éve feleségemmel a Hullám fürdőbe járunk úszni, minden reggel autóval az idegklinika részben vasrácsos, részben rács nélküli ablakai alatt, a magas téglakerítéssel körülvett épület mellett haladunk el. A pécsi köznyelvben a Rét utca kettőnek fenyegető jelentése van. „Majd betesznek a Rét utca kettőbe...” „Te is a Rét utca kettőbe való vagy...” „Várnak rád a Rét utca kettőben...” Holott a klinika bejáratánál olvasható tábla szürke alapra búzavirágkék betűkkel írt szövege szerint a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karának három különböző intézménye működik az épületben: az Idegsebészeti Klinika (igazgató dr. Dóczy Tamás), a Neurológiai Klinika (igazgató dr. Komoly Sámuel) és a Pszichiátriai Klinika (igazgató dr. Fekete Sándor). Továbbá a Rét utca kettő alatt van a különféle vizsgálatokat végző, önálló Pécsi Diagnosztikai Központ Kft. Én a Neurológiai Klinika második emeletére, a hetes kórterembe kerültem, dr. Pfund Zoltán adjunktus keze alá.

– Volt-e valamiféle tapasztalatod erről a helyről korábbi életed során?

– Az épület belülről sem volt ismeretlen a számomra. Művészettörténeti és irodalomtörténeti emlékeim vannak róla. A Janus Pannonius Múzeum Művészettörténeti Osztályán egyszer végiglapoztam Martyn Ferenc *Journal* 50 című, mintegy háromszáz lapot magába foglaló rajzsorozatát. Martyn ide járt rajzolni. A sorozat több lapja a pécsi pszichiátriai klinikán készült. Több férfifej, a rács mögé zárt síró férfi, öt síró férfi fej, öt fej rács mögött. Itt került kapcsolatba dr. Jakab Irén orvosnővel. Az elmebetegek rajzairól és festményeiről írott, 1956-ban megjelent könyvének Martyn volt a művészeti tanácsadója. (Irène Jakab: *Dessins et peintures des aliénés. Conseils artistiques: François Martyn*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1956. Német nyelven is!) Sajnos a művészettörténészek sehol nem beszélnek Martynnak erről a tevékenységéről.

De az épületben személyesen is jártam. A *Jelenkor* indulásakor jelentkezett a lapnál Sík Mihály. Baranyai származású, tehetséges fiatalember volt, 1959 és 1965 között egy ciklusnyi versét közölte a folyóirat, de történt vele valami, szelleme megroppant, és a pécsi idegklinika zárt osztályára került. Itt látogattam meg, és látogatta Makay Ida is, aki kapcsolattukról még évek múlva is lírai hangú versekben vallott. Sík Mihály később Szegedre került, 1966-ban és 1969-ben még a *Tiszatáj*-ban kritikát írt Káldi János, Bárdosi Németh János és Lajta Kálmán egy-egy kötetéről. Aztán elveszett az irodalom számára, és fiatalon meghalt.

1953-ban kezdtem a Janus Pannonius Gimnáziumban tanítani. Egy év múlva a pesti egyetemről jött az iskola tanári karába Stetka Éva magyar-francia szakos tanárnő. Az egyetemen nem találkoztunk, de a gimnáziumban kollégák lettünk. Doktori disszertációját Paul Claudelről írta. Évának előbb a *Vigiliá*-ban, majd más lapokban, például a pécsi „második” *Dunántúl*-ban is szép versei jelentek meg. De tanárnak nem vált be. Kócosan járt, megállt az utcán a hirdetőoszlop előtt, és a *Marseillett* dúdolta. Kármán Istvánról, a losonci jurátusról az egyik osztályban öt órát beszélt, de Solohov regényének, az *Új barázdát szánt az ekének* méltatását elhagyta. Diákjai karácsonyra fésűvel ajándékozták meg. Egyik tanárnő kollégájánál lakott pici albérleti szobában. Szállásadója hozta-vitte a híreket róla az iskolába. Első verseskötete, *Az ébredés partjáig* 1958 karácsonyára jelent meg, a Szépirodalmi Kiadónál. A szép, modern, szürrealisztikus verseket tartalmazó kötetről az egyik korai kritikámat a *Jelenkor* 1959. évi 1. számában róla írtam. Akkor még nem én szerkesztettem a lapot, a rovatvezető csak a vita-rovatban és csillag alatti megjegyzéssel bátorzkodott közölni. „Írását a szerző eredetileg recenzióknak szánta. Minthogy azonban kritika formájában lényegében az ún. modernizmus kérdéséhez szól hozzá, megállapításai pedig eléggé problematikusak, a recenziót Vita-rovatunkban közöljük.”

Éva nem sokáig viselte el igazgatónk vegzálását, akinek elve és módszere a bolsevik megoldás volt: mindig csak egyetlen kollégát kell kipellengérezni, ütni; a bíráló, a táma-

dás, az osztályharc, a szalámitaktika féken tartja, megfélemlíti a többieket is. Stetka Évát előbb áthelyezték a Nagy Lajos Gimnázium esti tagozatára, majd elhagyta Pécsét, hazaköltözött Debrecenbe, ahol egy ideig az egyetem könyvtárában dolgozott.

Valamikor a hetvenes években levelet kaptam tőle. Korábban úgy hallottam, Stetka Éva édesapját a háború után valamilyen politikai váddal elítélték, és a börtönben halt meg. Lánya ebbe nem tudott belenyugodni. Levelében arról írt: tudomása szerint édesapját a pécsi idegklinikán kezelik, és arra kért, menjek el a klinika igazgatójához, tudakoljam meg, és adjak hírt apja állapotáról. Bár a kérdés valódiságában erősen kételkedtem, de nem tehettem mást, fölkerestem a klinika akkori igazgatóját, dr. Pálffy György – ma emeritus – professzorát. Furcsa találkozásunk volt a szobájában. Előadtam kérésemet, és éreztem, különös szemmel néz rám a professzor úr. Komolyan beszélek? Miért vagyok itt? A klinikán soha nem tartották nyilván Stetka Éva édesapját. Arra gondoltam, remélem, nem engem tekint elmebetegnek.

A harmadik találkozásom a klinika épületében eléggé szokatlan körülmények között zajlott. A Janus Pannonius Gimnáziumban a szóbeli érettségi vizsgák folytak. Az egyik, vidékről bejáró diákot, amikor a vizsgára autóval hozták, baleset érte, a mentő az idegklinikára hozta. Mi legyen a lány sorsa? Igazgatónőnk huszáros döntést hozott. Az érettségizető vizsgabizottság öt tanár tagja délután két órakor kivonult a pécsi idegklinikára. A lányt magas hordágyon kitolták a folyosóra, mi körbeálltuk, tételt húztunk vele, és formálisan levizsgáztattuk. Az eset még egy mozzanatára emlékezem. Akkor világosodott meg előttem igazgatónőnk hajdani úri származása. Amikor eljöttünk az épületből, Juci néni a portásfülkéhez lépett, és a csokornyakkendő, láthatóan úri modorú, ám deklasszált portás kedves ismerősnek kijáró kézcsókját fogadta.

– Említetted Martyn rajzsorozatát, és hogy művészeti szakértője volt egy kötetnek, amely az elmebetegek képalkotásával foglalkozott. Tudsz-e arról, hogy az intézetben mások is megfordultak efféle céllal vagy épp valamelyik beteg után maradt figyelemreméltó hagyaték?

– Tudomásom szerint a pécsi pszichiátrián a státus megalkotása során diagnosztikai, illetve terápiás célból rajzoltatnak is a betegekkel. Ezeket a rajzokat bizonyára összegyűjtik, leltározzák és tárolják. 1975 januárjában zajlott a pesti akadémián Fülep Lajos emlékülése. Én is ott voltam, Fodor András is. Ezen az emlékülésen hangzott el például Illyés Gyula *Az eligazító* című, Fülepről szóló kitűnő esszéje. Az emlékülésen Weöres Sándor rögtönzött felszólalásában szóvá tette, hogy tudomása szerint a pécsi múzeumban egy a hajdani pécsi idegklinikán kezelt kiváló, de ismeretlen festő nagy értékű képei is megtalálhatók, de „hagyatéka a padláson porosodik a múzeum jóvoltából”. A kérdésről Fodor Andrással 1978-ban levelet váltottunk, de se ő, se én nem emlékeztünk már a Weöres által citált férfi nevére. A közelmúltban aztán némi utánjárással, Hárs Éva pécsi művészettörténész információi nyomán megtudtam a festő nevét: Kellermann Emilnek hívták, és azt a tényt is, hogy hagyatékát – bár az sosem szerepelt kiállítóban – ma is őrzi a múzeum. Egyébként Kellermann Emil nevével Weöres Sándor Csöngén, 1945. július 24-én kelt, Fülep Lajosnak Zengővárkonyba írt levelében egy felsorolásban találkoztam. Weöres még a háború befejezése előtt Pécsen ismerkedhetett meg Kellermann Emillel, mert most azt írja: „Kérem Professzor Urat, ha tud valamit Wiesenberg Kláriról [Martyn Ferenc felesége], Berger Ottiról [Louis Berger francia művészettörténész lánya, aki Magyarországra került], Kellermann Emilről és hozzátartozóikról: írja meg nekem; róluk ősz óta [Weöres a deportálásukra céloz] nem hallottam semmit.”

– Az említetteken túl jártál-e a Rét utca kettőben a későbbiekben látogatóként közeli ismerősnél, barátnál?

– Csorba Győzőnek már a hetvenes évek közepéről vannak negatív egészségügyi tapasztalatai. Erről tudósít az *Észrevételek* (1976) című kötet *Görbék*-ciklusának első darabja, az ironikus *Röntgen-felvétel*. Aztán az is eszembe jut, amikor Csorba Győző feküdt itt, a

klinikán, és meglátogattam. Győző innét is verseket hozott magával a *Szavak bolyhai* (1988) ironikus darabjait (*Kórház után, Klinikai töredékek*) és a *Szemközt vele* (1991) több megrendítő vallomását (*Kórház-ablakból, Férfi-kórterem*). Már élete utolsó évében volt, amikor Fodor András éppen Péccsett járt, és őt is elhívtam magammal, látogassuk meg Győzőt a klinikán. Ők akkor találkoztak utoljára. Bandi *Facies Hippocratica* címmel verset írt erről a találkozásról. „Az intenzív osztályon / fekszik az ablak mellett. / Megbénult szegény Győző / korábban ép baloldala is. / Csontritkulásnak mondják / az új kórokozót” – így kezdődik a vers, melyet ezekkel a szavakkal fejez be: „Jól megnézem a tehetetlenségre / kárhoztatott, a soktudón / ráncos-bölcs ujjakat. / Hogyan is írta Aranyról? / Megcsókolnám most már, / megcsókolnám / a kezét is.”

– Az elmondottak alapján te magad, betegként nem is lépted át az intézet küszöbét?

– Aztán 1996-ban én is az idegklinikai sebészeti osztályára kerültem. Addig-addig panaszkodtam a visszatérő, meg-megismétlődő lumbágóra, amíg elkerülhetetlen lett a gerincműtét. Azóta a gerincfájdalmakra a legjobb orvosságot a rendszeres úszásban találtam meg.

– Most viszont egészen más a panaszod, amin az úszás nem segít...

– A kettőslátásról mint testi bajról korábban semmit sem hallottam. Mindenesetre a hétköznapi életben eléggé kellemetlen akadály. Egyetlen előnye van: a csinos nőket duplázva látod... A neurológiai klinikán tíz napot töltöttem. Infúzióval szteroidokat csepegtettek belém. Aztán gyógyszeres terápiára váltottunk... Volt orvos, aki három hónapnyi gyógyulási időt ígért, volt, aki elhúzódó kezelésre készített föl. A diagnosztikai központban, majd a négy száz ágyas klinikán százféle – persze túlzok – vizsgálatot végeztek el rajtam. Egy idő után a javulás némi jelét tapasztaltam. Karnyújtásnyi távolságban elég jól látok, egy levelezőlapnyi felületen kézzel írni is tudok. De azon túl a két szem alkotta kép nem áll össze. Az írógép használatáról lemondtam. Ha hosszabb levelet kell írnom, szerencsére van a lakásban egy öreg számítógép, feleségem azon ír, tudok neki diktálni.

– A mostani klinikai kezelés idejéből származó tapasztalataid a legfrissebbek. Milyenek ezek az új benyomások?

– Egy kórházi szoba, egy klinikai kórterem metszet a társadalomból. Hárman fekdünk a szobában. Szomszédomat az egyik baranyai üdülőhelyről hozták be hozzátartozói. Erős, testes, 106 kilós férfi volt. Nehezen mozgott. Kezelésre, vérének megforgatására a négy száz ágyas klinikára vitték át. Fiatalkorában bányász volt, ma nyugdíjas, a régi, fényes szeptemberi bányásznapokra emlékezett. „Amikor a húségpénzeket kaptuk, a Nádorban három napig mulattunk... Autóbuszokkal vittek bennünket kirándulni az országba, Zalakarosra, Egerbe.” Az első vizit alkalmával azt mondta az orvosnak: „Ebben az évben már ötödször vagyok itt. Január kivételével minden hónapban. Dokikám, arra kérem – fordult az orvoshoz –, adjanak nekem végre valamilyen más terápiát. Nem számít, van egy-két milcsim, nem sajnálnám rá... Gyógyítsanak meg...” Kíváncsi voltam, honnan volna neki egy-két milcsije a gyógyuláshoz? Az üdülőhelynek abban az utcájában, ahol lakik, ősztől tavaszig ő vigyáz a közeli városban élő nyaralótulajdonosok házaira. Ősszel avart söpör, télen havat lapátol. Persze, ha betörést észlel, rendőrt hív. Hány felügyeletet kívánó nyaraló van az utcájában? Mennyi adózatlan forintot tesz zsebre évente egy-egy városi nyaralótulajdonos nyugalmáért?

Az ablak melletti társam, aki jó pár évvel fiatalabb volt nálam, az első percekben letegezett. A nővérek Sanyi bácsinak szólították. Ujjain három, csillogó aranygyűrű, csuklóján, nyakában aranylánc. Fiatalkorában kék parolinos ávós volt, majd eléggé magas állású, sima katonatisztként vonult nyugdíjba. Csurgón járt iskolába, Bertók Lászlót ismerte, egy régi versét könyv nélkül idézte. Ő is írt valaha verseket. Nem tódított. Neve szerepel Bertók László dokumentum-könyvében, a *Priuszbán*: „Örültem azért is, mert 1955. április 17-én bemutatott a Somogyi Néplap. Egyszerre közölte három versemet, életrajzi vallomásmat,

sőt csurgói iskola- és költőtársam, G. S. hozzám írt versét is.” Sőt ma is ír verseket: egy Kádár János-ellenes versét akarta megmutatni. Szerencsére mondhattam: „Sajnálom, nem látok, nem tudok olvasni.” Sokat utazott külföldön, járt a nyugat-európai országokban, volt Amerikában. Az utazásait megörökítő fényképalbumot a klinikára is magával hozta, és a csinosabb nővéreknek, akik az ágya szélére ültek, szívesen megmutatta. Az egyik nap egy szigorlatozó orvostanhallgató nőt vezettek az ágyamhoz, tanára rajtam, az én státusom elemzésével vizsgáztatta. Amikor a hölgy elment, Sanyi bácsi hozzám fordult: „Lány vagy asszony volt a vendége?” „Nem néztem a kezét, van-e rajta karikagyűrű” – feleltem. – „Miért?” – kérdeztem. – „Líbiába készülök egy kéthetes repülőúttal – mondta Sanyi bácsi. – Jó lenne, ha betegkísérőnek egy fiatal nőt elvihetnék magammal. Természetesen minden költséget állnám...”

Van még egy történetem. Az egyik délután a kórtermek előtti köves, hűvös folyón sétálva, látogatóra várva egy idősebb és egy fiatalabb férfira lettem figyelmes. Talán apa és fia voltak. Megállítottak egy fehér köpenyes fiatal, szemüveges orvost, és leckéztetni kezdték: „Megmondom magának mi a kötelessége... Fölháborító, hogy még ma is... Igenis, tudnia kellett volna... Van hely, ahol panaszt fogok tenni...” Ennyit hallottam, ennyi is elég volt, hogy elszégyelljem magamat. Nem akartam föltanúja lenni annak, amikor a beteg szembefordul azzal, akitől segítséget kellene remélnie. Besomfordáltam a kórterembe, ahol az ágyam volt.

– *A konkrét történeteken túl hogyan ítéled meg az egészségügyet általánosságban?*

– Az egészségügy az a terület, amellyel valamilyen módon mindenki kapcsolatba kerül. Minden ember vagy beteg volt, vagy ma is beteg, vagy előbb-utóbb az lesz. A magyar egészségügy tele van feszültséggel. Feszültséggel a társadalombiztosítási alap és a gyógyítás szempontjai, az orvosok és a beteg, a minisztérium és a kórházak, a klinikák és a családorvosok, a vezetők és a beosztottak, az orvosok és a gyógyszereszek között. Nem szeretnék a hazai egészségügy kérdésében senki fogadatlan prókátora lenni. Csak a különféle betegségek és műtétek alkalmával, a különféle kórházakban és klinikákon szerzett saját tapasztalataimat szeretném összefoglalni, és másokkal – talán némi haszonnal – megosztani. Az egyik tanulság: engem annyi baj és veszedelem ellenére, ami ért, mind ez ideig az Úristen kegyelme és az orvostudomány, az áldozatos lelkű, hivatásuknak élő, segítőkész orvosok mentettek meg, tartottak életben. A másik tanulság: tudom, lehetnek orvosi hibák, mulasztások, vannak egészségügyi intézmények elleni perek. De ha valaha bármi váratlan vagy előre kiszámítható baj érne, környezetem soha ne próbálja az engem kezelő és gyógyító orvosokat ezért okolni, hibáztatni, elmarasztalni. Minden egészségügyi dolgozónak, a klinikát vezető professzoroktól a hőmérőző ápolónőig hálás vagyok munkájáért.

– *Kanyarodjunk el most már eddigi fő témánktól. Levelezésed Fodor Andrással példátlan a mai korban. Mostanra az olvasóközönség is megismerhette ennek terjedelmét, részleteit. Miért érezted úgy, hogy ezt a maga teljességében meg kell jelentetni, és elégedett vagy-e a fogadtatással?*

– A közelmúltban megjelent a Fodor András–Tüskés Tibor-levelezés harmadik kötete. Ezzel teljessé vált levelezésünk kiadása... A tárgyakhoz való viszony alapján alighanem az emberek két csoportba sorolhatók. Vannak a megőrző és vannak az eldobó típusú személyek. A környezetemben megismert művészek közül Martyn Ferenc jellegzetesen eldobó típusú alkotó volt. Hiába levelezett Hamvas Bélával, Kállai Ernővel, Takáts Gyulával, Rabinovszky Máriusszal és másokkal, nem maradt utána egyetlen hozzá írt levél. Ha ma kapott egy levelet Somlyó Györgytől, amelyben a költő az általa szerkesztett *Arion* című folyóirat számára grafikát kért, akkor Martyn a levelet megfordította, és a papír tiszta oldalára üzenetet fogalmazott Tatán élő feleségének, dr. Földi Margitnak. Nos, én inkább megőrző típusú ember vagyok. Ötven éven át megőriztem, és két költözés alkalmával magammal cipeltem azt az ötven doboznyi levelet, amelyet életemben kaptam. Akkor vetődött föl a Fodor Andrással folytatott levelezésünk kiadása, amikor az ötven doboz anyagát átadtam a

Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának. Fodor András Pesten, én vidéken, Pécsen éltem. 1959-től Fodor András haláláig, 1997-ig mintegy ezerszáz levelet váltottunk. Úgy gondolom, a kritika – például Tarján Tamás igényes elemzése a *Jelenkorban* – fölismerete ennek a levelezésnek az értékét. Egyrészt dokumentuma két ember személyes kapcsolatának, egy barátság történetének, azaz „levélregény”. Másrészt tükrökre egy elmúlt, immár történeti korszaknak, az elmúlt évtizedek irodalompolitikai, könyvkiadói, folyóiratszerkesztési viszonyainak. A kortárs magyar irodalomban a számomra legrokonszenvesebb, hozzám lélekben és szemléletben legközelebb álló folyóirat-szerkesztőnek Ilia Mihályt, a *Tiszatáj* volt főszerkesztőjét, a nagy levelezőt és szerkesztőt vallom. Ő írta a közelmúltban: „A Fodor-Tüskés levelezést olvasom, irodalomtörténetet olvasok. Az egykori manipulált sajtó és folyóiratok ellenőrzése miatt az irodalom igazi története a levelezésben van, ennek ismerete nélkül csonka a korszakról való tudás. Fodor Bandi jó szervező volt, mert mindenre figyelt, reflektált. Tájékozottsága lenyűgöző volt, tudta, hogy az irodalom ebben a személyes szerkezetben is él. Látom, hogy a te gondjaidban is jó segítő és jó inspirátor volt.”

– *A levelezéskötetek kiadása után is számos publikációd látott napvilágot, rendíthetetlenül dolgoztál, amíg az egészséged engedte.*

– Az elmúlt év néhány, számomra fontos dolgozat közlését tette lehetővé az irodalmi folyóiratokban. Időrendben haladva: A januári *Kortársban* jelent meg a *Történetek Kodolányi Jánosról* című montázs-összeállításom, amelyben az író vajszlói „testvérbarátjának”, Simon Dezsőnek a visszaemlékezését közöltem. Ebből a dolgozathoz Kodolányi kettős jubileuma – születésének 110. és halálának 40. évfordulója – alkalmával különlenyomat is készült. A Radnóti-évforduló hívta elő azt a *Forrásban* megjelent írásomat, amelyben a költővel – pontosabban a műveivel – történet találkozásaimat mondtam el. Az *Új Forrásban* adtam közre azokat a dokumentumokat, amelyeket a stíluskritikai és tipográfiai, nyomdatechnikai jegyek alapján a fiatal Pilinszky János feltételezett írásainak tartok. Szigorú kritikát írtam a májusi *Kortársban* Moldova György ormánsági riport- és dokumentum könyvéről. A *Tiszatáj* közölte Konrád György és a korai *Jelenkor* kapcsolatát fölelevenítő tanulmányomat. Nem nyerte el tetszésemet az az album, amely Pilinszky János néhány versét és Tandori Dezső hevenyészett rajzait tartalmazta, félresikerült kiadói vállalkozásnak mondtam az *Életünk* lapjain. Végül ugyancsak a *Kortársban* látott napvilágot az a közleményem, amelyben Kodolányi János és a volt Baranya megyei alispán, a derék Fischer Béla kapcsolatát idéztem föl tizenhét Kodolányi-levelet tükrében. Így a kör bezárult, amivel a kritikai pályán elindultam, azzal fejeztem is be. Egyik legelső bírálatomat 1958-ban, több mint ötven esztendeje, Kodolányi akkor megjelent új regényéről, a *Boldog békeidőkről* írtam. És most, félszázad múltán, a *Kortársban* ugyancsak az ő munkásságát és egyik nemes emberi kapcsolatát méltathattam.

– *Amikor azonban a betegség megálljt parancsolt, számodra váratlan helyzet alakult ki azzal, hogy nem dolgozhattál. Hogyan dolgoztad föl ezt?*

– A betegség, ami rám tört, ott, a klinikai ágyon, a hetes kórteremben tétlenségre, ugyanakkor elhatározásra is készítetett: egy számomra nagyon fontos kérdést vetett föl bennem. Módot adott arra, hogy végiggondoljam az életemet, azt, amit eddig megvalósítottam, és amit még elvégezhetek: hogyan tovább? Pátosz és színpadiasság nélkül, egyszerűen és tudatosan, önálló döntést hoztam. Búcsút mondok a betűknek, az írásnak, a kívánt és keresett közszerepléseknek, az utazásoknak, a megbízások és fölkeresések teljesítésének, az előadásoknak, az olvasó-író találkozásoknak. A belső béke és rend fontosabb lett számomra, mint a világban, az irodalmi életben való jelenlét.

– *Maradt-e olyan terved, amit mégis szívesen megvalósítanál, ha módod nyílik rá?*

– Még van néhány félbemaradt tervem, halvány reményem, halk elképzelésem. Szeretném földézni és megírni személyes emlékeimet Lázár Ervinről és Nagy Gáspárról. Szeretném továbbírni a *Pécsi Szemlében* egy újabb sorozatban azokat a portrékat, amelyekben

egy-egy magyar írónak Pécshez fűződő kapcsolatát idézem föl. Tartozásnak érzem Csorba Győző istenélményének részletes kibontását versei tükrében. Jó volna visszamenni abba az ormánsági faluba, Besencére, ahol 1974-ben jártam, és az akkori állapotokról a *Jelenkorban* kétrészes dolgozatom jelent meg, és most a kellő tanulságok leszűrésével a település mai arcát szociografikus eszközökkel rögzíteni. Mészöly Miklósról írt, mintegy 12-14 ívnyi, könyvnyi tanulmányom kiadásra vár. Babits Mihállyal szólva: „míg az égi és ninivei hatalmak / engedik hogy beszéljek s meg ne haljak.” Ám annak a könyvnek a tető alá hozását, amelyet *Tüskés Tibor levelesládája* címmel terveztem és amely fontosabb személyek hozzám írt leveleit tartalmazná, s amelyhez a gyűjtőmunkát elkezdtem, ismétlem, ennek a kötetnek a megvalósítását már az MTA Irodalomtudományi Intézetében osztályvezetőként dolgozó Gábor fiamra bízom... Mennyi időm van még? Sok ez a terv vagy kevés a hátralévő napokra? Nem tudom. Remélem, ha most nem, lesz, aki megadja rájuk a lehetőséget máskor... Minden bizonnyal az örökkévalóságban lesz időm, hogy minden tervem megvalósuljon.

Orosz István: Tüskés Tibor

PÓTLÁS

Fodor András és Tüskés Tibor levelezésének három kötetéhez

Levelezésemet, az 1950-es évek óta hozzám írt leveleket (többnyire kortárs magyar írók, képzőművészek leveleit), mintegy ötven esztendő anyagát ötven dobozban 2003-ban a Petőfi Irodalmi Múzeumra hagytam.¹ A levelek elszállítása előtt Tüskés Anna (akkor 22 éves) unokám kiválasztotta Fodor András hozzám írt leveleit, továbbá átvette a jogutódtól Fodor Andrásához írt leveleimet (több mint ezer oda-vissza írt levél került elő), és a le-

¹ Ezekből a hozzám írt levelekből – részben az anyag múzeumi rendezése után, részben már korábban – több önálló publikációt jelentettem meg. Ezek a közlések a levélfírók betűrendje szerint: Bálint Endre- emlékek. *Tiszatáj*, 2006. 1. sz. 83–94. p.
Barátunk, Berda Jóska. [Berda József levelei.] *Új Horizont*, 2004. 1. sz. 53–57. p.
Bertha Bulcsu utolsó levele a szerkesztőhöz. *Somogy*, 1997. 3. sz. 320. p.
Borsos Miklós levelei Tüskés Tibornak. *Új Horizont*, 2006. 3. sz. 147–155. p.
A professzor: Bóka László levelei. *Soproni Füzetek*, 2005. 241–247. p.
Fekete István- emlékek. *Somogy*, 2005. 3. sz. 258–259. p.
Fenyő Miksa és az „otthon”. *Vár [Székesfehérvár]*, 2007. 4. sz. 95–98. p. = *Somogy*, 2007. 1–6. sz. 36–40. p.
Fülep Lajos levelei. Tüskés Tibor: *Kedves Professzor Úr!* Pécs, 1995, Pannónia Könyvek, 142–153. p.
Füst Milán levele. *Vár [Székesfehérvár]*, 2007. 4. sz. 98–100. p. = *Somogy*, 2007. 1–6. sz. 36–40. p.
Hideg volt. Emlékek Hernádi Gyuláról. *Lyukasóra*, 2006. 5. sz. 22–22. p.
Két Illyés Gyula-levél története. *Hitel*, 2000. 8. sz. 86–88. p.
Három Illyés Gyula-levél és „környéke”. *Somogy*, 2006. 2–3. sz. 212–215. p.
„Az út vége”. Kassák Lajos öt levele. *Jelenkor*, 2006. 11. sz. 1092–1097. p.
Kodolányi János négy levele. *Várhely [Sopron]*, 2005. 3. sz. 99–101. p. = Tüskés Tibor: *Az újraolvasott Kodolányi*. Pécs, 2006, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 295–299. p.
Tüskés Tibor: Nagy László-könyvem története. [Lengyel Balázs levele.] *Új Forrás*, 2005. 6. sz. 72–80. p.
Mándy Iván három levele. *Vár [Székesfehérvár]*, 2008. 2. sz. 107–111. p.
Volt idő. Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezése. Pécs, 2005, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
Tüskés Tibor: Pótlás a levelezéshez. [Mészöly Miklós és Polcz Elaine levelei.] *Debreceni Disputa*, 2005. 11–12. sz. 38–39. p.
Németh László öt kiadatlan levele. *Tiszatáj*, 2004. 2. sz. 49–53. p.
Két Németh László morzsa. *Somogy*, 2005. 4. sz. 345–346. p.
Három Pilinszky János-levél. Tüskés Tibor: *Időrosta. Egy szerkesztő emlékei*. Pécs, 1994, Pannónia Könyvek, 119–121. p.
A képzegető festő: Ráfael Győző. *Somogy*, 2005. 5. sz. 431–433. p.
Mester és tanítvány. Rónay György húsz levele. *Életünk*, 2005. 7–8. sz. 25–55. p.
A professzor híve: Sík Csaba levelei. *Soproni Füzetek*, 2005. 241–247. p.
Párizsban élő magyar költő: Szélpál Árpád. *Somogy*, 2005. 6. sz. 613–615. p.
Tüskés Tibor: Takács Imrére emlékezem. [Takács Imre levele.] *Életünk*, 2007. 1. sz. 75–81. p.
Tatay Sándor levele. Sziklák alatt. *Tatay Sándor emlékezete*. Bp., 2000, Nap Kiadó, 228. p.
„ezt a lapot meg kellett írnom.” Veres Péter és a Jelenkor szerkesztősége. [Veres Péter tizenhét levele.] *Új Forrás*, 2006. 6. sz. 93–108. p.
Weöres Sándor és Károlyi Amy huszonegy levele. Kézirat.

velezés első korszakának anyagát sajtó alá rendezte.² A teljes levelezés kiadását a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány vállalta. Csakhamar megjelent a levelezés második kötete,³ és elindult a harmadik, záró kötet sajtó alá rendezése is.⁴

Az előkészítő munkálatok során, a kötetek lezárása után a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött anyagban további, egymásnak írt Fodor András- és Tüskés Tibor-levelek kerültek elő. Szám szerint Fodor András 7 és Tüskés Tibor 4 levele. Ezeket már nem állt módunkban a kötetekbe fölvenni, ezért időrendjük megtartásával, megfelelő – a levelezés egészében szükséges – helyük megjelölésével és a közlés korábbi formai elemeinek megtartásával itt közöljük. Aki ismeri Fodor András és Tüskés Tibor levelezésének három kötetét, könnyen megtalálja ezeknek az utóbb napfényre került leveleknek a helyét.

² Fodor András és Tüskés Tibor levelezése I. 1959–1966. Pécs, 2008, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.

³ Fodor András és Tüskés Tibor levelezése II. 1967–1976. Pécs, 2008, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.

⁴ Fodor András és Tüskés Tibor levelezése III. 1977–1997. Pécs, 2010, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.

Orosz István: Janus Pannonius: Dunántúli mandulafácska (T. T. emlékének)

TÜSKÉS TIBOR ÉS FODOR ANDRÁS LEVELEZÉSE

Tüskés Tibor
főszerkesztőnek
Pécs, József út 13.

Fodor András
Budapest

Budapest, 1963. november 9.

Kedves Tibor,
tudom végre utazásom időpontját. Tizennyolcadikán délelőtt indulunk repülővel. (Két óra negyven perc az út Moszkváig.) Szeptember óta állandó készültségben vagyok, mégis mintha most csapna össze fölöttem az ár: egyszerre annyi dolgom, terhem van, alig találom köztük magamat. Jellemző, hogy még csak most jutottam oda, hogy Csanádi Imre kötetét olvassam. Hogy fogom megírni róla a kritikát? Pedig ez az ígéretem kötelez és feszélyez mindenekelőtt. Beney Zsuzsa már megírta a magáét. Igen komoly hangú, értelmes hozzászólás; szigorú, de nagyra becsülő; főként a nyelvi, formai vonatkozásokat érinti és nem nagy terjedelmű; alkalmasint két-(három) oldalt tenne ki a folyóiratban. Mindenképp szükséges, hogy általánosabb, elemzőbb kritika is helyet kapjon Zsuzsáé mellett. Azt hiszem, nagyon jó összhangban lenne az én mondanivalóm az övével; noha én pozitívabban írnék róla. Igyekszem nyolc flekknél többet nem igénybe venni. Ha megnézted az *Ördögök szekerént*, meg az Új Írás-beli kezdő verseket, bizonyára Neked is az a véleményed, hogy Csanádi megérdemli a tervezett többoldalú kritikai fogadtatást.

Írod, hogy a szerkesztő-társak elbizonytalanodását tapasztalod a múltkori zuhanyozás óta. Ismét csak azzal vigasztallak: Tóth Dezsőék a kódmon ujjába beszéltek. Most tárgyaltam éppen Simonnal, kit hivatalosan beiktattak; megkapta az ukázt minden fórumon (Pártközpont, Miniszterhelyettes, Lapkiadó). Határozottan az volt a benyomása, hogy az irodalompolitika teljesen cseppfolyós; nincs vonal; maga Aczél se tudja, mit, hogyan, miért kell csinálni. Gondolod, hogy ezek után a Tóth D.–Kiss–Rátkai szentháromság birtokában van a kinyilatkoztatásnak? Bírálta, mert revizori feladatukat csak úgy láthatják el, ha az elvi fölény látszatát megteremtik.

Simon különben ismét célzott arra, hogy szorosabban akar Veled, a Jelenkorral együttműködni. (A Mészöly elleni hurrogásra is legyintett; illetékeseknek meg is mondta, ugyan miért volna bűn egy bemutatott drámának folyóiratban helyet adni?!) Közölte Aczélékkal, hogy szélesíteni akarja a mezőnyt; elárulta nekem, hogy szeretne idővel munkatársként is maga mellé venni. Benjámin ottléte miatt ez egyelőre megoldhatatlan, és egyébként se mennék el teljesen a Múzeum utcai rezervátumból.

A különlenyomatok ügyében beszéltem a Könyvtárellátóval. A személyi összeköttetés; nem utolsósorban a Jelenkor iránti szimpátia miatt vállalják a példányok postázását olyképpen, hogy a megadott címeknek a legközelebbi könyvszállítmányban mellékelni fogják a különlenyomatot ingyen és bérmentve. A 300 cím kiválogatását, listán való átadását pedig mi vállaljuk Líviával; így nem lesz egyéb dolgok, mint a példányokat ÁKV Könyvtárellátó Osztálya, Mihályi Imre névre (Értelmes, irodalmilag művelt szombathelyi fiú, a Jelenkor lelkes olvasója. Egyik főember a Könyvtárellátóban.) VI. Népköztársaság útja 16. címre felküldeni. A többi automatikusan intéződik. A szállítás befejeztével a listát igazolásaként Nektek küldik majd el Mihályiék; Ti meg neki előzőleg, vagy utólag megköszönitek a szívességet. Ennyi az egész!

Bertók Laci volt nálam a minap. Mutatta a plágium-főltáró írását és egy szép verset, amit ugyancsak Nektek küldött.

Tegnap Cegléden voltam forró hangulatú önképzőköri gyűlésen. Kálmánék nagyon kitettek magukért. A Leőwey gimnáziumi találkozás hangulata idéződőtt föl bennem. Milyen különös, hogy az egyik szavaló kislány ugyanaz a Górnagy Anna (?) volt, aki ott is mondott tőlem verset.

Elutazásom előtt még írok pár sort, és ha a szerencse segít, küldöm a Csanádi cikket Zsuzsáéval együtt.

Annának kézcsókom küldöm, Téged sok szeretettel Öllelek:

Bandi

[Autográf levél, 4 ff. Boríték megvan. Expressz.]

[utazásom: vö. Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. II. kötet. Bp., 1986, Magvető, 204–209. p. – Csanádi Imre kötetét... megírni róla a kritikát: Fodor András: Csanádi Imre: Ördögök szekerén. *Jelenkor*, 1963. 12. sz. 1193–1196. p. – Beney Zsuzsa már megírta: Beney Zsuzsa: Csanádi Imre: Ördögök szekerén. *Jelenkor*, 1963. 12. sz. 1191–1193. p. – Simon: Simon István. – A Mészöly elleni háborgás... egy bemutatott drámának folyóiratban helyet adni: Mészöly Miklós: Az ablakmosó. *Jelenkor*, 1963. 9. sz. 790–806. p.; 10. sz. 925–939. p. Jegyzet a darab ürügyén. 10. sz. 939–945. p. – Benjámin: Benjámin László. – A különlenyomatok: Három évtized Pécs irodalmából. 1931–1963. Különlenyomat a *Jelenkor* 1963. októberi számából. – Livia: Mátis Lívia. – Bertók Laci ...plágium-főltáró írása: Bertók László: Mégiscsak tolvaj. *Jelenkor*, 1963. 12. sz. 1186–1187. Bertók László a glosszában Bencze Józsefnek a *Szabad Földben* megjelent verséről (*Nyitány*) bizonyítja, hogy az ő (1955-ben írt, ugyancsak *Nyitány* c.) versének „lopása”. – Kálmánék: Lakatos Kálmánék. – *Leőwey Gimnázium*: pécsi középiskola.]

[Tüskés Tibor]

[Fodor András]

[Budapest, 1965. március 1. után]

Kedves Tibor,

légy szíves ezekről jövő szerdáig (III. 10-edikéig) írni 1-1; esetleg 2-2 oldalt; aszerint, mennyire nyerek el a tetszésedet a művek. Ha Benedek műve ifjúsági irodalomnak tekinthető és az átlagnál jobb, lehet törzsanyag. Fábiánt talán szigorúbban kell megítélni. Ha a film-regény egészen kiemelkedő, akkor írjál a kötetről 2 oldalt. (A novellákat ismerem, az *Íme Európából* – azok nem éppen remekművek; Fábián azonban szimpatikus jelenség.

Most kaptam Pákolitz kötetének levonatát is, de azt nem küldöm el...

Levelem óta különösebb újság nincs.

Öllelek:

Bandi

[Autográf cédula, 2 ff. Boríték, melléklet hiányzik.]

[ezekről... írni: az *Új Könyvek* részére. – Benedek: Benedek Marcell: Kis könyv a regényről. *Új Könyvek*, 1965. 6. sz. 22–23. p. – Fábián: Fábián Zoltán: Déltől hajnalig. Elbeszélések. *Új Könyvek*, 1965. 9. sz. 14. p. – Pákolitz kötet: Pákolitz István: *Messzenéző*. Versek. Bp., 1965, Magvető.]

[Tüskés Tibor]

[Fodor András]

[Budapest, 1965. március 27.]

Kedves Tibor,

mivel a beérkező könyvanyagban nagy választék nem mutatkozik, két ifjúsági könyvet szeretnék Rád testálni a következő fordulóban. Egyik Móra *Kincskereső kisködmöne*, másik Fekete István *Bogánca*. Ha nem ízlik a velük foglalkozás, mondd meg nyugodtan, még tudok rá szerezni recenzort, mivel a kézirat-visszaküldés határideje április 5. (Ha lehet ápr. 3.!)

Ha vállalnád, mindegyikről törzsanyagként kell írni, de nem kell kitölteni a két oldalt (csak valamivel többet írj egy oldalnál).

Levonatot nem küldök, mert talán még a gimnáziumi, vagy saját gyerekkönyvtárakban is megtalálható egyik vagy másik könyv. Küldöm viszont tájékoztatásul a Móra belső címlapját, előszavát. Magáról Móráról vagy Feketéről nem sokat kell írni, mivel műveik folyton szerepelnek az Új Könyvekben – csak éppen be kell jelölni ezeket a könyveiket műveik sorozatába, a megfelelő helyre.

Jövő hét elején küldöm a következő honorárium-adagot. F. Zsuzsi már megkapta az utalványt kb. 400 forintból.

Várom leveledet – s szeretettel ölellek Benneteket:

Bandi

[Autográf cédula, 4 ff. Boríték, melléklet hiányzik.]

[Rád testálni: recenzió írására az Új Könyvek számára. – F. Zsuzsi: Ferenczy Zsuzsa.]

Tüskés Tibornak
író
7625 Pécs
Surányi M. út 25

Fodor András
1065 Budapest
Bajcsy Zs. út 15/E

Budapest, 1973. április 14.

Kedves Tibor,

némi aggodalommal gondolok fenyvesi terveitekre. Imént beszéltem Fonyóddal telefonon, s hallom nővéremtől, milyen télies az idő a tó partján. A gyerekek ma ki se tudtak mozdulni.

Én kétszer voltam lent, 4-edikén és 8-adikán, azóta a költészet hetének vándoraként hol ott, hol itt.

Azt hiszem igazad volt, amikor a nemzetközi gyülekezetből kivontad magad. Több napnyi veszteséget nem ért volna meg, kevesebb igazi nagyság volt jelen, mint előzőleg két alkalommal.

Győzővel, Takáts Gyulával beszélgettem. Gyulának nagyon jólesett, hogy róla írt Kortárs-beli tanulmányom sikerét learathatta. Ha igaz, nemsokára meglesz a tanulmánykötet is, mely ezzel az írással kezdődik.

Csaknem száz levél, távirat van itt az asztalom sarkán: kötelező és őszinte reagálások a József Attila-díjra. A legkedvesebb velem-érző írárok közül is kiemelném a Tiédet, mert tudom, hogy milyen sötét háttérből süt föl soraidban a testvéri öröm napja. Ez az egy gesztusod is elég volna nekem, hogy lemérjem belőle az önzetlen jellemt, a föltétlen hűség

erejét. Mert különben nagyon jól ismerem az emberi természetet, tudom, hogy milyen nehéz kiszakadni saját sérült érzékenységünkből. Ezért hát külön is köszönöm Neked, Tibor, hogy a múltkori levelemben jelzett lelkiismereti krízisre ilyen ellenérvet sikerült szolgáltatnod.

Matyinak megmutattam leveled kiadóra vonatkozó sorait (rendkívül frappánsnak tartom hasonlatodat az eldugott zsebkendővel). Nem tudott mit felhozni mentségül. Hosszas meditálás után kivallotta: bűnösnek érzi magát, mert Illést ő beszélte rá a szerződésre. Illés tehát többet tudhatott arról, hogy Kodolányiról íratni milyen veszélyes vállalkozás.

Csűrös Miklóssal tegnap este – a témáról beszélve – végül is oda jutottunk: a jó mű nem veszhet el – nemcsak amért részleteiben lassan előkerül, – hanem mert előbb-utóbb megköveteli a rangjához méltó helyet.

Tegnapelőtt Makón a *Kettős rekviumet* adták elő (Mensáros, Fodor Tamás); hazajövet Szegeden voltam a Tiszatáj szerkesztőségében. Nagyon sokat kellett Rád gondolni, mert tíz év óta, a Veled való Jelenkor-beli együttlétek óta nem volt hozzám ilyen nyílt szívvel folyóirat gazdája. Elkérhettem volna kéziratodat, de aztán úgy döntöttem, hadd legyen nagyobb kultikus jelentősége azáltal, hogy a folyóiratban olvasom majd először.

A József Attila-díj osztás elég kínos volt. Imre mindenkinek hátat fordított, hogy volt feleségének, anyósának köszönnie se kelljen. Zsuzsa velem próbálta vigasztalni magát; odajött hozzám koccintásra – de én se voltam nagyon lelkes iránta. Imre aztán a költőtalálkozón 8 év után módot talált rá, hogy kezet rázzunk. „Gratulálok” – mondta, s a gyenge emberek módján túlságos vehemenssen parolázott. Azt hiszem, én a magam nagylelkű gesztusát azáltal végzem el, hogy kötetemben mindkettőjükről lesz – nem akármilyen hangú – írás.

Szép nagyon az előadássorozatod! Zavarna-e, ha IV. 25-ödikére leutaznék...?

Egyébként pedig hadd kívánjak Neked, bárhol is vagy, a mai nap okán boldog névnapot!

Köszöntöm a Családot, Téged a régi szeretettel öllelek:

Bandi

[Autográf levél, 2 ff. Boríték megvan.]

[nemzetközi gyülekezet: nemzetközi költőtalálkozó Budapesten és Balatonfüreden. – Győző: Csorba Győző. – róla írt tanulmányom: Fodor András: Takáts Gyuláról. Először a *Kortársban* jelent meg. – a tanulmánykötet: Fodor András: *A nemzedék hangján*. Bp., 1973, Szépirodalmi. – Matyi: Domokos Mátyás. – Illés: Illés Endre. – Kodolányiról íratni: Tüskés Tibor Kodolányiról írott könyve a Szépirodalmi Kiadó helyett a Magvető Kiadónál jelent meg 1974-ben. – a Tiszatáj... gazdája: a folyóirat főszerkesztője ekkor Ilia Mihály. – kéziratod: Tüskés Tibor: Fodor András: Kettős rekvium. *Tiszatáj*, 1973. 5. sz. 76–77. p. – Imre: Csanádi Imre. – Zsuzsa: Rab Zsuzsa. – kötetemben mindkettőjükről lesz ...írás: Fodor András: *A nemzedék hangján*. Bp., 1973, Szépirodalmi. Csanádi Imre: *Ördögök szekerén; Jeszenyin magyarul*.]

Fodor András író
Bajcsy Zsilinszky u. 15/E

[Tüskés Tibor]

[Pécs,] 1974. július 25.

Kedves Bandi,
nagyon szépen köszönöm új kötetedet, tegnap érkezett meg. Méltó módon szeretnék majd írni róla. Addig is jelzem, hogy beszéltem Sz. Ervinnel: valószínű aug. 4-én, vasár-

nap du. fog megkeresni Fonyódon. Ha tudok, én is átmennék vele. A *Testvérműzsák* utolsó oldalait írom...

Nagy szeretettel ölel:

Tibor

[Autográf képeslap, 1 f.]

[*új köteted*: Fodor András: *Az idő foglya*. Bp., 1974, Szépirodalmi. A dedikáció kelte: 1974. július 17. – *írni róla*: Tüskés Tibor: *Az idő foglya*. *Kortárs*, 1975. 5. sz. 835–837. p. – Sz. Ervin: Szederkényi Ervin.]

Tüskés Tibornak író
7625 Pécs
Surányi M. út 25.

[Fodor András]

[Budapest,] 1975. május 8.

Kedves Tibor,
levelemmel egyidejűleg megkérdem: nem emlékszel-e 1972. december 16-án, amikor Bata referátumához hozzászóltál a Szövetségben; előzetesen hogy jutottál hozzá a kéz-irathoz? Nem kaptál egyet véletlenül? Merthogy a matéria teljesen fölszívódott, a szerzőnek sincs belőle, a *Kortárs* sem közölte le – pedig én Tamás Attila, Németh G. Béla, Juhász Béla és a Te összefoglalóddal együtt szeretném kiadatni.

Még valamit: kaptam Jávoritól hosszú-hosszú, mindent elhárító levelet...

Öllelek:

Bandi

[Autográf képeslap, 1 f.]

[*Bata*: Bata Imre. – *Jávori*: Jávori Béla, a *Somogyi Néplap* főszerkesztője.]

Tüskés Tibornak író
7625 Pécs
Surányi M. út 25

Fodor András
1065 Budapest
Bajcsy Zs. út 15/E

[Budapest,] 1975. május 22.

Kedves Tibor,
máig se kaptam értesítést Kaposvárról; lesz-e és mikor lesz Vaspróba-est; pedig a műsort is jó lenne velünk megnézetni. Sajnálom, hogy a Neked most alkalmasabbnak látszó május 30-adikát a mellékelt meghívó dátuma eleve áthúzza. Bízom benne, hogy nem nehezetsz, s hogy azóta földereng előtted is VI. 9-edike, amiben itt, az íróasztalom mellett közösen állapodtunk meg.

Fölírtam Szíjártónak félszáz címet, ahová küldeni ajánlatos az antológiából. Csűrös, Béládi kapott is már, ebből gondolom, hogy a postázás megtörtént.

Sőt, képzeld, Jávori Bélától kaptam hosszú válaszlevelet. Természetesen minden terhelő vádat leráz magáról s valóságos Grál-lovagként, mindenkori leghűbb hívemként, a Somogy-ért mint édestestvérért együtt aggódó szerkesztőként mutatkozik előttem. Csöp-

pet se bánom, hogy így történt, mert annyit már a hazai rejtelmek közt megtanultam, hogy az ángolnákat nem lehet megmarkolni; de ha tudják, merre van a háló, nem úszkálnak már olyan vidor fölénnyel. Bízom benne, hogy legfőbb kerékkötőnk egy időre támogatónkká fog átvedleni. Svendának is írtam – ő is válaszolt, ő is „lemosakodott tetőtől talpig szublimáttal”. Írtam Honfinak is, hogy az állásából kitett Kelemen tegyék vissza valamilyen könyvtárba. Ez június 1-től megtörténik.

Miklós mondja, hallott Téged a Rádió pécsi napjában, én meg már látlak a Televízió műsorában.

Tegnap találkoztam Iszlaival. Nagyon háborgott a könyvedről tőlem hallottak miatt. Kérdezte, miként segíthetne. Mondtam, megkérdezheti a kiadót lelkes kíváncsisággal: hogy halad a *Testvérműzsák* kiadása.

Most pedig – ha utálod is a Móra Kiadót – engedd meg, hogy megbízásuk okán én kérjelek Téged egy ott megjelenő 8-12 éveseknek készülő *Itt születtem én ezen a tájon* c. antológiában való szereplésre. Rövid, 5 oldalnyi vallomást szeretnék Tőled kapni július 1-ig. A munkatársakat kívánságom szerint válogattam. Aszódi Erzsébet lelkesen rám bízta a dolgokat. Úgy-e minden további nélkül küldhetik a szerződést?

A Nagy László-est meghívóját nem csak formálisan küldöm. Nagyon örülnék, ha itt lennél (szállás a Fodor-féle Hotelben biztosítva). Pest persze messzebb van, mint Kaposvár, de Szekszárd másnap reggel innét is elérhető. Döntsél tetszésed szerint. Mindenesetre írd.

Kézcsók Annának, Tündét köszöntöm, Téged öllelek:

Bandi

[Autográf levél, 2 ff. Boríték megvan, melléklet hiányzik.]

[*Vaspróba-est*: Vaspróba 75. Somogyi fiatal alkotók antológiája. Kaposvár, 1975. Szerkesztette: Fodor András, Szíjártó István, Tüskés Tibor. – *Svenda*: Dr. Svenda István a Somogy Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának vezetője. – *Honfi*: Honfi István. – *Kelemen*: Kelemen Lajos. – *Miklós*: Csűrös Miklós. – *Iszlai*: Iszlai Zoltán. – *antológia*: nem jelent meg.]

Tüskés Tibornak
író
7625 Pécs
Surányi M. út 25.

Fodor András
8640 Fonyód
Hunyadi út 11.

[Fonyód,] 1975. augusztus 26.

Kedves Tibor,
nagyon sajnáltuk, hogy nem jöhettetek velünk Becére. Nagyon szép nap volt; sikerült Csűrös Miklóst is lecsábítanom. (Ott olvastuk el Takátsról írt szép cikket.)

Számítva rá, hogy még találkozom Veled itt a Balaton-parton, át akartam adni ezt a Mendöl Zsuzsának ígért kézírásos verset. Talán használhatják a Várkonyi-emlék-szobában.

Kétszer is leírtam, s utólag nem tudom eldönteni, melyik a jobbik, ezért küldöm mind a kettőt.

Utolsó napjaim elég szoros programokkal voltak tele. Volt néha napjában 14 vendégünk; jártunk kétszer Balatonfüreden egy rádióadás és Latorék látogatása miatt.

Sikerült véglegesre összeállítanom az *Itt születtem én ezen a tájon* antológiát. Azt hiszem, csinos kis gyűjtemény lesz.

Tibor, kérlek, ha nem esik nehezedre, add át a mellékelt irományt M. Zsuzsának.
Mondd meg, hogy vártam őt még Pesten, de nem jelentkezett.
Szeptember 15-ödikén viszont mi várunk Téged szeretettel.
Öllelek:

Bandi

[Autográf levél, 1 f. Boríték megvan, melléklet hiányzik.]

[cikkedet: Tüskés Tibor: Takáts Gyula: Száz nap a hegyen. *Dunántúli Napló*, 1975. aug. 17. –
Latorék: Lator Lászlóék. – antológia: nem jelent meg.]

Fodor András író
1065 Budapest
Bajcsy Zsilinszky u. 15/E

Tüskés Tibor
H-7625 Pécs
Surányi M. u. 25

[Pécs,] 1982. május 31.

Kedves Bandi,
nem sokkal azután, hogy letettem a telefont, csöngetett a postás, és meghozta új, szép verseskötetedet. Amennyi időm azóta volt, éjszaka átlapoztam (nem merem azt mondani, hogy végigolvastam) a könyvet: igaz gyönyörűséget okozott a már ismert versek újraolvasása, igaz fölfedezést szerzett a frissek megismerése. Szívből köszönöm az ajánlást: a közös út emlékéit idézte föl bennem. Költészetté emelt pillanatok, költészetté emelt mozdulatok – ez járt a fejemben, amíg a verseket olvastam.

Csodálni való, ahogy egy arc, egy helyzet, egy emlék, egy találkozás mögött meglátod és fölmutatod annak mélyebb, lírai tartalmát. Talán furcsán hangzik: még egyetlen korábbi kötetedben nem éreztem ennyire, hogy igazi költő írta ezeket a verseket, akinek tekintetétől énekelni kezdenek a kövek, megszólalnak a növények és virágok. Sipos Gyulától Bánfalvaig (Veres Péter), Kormos Istvántól Fülep Lajosig (Szelényi Annamária) jutnak eszembe az emlékek, s ámulattal nézem, hogyan válik ez a teremtet világ költészetté. A másik élményem: a társkereső szenvedély, ami megszólal a versekben. Ennek a költőnek azért szólalnak meg a kövek, azért élednek meg a hírek, azért nyílnak meg az emberek, mert megérzik, hogy itt valaki rokonkereső szenvedéllyel járja a világot. A magunk életének hiányaira döbbsen ez a költészet: akkor (és azért) tartjuk szépnek, mert válaszolni tudunk (szeretnénk) a hívásra; akkor utasítjuk el (azok utasítják el), akiből kiégett már a testvérré válásra való képesség.

Minderről (és másról is) jó volna valahol hosszabban is írni; s nem tudom, lesz-e rá mód. Holnap reggel vonatra ülök, Zala és Vas lesznek az idei könyvheti szolgálat állomásai, aztán pénteken majd csöngetek a Bajcsy Zsilinszky úton. Nyomasztó hetek és hónapok szorításából próbálok kiszakadni; fogalmam sincs, mit ér az, amit csináltam.

Kedves Bandi, nagyon szépen köszönöm (köszönjük) a könyvet; szívből gratulálunk megjelenéséhez. Több, mint remény, hogy ezek a nyomatok élve maradnak.

Sárikával, a gyerekekkel együtt meleg szeretettel öllelek és minden jót kívánok.

1982. Pünkösdvásárnap

Tibor

[Autográf levél, 4 ff. Boríték megvan.]

[új versesköteted: Fodor András: *Könyomat*. Bp., 1982, Szépirodalmi. – a közös út: egy közös

ormánsági autót emlékéét őrzi Fodor András: *Ormánsági leltár* című, Tüskés Tibornak ajánlott verse a kötetben. – *Sipos Gyulától Bánfalváig*: célzás a kötetben Fodor András *Egy költő temetése, Bánfalva, Nélküle?* című versekre. – *jó volna valahol hosszabban is írni*: Sikerült. Tüskés Tibor: Fodor András: *Könyomat. Somogy*. 1982. 6. sz. 47–52. p. – *Több, mint remény, hogy ezek a nyomatok élve maradnak*: célzás Fodor András dedikációjára: „sorsunk közös köveitől azzal a reménnyel, hogy nyomataink élve maradnak”.]

[Fodor András]

[Tüskés Tibor]

[Pécs,] 1982. június 22.

Kedves Bandi,
még pesti utam előtt megírtam és most postára tettem ezeket a jegyzeteket. Nem „szabályos” recenzió; ebben a formában – érzésem szerint – többet tudtam elmondani. Olvasása ne vegye el egyetlen születendő vers elől a levegőt; csak akkor vedd kezébe, ha nincs fontosabb munkád. Ha egyetértesz az írással, akkor egyúttal a szerkesztőnek is továbbítsd, kérlek. A kisebb, szükséges igazítást, ha teszel benne, előre is hálásan köszönöm. Szép és termékeny fonyódi napokat kívánok.

Meleg baráti szeretettel öllelek:

Tibor

[Autográf levél, 1 ff. Boríték hiányzik.]

[*ezeket a jegyzeteket*: Tüskés Tibor írása Fodor András *Könyomat* című verseskötetéről.]

[Fodor András]

[Tüskés Tibor]

[Pécs,] 1987. november 21.

Kedves Bandi,
talán megérted, miért jöttem el csütörtökön este szinte menekülésszerűen Pestről, ahol június, Gábor akadémiai szereplése óta, nem jártam. Pedig másnap szerettem volna még a Móra háza táján körülnézni, ezt-azt elintézni, mégis inkább az autót választottam. Innét is nagyon szépen köszönöm a szállást, a beszélgetést, bár jól tudom, hogy nektek sem lehet könnyű a Bajcsy-Zsilinszky utcában. Ki tudja, jut-e földél, családi otthon, ha majd annyi idősök leszünk, mint most apósod vagy mint anyám. Azóta verseskötetedet többször elővettem, esténként egy-egy ciklusát olvastam. Megfogott benne az is, ami változatlan (a rácsodálkozás a világra, a lét a legnagyobb csoda), az is, ami új: a mélyebb, szorongatóbb panasz: elveszett a „meghittség kötőszava”, nőnek csalódásaink eszményeinkben, a szolgálatban, nagyobb a bűntudatunk, rádöbbenünk hiszékenységre. Jó, hogy mindezt a költő kimondhatja, megfogalmazhatja, s általa talán az olvasó szorongását is segíti kioldani. S az is jó, hogy a költő még reménykedik: a versek végén meg-megszólal a „csak-azértis”, a felmentő ítélet reménye. Egyszóval: nagyon személyes érintettséggel, rokoni szívvel olvastam a verseket. Nagyon szépen köszönöm a kötetet. Örültem Sárika jókedvének, egészségének is. Kívánom, hogy a szépprózai kötet utat találjon a megjelenéshez a Szépirodalmiánál. S remélem, jövőre János ügye is egyenesbe fordul (ha már a nyári Várnában is Homéroszt olvasott...)

Pest óta Dombóváron jártam: Borsos Miklós grafikai kiállítását nyitottam meg az otta-

ni galériában. A szép képek eszembe jutatták Tihanyt, a sziget nyakánál elterülő kertet, a közös látogatást egy ki tudja, mikori, paradicsomi időben. A Hamvas-könyv pesti bemutatójának nem volt rossz a pécsi visszhangja sem, ugyanakkor valamiféle folyamat elindult a mélyben a könyvtári könyvkiadással kapcsolatban. Nemcsak a hátam mögött született különféle plánumokról van szó, meg a presztízs-vesztés miatti megyei elégedetlenségről, úgy érzem, a főigazgatóság is fölébredt álmából: az új igazgató jelezte pécsi látogatását... Fölöttébb okosnak és óvatosnak kellennem. Azzal tisztában vagyok, hogy itt is, akár a Jelenkornál annak idején, az úttörés, a legkeservesebb alapozás szakadt rám. De másról is szó van. Akkor, a pálya kezdetén, kockázatot nem ismerve, a jó ügy szolgálatának reményében vállaltam a munkát. Most utolsó szolgálati éveim védelméről, a jogos önvédelemről van szó. Így is, eddig is többet vállaltam a kényelmes, pécsi futballista-állásból szemlélőknél, most látom, mennyi erőmet szívta el ez a húsz könyv, amit a könyvtárban gondoztam. Nemcsak a méltányos elismerés maradt el, hanem még az elégedetlenség, a közömbösség betonfalát is meg kellett ismernem. Mindezt nem panaszképpen mondom, inkább a magam meggyőzésére: a nov. 30-ra jelzett tárgyaláson fölöttébb bölcsnek kellennem.

Most készítettem a Dunatájnak korrektúráját egy érdekes Fülep-dokumentumról. A Somogynál viszont sajnos elakadt az az írásom, amelyben a békéscsabaiak széles és merész kiadói munkájáról beszélek. (S a közlés elmaradása nyilván továbbgörgözteti azt az írást, amit Kanyar Jóska bátyám kedvéért szakítottam ki rovata számára Szántódpusztáról szóló könyvecskéből.) A Jelenkornál mintha megéreztek volna valamit: farkasmosollyal keresett lóhalálában a szerkesztő, s kért kéziratot – a jövő év második felére (!). Amire persze nyugodtan mondtam: ej, ráérünk arra még... Hogy valami jóról is írjak: örömmel vettem kezembe a Kormos István-képeskönyvet, s örültem Lator László kitüntetésének. Ezt a kis füzetet pedig régi, közös ormánsági utunkra és szép versedre emlékezve teszem ide. Még egyszer köszönöm az *Elvesztett évszakot* és a nálatok kapott-megtalált szállást.

Mindnyájatokat sok szeretettel ölelem:

Tibor

[Géppel írt levél, 2 ff. Boríték, melléklet hiányzik.]

[Gábor: Tüskés Gábor. – *verseskötettedet*: Fodor András: *Elvesztett évszak*. Bp., 1987, Szépirodalmi. A kötetről Tüskés Tibor: Fodor András: *Elvesztett évszak*. *Somogy*, 1988. 2. sz. 95–97. p. – *a szépprózai kötet*: Fodor András: *Születtem föld*. Bp., 1990, Szépirodalmi. – János: Fodor János. – *a közös látogatás*: Borsos Miklósnál Tihanyban 1966. nyarán történt. – *A Hamvas-könyv*: Hamvas Béla: *Szellem és egzisztencia*. Pécs, 1987, Pannónia Könyvek. – *pécsi visszhangja*: Gárdonyi Tamás: Pécsi könyvpremier Budapesten. *Dunántúli Napló*, 1987. nov. 13. 5. p. – *a könyvtári könyvkiadás*: a Baranya Megyei Könyvtár keretében Pannónia Könyvek néven folyó könyvkiadói tevékenység, a könyvek sorozatszerkesztője Tüskés Tibor. – *a Dunatájnak korrektúráját*: Tüskés Tibor: Fülep Lajos „maga mentsége”. *Dunatáj*, 1987. 4. sz. 61–73. p. – *A Somogynál ... elakadt*: Tüskés Tibor: A könyvkiadás és a folyóiratok. *Új Aurora*. [Békéscsaba], 1987. 3. sz. – *Kanyar Jóska bátyám ... rovata számára*: Tüskés Tibor: Élet a pusztán. *Somogy*, 1988. 1. sz. 33–37. p. – *A Jelenkornál ... a szerkesztő*: Hallama Erzsébet. A következő évben, 1988-ban, amikor Csordás Gábor lett a *Jelenkor* főszerkesztője, Tüskés Tibor több írásának helyet adott a folyóirat. – *Ezt a kis füzetet*: Tüskés Tibor: *Ormánság*. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára. 286. sz. Bp., 1987.]

„SZÜLŐFÖLDEM SZÉP HATÁRA...”

Tüskés Tibor és a Balaton

„Nekem még van szülőházam. A gyerekeimnek már csak a pécsi klinikát tudom megmutatni”. Ezekkel a sorokkal kezdi Tüskés Tibor az 1998-ban megjelent *Gyönyörű magyar tengerke* című esszégyűjteményét. Amikor először olvastam, még nem ismertem a szerzőt, de az jutott eszembe, hogy itt az ideje, hogy elébe álljak, s azt mondom neki: pontosan ezt érzem én is. Később kiderült, hogy rosszul olvastam az egyik szót. Mert nem szülőházam szerepel a szövegben, ahogy én olvastam, hanem szülőházam. Amikor végül 2006-ban személyesen is találkozhattunk, hamar kiderült, hogy a kettő gyakorlatilag egy. Tüskés Tibor, akárcsak jómagam, szülőházájának tekinti a Balatont. Egy helyen azt írja róla, hogy „szülőföldem és tulajdonom”. Egy másik írásában pedig meg is magyarázza: „Akinek a Balaton a szülőföldje... nem tud elszakadni a nagy víztől, s ha később távol kerül is tőle, keresi az alkalmat, hogy ismét megálljon és gyökeret eresszen a partján”. Keresztury Dezső *Balaton* című könyvéről 1960-ban, a *Somogyi Írásban* publikált kritikájában pedig egyenesen kimondja, amit én is érzek a tó partján, amikor vissza-visszatérek oda: „Csak az érzés lett forróbb: ez az én hazám”. Erre utal egyébiránt ennek az írásnak a címe is, amelyet Kisfaludy Károly azonos című verse alapján még maga Tüskés Tibor választott nem sokkal a halála előtt.

2008 őszén, amikor Tüskés Tibor megkért, hogy az akkortájt megjelent, Fodor András-sal folytatott levelezésének első kötetét mutassam be a pécsi Várkonyi Könyvtárban, próbáltam összeszedni, hogy mi is kapcsol minket egymáshoz, ami miatt rám gondolt. A következőkre jutottam: somogyi volt, mint én. A Balaton mellett született, ahogy jómagam is. Családjában sok volt a vasutas, akárcsak az enyémben. Pécsen élt, tanított, irodalmi lapot szerkesztett. Pontosan ugyanúgy, ahogy én is. Mindene volt az irodalom. Nekem is. Egy ilyen felsorolás után – gondoltam –, nem csoda, ha összekeveredtek életeink, még akkor sem, ha korát tekintve az apám lehetett volna. Bizonyos értelemben az is volt. Hadd „sajátítsam ki” ennek a gondolatsornak az erejéig azt a néhány sort, amit ő maga vetett papírra Az *exponált időben* Várkonyi Nándorról: „Míg a vérszerinti apákkal többnyire konfliktusba kerülnek a fiak, a szellemi apákat felhőtlenül lehet tisztelni és szeretni. Számomra Várkonyi Nándor ilyen pót-apa, szellemi szülő, ígéző példa, követésre méltó törvény, magasra állított mérce volt”.

Később került a kezembe a *Hitel* egyik 1994-es száma, amelyben Az *elsüllyedt ház* című írására bukkantam. Ebben a Balatonról írt, s vallomásnak is beillő soraival szembesülve, végképp meggyőződtem róla, hogy „egy vérből valók vagyunk”. „A Balaton nekem az esztendő tizenkét hónapjában Balaton. Nemcsak egynyári vendége voltam a tónak. Egész évben hozott ide vonat. Ismerem a tó arcát télen, amikor jégpáncél fedi, ismerem rezzenéstelen, tükörsima felületét ősszel, amikor vörös és rozsdabarna színek vibrálnak a levegőben, láttam tavasszal, hideg szélben, és láttam nyári kánikulában, visongó meztelen emberfürdővel népes partját. Űzött ide félelem és öröm, jöttem szívbéli keserőséggel és kicsorduló boldogsággal. Vártam és elbocsátottam vendéget. Kerestem itt pihenést és csöndet a város zaja helyett. Találtam itt alkalmat a munkára, témát az írásra. Éreztem az elvégzett munka jókedvét, és rám tört betegség, allergia, epegörcs, lumbágó. Hozott ide baráti autót, és kerültem innét kórházba. Itt ért apám halálának híre, és kaptam jó hírt rejtő

táviratot. Volt itt születésnapj ünnepség, karácsonyfa-díszítés, és volt kirobbanó indulat, félelem és megszegyenülés”.

Olyan ez, mint egy szerelmi vallomás. Tüskés Tibor azonban valóban balatoni volt minden porcikájában. Még akkor is, ha életéből mindössze hat évet élt a nagy tó partján. Az első hatot. Ez a hat év azonban egy életre meghatározónak bizonyult. Móricz Zsigmond az *Életem regénye* című könyvében azt írta, hogy „ami az ember életében később fontos-sá lesz, többnyire a gyerekkor és az ifjúság éveiben dől el”. Gyergyai Albert ugyanezt fogalmazta meg, amikor azt mondta, hogy „az emberi személyiség kifejlődése szempontjából a gyermekkor fontosabb, mint az érett férfikor alkotó évei”. Elgondolkoztató kijelentések. Tüskés Tibor esetében azonban tökéletesen állnak. Ő ugyanis Balatonszántódon született 1930. június 30-án, s minthogy édesapja vasutas volt, szülőházának a 119/a jelzésű vasúti őrház-zat nevezhette. Ez a ház a rajta levő számmal még sokszor visszatér életművében, akár-csak maga a nagy tó, a Balaton is.

Balatonszántód nevezetű település egyébként ma már nem is létezik. A falu nem tűnt el, csak a nevét állították vissza időközben az eredeti Szántód elnevezésre. Amikor Tüskés Tibor 1930-ban megszületett, még a Balatonszántód elnevezést használták. Így bizonyos értelemben ma már irodalomtörténeti nevezetesség ez a régebbi elnevezés, ami azóta számos irodalmi lexikonba is így került bejegyzésre. Bonyolítja a helyzetet, hogy Tüskés Tibort a szomszédos Zamárdiban keresztelték meg, ahol a szertartást végző pap elírta a nevét. Ha ugyanis jobban megnézzük az anyakönyvet, felfedezhetjük, hogy 1930. június 30-i születéssel csak egy bizonyos „Füstös” Tibor van bejegyezve az anyakönyvbe, Tüskés nincs. Az embernek kezd olyan érzése támadni, mintha valami titokzatos krimibe keveredett volna, vagy mintha Tüskés Tibor nem is létezett volna. Pedig létezett, ezt tanúsíthatom. Időközben – 1990 és 1997 között – Szántódot közigazgatásilag Zamárdihoz csatolták. Erre az időre esett (1995), hogy az egyesített település Tüskés Tibort díszpolgárává választotta. A sors iróniája, hogy azóta Szántód és Zamárdi újra különvált. Így aztán a történet végképp összekeveredni látszik, hiszen Tüskés Tibor nem ott díszpolgár, ahol annak kellene lennie, olyan helyen született, amely nem is létezik, s nem az a keresztelési neve, mint a családjának. De mit számít mindez akkor, amikor életének tanúsága, a Balatonhoz való kitartó ragaszkodása teszi Tüskés Tibort nem egy település, hanem az egész Balaton díszpolgárává.

Amint fentebb már említettem, mindössze hatéves koráig élt a Balaton partján, akkor ugyanis családja Nagykanizsára költözött. Ez a hat év mégis olyan meghatározó volt számára, hogy mindig hálával gondolt vissza ezekre az évekre. Korábban idézett könyvének előszavában a következőket írta: „...áldom a sorsomat, hogy a gyönyörű magyar tengerke partján láttam meg a napot”. Még 2008 szeptemberében is a következőket írta bele a szántódi könyvtáros, Maurer Teodóra vendégkönyvébe: „Szülő, szülőház, szülőföld – ezek az értékek Szántódhoz kötnek engemet 1930. június óta – feledhetetlenül, s jó erre emlékezni annyi év után”.

1960-ban Balatonfüreden zajlott a dunántúli írók tanácskozása, ahol Tüskés Tibor néhány barátjával elhatározta, hogy a Balaton ne pusztán nyaralóhely legyen a számukra, hanem eszmetársakként is kösse össze őket. Ezért szervezték meg többek között Szakonyi Károllyal, Kis Dénessel, Kertész Ákossal a következő év nyarán Győrökön, Bertha Bulcsuék házában, azt a saját balatoni írótalálkozót, aminek aztán a későbbiekben sajnos nem lett folytatása, ám a Balaton irodalomtörténete szempontjából mégis érdekes adalék lehet.

Bertha Bulcsu egyébként a *Meztelen a király* című portré-könyvében, a Tüskés Tiborral készített beszélgetés közben fel is emlegeti ezt a balatoni találkozót: „Őt író együtt víkendezik vagy nyaral? Ma már ez hihetetlennek látszik, szinte bizarrnak... Pedig itt vannak a képek, agyba-főbe fényképeztük egymást, s ha jól emlékszem, egy Balaton-térkép vizébe a nevünket is oda-kanyarítottuk valamennyien...” Ugyanennek a beszélgetésnek a végén aztán megidéz egy különös eseményt, amely Tüskés Tibor balatoni kötődésének egyik érdekes, egyedi szer-

tartásokkal tűzdelt szokását, de valójában az ember és a természet kapcsolatát örökíti meg. Ebben a rövid kis részletben Bertha életszerűen mutatja be, hogy a táj, a múzsák és a történelem mellett, a Balaton természetesen a pihenés, a fürdés, a csónakázás és a horgászat helye is volt Tüskés Tibor számára. A tanár, az író, a szerkesztő helyett a szerepek nélküli ember jelenik meg itt: *„...eszembe jutott egy régi ősz. Nem is olyan régi. Egy ősz, Tüskés feleségestől meghívott Fenyvesre horgászni. Borongós, szeles idő volt. A Nagy-berek furcsa erdejében fácánok kakatoltak egész délelőtt és egész délután. A Nagyárok híjaras vizében horgásztunk. Mi keszegre, Tüskés Tibor csukára. Mi délután négyig fogtunk vagy harminc darab keszeget, Tüskés semmit. Mégsem váltott át keszegre. Várta, egyre várta a mesebeli csukáját. Már szűrkiült, amikor horgára akadt a ragadozó. – Gyere, csuka! Csukácska! Csukácska! – kiáltozott Tüskés, s a halat a saját feje felett a sarjába repítette boldogságában. A halakat megsütöttük, és megettük.”*

Ezt az emlékképet egyébiránt Tüskés felesége, Nagy Anna is megerősítette, amikor Tibor horgászási szokásairól mesélt nekem. Tüskés, amikor csak tehetett, a maga által bambuszból farigcsált, dróttal és spárgával összefogott horgászbotjaival, kötött, pompónos sapkájában, nagy, fekete, csatos aktatáskájával indult a berekre, a Határárokhöz csukát fogni. Nem törődött az öltözékén és különös felszerelésén csodálkozva szájukat tátó nyaralókkal, ment, hajtotta valami ösztönös láz. Szenvedélyes „csukavadász” volt egész életében. Olyan volt ez számára, mint a morfium. Teljesen lázba jött, eluralkodott rajta a vadászszenvedély. Órákat volt képes üldögelni az előre megtisztított terepen, hogy elfogja az „intelligens” halat, – ahogy ő nevezte –, a csukát, amit egyenesen vetélytársnak tekintett. S ha ez sikerült, egész kis győzelmi táncot lejtett, becézve, énekelve éltette a sikert s a hármas horgon himbálódzó halat.

Ő maga abban a bizonyos Bertha Bulcsu-féle beszélgetésben a következőképpen magyarázta ezt: *„S a szellemi munkában megfáradt idegeket legjobb egy másik izgalommal pihentetni: a csuka rablására várni nyáron, Fenyvesen a Határárokhban... A halak világa olyan, mintha az ember a túlvilággal lenne összekötve egy vékony zsinórral. Amit a halász, vadász érez, olyasmint mint amikor az ember gyatya nélkül fürdik a Balatonban, vagy amit a réz érez, amikor ötvözik...”*

Amikor ezt olvastam, a túlvilági hasonlat nagyon szíven ütött. Kevesen tudják ugyanis, hogy Tüskés Tibor életének utolsó esztendejében naplót vezetett. A 2009. február 23-i bejegyzésnél a következőre bukkantam: *„F. Bandi utoljára közölt naplójában (1975-1979) azokat az éveket nézegetem, amelyek még egybeesnek levelezésünkkel. Rálapozok a kanizsai szerzői estem reflexiójára (azt érezte, amire levelem fölkészítette), és egy a fia, János számára Fenyvesen szervezett horgászat történetét beszéli el (sírásig kacagom magamat a hiteles leírás, a disznóbőr, ósdi aktatáska, a WC-papirostól az ollóig leltározott fölszerelés leírásán)”*.

Ilyen fontos volt számára ez a történet, s a köré képződött emlékek, érzések, hogy még utolsó feljegyzéseiben is megemlítette? Megvallom, én nagyon örültem neki, mert ebben a kis történetben fedeztem fel Tüskés Tibor és a Balaton közötti kapcsolat legemberibb vonását. Ezek után rákerestem Fodor András naplójában is az idézett részre. Íme: *„1978. VIII. 21. Hétfő. Balatonfenyves. Ma én viszem át Jánost Tüskés Tiborhoz, ki csukázással biztatta a fiút. Csakugyan, alighogy elolvasta Martyn művészeti írásairól fogalmazott lektori jelentésem, máris átvedlik horgásszá, fejébe húzza a kötött sapkát, kézbe adja ötvenes évekbeli ócska sertésbőr aktatáskáját, melyben a horgászathoz szükséges eszközök vannak: WC-papírtól az ollóig, s három horgászbottal nekivágunk a bereknek. Nem is rossz kint lenni a nagy fűben, az árok vadonában. Utoljára is a kanálisparton fogtam a kezemben horgásznyelet, valamikor 39 évvel ezelőtt, Zoltán bátyám társaságában. Három kishal akad a horgomra – s tanúi vagyunk a Bertha Bulcsu megírta lázas idegességnek, ahogy Tibor megőrül a csukának: összevissza ugrál, abszolút zalaiasan beszél. Valóban ilyenkor izzadja ki magából a mérges nedveket.”*

Játék volt ez, felnőtt játék, amelynek a szórakozáson túl „szakrális” célja is volt: a karácsonyi vacsora. Tüskésék asztaláról szenteste ugyanis sohasem hiányozhatott a csuka, amely akkor ízlett igazán, ha saját történet fonódott köré.

Talán ezek a „szeánszok” is hozzájárultak ahhoz az elhatározáshoz, hogy nemcsak alkalmi vendég, hanem nyaralótulajdonos akart lenni a nagy víz partján. Így történhetett, hogy 1961-ben vásárolt egy üres telket Balatonfenyvesen, amelyre hamarosan kis épületet húzott – gúgyeszt, ahogy ő nevezte –, amelyet azonban sohasem pusztán nyári laknak tekintett. A Tavasz utcai ház, bár 1990 óta már nem a család tulajdona, még most is magán viseli Tüskés Tibor három évtizedes alkotó jelenlétét. Ő tervezte a házat, ő ültette a kertbe a fákat, ő tette egyre komfortosabbá, lakhatóbbá az épületet.

A nyaraló kapcsán talán érdekes lehet az a Balatonalmádiban néhány évig megjelenő *Új Balaton* című folyóirat is, amelynek Tüskés Tibor a kezdetektől munkatársa volt, s amelyikben több publikációja mellett, a 2003. márciusi számban *Tiszteletadás Kotsis Iván építésznek* címmel jelent meg írása. Ebben egy hajdan volt műegyetemi tanár 1935-ben kiadott *Balaton telekfelosztási, építési szabályrendeletek és azok magyarázata* című könyvét, annak is a balatoni nyaralókról szóló fejezetét ismerteti, dicséri. S bár a cikkből kiderül, hogy a könyvet Tüskés a saját nyaralójának tervezésekor még nem ismerte, mégis hasznosnak tartaná, *„ha minden új balatoni «honfoglaló» kézbe vehetné az ismereteknek és tudnivalóknak azt a gyűjteményét, amely a telekoásárlástól a nyaraló tervezésén át annak berendezéséig baráti tanácsaival eligazítaná”*. Szinte látom magam előtt, ahogy a könyv olvasása és az ismertető megírása közben saját nyaralójának paramétereivel veti össze a Kotsis által leírtakat. Kotsis azt írta ebben a könyvében, hogy ha valaki a Balaton mellett telektulajdonos lesz, ültessen el egy fát. Ezt Tüskés Tibor nem pusztán megfogadta, hanem a következő kiegészítéssel látta el: *„Fát kell ültetni, mert egy elültetett fa, az nemcsak a homokot köti meg, hanem megköti azt is, aki a fát elülteti”*. Őt ez a jelképes fa valóban és egy életre megkötötte. Nem pusztán Fenyveshez, hanem magához a tóhoz, a Balatonhoz is.

Vajon mit éreznek ennek a mindenre nyitott nyaralótulajdonos elődnek három évtizedes jelenlétéből az új tulajdonosok? Tudják-e egyáltalán, hogy ki mindenki fordult meg ebben az egyszerű Balaton-parti házikóban? Tartok tőle, hogy nem. Pedig Tüskés Tibor életművében különösen jelentős helyet foglal el ez a ház, a Balaton és annak környéke. S bár a következő sorokat Szántódról írta az 1979-es keltezésű *Zalamente, Somogyország* című könyvében, mégis úgy éreztem, a fenyvesi ház kapcsán is idézhető, hiszen Tüskés Tibor magát is balatoni „honfoglalónak” tartotta: *„Mit köszönhetek Szántódnak, a Balatonnak, szülőföldemnek? Azt, hogy kinyitotta szememet a szépség befogadására. A vizet nézni kell. A víz az állandó mozgás, változás, maga az élet. Udvarunkból az apátsági templom két öklelő szarvát láttam. Milyen pompásan megválasztott helyen áll a templom! Épületnek, tájnak, ember alkotta falaknak és természetnek milyen remek összhangja valósul meg itt! A víz évszakonként, sőt óránként változtatja arcát. Szép a hajnali tükörsima Balaton, szép az őszi, ködöt pipáló víz, szép a jégpáncélba öltözött tó. A víz él és él. Munkát és élelmet ad. Halászsok, hajósok kötötték hozzá életüket. A közlekedés, az építkezés, a nyaralók ellátása állandó munkát kíván. Érdeklődésem gyökerei ide nyúlnak vissza; hogy később táj és ember, környezet és település viszonyát, egymásra hatását kerestem és próbáltam megragadni írásban is, azt a szántódi éveknél köszönhetem”*.

Szántódnak való kötődésének szép példája, ahogy úgymond „visszatalált” szülőfalujába az utóbbi évtizedekben. A *déli part* című könyvében (1968), saját elmondása szerint, abból próbált valamit törleszteni, amit neki Szántód adott. Érdemes megemlíteni továbbá a *Szántódi Füzetek* VI. kötetét, amelyet Szántód *az irodalomban* címmel (1981) szintén ő írt, akárcsak az 1989-es kiadású *Szántódpusztá* című útikönyvet. Talán mérőöldkönek mondható az a 2007-ben napvilágot látott *Szántód* című községtörténeti kötet, amelyet a Zamárditól való önállósulás 10. évfordulójára jelentetett meg a település. Az igényes, 240 oldalas tanulmánykötetben nagy szerepet kapott Tüskés Tibor is, aki 60 oldalnyi terjedelemben ismertette a természeti környezetet, a település múltját, a rév történetét és az irodalmi, képzőművészeti kapcsolódási pontokat. De tartott a faluban író-olvasó találkozót,

részt vett a felújított könyvtár megnyitóján, támogatta az intézményt könyvekkel. A hálás helyi közösség pedig mindig szeretettel hívta haza híres szülőttjét.

A már említett könyvei mellett feltétlenül említést kell még tennünk további balatoni témájú alkotásairól is, így a *Tájak, emberek* című (1990) kötetéről, a *Szülőföldem, Dunántúl* címmel 1980-ban szerkesztett kötetéről, valamint a *Párbeszéd a Balatonról* című írásáról (1968). Ez utóbbiban Veres Péterrel szállt vitába a Balaton védelmében, amelynek köszönhetően egy újabb balatoni vallomás született meg.

„Veres Péter nem tudja a kiránduló szemével nézni a Balatont, de a kiránduló, a csak testi élvezetet kereső, fürdőző-vitorlázó nép szeme és Veres Péter tekintete mellett alighanem van még egy harmadik látószög is lehetőség. Annak, aki itt született, a tóvidék, a víz és hegy ölelésében, aki a szülőföldet tiszteli e tájban. Mert megérlelő és fölnevelő bölcsőhely nekem e tájék, ott serdültem föl a tihanyi félszigettel szemben, a szántódi, háromszögeként beszögellő parton, azon a vidéken, amely Mészöly Géza egyik vásznáról valamelyik régi magyar papírpénz – talán a tízpengős – hátlapjára is rákerült. S ide, a tóparthoz térek vissza ma is nyaranta pihenni és dolgozni, s néha télen is. Mert nemcsak testileg születtem ott, hanem a szellemem és lelkem, érzéseim és indulataim, gondolataim és vágyaim bölcsője is e táj.”

A Balatonhoz való kötődést vizsgálva, nem szabad figyelmen kívül hagyni a barátokat, írótársakat sem, hiszen a Balaton a háború után a magyar írók fővárosa lett. Fodor András és Fonyód, Takáts Gyula és a Bece-hegy, Németh László és Sajkod, Lipták Gábor és Füred, Bertha Bulcsu és Szepezd, Tatay Sándor és a Badacsony, Kodolányi és Akarattya. A sor folytatható lenne, hiszen a Balatont a művészek is felfedezték maguknak. Márpedig, ha egy táj bekerül a művészetbe, az azt jelenti, hogy annak a helynek van mondanivalója.

Szabó Zoltán *Szerelmes földrajz* című könyvében a következőképpen fogalmazott: „Aki az anyagról akar megtudni valamit, forduljon a földrajzhoz. Aki a tájak lelkét akarja megismerni, forduljon az irodalomhoz”. Tüskés Tibor mindkettőt akarta. Egész életében a Balaton szerelme, szószólója maradt. Megfogadva Szabó Zoltán intelmét, mindent tudni akart róla. „Annak, aki jól ismeri Magyarország részeinek képét, tájainak gazdagságát, városainak jellegét, a hazai föld szebb lesz, tágabb lesz, nagyobb lesz, tehát kedvesebb is lesz. Több féltése és több terve fog kapcsolódni ehhez a szóhoz: Magyarország. E több féltés és több terv, több védenivaló és több alkotnivaló elemeiből tevődik össze az, amit a szó legtisztább értelmében nevezhetünk hazafiságnak”. A könyvtárnyi Balaton-irodalomhoz képest éppen azzal hoz újat, hogy nem pusztán adatokat közöl, hanem írásait kibővíti, színezi a maga Balaton-élményeivel.

Ezért írt oly sokat Egry József, Kodolányi János, Keresztury Dezső vagy éppen Martyn Ferenc balatoni kötődéséről. Ezért elemezte a Siófok és Szántód által behatárolt terület irodalmi életét, megemlítve régi korok nagyjait, Pálóczi Horváth Ádámot, Csokonai Vitéz Mihályt, Kazinczy Ferencet, Vas Gerebent, Roboz Istvánt, Eötvös Károlyt, Jókai Mórt, Krúdy Gyulát, Karinthy Frigyeset, s a kortársak közül Garai Istvánt, Szapudi Andrást, Iby Andrást stb. Ezért kutatta a helyi folklór, zene, történelem, halászat, méhészet és gazdaság múltját. Ezért írt a berekről, a hajózásról, a vasút szerepéről a déli part fejlődése szempontjából, a különféle balatoni hasznosítási tervekről, Hermann Ottó, Beszédes József munkásságáról. Úgy tűnt, kifogyhatatlan a balatoni témákat illetően. Életművének ez a része (is) felfogható egyfajta szociográfiai, tájmonográfiai, kultúrföldrajzi, néprajzi és irodalomtörténeti gyűjteményként is. A tanár pontossága, pedantériája, a könyvtáros lelátározó figyelme, precizitása és az író éleslátása mutatkozik meg minden írásában. Igazi „balatonológus” lett, mint ahogyan egykor Lipták Gábort nevezte *A füredi ház* című rá emlékező írásában.

Nem utolsósorban ezért állította össze előbb az általa szerkesztett *Jelenkor* 1963-as és '64-es, majd a későbbiekben a szintén általa irányított *Somogy* 1995-2000 közötti Balaton tematikájú számaint is. Ezek a lapszámok nem pusztán a bennük szerzőként jegyzett, s

fentebb már többször emlegetett barátok, kor- és pályatársak írásainak minősége miatt érdemel említést, hanem a széles látókörű szerkesztői koncepció miatt is. Az az arányérzék, amellyel a líra és a próza mellett helyet kaptak a kritikák, az úgynevezett „úti- és fürdőlevelek”, írói jelentések, tudományos dolgozatok, műelemzések, visszaemlékezések, naplójegyzetek, eladdig sehol sem publikált, kiadatlan vallomások, beszélgetések, mind-mind rá vallottak. Az a bámulatos nyitottság, amellyel az őt körülvevő világot szemlélte, az a szomjas kíváncsiság, s megszágyenítő munkabírás, ahogy szinte rávetette magát a következő feladatra, már önmagában is morális állásfoglalást jelentett. A kiadványokon úgy hagyta rajta személyiségének nyomait, hogy tulajdonképpen nem is írt ezekbe a lap-számokba egy-egy szerkesztői jegyzeten kívül semmit. Zsávolya Zoltán szavaival élve, „kétség sem fér hozzá, hogy Tüskés Tibor személyes intézménnyé vált”, aki képes volt mások írásain keresztül is a saját szemével láttatni a Balatont.

A Somogy 1998-as balatoni számának szerkesztői jegyzete, legalábbis egy rövid részlete idekívánczik: „Aki pihenni jön a tó mellé, annak a Balaton a tiszta víz, horgászparadicsom, aranyhíd. Aki belőle él, annak kiadó szoba, Zimmer frei, valuta, munkaalkalom. Aki folyóiratot szerkeszt, annak számvetés, emlékezés, gondolat, eszme, szembenézés. Kik emelték a művészetbe? Kik írtak róla verset? Kik festették meg színeit és fényeit? Kik éltek és haltak partjain? Még akkor, amikor Adriánk volt, Hunfalvy János a múlt század derekán »gyönyörű magyar tengerkének« nevezte. A tengertől azóta országhatárok választanak el. De a Balaton megmaradt nekünk. Ezért talán még a korábbinál is jobban kellene védeni, oltalmazni, ismerni és szeretni. Már évekkel ezelőtt azt hittem, kimerült a róla való beszéd, elfogyott a ráfordítható szó és festék. Aztán rádöbbsentem, a mindenkor jelen továbbírja a tó történetét. [...] Azokhoz fordulunk bizalommal, akiknek a Balaton ma is több, mint pusztá pénzforrás vagy pénzköltési lehetőség. Azokhoz szólunk, akiknek a Balaton jelkép: örömeink és veszteségeink, boldogságunk és fájdalomunk metaforája”.

Itt érdemes megemlíteni, hogy Tüskés Tibor akkor is kapcsolatban maradt a Balatonnal, amikor már nyaralója sem volt a tó partján. Illyés szavait idézhetnénk, aki azt vallotta a szülőföldről, hogy bár „földem nincs e tájon egy bokoraljnyi, de az író e földből él bennem, e föld hajdani látványából”. Ezzel az idegsejteken továbbélő szülőföld-élménnyel találkozhatunk Tüskésnél is, akinek számtalan déli parti településsel megmaradt, újjáéledt vagy éppen kialakult a kapcsolata. A következő felsorolásban a már többször idézett és nyilvánvalóan legfontosabb kötődést, Szántódót, most külön, még egyszer nem említem.

Tüskés Tibor részese volt a szárszói költészet ünnepe sorozatnak, egészen a kezdetektől, több alkalommal is. Ezt példázza az a 2007-ben, a 20. találkozóra megjelentetett kiadvány is, amelyben Tüskés Tibor neve, kézírása, levele több helyen is szerepel. Szárszóról egyébiránt *Triptichon* című kötetében majd húszoldalnyi „jegyzetet” közöl, amelyben a helyi József Attila-kultusz nyomait kutatja és tárja fel.

De lehetne említeni a Fonyódi Helikon ünnepségeket is, amelyek afféle költőtalálkozóként, irodalmi tanácskozásként funkcionáltak majd két évtizeden keresztül, 1980 és 2002 között. A Simon Ottó és Fodor András által megálmodott és Takáts Gyula által „megkeresztelt” találkozókat eredetileg kis létszámú tanácskozásra tervezték, végül a magyarországi irodalmi folyóiratok főszerkesztőinek seregszemléjévé vált. A találkozók természetesen rendre ott volt Tüskés Tibor is, amit jól bizonyítanak azok az írások, amik a tanácskozás után megjelentetett antológiákban olvashatóak.

S ha már itt tartunk, nem szabad kihagyni a különféle író-konferenciákat, szerte a Balaton partján, vagy éppen a Keszthelyen megrendezett Berzsényi Társaság-féle helikoni ünnepségeket sem. Mert Tüskés Tibor ment, ha meghívták, előadott, szerepelt, adatokat gyűjtött, leveleket írt, buzdított, tanított. Ez volt az életeleme. S mivel ezen a tájon érintettsége is erősebb volt, soha nem utasította vissza a felkéréseket.

Tiszteletadás a szülőföldnek címmel 1980. május-júniusban kiállítása volt grafikai gyűjteményéből Szántódpusztán. Feladatot vállalt az 1993-tól Siófokon megjelenő, Szapudi

András-féle *Hazánk* című irodalmi folyóirat munkájában, részese volt az ugyancsak Siófokon készült és 2007-ben Matyikó Sebestyén József által szerkesztett *Füred* antológiájának. Egyetlen alkalmat sem szalasztott el, ha kedves helyéről, a Balatonról írhatott. Ezekben az írásaiban teljes Balaton-képet rajzolt, melyen ott vannak a tájra vonatkozó földrajzi, történelmi, etnográfiai és természetrajzi ismeretek. Nem pusztán madártávlatból közelített, hanem úgy mond „színes” prózájával mintegy bejárta a vidéket.

Talán érdemes még azt is megemlíteni, hogy Tüskés Tibor bár a Balaton egészét szerette, mégis a déli part lokálpatriótája volt. Ezt a már említett, *A déli part* kihívó című, Kaposváron a *Somogyi Almanach* 10. számaként kiadott, Varga Hajdú István rajzaival díszített kis füzet is jelzi. De megfigyelhető, hogy Tüskés majd minden Balatont elemző könyvéből kiérződik az északi partot túlmagasztaló véleményekkel szembeni ellenérzése. Állandó késztetést érzett írásaiban arra, hogy megvédje a számára szülőföldet jelentő déli part szépségeit, értékeit, jellegzetességeit. Ezt azonban sohasem az északi oldal rovására tette. Mértéktartása és tudása megőrizte őt attól, hogy kritikátlanul elfogult legyen. Nem szembeállított, hanem kiegészített. Nem elhatárolt, hanem összekötött. Ezt azonban nagyon határozottan, a táj értékeit tudatosítva tette. „*Tévedés azonban, hogy csak az északi partnak van látványa, a délinek pedig nincs. Hogy az csak egyetlen kék ecsetvonás. Lapos partszegély. Üresség, egyhangúság. Aki északról tekint át és figyelmesen húzza végig tekintetét a déli parton, az ott is meglátja a formák változatosságát, a szintkülönbségeket, a táj gyűrődéseit s – újabban – az ember alkotta formákat. Aligától Szabadiig a víz fölött sárga homokfal húzódik. Siófokon a toronyszállodák szürke betonfogsora harap az égbe. Földvár, Szemes, Lelle, Boglár egy-egy földkupac, biztos tájékozódási pont a vízenjárónak. A fonyódi kettős hegy éppolyan jellegzetes eleme a déli partnak, mint északon a Badacsony. Egry József a Badacsony oldaláról, hátát a hegynék vetve, egy életen át festette a Balatont. Művészete bizonyítja, hogy délre is nyílik kilátás a vízen. [...] Mi az, ami a déli part egész hosszában a táj legjellegzetesebb eleme? A jegenyék. A somogyi partra nyíló látványt úgy tagolják, mint a kottát az ütemoonalak. Ők adják a táj ritmusát.*”

A fenti idézet csak egy apró szelete annak a kutató szellemnek, amellyel Tüskés Tibor a déli partot vizsgálta. E kutatás legfőbb eredményének azt nevezhetjük, hogy a déli part fogalmát kitágította a hagyományos Aligától Szentgyörgyig tartó vízparti szemléletmóddal szemben egészen a somogyi dombvonulatig. Szemhatára a tó környékének távolabbi vidékeire is kiterjedt. Azt vallotta, hogy ha az ember a déli partot akarja szemlélni, akkor nem pusztán a vízpartot kell kutatásának tárgyául vennie, hanem az attól délre eső Balaton-mellékét is, amely földrajzilag, táji és etnikai jellegzetességeit tekintve egységet képez vele, hiszen egykor egészen idáig benyúltak a Balatonnak az öblei és berkei. Ez a majd húsz kilométeres sáv legalább olyan gazdag építészeti, történeti és néprajzi szempontból, mint a sokkal jobban felfedezett, feltárt északi part. Mindemellett arra is volt gondja, hogy bíráljon és javaslatokat tegyen, a jövő Balatonjáról álmodjon

Különösen kedves számomra az *Irodalom, képzőművészet, zene és Siófok* című mintegy 40 oldalas, alapos és részletes tanulmánya, amely 1989-ben a *Siófok, várostörténeti tanulmányok* kötetben jelent meg Kanyar József szerkesztésében. Ebben Tüskés nem pusztán Siófoknak a mai értelemben vett szépirodalmi életét vonta vizsgálódási körébe, hanem kitágította a kört földrajzilag a környező településekre, tartalmilag a népköltészetre, oklevelekre, levelekre, emlékiratokra és a publicisztikákra is. Természetesen nem hiányoznak a felsorolásból a képzőművészek, s a XX. században felvirágzó fürdőtelep által vonzott szellemi élet egyéb nagyjai sem, festők, írók, színészek sem. Tüskés azt vallotta, hogy „*Siófok történetében benne van a déli part egész múltja*”.

Amikor 17-18 évesen éppen belevetettem magamat a helyi, azaz a siófoki irodalmi életbe, élt Pécsen egy ember, aki az én városomról olyan alapos és kimerítő elemzést tett le az asztalra, hogy azt még most, húsz évvel később is csak pirulva tudom olvasni a számtalan újdonság erejével ható megállapítás láttán. Ilyen volt Tüskés Tibor minden-

ben. Alapos, precíz s elkötelezett. Elkötelezett az irodalom, a művelődés terén, de legalább ilyen mértékben elkötelezett a Balaton iránt is. Amikor 1988-ban *Szülföldem a Dunántúl* címmel Major Sándor filmet készített életútjáról, az egyórás műsorból Tüskés Tibor több mint fél órát szánt a Balatonra. Balatoni jelenettel kezdődik, s az ő javaslatára egy balatoni jelenettel is zárul a film, holott ekkor már több mint három évtizede Pécssett élt. Pécsnek mindössze hét percnyi idő jutott ebből a hatvan percből. Jól jellemzi már önmagában ez az egy mozzanat is azt a kötődést, ami soha sem szűnt meg nála szülföldjéhez, a Balatonhoz. *„A kör bezárul. Az ember visszatér oda, ahonnan elindult. Hogyha a bolyongó Odüsszeusz lelkéből egy darabnyi belém szakadt, akkor megkerestem és megtaláltam a magam Ithakáját. Újra a Balaton mellett vagyunk”* – mondja a film végén.

Az az egymásrautaltság és harmónia, amit a gyermekkorban megtapasztal az ember az őt körülvevő természet és az emberi világ kapcsolatát illetően, életre szóló élmény. Ez cseng vissza Tüskés Tibor minden Balatonról szóló vallomásából. Nem csoda hát, ha a Takáts Gyuláról írt *Mint fán az évszűrűk* című esszéjében azt a tanulságot vonja le, *„hogy két hazája van mindenkinek: a nagyvilág és a szülföld. S az utóbbi nem kevésbé fontos és szép, mint a másik. Horgony a szülföld, mely nélkül a tág és messzi óceánokon sem lehet biztonságosan hajózni...”*

Mіндеzt végigolvasva, egyesek talán mondhatják, hogy nem volt mentes az elfogultságtól. Egyéni vonzalmai, ízlése, magánvéleménye túlzottan rányomta a bélyegét arra a képre, amit magában és írásaiban a Balatonról festett. Ágoston Zoltán, a *Jelenkor* jelenlegi főszerkesztője 2010 januárjában hozzám intézett levelében, amelyben ezt az írást terveztük, formáltuk, próbált óva inteni engem is a túlzott elfogultság veszélyétől. Megjegyezte, hogy nem egyszerű feladat úgy beszélni a saját tájunkról, hogy az ne csak az onnan elszármazottaknak, a ráismerés miatt legyen érdekes, hanem olyan termékeny metszéspontját adja a regionalitásnak és az univerzalitásnak, amelyben mindenki felfedezheti a tájnak azt a kulturális, szellemileg átformáló erejét, amely többek gondolatait is inspirálhatja. Tudtam, hogy igaza van, de azt is tudtam, hogy nem fog sikerülni. Elismerem, elfogult vagyok a Balatonnal, akárcsak Tüskés Tibor volt. *„Elfogult vagyok? Csak annyira, hogy tudom: csak a kötődés, a valahová tartozás tehet szabaddá és otthonossá a világban. Szülföld, szülföld, bölcsőhely – látszólag idejétmúlt, használatból kikopott szavak. Valójában éppen az elidegenedett világ, a kallódó, magányos élet adhatja vissza igazi jelentésüket, tartalmukat. A szülföldet nem mi választjuk, szerencsés esetben a szülföld választ minket. Úgy, hogy családot, otthon, anyanyelvet ad, fölnevel, beleköt a világba. Ebben az értelemben egy fővárosi, ötödik kerületi bérház éppúgy lehet szülföld, mint egy kis falu vagy egy magányos vasúti őrház”*. Magam is így érzem. S ha már itt tartunk, hadd áruljak el még valamit: elfogult vagyok Tüskés Tiborral is.

Most, 2010 nyarán, amikor születésének 80. évfordulóját – nélküle – ünnepeljük, Szántód emléktáblával, emlékszóbaival, könyvbemutatóval, egész napos programsorozattal, s a Községi Könyvtár Tüskés Tibor nevének felvételével tisztelgett nagy szülföltje előtt. Tüskés Tibor szellemében újra a Balaton partjára költözött.

Tüskés Tibor

Végül

jártam itt sokszor
de mindig titokban
ültem asztalotoknál
söröztem veletek százszor
hallgattam furcsa történeteitek
s mozijegyért álltam délután a sorban
az állomáson bámészkodtam
tolongtam a piactéren
sült halat ettem
álmodoztam és gyóntam
vagy a töltésen lődörögve
kavicsokat rugdaltam szótlan
a vásártéren papírsárkányt eregettem
fűszeres segédként
aszalt szilvát csomagoltam
s finom harisnyakötős kisasszonyokba
szerelmesedtem
az elképzelt megyebálon
világgá kellett volna mennem
nem volt soha nyugtom
de végül sikerült valahogy
mégis belétek bolondulnom

Innen akárhova

*el innen akárhova
s nem valami humanista hangulat mámorában*

*a kétségbeesést legyőzve
rátalálni a menekülést kínáló szűk szurdokra
talán bolyongani egy hihető ősz
még felderítetlen sétaútajain
kitalálni a soha be nem fejezett mondatokból
hiányzó izgalmat keltő szavakat*

*vagy régi idők asszonyaira gondolni inkább
a harisnyakötőt helyettesítő szalagcsokorral
szép lábukon*

Vágyott állapot, Wiesbaden

Ő még most csak huszonnégy, illetve lesz júliusban. Egy hónap múlva. Fogalma sincs, hogy addigra rég. Amire vágyik, mialatt a cseresznyefát lesi az ablakból, még nem érettek, gondolja, nem baj, messze is van. Nem tudna kinyúlni érte ebből a cukormázfalú szállodából, ahol olyan csönd van, amilyenre három évet kell várnia, mert addig nem lesz. Majd láza lesz, feküdni fog, átizzadt párnák közt hánykolódik; megjár számtalan területet és elátkoz kétszáz nevet, mire egyet a magáénak óhajt, de úgy, hogy semmiféle teljesíthetlent nem követel cserébe. Most még dacos, mert még huszonnégy sincs, és máris elvált, szétköltözött, de a jövő ősz megint ott fogja érni. Igen, lesz még néhány köre. Ördögiek, mint a rózsa lángja gótikus ablakokon és délnémet kerítéseken át, nyarak tüze aszalja kopárra szeretett dombvidéke hátát, meg esők korhasztják kedvenc fenyvesét, hogy azok tövében ne pihenjen meg. Ő az az ember, aki sosem mert gyerekkora táján megpihenni, veszett kutyák és kóbor alkeszek miatt, ó, milyen igaz, Mlle Beauvoir, egy nő nem veheti nyakába a világot egyedül, annyi veszély leselkedik rá, ahány kavics akadhat a bicikliküllőkbe, de az efféle akadály úgylis kiforogja magát. No és mi lesz a káros férfiakkal, akik például Wiesbadenbe visznek, messze mindentől, amit szeret? Nem mintha bármi probléma volna a várossal önmagában, a város szép és csöndes, amire vágyott, ezek a kőkutya és kőmalacok a szívvirág alatt, a kertek

rejteken, kőbeka a tó partján, meg a rózsaszín
póló alatt a kőszív. Hét sárkány őrzi ugyan, de
csak egyfejük, ennyire tellett, más napokon
íródnak szebb mesék, kedvesebb szörnyekkel,
akiket nem muszáj lefejezni, sőt meg lehet
váltani. Jó mulatság is az, játszadozni
mások napjaival, pergetni az ujjunk közt,
mint a homokot, mert nem húzhatjuk örökké
azt az órát, szeretnénk egy szabad délutánt
a csöndben, Wiesbaden rózsás erkélyei és
hűvös kertjei alatt, a világ legcicomásabb
hotelében, ahol az olajfestményekhez is
minden bizonnyal selyemrózsákat
használtak modellként. Végigfut a folyosón
(vörös bársonyszőnyeg, igen), és nem érti,
még mindig nem, hogy miért nincs itt
zenélődoboz, és különben is, mi bajuk
másoknak a művirágokkal, úgy általában.

System Error

Szó sincs itt törlesztésről, én már rég nem
haragszom rád, még ha lenne is okom.
Éjszakai nem volt, gyalog indultam útnak.
Már akkor az utcán éreztem, amikor
ész nélkül rohantam, tudtam, miért futok
oda, hiába próbáltam tagadni, kellett
a sebészkés, amivel leválasztom magam
a te idődről, a teredről, rólad, hogy visszataláljak
a túlmitizált sajátomba. Nos, nem állítom, hogy
jó helyen kerestem. De annak idején, veled együtt is,
magamat, és most, hogy már nincs igényem rád,
a drasztikus megoldást választom. Kegyetlenségnek
tűnhet, de semmi másból nem értettél. Na, ebből fogsz,
gondoltam, és neved, minden percben ott voltál
(összehasonlítottalak titeket, ahogy ilyenkor szokás);
be kell vallanom, zavart. A másik nem tudhatta, ő viszont
azért érezhette magát kínosan – többek között –,
mert nem kért, mégis kapott. És most figyelj.
A szobában csókolt meg először, az ügy ugyanis
nem vállalható. Biztosított sírig hű közönyéről;
én megnyugtattam, az érzés kölcsönös.

Nem áll jól nekem a csábítás, ahogy a bűn sem,
de ha már itt vagyok, állom a szavam. „Bármit kérhetsz,
megteszem neked” – alig hiszem, hogy ezt bírtam mondani.
„Oda teszek, ahová akarlak. Ez is tetszik.”
Más előnyöm pedig nincs. Kóstonlat,
mint azt a fogást, ami nem fér bele a jóllakott
gyomorba, csak a szem kívánja, meg ha már
annyira kínálták, nincs szíve visszautasítani.
Mire kellett ez nekem, gondolom, és még mindig
meg vagyok lepve, milyen korrekt a helyzethez képest,
végigsimít rajtam, a feje a mellemnél,
majd a lényeg, a test a testemben,
mégsem kerített a hatalmába, pedig vártam.
Megint csak azt akartam, birtokoljanak,
ezért szolgálatkészebb vagyok a kelleténél,
bár nem én dolgozom, csak Jobb Csukló
meg Állkapocs; végső soron a meggyőzés
alternatív eszközei. De mit érnek, ha az elme
cáfol? A hátgerinc alja, medence mélye hetekkel később
borzong bele a késleltetett gyönyörbe, ha egyáltalán.
Közben egyre világosabb lesz, fáradok,
tudom, hogy bánnom kellene, de semmit sem
érezek, sem kárörömet, sem elragadtatást;
szégyent, azt igen, az egyre növekszik,
ahogy ránk vetül a függöny résén át a fény.
Úgy teszek, mintha ez maga lenne
a feneketlen odaadás, amiért semmit sem
várok cserébe, pedig dehogy. Igazolást,
a történetek okát, felmentést, hogy ne
égjen az arcom; egyedül én tudom,
mire volt ez jó, és nem sajnállok semmit,
akármit is zúdíttam magamra. Felhős az ég, fázom;
amíg a konyhában van, öltözködni kezdek. Belép;
magam elé fogom az ingem. Ennek aztán sok
értelme van, ha már úgyis mindent – tudod.
Hazamegyek, majd az összes szereplőt sorsára
hagyom. Ahogy ők is engem ezentúl.
Hát így űztelek el, így metszettem le magam
és egy ártatlan másikat a körülményekről,
röpke néhány órára, és azóta töprengök,
ez ugyan melyik tér volt, melyik idő,
miből keletkezett, hová tart, de csak az lehet,
fennakadás, valami göb, amin megcsúszott
a fonál, kettészakadt, hogy az ikerszálon
mindenki hazatalálhasson. Oda,
ahová fényévekkel, billió kilométerrel

korábban kellett volna érnie. Szóval ezért rohantam
annyira; nem akartam elkésni. Hidd el, csak ezért.
Most búcsúzom, nem köszönök semmit,
gyűlölj teljes szívből, terjeszd rossz híremet,
nem fogok ellentmondani. Ezúttal lehet igazad.

Szív, meg ne békélj

Akárki is lesz a férjed, egyszer csak azon kapod magad,
hogy augusztus délután van. Lemenőben a nap, rózsák
illatoznak, van ház és kert, nem kell küzdeni semmiért.
A gyerekek – a legkisebb is egyetemre jár. Megvan a
maguk baja, nem feltétlenül akarnak titeket beavatni.
Biztos, hogy kúszónövény árnyában ültök, lila szirmok,
haloványak, mint az álmaitok vakci, hűvös reggeleken.
Az asztalon kávé vagy tea, mindegy, inkább az utóbbi,
öröklött szívbaj, koffeintilalom. Ma nincs látogató.
Nyaralnak, szalonnát sütnek, nem hívtak vagy nem volt
kedvetek elmenni, hátradőltek a székekben. Mélyet sóhajtasz,
a férjed tüdejéből nehéz hörgés szakad föl, utálod. Ebből
tudod, hogy öreg, és ez az utóbbi néhány hónapban kezdett
zavarni. Azelőtt elfoglalt a mályvarózsabokrod gondozása.
Pont olyan, mint gyerekkorodban. Végre van idő, hogy
újratereptsd az elveszett paradicsomot. Semmi más nem
érdekel, megtanultál főzni, kertészkedni és ruhácskát
varrni, mert – borzalom – már van unokád. És azon a
bizonyos délutánon elfogyott a tennivaló. Lehet, hogy
holnap el leszel havazva, bármikor rátok szóhatják a
kölyköt, kotorhatod elő a százéves macit, hajasbabát,
úgyis a konnektorba fog nyúlkálni, mert az érdekes,
amihez nem érhet. Apropos, tiltások. Mintha ma kötelező
lenne semmit sem csinálni, csak a férjed mellett ülni
és hallgatni, és még élvezni is. Arany ősz – bocs, nyárutó,
nincs is ennél szebb. Fogd meg eres kezét, lehelj csókot
májfoltos halántékára. Hidd, hogy az a lepkecsontú, égő
szemű nő vagy, akit meglátott egykor, és le akart teperni
rögtön, akárhol is voltatok, de már nem emlékszel, hol. Az
a szomorú, hogy ő sem. Lepkecsontú vagy ugyan, de ez
már nem a kislányos törekenység, csak az oszteoporózis,
hallgattál volna anyádra, mindig mondta, kalcium, drágám,
kalcium. És hidd, hogy ő az a férfi, akinek a közelében
egy szót sem mertél kinyögni, akinek a szeme vágása,

*mint az íj íve, szegycsontot átfúró adrenalininjekció.
Sörhasa, Machismo-hegység tekintélyes halma, Maszkulin-
ország Kékestetője mára horpadt mellkas alatt lötyög,
mint száználmas rongycsomag, amit a múlt héten tüzeltél
el. A félelem avatott nővé akkor, csak rettegve tudtál
szeretni, aki kedves volt, untad és elűzted, lángolni akkor
tudtál, ha összeverődött a két térded, mint matekdoga előtt
a gimiben. Nem fagy meg az ereidben a vér, ha rád néz,
mi vagy te, mazochista, bosszankodsz, és nem érted,
az asszony élete végén, munkája végeztével miért akar
olyan görcsösen újra kislány lenni, egyedül nekiiramodni
a dombnak, aztán le, csak a szél legyen pajtása, senki más.
Bagoly huhog, ja, nem, galamb bűg. Mindig azt hitted,
bagoly, pedig a kertvárosokban nincsenek baglyok.
„Szakadozz fel, szívem pókhálója; levegőt venni is alig bírok,
összes könnyem elsírtam, amíg rá vártam, most, hogy az enyém,
a boldogtalanság hiányzik. Csak nézzen rám gonosan, hogy
belesajduljon a mellkasom, egyetlen kemény szóval felhasíthatná
az öregségemet, de nem teszi; és jobb, ha nem tudom, mi jár
most a fejében. Talán azt kívánja, ne legyek annyira magabiztos.
Hogy hassam meg, szánjon és gyötörjön, mert akkor éltünk,
amikor a másik fájdalmat okozott. Nem tudom, nem tudom;
kihűlt teánkba bágyadt szirmok hullanak; álomtalan éjre
vágynom és bagolyhuhogásra, bármire, csak béke ne legyen.”*

Csökkentett üzemmódban

*És vizek lebegtek a lelkek fölött.
Esőfelhők úsztak el. Szürkén, súlyosan.
A gép, vagyis a tero, vagyis a szellem még aludt.
Altatta magát.
Még néhány horkolás, néhány nehéz álom, és
kezdődik. Elindul a program futása.*

*Megszülettünk.
Kibújt a szög a zsákból.
A teremtés első napja:
ónos eső és kezdetleges ereszcsonna,
helyrajzi szám, sóhajlás, ablaktörlő,
és mindenféle találmányok tornasorban,
elvonulnak a tribün előtt, integetnek,
kezükből színes lufik magasra szállnak,
mindegyik szentlélekkel töltve pukkadásig.*

*A teremtés második napján,
összeveszünk egy kukacos almán.
Ez harapná, amaz kidobná.
Ingyen van. Nőtt magától...
A biokertész rendesen megszidott.*

*Harmadnapra kiűzetett.
Sziklához leláncoltatott.
Feje megfájdíttatott.
Férfi a nővel összeházásíttatott.
A nő megfogant, és nagy kínok közepette
sok kis bűnt küldött a világba nagyra nőni.
Azok meg nőnek maguktól, mint a bolondgomba.*

*Ötödik nap. Szinte lényegtelen.
Felébredtünk egy furcsa helyen.
Az Éden eltűnt. Nem is köszönt.
A rossz nevelés számlájára írtuk.
A sivatag homokjába írtuk, amit
az Éden otthagyt nekünk.*

*Hatodik napon üzent az Éden.
Visszajönne. Ígért fűt, fát.
Jó gyerek lesz, jól tanul majd,
nem csavarog, nem kér zsebpénzt.
Kiröhögtük, persze. Nekünk ne kerteljen.
Azóta se láttuk, megsértődött.*

*És a hetedik nap. Csökkentett
üzemmódban: megszentelt relax.
A program pihen, csak mi futkosunk
kétségbeesve a billentyűkön.
Felhasználónév, jelszó megtagadva.
A program pihen, nem válaszol.
Vaksi képernyőszemével bámul a semmibe.*

Építkezések

*Köd, eső, november, mintha nem tudná
abbahagyni. Pedig tudnia kellene régen,
hol a határ. Mint a magasépítkezések munká-*

*sainak. Zuhannak a fejemre. Halott angyalkák
az égből, esőcseppek. Az lenne szép most, hogy-
ha egyáltalán nem beszélnék erről, hagynám,*

*ha elfelejteném az egészet, a na-
rancsos somlóit, a véletlen filmeket.
A Muzsika hangjait, a játszótereket. Mintha a na-*

*pozás közbeni gyász iszonyatos bűn volna,
csak évente egy-egy fél mondatot, mint testvérem.
Mintha én is láttalak volna holtan.*

*Mert mit kezdjek ennyi múlt idővel?
A megállíthatatlanul sugárzó anyagra
hiába hordtunk teherautókkal földet.*

Hittan

*kezén
a bőr foltokban megégett
sokszor csak hogy mutassam
nem félek nem undorodom tőle
megcsókoltam bőrét
az összegyűrt földet*

*volt egy pattogós foszforeszkáló labdánk
bátyámmal közösen
újra és újra begurult Kovács mamához
akkor épp ő haldoklott abban a szobában*

anya azt mondta
csak én mertem érte bemenni hozzá
és megdicsért

anya még kislány volt mikor
véletlenül vagy
mert még nem hitte el hogy megéghet a tűztől
magára borított egy forró vízzel teli lábast
pár évre rá első gyermekét
egyetlen kislányát is
elégették

később nem hitte el hogy
a szocializmus valaha is véget érhet
de azért félt tőle
emlékezett a lábasra

nyár volt lakótelepi lakásunk
konyhaablakából
a felhőtlen boldogság épületére
munkahelyére láttunk
az arany öngyújtó lángja felett
sorra gyulladtak a helikon cigaretták
és csak neveltünk bizonyos lehetőségeken
miközben azért féltünk is tőlük

a végsőkig égett benne
a szinte vallásos hit
de végül boldogabb lett volna
ha ki tudja cserélni a miénkre
végül egészen közel került hozzá
képes volt irigyelni amit nem értett

Trisztánnal beszéltem, újra

„Matróz lehetnél.”

„Az is vagyok – nevettem, ó a költő
minden lehet!”

Radnóti Miklós: *Trisztánnal ültem...*

„Költő lehetnél. Végre. Szélfúttá, tiszta szív.
De csak varázsolsz. Másletet imitálsz.”

„Imitt-amott, a szigetek között,
hullámllovak vad nyargalásán
túl, a bóra ünnepén, permetcsikók
járják a tündetáncot. Köztük ha komp
halad, én rajta állok. Üdv néked, Boreász.”

„Vitorlából szabhatnád újra inged.
S ha nem inged, levetnél minden szélirányt.”
„Repüljek, mint a szél vagy mint a gondolat?
Szempillantás alatt szabom ki ingem,
a vászonnal az arcom is hasad,
és látod, férceim húzgálom minden
fintor és mosoly mögül. Egy pillanat.”

„Az idő súlyosabb. Úgy látszik, még nem érted,
egyszer majd rád telepszik, két vállra fektet.”
„Két váll között az ív, a girbe-gurba hát,
a szívkosár a bal vállam alatt most tényleg
súlyosabb, mint vártam. Nahát. És mégis,
nem tudom, üres vagy telt kosár a könnyebb?
Száraz vagy nedves könnyek?”

„A szél az arcodon ha sót talál, nem kérdi,
honnan. A tenger és a könny egylényegű.”
„Metszett pohárban hány lényegű a víz?
Hány felületen csillan át a bor?
És túl a korty mitől lesz vidám vagy komor,
ha ugyanazt a létvalót iszod? Vagy mégsem?
Mondd, mitől lesz a pohár keserű?”

*„Az én borom sötét, mint Borneón az ember
bőre. Sose keserű. Csak fanyar, mint a lét.”
„Az én borom áttetsző, tiszta, sűrű,
íze hol öröm, hol bánat, hol mind a kettő.
Te útra kelsz, poharad szélfúttá partokra
üríted, én vihart kavarak a poharamban is.
Öreg hajós vagy, de én se vagyok már kezdő.”*

*„Pedig minden út a kezdet és a vég.
Tengerben születesz, és parton halsz meg újra.”
„Az én borom is tenger, mit Boreász kavark
fel újra s újra. Belőle intenek a szigetek,
fényes bóbiták, belőle zúgnak a szelek,
ha oldódik a zsák, mi féken tartja őket.
Belőle kortyolok ma létet és halált.”*

Pálmák, ünnep és macskaléptek

Alexandria visszakézből

1

*Pálmák boltíve – muszlim mecset –
biztonsági őrk a szent ligetben
míg szegmensíveit zoomolom
a drága lélek baksisra vár*

*rosta nélkül hulló datolya
barna foltjai a kornis kövén
levélsávok ellenfényrácsai
alól potyog a szférikus salak*

*a végtelen a parton leguggol
erőlködés nélkül pettyezi
tele végességem határait*

*guggolnék én is jelei közé
feküdnék húznám magam alá
fénnel pettyezett végtagjaim*

2

*Péntekünnep ima és vásár
piaccá válik egy városnegyed
újrahasznosítható anyaggal
terít meg és kínál hogy vegyed*

*szeméttel szórva fel a város
ami létezik az mind kapható
szemüvegszár hűtőszekrényajtó
antik érem és csapágygolyó*

*elvegyülnél de itt is érzed
te vagy szemét nincs hozzá szavad
füledbe üvölti romlottságod*

*a hangszóró anorganikus alak
bomlásjeleid hordod s féltett
szombatnapod és vasárnapod*

3

*Macskaléptek az öböl kőfalán
a kávéház asztalai között
a hűgyszagot elviszi a szél
mégis erősek itt az illatok*

*talán mert erősebb itt a lét
pedig rövid a gyönyörű élet
ízlelgeted a másik felét
macskaléptekkel sétálva végig*

*a test hullámtörő limesén
a part nyári estéken megtelik
városlakókkal ülnek a falon*

*hullámtörőkön ülnek a parkok
gyepén vízzel teli korsó vár a
sarkon minden limes átjárható*

A gleccserből jött Szent története

Aztán a kocsonyás, darabos vízben még
 úgy liftezett fel-le, fel-le, mint az üdítő fekete
 karanténjába zárt jégkocka.
 néhány részletet bírt el magából.
 az első napon felköhögte a gleccser, a stég
 végéig jutott. zsibbadt volt még, erősen kába.
 a második nap délutánján nagy pórázt
 kötött a halászok hálójára: kifogták,
 vállukra vették; a nagyáruház szűk,
 alaktalan folyosóján megtartotta
 első igehirdetését (szinte kihallatszik e versből,
 a koccanás. s amint lábait keresztbe téve, ütemesen
 dobolt, érni kezdett tenyerében a lap belül).
 a harmadik nap: keresetlen. ilyenkor
 horzsolja át a féknyom az utca terveit.
 ilyenkor bűnhődnek a pótapák, bébiszitterek.
 a negyedik napon rövidítette le a harmadikat s a fűtésszezont.
 az ötödiken feltámasztott egy gonddal elvermelt
 kisállat-tetemet. a hatodikon Szilánkos Törést,
 Karizmatikus Csuklót és Gyulladt Térket.
 a hetedik napon érte a megkísértés: visszakapta
 az Adrenalin, s gyűlni kezdett szája szélén,
 az az izgatott szürke lejtés, ami egyszer hagy minden
 nyomot. a legősibb Pótapa molesztálta a Dogmát.
 hurkot vetett neki, megkínálta székkal.
 és mikor a karfa turbinái beindultak vele,
 mint egy ittas arkangyal nézett, tétován, széjjel.

Kerti szobor

I.

*a faredőnyön loccsan a délelőtt az árnyék
és kanyart vesz be lágyan a puhatestű holtág
s egy hajó évek óta*

II.

*mint egy szerb-horvát bán görög-római isten
vagy vidéki bús kertész ki részmunkaidőben
dús hajókat rakod ki és teafiltert áztat
poharak kancsók mélyén ki ez a ravasz isten
tömény szoborrá gyűlve kinek a szóvivője
és miféle menedzsment mely küldte mennyi transzport*

*testtartásához illőn (nyakán biccentve könnyen)
narkós mogorva kábult délelőttön születve
(áldott határidőnapló rögzít itt fel mindent
az idő szájpadára s mozdulni kész a nyelvtő)
kék tafota köpenyből karcos fekete zaccból
már sűrű őszi bőrben gyűlik szoborrá össze –
hisz el sem kezdődött még igaz kitart örökre
egy tárgy mögül az árnyék kidőlve mint a nyárfák
dús lombja rég a törzsről*

*rakodni jár a lélek
beléd visszahadarva mozdulni kész tagokkal
ő ízlel gyúr örökké.*

FRANCIASÁGOK¹

a) Baudelaire

Melyik híres tizenkilencedik századi francia íróról írom ezt?

1821-ben született értelmiségi családban. Az iskolából kicsapják. Fiatalon egzotikus tájakat jár be, melyek döntő hatást gyakorolnak érzékenységre. Mint az örömlányok állandó vendége, elkapja a szifilisz, és élete nagy részét romló egészségi állapotban tölti; egy orvos hisztériát diagnosztizál nála, melyet ő helyénvalónak talál. Megözvegyült édesanyja lélektanilag kulcsszerepet tölt be az életében – olyan anya, akit egész életében próbál kiengesztelni, és akit egyáltalán nem vettek le a lábáról az írásai. Ez többszörösen is igaz a pénzzel való bánásmódjára: anyja szörnyülködve fogadta a szabók örökös kifizetetlen számláit. Életét anyagi csőd koronázta. Írásaiban csupán a Szépséget kereste, és úgy tartotta, hogy a Művészetnek nem lehetnek erkölcsi céljai. Politikai téren gyanakvással tekintett a demokráciára, megvetette a tömegeket, és gyakran kinyilvánította gyűlöletét a kortárs élet iránt. Első és leghíresebb munkája ellen Ernest Pinard államügyész 1857-ben obszcenitás vádjával pert indít, mely hasznos reklámnak bizonyul. Évekig őrlődik az anyja mellett töltött csendes normandiai élet és a párizsi pezsgés között. Önmagát régi vágású romantikusként írja le, negyvenévesen öregnek érzi magát, és feloldhatatlan ellenérzést táplál az acélhegyű tollak iránt.

Vajon a zebra fehér színű állat fekete csíkokkal, vagy fekete, világos csíkokkal? Ez a felskiccelt életséma, mely mindenestől a Flaubert-ének tűnhet, mint alább kiderül, Baudelaire-re is illik. A párhuzamok néha szinte kísértetiesek; néha szinte sajnáljuk Ernest Pinard-t, akire ma már csak azért emlékszünk, mert ugyanabban az évben kétszer is a saját lábába lőtt.

De Flaubert és Baudelaire élete élesen szétválík, mihelyt gyakorlati irodalmi kérdésekre kerül sor: az alkotás folyamata, jellem és mű viszonya, karrierpolitika. Az írásban Flaubert, rituális tiltakozásai ellenére, keményen és gördülékenyen dolgozott – olyan volt, mint a tevé, ahogy ő maga megjegyezte: mihelyt elindult, alig lehetett megállítani. Baudelaire ehhez képest olyan volt, mint egy kiszolgált tragacs fagyos téli reggelen, mely látszátételre kelve hörög és zakatol, s melyet végül minden valószínűség szerint csak tulajdonosa vagy egy feldühödött járókelő jól irányzott rúgása képes mozgásba lendíteni. Jellem dolgában Flaubert állandóan neurotikus oldalának elnyomására törekedett – Baudelaire magánfeljegyzéseiben életére visszatekintve ezt írja: „Saját hisztériámat élvezettel és rettegéssel kultiváltam”.

Irodalmi politikájában Flaubert megtartotta az író méltó gögjét. Az ő hozzáállása nagyjából ilyen: íme, itt a munkám, tegyetek vele belátásokat szerint. Levelei csak akkor lepleznek le tüntető karrierizmust, amikor próbál drámaíróvá válni. Baudelaire vi-

¹ 'French Letters'. In: *Something to Declare*. London: Picador, 2002. (A *French Letters* cím szójáték: nemcsak francia leveleket jelent, hanem gumióvszert is.)

szont még a tizenkilencedik század francia irodalmi életének meglehetősen alacsony színvonalával mérve is – és annak ellenére, hogy a Művészetről éppolyan magasztosan gondolkodik, mint Flaubert – farokcsóváló és kunyeráló, számító és intrikus. Hosszú oldalak vannak leveleiben, melyek még a kornak és kultúrájának tett engedményekkel is, a francia episztolaírói stílusról nem is beszélve, zavarba hoznak Baudelaire, és pironkodásra készítenek az irodalom nevében. Amikor Sainte-Beuve vállveregetően ír a művészetéről, „bizarr kioszkknak” nevezve azt, melyet „a művész önmagának épített fel a romantika Kamcsatkájának csúcsain”, Baudelaire válaszában csúszik-mászik (kiváltva ezzel Proust mindkettőjük iránti, növekvő viszolygását). Amikor halálra ítelt próbálkozása során, hogy az Académie Française tagjai közé válasszák, Vigny fogadja a költőt, Baudelaire így hálálkodik: „Ön újabb példája annak, hogy a roppant tehetség mindig nagy kedvességgel és tökéletes megértéssel párosul”. A tény, hogy Baudelaire rossz és sokszor kontraproduktív irodalmi madzaghúzogatónak bizonyul, hogy az Akadémiára való bejutási kísérlete katasztrofális, hogy kiadói kibabrálnak vele, hogy a nem megfelelő embert választja irodalmi ügynökéül, hogy kitartó udvarlása Sainte-Beuve-nek sem hozza meg végül a várt nagy hatású cikket, csak még szánalmasabbá teszik kísérleteit.

Vajon a regényírók „rendesebbek”, mint a költők? Flaubert, aki művészetében az objektivitást kereste, aki a szerzői láthatatlanság szükségességét hirdette, aki 1879-ben kijelentette, hogy „részleteket osztani meg önmagunkról az olvasóval olyan kispolgári kísértés, melynek mindig ellenálltam”, mindemellett halála óta mélyreható vizsgálódások tárgya, melyek kiderítették, hogy alapjában véve nemes lelkű és barátságos ember volt. Baudelaire, akinek művészete egoizmussal van átitatva, aki verseiben állandóan részleteket osztott meg az olvasóval magánéletéről, és aki a hírnév simogatására vágyott, nem kevésbé elmélyült vizsgálódások tárgya lett, melyek kimutatták, hogy a spleen, életuntság és önsajnálát önámító egyvelege volt, és hogy rögeszméje volt a becsületén esett folt – tudniillik, hogy huszonhárom éves korában anyagi ügyeinek irányítását (egyébként igen bölcsen) végérvényesen kiveszik a kezéből.

Tanulságos igen különböző viszonyulásuk az irodalmi dicsőséghez. A *Les Fleurs du Mal* (A romlás virágai) megírásának idején Baudelaire rajzol magáról egy karikatúrát, melyen egy széles szárnyakon közeledő, arannyal teli erszényt bámul. Vágyott rá, írja anyjának 1861-ben, „hogy megismerjem a biztonságot, a dicsőséget, az önmagammal való elégedettség valamelyes fokát” (furcsa hármas kívánság: két szerény, normális egy szélsőséggel párosítva – de végtére is a dicsőség, akárcsak a szabadság, oszthatatlan). Egy eléggé furán fogalmazott kommentárban, melyet talán az irigység torzított el, a költő megemlíti „Gustave Flaubert[-t]...”, aki különös módon első próbálkozására elérte a dicsőséget”. Hasonlítsuk ezt össze Louise Colet és Flaubert egyik találkozásával: egy szép nap a mantes-i fák alatt Louise azt mondta az írónak, hogy a boldogságot, amit érez, még Corneille dicsőségével sem cserélné fel. Kétség nem fér hozzá, ártatlan, hízog, szerelmes becézésnek szánta, Flaubert-t mégis sikerült felbosszantania. „Ha tudnád – írta neki később –, hogy megdöbbenetek ezek a szavaid, hallatukra hogy megfagyott bennem a vér! Dicsőség! Dicsőség! Mi a dicsőség? Semmi. Csupáncsak egy zaj, a Művészet által nyújtott öröm külsődleges kísérője; „Corneille Dicsősége”, valóban! De – Corneille-nek lenni! Önmagunkat Corneille-nek érezni!”

Vajon a regényírók rendesebbek, mint a költők? Sarkalatos igazság lenne, hogy a költők egoisták, akik elsősorban önmagukról írnak, míg a regényírók feloldják személyiségüket, és ezért közelebbről tudják, hogyan működik az együttérzés? „Éppolyan egocentrikus vagyok, mint a gyermekek meg a nyomorékok”, írja Baudelaire; később, a Második Császárság szépének, Apollonie Sabatier-nek, „Önző vagyok, és kihasználom Önt”. Philip Larkin szerette mondogatni, hogy azért hagyta abba a regényírást a költészet kedvéért, mert már nem volt benne érdeklődés a többi ember iránt. Másrészt, a regényíró

egoizmus talán éppolyan nagy, csupán a kifejeződés kevésbé harsány – míg a „többi ember iránti érdeklődés” könnyen válhat frigid és parazita tevékenységgé. A regényírókkal megtörténhet, hogy annyira feloldják önmagukat az írásban, hogy már nincsenek is jelen: V. S. Pritchett jegyzi meg, micsoda unalmas társaság a regényíróké, mert fél füllel a beszélgetést hallgatják, miközben mindig a következő írásukon gondolkodnak. A költőkkel legalább tudja az ember, hogy hányadán áll. A szerelemben talán legjobb mindkettőt messze elkerülni, és a házasságközvetítő irodáknak rá kellene pecsételniük minden író kérvényére Flaubertnek Louise Colet-hez intézett szavait: „Hogyha nő volnék, nem választanám saját magamat szeretőnek. Kalandnak igen; de bensőséges kapcsolatnak nem.” Isherwood Jeanne Duvalról írva megjegyzi: „Kevesen örülnének közülünk igazából egy zsenivel folytatott szerelmi viszonynak”.

Élete során és leveleiben hosszú oldalakon keresztül Baudelaire önmaga legádázabb ellensége. Időnként komikusan és mélységesen alacsony szinten. Amikor újabb és újabb panaszokkal bombázza kiadóját, és nem hajlandó a borítékot felbélyegezni, szegénységére hivatkozva (sose fizetted ki a kiadódval a postaköltségedet: az irodalmi élet első számú szabálya!) – máskor emelkedettebben és pszichopatikusabban, például, amikor beismeri: „Természetemhez tartozik, hogy kihasználjam a barátaim megértését”. És ki is használja, főleg, mihelyt pénzről van szó. „Olyan pillanatban írok Önnek, amikor már az utolsó szalmaszála kapaszkodom” – ez Baudelaire leveleinek refrénje. És állandóan az utolsó szalmaszálat szorongatja. Szegénysége kétségkívül valóságos volt, de nem kis mértékben önmagának köszönhet, tékozló fiatalságának, képtelensége a kitartó munkára csak állandósította. (Mennyire irigyelte a költő Balzacot – ravaszul megjegyzte, hogy az irodalomban nem feltétlenül szükséges a nagy tehetség és intelligencia, hogy írni kezdjen az ember: úgy, ahogy az étvágy evés közben jön meg, a tehetség és intelligencia is megjöhet, mint Balzac esetében, a robotolással).

A közelmúltban feltaláltuk a hírességek (valószínűleg hamis) képét, akik „betörnek saját magánéletükbe”. Hasonló jelenség játszódik le egy kiadott levelezésben, ahol a levélíró szándéktalanul saját figuráját gyilkolja meg. A levelek, még a legkomolyabb hangvételűek is, a pillanatnak íródnak – funkciójuk individuális, nem szekvenciális vagy kumulatív; normális esetben a címzettek sokféleségének szólnak. De mihelyt kötetté válnak, melyet egy későbbi civilizáció egyes lakója olvas objektív szándékkal, micsoda jeges ítélet születhet róluk – annál is inkább, mivel a vallomás a vádlott saját kezével íródott. A levelek kronológiai sorrendben történő kinyomtatása kirakatba teszi a sunyi képmutatás és ordító önellentmondás minden egyes pillanatát. Egyik oldalon például Baudelaire teljes szívből gratulál Ernest Feydeau-nak a *Fanny*hoz („Mindazokkal szemben, akik fölpanaszolják, hogy az Ön regénye merénylet a jó erkölcs ellen, csodálom a kifejezés méltóságát, mely még inkább felnagyítja a borzalom mélységeit, és az Ön kiváló művészetét, mely annyi mindent bíz az olvasó fantáziájára”); hat hónappal később beszámol anyjának a regényről: „*Fanny*, ez a zajos siker, egy undorító könyv, teljességgel undorító”. George Sandt „génuszna” nevezi, amikor kéréssel fordul hozzá, hogy egy színésznő barátnőjének állást szerezzen; Sand mindent megmozgat, minthogy szerencsére nem ismeri Baudelaire véleményét róla *Magánfeljegyzéseiben* – „Erkölcsei fogalmai terén a gondolkodás és ítélet olyan mélységeiről és ugyanolyan érzékenységről tesz bizonyosságot, mint egy *concierge* vagy egy kitartott nő... Valóban a század szülötteinak elkorcsosulását bizonyítja, hogy több férfi képes volt beleszeretni ebbe a latrinába.” Baudelaire hízelgő recenziót írt a *Les Misérables*-ről (A nyomorultak) csak azért, hogy Hugót megvethesse, amiért írását készpénznek vette: „A könyv undorító és ügyetlen” – jelentette be diadalmasan anyjának, Mme Aupicknak. „Ez alkalommal bebizonyítottam, hogy birtokában vagyok a hazugság művészetének. Köszönetnyilvánításul írt nekem egy teljességgel nevetséges levelet. Ez is azt mutatja, hogy még egy nagy ember is lehet balgató.”

Persze azért, hogy bebizonyítja, még egy nagy ember is lehet balgató, Baudelaire egyúttal bebizonyítja azt is, hogy kiemelkedő költő is lehet képmutató és talpnyaló. Sem Hugo rászédhetősége, sem Baudelaire önelégültsége nem vesz el írásaik értékéből, és az olvasó feladata az is, hogy ne engedje, hogy reakciói a költő életére és jellemére vonatkozóan rövidzárlatot okozzanak a versek értékelésében. Ez sokszor nem is könnyű, mivel Baudelaire élete mélyen beleivódik az írásaiba, s mivel a *Les Fleurs du Mal*ban követett szépségesszmény, mint anyjának büszkén írja, „baljós és hideg”. A kísértés abban áll, hogy lefordítsuk az étellel kapcsolatos erkölcsi viszolygásunkat a művel kapcsolatos esztétikai viszolygásra. Amivel végtére is ugyanazt tesszük, amit Baudelaire matrónzósága az albatrosszal: leszállítani a földre és kigúnyolni, hitetlenkedve azon, hogy a levegőben oly fenséges lény olyan kínosan botladozik a földön.

Baudelaire nem volt nagy levélíró; levelezésében nincs semmi, ami a Flaubert–Colet közti szerelmes levelekhez volna mérhető – Apollonie Sabatier-hez címzett levele úgy hat, mint egy amatőr levélíró-tanfolyam növendékének élettelen próbálkozása –, vagy az esztétikai tárgyú Flaubert–Sand-levelezéshez. Amikor saját művéről ír, inkább panaszskodik nyomtatási hibákra – mégcsak egy-egy szó vagy ajánlás betűinek vastagságára is –, semmint hogy egy vers természetéről vagy jelentéséről elmélkedjen. És mégis, és mégis... ahogy a levelezésben előrehaladunk, az összes kuncsorgás és fárasztó körülményeskedés dacára, arról, hogy miért nem tud az anyjához költözni, fokozatosan megjelenik valami majdhogynem heroikus. Ahogy helyzete egyre romlik, ahogy elfogyni látszik az ideje, ahogy egyre világosabbá válik, hogy saját személyiségének áldozata, ahogy mind nyilvánvalóbb, hogy az összes új, eszeveszett próbálkozás anyagi gondjainak megoldására teljes kudarcba fullad és hogy a Dicsőség szárnyas erszénye sosem fog az ablakán berepülni, mint az *Angyali Üdvözlés* angyala, valami tragikus és megvilágosító fény járja át a leveleket. Ismertem egyszer egy környékbeli zöldségest, akit egész életében bőrbetegség torzított el – a gyerekei csak úgy ismerték az arcát, mint egy rikító foltmozaikot. Amikor hatvan felé járt, megbetegedett rákban. A gyógyszeres kezelés váratlan mellékhatására eltűntek a bőrpanaszai – így mialatt haldoklott, gyermekei először láthatták apjuk igazi arcát.

Valami hasonló történik Baudelaire-rel is. Egocentríkussága továbbra is ugyanolyan fejlett, de egyre inkább megtisztult az affektálástól. „Miután elment tőlem – írja Charles Méryon egy látogatásáról 1860-ban –, azon töprengtem, hogyan lehetséges, hogy én, akit az elmém és az idegeim egész életemben megőrülésre predesztináltak, végül mégsem örültem meg.” „Ó, kedves anyám – írja a következő évben –, vajon *van még idő* arra, hogy mi *mindketten* boldogok legyünk?” Természetesen nem volt, és a sokat áhított dicsőség megvalósíthatósága (hogy a „biztonságról” és az „önmagammal való elégedettségéről” ne is beszéljünk) is tűnedezik a láthatáron. „Valami rettenetes azt súgja nekem: *soha*, de mégis, valami más azt súgja: *próbálkozz*.” Nyilvánvaló, hogy *soha* – vagy legalábbis, a földi életben *soha*. Egyik 1861. május 6-án keltezett, mélységesen megrázó levelében, ahol rá jellemző módon az anyjára dühöng, amiért nem értékeli munkáját, ugyanakkor kevésbé jellemző módon ódákat zeng a vele eltöltött boldog gyermekkoráról, feketén-fehéren szemünk elé tárul az anya-fiú kötelék brutális kompromisszumképtelensége:

Mi ketten nyilvánvalóan arra rendeltettünk, hogy egymást szeressük, és hogy életünket olyan tisztességesen és gyöngéden fejezzük be, ahogy csak lehetséges. És mégis, rettenetes körülményeim közt is vallom, hogy egyikünk meg fogja ölni a másikat, és hogy a vég úgy jön el, hogy mindkettőnk megöli a másikat. Az én halálom után Te nem fogsz tovább élni: ez világos. Én vagyok az egyetlen dolog, amiért élsz. Halálod után, különösen, ha azt valamilyen általam okozott megrázkódtatás idézné elő, végeznék magammal – ez kétségtelen.

Ezekben az utolsó években a hivatásos talpnyalás reflexe tovább él, és ugyanúgy a nem szűnő szolipszizmus is. Amikor Manet megírja, hogy elkapta a kolerát, Baudelaire a dolgot letudja a részvét két kötelességtudó sorával, majd hozzálát saját publikálási gondjainak és neuralgiájának ecseteléséhez. De rögeszmés egocentrikusságát most már mérsékli az önismeret. Ekkor írja: „Természetemhez tartozik, hogy visszaéljek a barátaim megértésével”; ekkor, negyvenhárom évesen vallja be, hogy anyjával szemben még mindig a „szégyenkező gyermek” stádiumában van; ekkor hasonlítja magát Shelley-hez, a másik emlékezetes szerethetetlenhez. Ezeknek az utolsó, Belgiumban töltött éveknek a során váratlan humor bukkan fel a leveleiben – mintha, miután olyan sokáig és olyan szenvedélyesen utálta a világot és minden ostobaságát, gyűlöletét a kimerültség rosszkedvű kuncogássá tompította volna. „Rubens a gentleman egyetlen fajtája, melyet Belgium megtermett – ez alatt egy selyembe öltözött paraszt értendő”. Madame Meurice „belepottyant... a demokráciába, mint pillangó a kocsonyába”. „Belgiumi utazásommal nem nyertem semmi mást, mint az alkalmat, hogy megismerkedhessem a világ legostobább fajával... és az állandó és teljes szűziesség szokásával... mi több, egy olyan szűziességgel, amelyben semmi érdem nincsen, lévén, hogy egy belga nőszemély látványa messze elúzi a gyönyörnek még a gondolatát is.” (A világ nyilvánvalóan nagyot változott Simenon napjaira.) Még furcsa kis komikus kalandokat is találunk: „Hát elhinné, hogy képes volnék megverni egy belgát? Hihetetlen, nem igaz? Hogy én bárkit is megverjek, képtelenség. És ami még monstruózusabbá teszi az esetet, az az, hogy egyáltalán nem volt igazam! Annyira nem, hogy igazságérzetem felülkerekedett és utánaszaladtam annak az embernek, hogy bocsánatot kérjek tőle. De sehol nem találtam.”

Ezek a könnyed pillanatok rövidke és csalókák: csupán a bőr egy újabb foltjának megtisztulása, míg másutt dühöng a kór. 1866 márciusában Baudelaire-t gutaütés bénítja meg, és többé nem tud beszélni. Amikor Nadar meglátogatja, és a lélek halhatatlansága ellen érvel, a költő csupán öklét emeli az égre tehetetlen tiltakozásul. 1867-ben halt meg. A következő évben anyja elküldi az *Oeuvres complètes* egy példányát Flaubert-nek. A párhuzamos életutat befutott regényíró válasza: „Nagyon megindít, hogy elküldte nekem fia műveit, akit nagyon szerettem, és akinek tehetségét mindenki másénál többre becsültem”. Mme Aupick, aki kétszer megözvegyült és most elszenvedte fia halálát (vajon miért nincsen ige erre a katasztrófára?), maga is elhunyt 1871-ben. Csak egy év hiányzik ahhoz, hogy általa is kiteljesedjék a kronológiai szimmetria: Mme Flaubert 1872-ben halt meg.

b) Courbet

1991-ben az ornans-i Musée Courbet rendezett egy kiállítást André Masson „erotikus” műveiből. Többnyire sötét matéria volt: juveníliák, olcsó, gyakran kifejezetten ronda dolgok – emlékeztetőül, hogy a férfi tudatalattiban való turkálás néha nem hoz felszínre mást, mint döglött kutyákat és rozsdás kínzóeszközök garmadáját. Azok, akik kötelességtudóan végigrótták a kiállítótermetet, az út végén váratlan jutalomban részesültek. Egymagában, jelzés nélkül ott függött Courbet ritkán kiállított képe, *A világ eredete*: a mellől combközépig kiterített női akt, melyet Khalil Bey török diplomata számára festett, s mely a közelmúltban Jacques Lacan vidéki nyaralójának falán lógott.² Az erotika és por-

² Ma közgyűjteményben van:

*Courbet vásznát, a L'Origine du monde-ot
Madame Jacques Lacan tulajdonolta, majd adó-
síbólás keretében a Musée d'Orsay vette át.
Lásd ott. A bokros domborzat alatt –*

nográfia évtizedei semmit sem tudnak elvenni hihetetlen erejéből és hatásából. Edmond de Goncourt-t, aki évtizedeken keresztül utálta Courbet festészetét, aki mindent összevetve túl közönségesnek találta „*ce Jordaens moderne*”-t, aktjait pedig „igaztalanoknak”, és aki, miután 1867-ben magánúton megtekintette Courbet lesbikus *Le Sommeil*ét (Az álom) és Ingres-nek a vele egyszerre kiállított *Bain antique*-ját (Törökfürdő) (mindkettő ugyan-csak Khalil Bey számára készült), a két festőről megsemmisítően nyilatkozott, mint *idiots populaires*-ről, végérvényesen megnyerte magának *A világ eredete*. 1889-ben látta először, tíz évvel Courbet halála után, és úgy érezte, „becsületbeli ügy megkövetni” azt, aki úgy tudott emberi húst festeni, mint Correggio. A kép buja finomsággal van megfestve, hatása megfélemlítően realisztikus. Mintha ezt állítaná: Nem, ez nem olyan – ez *ilyen*. És a tény, hogy ma, huszadik századi erotikával körülvéve is ezt állítja, hogy képes leiskolázni a jövőt is, nemcsak saját múltját és jelenét, mindennél beszédesebben mutatja, mennyire élő marad továbbra is Courbet műve.

Mindig nagy leiskolázó volt, helyretevő mind a művészetben, mind az életben. Nem, ez nem olyan, ez ilyen: a frontális hullámtaraj-egű tengeri táj, a hetyke önarckép, a sűrű női hús, a halódó állat a hóban, mind át vannak itatva egyszerre korrekatív és deskriptív buzgalommal. Courbet egy nesztek-az-arcotokba realista, az esztétikai önkifejezés öntudatával. „Kíálts hangosan és járj egyenesen” – volt a Courbet család maximája, és leveleiben, melyek végigkísérik felnőtt életét, Courbet hangosan kiabál és elégedetten fülel a visszhangra. Saját magát tartja „a legbüszkébb és legarrogánsabb férfinak egész Franciaországban” (1853). 1861-re „a teljes művészi ifjúság reám tekint, és jelen pillanatban én vagyok a főparancsnokuk”. 1867-re „elképráztattam az egész világot... győzedelmeskedem nemcsak a moderneken, de a régi mestereken is”. „Óriási a figyelem, ami körülvesz” (1872). „Oldalamon áll a teljes demokrácia, minden nemzetek összes nője, az összes idegen festő” (1873). Nem mehet úgy szarvasvadászatra a Frankfurt környéki dombokra, hogy be ne jelentené: kísérleteire „irigykedik egész Németország”.

Bár ennek az arroganciának nagy része alkati adottságnak tűnik, nyilván nem kismértékben piacról is volt szána. Courbet, aki Franche-Comtéban, Ornans-ban született 1819-ben, aztán húszévesen került Párizsba, és a Szalon öt év múlva fogadja el az első képét, megteremtette, vagy talán inkább a maga képére szabta a nagyhangú, féktelen, felforgató, istállószagú vidéki alakját; majd, mint egy szteroidokkal felpumpált „személyiségéről” elhíresült tévés megmondóember, megrekedt ebben a közönségképben, mely idővel szétválaszthatatlanul összeforrt valódi természetével. Courbet nagy festő volt, ugyanakkor komoly reklámaktus is. Az önmarketing pionírja: fényképeket adott el festményeiről, hogy hírnevüket terjessze; sajtótájékoztatót tartott, valahányszor nagy összegért eladta egy-egy vásznát; ő tervezte meg az első, egyetlen művész – önmaga – munkáinak szentelt állandó kiállítóközpontot. A francia-porosz háborúban még azt is elérte, hogy róla nevezzenek el egy ágyút, és megkeresett egy ismert karikaturistát részletekkel a „Le Courbet” „útvonaláról és órarendjéről”, felkérve, hogy „tudósítson róla a rendelkezésére álló valamelyik lap számára”.

Minden proudhonizmusa és rendszerellenessége dacára, őszinte vágya ellenére, hogy megtisztítsa a francia művészet trágyás istállóját, nem kevés jevtusenkoizmus szorult belé – a támogatott rebellis, aki méricskéli, milyen messzire mehet, és aki jól tudja, hogyan fordíthatja saját hasznára a felhördülést. Amikor az 1863-as Szalon visszautasítja a

*tömött Rorschach paca –, hol combok sápatag
haját szelíd nász viszi,
lent ívelt, rózsás rés szól így: Ici'*

John Updike jellemző módon *Két picra Párizsban* címet viselő verséből (*American and Other Poems*, 2001; Dányi Dániel fordítása).

Visszatérést a lelkeszi tanácskozásról (távolról sem első visszautasított képe), Courbet az esetet az illendőnél talán egy csöppnyivel több önelégültséggel így kommentálja: „Azért festettem meg a képet, hogy visszautasítsák. Sikerült. Így hoz majd némi pénzt.” A politikai madzaghúzózatásban, mely körülvette a képek kiállítását vagy kitiltását a Szalonból, jól manőverezett, vagy legalábbis hangosan; azt akarta, hogy elfogadják és elutasítsák egyszerre.

Ő maga is el akart fogadni és vissza akart utasítani; a *Légion d'honneur* esete a legismertebb. Fel kellett ajánlaniuk neki a kitüntetést, hogy nyilvánosan és önérzetesen megsértődhessen. 1861-ben majdnem teljesül a vágya, csak hogy III. Napóleon dühítő módon kihúzza a nevét a listáról, így 1870-ig kellett várnia az áhított inzultusra. Visszautasította – az újságokhoz intézett nyílt levélben, persze –, a legünnepélyesebb gall emelkedettséggel: „A becsület nem egy címben és nem egy szalagban található, hanem a cselekedetekben és ezek indítékaiban. Nagyrészt az önbecsülés és eszményeink becsülése alkotja. Önmagamra azzal hozok becsületet, hogyha kitartok egész életemen át vallott elveim mellett, [stb., stb.]” Érdemes összehasonlítani Daumier esetével, akinek ugyanabban az évben, valamivel korábban ajánlották fel a Becsületrend keresztjét, és aki diszkrétan visszautasította. Amikor Courbet ezért lehordta, Daumier, a halk szavú republikánus azt felelte: „Azt tettem, amiről úgy gondolom, hogy meg kellett tennem. Boldog vagyok, hogy megtettem, de ez nem tartozik a nyilvánosságra.” Courbet megvonta a vállát, és ezt fűzte hozzá: „Daumier-ből soha nem lesz senki. Álmodozó.”³

A levelekből feltáruló ego és önbizalom persze nem több, mint megerősítése annak, amit a mű hirdet. Courbet önarcképei olyan figyelmes érzékiséggel vannak megfestve, mely már az erotika határát súrolja, míg a felvett póz gyakran szándékosan krisztusi. (Proudhon sem tartózkodott az összehasonlítással – lásd megjegyzése: „Hogyha találkozik tizenkét takácsot, biztos vagyok benne, hogy meg fogom hódítani a világot.”) A *Találkozás*on Courbet barátja és pártfogója, Alfred Bruyas alig valamivel kevésbé hódolatteljes a festő irányában, mint a szolga. Bruyas épp leemelte kalapját, hogy köszöntse Courbet-t, míg Courbet kalapja már a kezében van, mivel ő, mint szabad művészlélek, hajadonfőtt szeret sétálni; Bruyas a köszöntéskor lesüti a szemét, míg Courbet fölveti a fejét, és szakállát rászegezi, mint egy vizsgáztató pálcát. További célzasképp a művész botja kétszer olyan nagy, mint patrónusáé. Nem kérdés, hogy minek vagyunk tanúi: itt a patrónus van alkalmassági vizsgán a művésznél és nem fordítva. Milyen messze vagyunk azoktól az időktől, amikor a festmény patrónusa vagy donátora úgy jelent meg a képeken, hogy válla a szentekével összeért, míg a festő legjobb esetben a szélen ácsingózó parasztok közt öröközhette meg saját képmását!

Vagy vegyük példának a *L'Atelier*-t (A műterem) (1854–55), a „Valós Allegóriát, mely művészi életem hétéves periódusát meghatározta”: jobbról a barátok és pártfogók, balról a szélesebb és alacsonyabb rendű világ, a művész a várakozó modellel középen. Courbet a képet „műtermem morális és fizikai történetének” nevezte és, természetesen, „az elképzelhető legmeglepőbb festménynek”. Élvezte találókérdés-jellegét: a kritikusoknak „feladta a leckét”, a kép értelmét mindenki „hosszú ideig fogja találgatni”. Mai napig. Kik ezek az alakok, mozdulatlan, egymással nem kommunikáló csoportokba rendezve, akik nyilvánvalóan nem egyszerűen a Courbet-műterem látogatóinak valószínű keresztmetszete? Merről jön a fény? Mit keres itt egy modell, ha a művész tájképet fest – a tájképet pedig miért a műtermében festi? És így tovább. Akárhogy próbálkozzunk is megfejtani, vagy túlfejtani a rejtélyt – politikai karikatúra? vannak rajta szabadkőműves díszítmények? (hogyha valamiben nem vagyunk biztosak, bátran vessük be a Szabadkőművese-

³ Flaubert maximája: „A címek megbecsztelenítene, a titulusok lefokoznak, a tisztségek megcsontosítanak.” De amikor ezt írta, már begyűjtött egy *Légion d'honneur*-t.

ket) –, a kép intenzív fókuszpontjában az alak vitathatatlan: Courbet maga munka közben. Viszonylag szűk fizikai térnek tűnik ahhoz, hogy ilyen hatalmas festmény fókuszba legyen, de az ecsetjét forgató mester ábrázolása elég erősnek ítéltetett a feladatra.

Tanulságos a *L'Atelier*-t a Musée d'Orsay-ben megnézni, szemközt Courbet korábbi nagy vásznával, az *Ornans-i temetéssel*. Az utóbbi kompozíciója hatalmas fríznek tűnik szűk kerettel, ahol a gyászolók hullámszerűségét és hajladozását a messzeségben a dombok vonulata visszhangozza; a festmény felső tere brutálisan le van vágva, az égnek csupán egy keskeny csíkját hagyva meg, mely keretbe foglalja és kiemeli a feltartott feszületet. Ez a puritánság és közeli fókusz még inkább rávilágít a *L'Atelier* nagyvonalúan szétterített térkezelésére, különösen, minthogy a festmény kétötöde a sorakozó alakok fölötti hatalmas, elmosódott sárszínű felület. Szerkezetileg a *L'Atelier* középkori triptichonra emlékeztet: kétoldalt a Menny és Pokol, fent a végtelen mennyei szférák. De mi van közepén? Krisztus Szűz Máriával? Isten Évával? Nos, Courbet egy modellel, ennyi biztos, ahogy ott ül és újrateremti a világot. Talán ez segít megválaszolni a kérdést, hogy vajon Courbet miért fest tájképet és miért a műtermében teszi ezt és nem inkább *plen air* festi: mert nem csupán a jól ismert világot reprodukálja, hanem maga teremti meg azt. Mostantól fogva, hirdeti a festmény, a művész az, aki a világot teremti, és nem Isten. („Úgy festek, akár *le bon Dieu*”, mondta egyszer Courbet Francis Wey-nek.) Innen olvasva a *L'Atelier* vagy kolosszális blaszfémia, vagy páratlanul merész manifesztuma a művészet fontosságának, nézőponttól függően. Vagy mindkettő.

Az ő esetében nem egyszerűen egy egóval és karrierrel van dolgunk, hanem egy küldetéssel. Baudelaire azt írta, hogy Courbet 1855-ös színrelépése, az önmagának rendezett kiállítás, miután mind a *L'Atelier*-t, mind az *Ornans-i temetést* elutasították a Világkiállításon, „egy fegyveres lázadás harciasságával zajlott le”. Attól kezdve szétválaszthatatlannak ítéltetett a festő élete és a francia művészet jövője. „Most vívom ki a szabadságomat. A művészet függetlenségét mentem meg”, írja – mintha a második állítás mindössze az első kifejtése lenne. Miután „lerángatta” a piedesztálról az „eszményeken és sztereotípiákon” nyugvó festészetet, továbbá az akadémikus és romantikus művészet „nagy temetését” után (a romantika bevett szimbólumai – gitár, tőr, tollas kalpag – félredobva hevernek a *L'Atelier* előterében), Courbet az új művészetet körvonalazza 1861-es nyílt levelében Párizs ifjú művészeinek. Főbb követelményei a kortárs téma (a művészek ne a múltat vagy a jövőt fessék), az egyéni modor, a konkrét tárgy, realizmus (egy helyen dicséri egy saját szarvasos képének „matematikai pontosságát”, melyben „nincs egy uncia idealizmus sem”), és a szépség. Ez a szépség a természetben keresendő, és magában hordozza saját művészi kifejezőmódját, melyet a festőnek nincs joga megmásítani vagy felnagyítani: „A természet által nyújtott szépség minden művészi kompozíciónál feljebbvaló.”

Eme *profession de foi* az általános vélekedés szerint Courbet barátjától, Jules Castagnarytól származik. Courbet a jelek szerint magát elméletirónak is képzelte, de eszjárása gyakorlati volt, nem elvont. Akárhogy is, mindig inkább a festménynek higgyünk, mint a harsonázó kiáltványnak. A fegyverbe hívás a konkrét realizmusért nem zárja ki az allegóriát vagy az utalásosságot, amint azt a *L'Atelier* is mutatja. Ugyanígy, a zajos nyilvános esztétika a legkevésbé sem készíti fel Courbet művének kifinomultságára vagy felszabadult karneváli sokszínűségére: nővére, Juliette korai, bellinis portréjától kezdve azokig a nézőnek szegzett tengeri tájképekig, melyeknek ereje a legjobb darabokon túlnő a realizmuson, egészen a komplex, fülledt erotikájú *Demoiselles au bord de la Seine*-ig (Szajna parti kisasszonyok). Courbet-t azzal vádolták, hogy utóbbi festményével „a reklám tam-tamját veri” (bizonyára így is volt), de most, hogy ez a provokációörténet rég a múlté, a festmény továbbra is kényszerítő erejű marad. A jelenet árnyékba van helyezve, mégis fullasztó hőséget áraszt; az első pillantásra érzékeny bágyadt atmoszférára rácsfolni látszik az élénk, majdhogynem rikító kolorit; a fekvő nő álmos, félig nyitott szeme éles kont-

rasztban van a számunkra, nézők számára engedélyezett nyílt tekintettel, mellyel őt és társát fürkésszük. A mi tekintetünk tolakodóan közeli, mivel a kép kivágása kierőszakoltan szűk; a dús lombú fák természetellenesen mélyre hajolnak a heverésző figurák fölé, és a jobb alsó sarokban szétterülő levelek is felerősítik a fojtogató bezártság hatását. Van még egy a képet lazán átfogó strukturális fonal is: a csónakos, aki a két nőt a Szajrán lefelé evezve idehozta ebbe a félreeső zugba, eltűnt, csak kalapját hagyva hátra a kép háttérében, a Szajna partján kikötött csónakjában. Hová tűnhetett? Valószínűleg a vízen átlábalva kísétált a kép keretéből egy lágyan megvilágított félkörben, és most ott van, ahol mi állunk, észrevétlenül szemlélve két ajakbiggyesztő utasát. Hogyha a csónakos gyakorlatilag nem is forr össze a nézővel, nyilván közel van, cinkosul és mohón vizslatva, visszatolakodva a képtérbe.

Éppúgy, ahogy Courbet több nagy festményén hangsúlyos hiányokkal találkozunk – a kalap tulajdonosa a *Les Demoiselles*-en, illetve a látómezőnkön kívül eső hulla a néző lábai alatt az *Ornans-i temetésen*, Mme Proudhon a filozófus férjnek szánt kristálytisztá hommage-on –, úgy a leveleiben is vannak hangsúlyos csöndek. Természetesen egy levelezés fennmaradása esetleges és egyáltalán nem reprezentatív folyamat, de még így is nehezen találni olyan nagy festőt, aki mások iránt ennyire kevés érdeklődést mutatna, vagy ennyire kevésre értékelné mások munkáját. Sehol egy izgalommal teli beszámoló egy nagy képpel történt első találkozásról, sehol egy biztatás a kortársakhoz (kivéve, hogy váljanak olyanná, mint Courbet). A világ kettéoszlik a „régiekre”, vagyis azokra a boldogtalanokra, akik Courbet előtt születtek, és a „modernekre”, vagyis magára Courbetra. Ismeretséget ápolt Boudin-nel, anyagilag bőkezűen támogatta Monet-t, van egy jó, bár rövidke szava Corot-ról. Idézi Tizianót – de csupán összehasonlításképp saját művével. Az egyetlen személy, vagy inkább személyiség, aki előtt Courbet meghunyászkodik, az Victor Hugo, az egyetlen francia, akiről még neki is be kellett ismernie, hogy híresebb nála, és akihez kimódoltan behízelt leveleket ír.

Courbet olyan szocialista volt (Marx előtti, tegyük hozzá), aki a tőzsdén nyerészkedett és jó szimattal vásárolt földeket. Hasonlóképp, minden millenáris meggyőződése dacára, viszonya a nőkhez tökéletesen jellemző korának és társadalmi osztályának férfiakra: bordélyok, szeretők és reflektálatlan hímsovinizmus. „A nőknek nem szabadna mással foglalkozniuk, mint a káposztalevessel és a háztartással”, írja – másutt pedig gálánsan önelégült aforizmával így próbálja felemelni őket: „A hölgyek hivatása érzéseikkel korrigálni a férfiak önmaguk közt gyakorolt spekulatív racionalizmusát”. Kitartóan hangoztatja, hogy művészete nem hagy időt házasságra, de éppilyen kitartóan próbál megnősülni. 1872-ben megállapodik egy fiatal, szülőföldjéről, Franche-Comté-ből származó fiatal lány mellett, fensőbbbségesen kijelenti, hogy ő és családja kész túllépni a köztük lévő „társadalmi különbségeken”, és vidoran így folytatja egy közvetítőhöz intézett levelében:

Lehetetlen, hogy Mlle Léontine, minden ostoba tanács ellenére, amit a parasztoktól kaphat, ne fogadná el a briliáns pozíciót, melyet felkínálok neki. Vitathatatlanul ő lesz Franciaország legirigyletebb asszonya, és háromszor is újjászülethet anélkül, hogy valaha is hasonló pozíció akadna az útjába. Mert én a francia társadalomban bárholnan választhatnék magamnak feleséget, és senki nem utasítana vissza.

Érthetetlen módon Mlle Léontine nem óhajtott Franciaország legirigyletebb asszonyává válni, és kikoszarozta Courbet-t, hadd dúljon-fúljon rusztikus riválisa és a „falusi cukorfalatkák” felett, akiknek „értelmi szintje körülbelül a teheneikével egyenrangú, csakhogy ők még a pénzt sem érik meg”.

Ennél is ironikusabban leleplező Courbet felháborodott reakciója egy évtizeddel ko-

rábról, amikor hírét vette, hogy szeretője – történetesen egy másik Mlle Léontine – megcsalja. Mint művész és gondolkodó abban hisz, hogy „a házasságnak szabadnak kell lennie” – amit felhőtlenül összeegyeztethetőnek talál a gondolattal, hogy „a nő... legyen alávetett és hűséges a férfihoz”. Amikor kiderül, hogy nem az, a bohéből kibújik a kispolgár, az utópista helyén ott találjuk az Ornans-i Indignáltat. Dühöng az összegyűrt lepedő miatt, és Mlle Léontine-nek vádlón így vezeti le növekvő gyanakvását: „Az elmúlt éjjel fázott a fejem. Ideadtad a hálósapkámat, de nem jött fel a fejemre, annak, aki előttem itt aludt, kisebb volt a feje, és öt vagy hat lyukkal szűkebbre gombolta. Veled kapcsolatban mindig csupán a saját méltóságomra voltam féltékeny...” Melyet itt minden valószínűség szerint elveszített; mint festő talán különösen és történelmileg is keserűnek találta, hogy Mlle Léontine éppen egy újfajta realista képalkotóval csalta meg az ágyában – egy fotográfussal.

A Második Császárság alatt Courbet lármás, nekikeseredett, és csodálatra méltó hadjáratot vívott a művészet demokratizálásáért a támogatás, adminisztrálás és tanítás terén. A sors ironiája, hogy mihelyt elérte, amit óhajtott, amikor végre művészeti hatalmat kap az ostrom és a kommün idején, ez a bukásához vezetett. A Vendôme-oszlop lerombolása, mely Courbet nyilvános szereplésének fordulópontja lett, néha furcsa módon előrevetíti árnyát a leveleiben. 1848-ban levélben nyugtatja meg családját, hogy „nem veti bele magát túlságosan a politikába”, de „bármikor készen áll segíteni annak a lerombolásában, ami rosszul lett fölépítve”. Következő évben Francis Wey-nek mondja: „Mindig úgy érzem, hogy ha a törvény fejébe venné, hogy gyilkossággal vádoljon meg, habozás nélkül vállalnám a guillotint még akkor is, ha nem volnék bűnös”. És egy évvel később: „Hogyha választanom kellene az országok között, bevallom, hogy nem a sajátomat választanám”. Két évtized múlva Courbet kezdeményezi az indítványt, hogy lerombolják a „rosszul fölépített” Vendôme-oszlopot, a napóleoni birodalmi eszme jelképét; bűnvádi eljárást indítottak ellene, és bár technikailag talán nem volt bűnös (nyilvánvalóan másoknál kevésbé, hiszen a kérdéses időszak során nem volt a kommün delegátusa), hat hónap börtönbüntetésre ítélték, melynek tetejébe később még csillagászati kártérítés, 286,549 frank 78 centime kifizetésére is kötelezték – így a kilátás, hogy az adósok börtönében végzi, arra kényszerítette, hogy válasszon az országok között. Svájcra szavazott.

Courbet vállalta az oszlop lerombolásának morális felelősségét – de sem ez, sem érvelelése, hogy az ostrom és a kommün alatt számtalan nemzeti kincset megmentett a várható pusztulástól, nem esett latba mint enyhítő körülmény. Úgy látszik, nem fogta fel, milyen mértékben vált 1871-re tökéletes célpontjává a következő kormány bosszújának. Mint karizmatikus közszereplő és a meglévő rend hivatásos provokátora, szocialista, antiklerikális, kommünárd delegátus, olyasvalaki, aki a művészeti függetlenségből politikai hitvallást csinált, aki ilyeneket írt le III. Napóleonról: „Ő olyan büntetés, melyet nem érdemlek”, és akinek végszava 1871 áprilisában a párizsi művészekhez intézett beszédében ez volt: „Isten veled, régi világ és régi diplomácia” – a „rég világ” keresve sem találhatott volna megfelelőbb és példásabb áldozatot, amikor visszatért a hatalomra. Amikor pedig az állam úgy dönt, hogy nyilvános politikai okokból üldözni kezd egy egyént, nem csupán a pénz és intézményes szervezetség várható előnyeire támaszkodik, de az idő nehezen túlbecsülhető előnyére is. Az egyén kifáradhat, elveszítheti hitét, úgy érezheti, hogy tehetségében szenved és fogyatkoznak az évei; az állam ezzel szemben ritkán fárad el, és önmagát halhatatlannak tételezi. A francia állam különösképpen könyörtelen tud lenni háború után, főként ha polgárháborúról van szó.

1876-ban Courbet még mindig értetlenül szemléli azt, ami vele történik, és leginkább azt, hogy miért. „Vajon büntetésből kell – kérdezi a szenátorokat és képviselőket egy nyílt levélben –, amiért visszautasítottam a Császárság alatt a kitüntetést, most egy másfajta keresztet viselnem?” Ez talán nem több, mint frázis, bár annak kétségtelenül megkapó

egy olyan festő részéről, aki egyik önarcképének a *Krisztus pipával* címet adta. Ha a francia állam nem is feszítette meg Courbet-t, mindent megtett, hogy megtörje: vagyónát elkobozták, festményeit ellopták, vagyontárgyait kiárúsították, családját megfigyelték. Ő továbbra is festett és folytatta a harcot Svájcban. Néhányszor visszavág a régi hencsegésével: „Jelenleg több mint száz megrendelésem van. A kömmünnek köszönhetem... A kömmün csinált belőlem milliomost.” De utolsó évei – elszakítva családjától és barátaitól, amikor rögeszmésen egyre azok foglalkoztatják, akik elárulták és feljelentették – szomorúak voltak és felőrlők. Végül kimerülten belemegy egy szerződésbe, melyet sikerült kialakítani a francia kormánnyal: kötelezettséget vállal, hogy harminckét éven keresztül törleszti a Vendôme-oszlop visszaállításának költségeit. „Genfben kell utaznom a követségre útlelért – írta bizakodón 1877 májusában; de a Franciaországban újból fellángoló zavargások meghosszabbítják száműzetését egészen az ugyanazon év decemberében bekövetkező haláláig.

Hogyha leülünk valamelyik kávézó teraszára Ornans-ban a Place Humblot-n, és átnézünk a tiszta, sekély, gyors folyású Loue túlsó partjára, akkor láthatunk Courbet *maison natale*-jének oldalán egy elmosódott feliratot: BRASSERIE. Ez sokatmondó. Alfred Stevens mondta Edmond de Goncourt-nak, hogy a festő sörfogyasztása „rémisztő”: harminc *bock* egy este. Abszintját víz helyett fehérborral szerette felönteni. Barátja, Étienne Baudry különböző alkalmakkor 62 literes pálinkáshordókat küldött a száműzöttnek (Courbet nővére csupán „pazar zoknikat”, melyeket a festő varrógéppel és édesapjának küldött borsórlő-ajándékkal viszonzott). A mértéktelen alkoholfogyasztás vízkórságot idézett elő, melynek következtében a festő teste óriásira puffadt. A „lecsapolás” félelmetes új technikája húsz liter vizet eresztett – valamivel többet, mint a korábbi módszer (gőzfürdő és purgálás), mely csupán „tizenkilenc litert áruszon keresztül”. Van valami extravagancia és felforgató realizmus Courbet halálában, mint ahogy életében és művészetében is.

c) Mallarmé

1896-ban, Verlaine halálakor a *La Plume* folyóirat Mallarmét választotta a Költők Fejedelméül. Mallarmé elfogadta a kitüntetést, de visszautasította a meghívást a díszvacsorára – a nyilvános diadalnak ebben a pillanatában teljesen tipikus gesztussal. Ami, tehetjük hozzá, részben tükrözi jól hangolt illendőségérzését – egy nagy költő halála még közvetett módon se legyen ürügy ünneplésre –, ugyanakkor szélesebb és távlatosabb visszhangja is van. Mallarmé élete nagy részét a Díszvacsora Visszautasításának szentelte.

Más tizenkilencedik századi francia írókkal összehasonlítva Mallarménak alig volt „élete”. Alakjához nem kapcsolódnak legendák; sem szifilisz, sem csőd, sem egzotikus utazások, sem homoszexualitás; szimbolista kollégájának, Villiers de l’Isle-Adamnak lármás, könnyelmű, önáltató életéhez képest nincs a Mallarméénál mértéktartóbb, óvatosabb, állig-gomboltabb életút. Neveltetése elleni lázadása abból állt, hogy feladta a hagyományos családi hivatalnokkarriert az irattárban, és tanár lett. (Háromkötetes angol nyelvtana, a *Thèmes anglais*, Arthur Koestlernek *A szexuális tudás enciklopédiája* mellett díszhelyre kívánczik a meglepő haknik könyvtárában.) Huszonegy évesen megnősült. Lázadása ez ellen a házasság ellen egy húsz éven keresztül tartó viszony a volt színésznő Méry Laurent-nal. De Mérynek volt egy amerikai pártfogója, Thomas Evans, III. Napóleon néhai fogorvosa; Mallarmé tapintatosan visszavonult. Élete a meg nem repült repüléseké, a belső életé, a későig égő íróasztallámpáé. Hogyha nem lett volna annyira francia, könnyen lehetett volna angol.

Gauguin metszetén bürokratának vagy talán finnyás rabnak látszik; Manet a képlékeny, cseppfolyós szunyókálás pózában festette meg; Munchnél olyan, mint Conrad

(Mallarmé lánya szerint a portré egy zsebkendőre nyomott Krisztus-arcra hasonlít); Degas-nál zsebre tett kézzel a falnak támaszkodik és lenéz Renoirra – a póz merevségét talán a tizenöt perces fotográfiai expozíció magyarázza. Mindegyik képen középkorú vagy idősebb, ami a hírnév működését ismerve érthető, ugyanakkor találó is. Már első levelei úgy hangzanak, mintha egy ötvenéves írta volna őket, aki arra vár, hogy belenőjön a korába.

Esztétikailag és érzelmileg élete korán meg lett határozva: meghökkentő maturitás és koraérett lemondás kombinációja. Húszéves korában ismerte meg feleségét, Marie-t, egy német nevelőnőt, aki vérmérsékletét tekintve vészesen közel állt hozzá. „Ő boldogtalan... és életunt” – magyarázta Mallarmé barátjának, Henri Cazalisnak, „én boldogtalan vagyok és életunt. Talán sikerül két iker búskomorságunkból egyetlen boldogságot kivácsolnunk”. Megszöktek együtt Angliába – „a hamis Rubens-képek országába”; Marie kijelentette, hogy ő bukott nő; Mallarménak kínzó bűntudata volt; összeházasodtak. Jeges éleslátással Mallarmé ezt írta Cazalisnak:

Őrült volnék, ha a boldogságom reményében venném el Marie-t. De végül is, vajon megtalálhatjuk a boldogságot a földön? És vajon kellene-e *komolyan* keresnünk bárhol másutt, mint az álmainkban?... Nem, Marie-val kizárólag azért házasodom össze, mert ő nem tudna nélkülem élni, és máskülönben *én* lennék az, aki háborítatlan életét megmérgezte... Nem önmagamért teszem, csakis és kizárólag őérte.

Nem kell ahhoz különösebb előrelátás, hogy rájövünk, az ilyen húszéves kori érzelmi altruizmus később megbosszulja magát; de ez mind része annak a stratégiának, mellyel Mallarmé megszabadul a felesleges rakománytól, hogy felkészülhessen a viharra. Tanár lett, bár csöppet sem szeretett tanítani; tournoni katedráján kevés tiszteletet parancsolt, és gyakran érik „papírrepülők és inzultusok”. Férj lett, bár hite szerint „a komoly házasság túl primitív”, és az intézményre legjobb úgy tekinteni, mint annak egy módjára, hogy miként tehetünk szert „egy otthonra, vagyis egy kis békére, és egy ‘teafőzőre’, hogy De Quincey-t idézzem”. A boldogság az álmokban van, és az álom a költészet.

A többnyire önmagára kiszabott személyes és professzionális felnőttiséggel együtt jár esztétikájának valódi és elképesztő érettsége. Az „új poétika”, melyet egész életén át hirdetett és követett, kezdettől fogva jelen van. Az axióma – „Nem a dolgot magát megfesteni, hanem a hatását” – egy huszonkét éves vidéki tanártól származik. A következő hónapokban meghirdeti, hogy a reflexió, mint a művészet forrása, értékesebb a benyomásnál; az összefogottságot és elrendezést dicséri mint a költői módszerek kulcselemét; megint a romantikát kijelentésével, hogy egy író irodalmi vérmérséklete lehet teljesen különböző emberi vérmérsékletétől. Még formai újításai is elő vannak készítve: amikor 1865-ben leírja, hogy „művem legszebb oldala az lesz, mely csupán az isteni *Hérodiade* szót tartalmazza és semmi mást”, már az *Un Coup de dés* (A kockadobás) patikamérlegen kimért szerkezetét vetíti előre.

Ez az „érettség” azonban sokszor hat öregségnek. Mallarmé Tournonban „csüggeteg és levert”, vérmérsékletétől fogva „steril és krepuszkuláris”; önmagáról azt írja, hogy „huszonhárom évesen kiégett, öregember”. Letargiája és az önundora nemsokára átcsap idegkimerültségbe és kifejlett szellemi válságba, küzdelembe „azzal a gonosz vén tollazattal”, ahogy Mallarmé – jellemzően nem a tárgyat, hanem hatását festve – Istent nevezi. Az ifjú költő úgy gondolta, sikerült életét egyszer s mindenkorra bedobozolnia, de az összes edény egyszerre forr fel, a fedők mindenütt emelkednek. Társaság iránti igénye miatt a nagyvárosba vágyódik („emberekre van szükségem, párizsi barátnőkre, festményekre, zenére”); érzelmileg folyamatosan szembesül annak a törekvésnek a kudarcával, hogy két búskomorságot egyetlen boldogsággá forrasszon össze; testileg kimerült; szellemileg lázad; esztétikailag egy bonyolult és túlfinomult poétikán dolgozik, olyan Műről

álmodva, mely (ezt nem a hiúság, sokkal inkább valamilyen személytelen szükségszerűség-érzés mondatja vele) a Szépség harmadik lába legyen, a *Milói Vénusz* és a *Mona Lisa* mellett. Az edényekben egyszerre forr fel és a kályhát elárasztja a mindenünnen kifutó víz – ez a művészet iszonyú leforrázásból születik meg. „És most, miután elértem a tiszta műalkotás rettenetes vízióját, majdnem elveszítettem az eszemet és a legismerősebb szavak iránti érzékemet is.” Huszonhat éves ekkor.

Mallarmé költészete, akárcsak az élete, az elutasítandó dolgok kiválogatásával kezdődik. Kezdi Hugóval és az hugoizmussal, a személyiséglírával, az érzemények szelepéül használt poézissel. Pálcájából kijut barátjának, Eugène Lefébure-nek is, amiért szerelmes verseket ír: „Az igazság az, hogy a Szerelem csupán egyike az ezernyi érzelmenek, melyek lelkünket ostromolják, és nem szabad átvennie a félelem, bűntudat, unalom, gyűlölet és szomorúság helyét”. A dorgálás meglehetősen kétértelmű, ha figyelembe vesszük Mallarmé családi körülményeit – de végül is, az irodalmi elvek gyakran lélektani kompromisszumokból születnek. A másik nagy elutasítás a költészetnek azokat az aspektusait érinti, melyeket regényszerűnek látott: a dokumentumszerű költészetet, a költészetet mint narratívát. A tizenkilencedik század első felében a regény – Balzac dacára – még mindig kiskorú irodalmi műfaj volt: a költészet a domináns, a birodalmi. Ha ez fejtörést okozott a regényíróknak – egészen addig, amíg Flaubert meg nem indította a felszabadító háborút –, ugyanaz történt azokkal a költőkkel, akik művészetüket kevésbé elsöprőnek és kevésbé kisajátítónak tekintették. Mallarmé a *L'Assommoir* (A patkányfogó) megírásához 1877-ben kétélű bókkal gratulál Zolának: „Valóban nagy mű és méltó a korhoz, melyben az igazság nem más, mint az, amit a nép szépségnek hisz”. Az ő művészetének semmi köze ahhoz, amit „a nép szépségnek hisz”, éppúgy, ahogyan a „gondolkodáshoz” vagy „értelemhez” sincs, a szó konvencionális értelmében:

Azt hiszem, ahhoz, hogy igazán emberek, gondolkodásra képes természet legyünk, egész testünkkel kell gondolkodnunk, telített, harmonikus gondolkodással, akárcsak a hegedűhúrok, melyek üres fadobozukkal együtt vibrálnak. Mivel a gondolatokat egyedül az agy képezi... most olyannak tűnnek számomra, mint az E-húr magas fekvésén játszott dallamok, melyeket nem erősít fel a doboz – melyek áthaladnak és eltűnnek anélkül, hogy *megteremtenék* önmagukat, anélkül, hogy nyomot hagynának maguk után.

Ami pedig az „értelmet” illeti, Mallarmé így magyarázza meg Cazalisnak versét, a *La nuit approbatrice*-t:⁴

Fordított – úgy értem, a jelentését, ha van ilyen egyáltalán (de a jelentés hiányáért kárpótol benne, legalábbis az én szememben, a költészet-dózis), egy belső káprázat hívja elő, melyet maguk a szavak teremtenek. Hogyha magadban mormolod többször egymás után, a hatása eléggé kabbalisztikus.

Itt a kulcsszó – mely Mallarmé normális szóhasználatához képest eléggé nyers – a „költészet-dózis”: a költő aktust leginkább egy varázsfecskendő munkájához hasonítja. Egy nyaláb szegényes, faragatlan szó lóg a pályaszélen és izgul, vajon továbbjut-e a selejtezőből; akkor jön Mallarmé a *pot Belge*-zsel és az EPO-val.⁵

⁴ A *Sonnet allegorique de lui-même* (1868) kezdősora.

⁵ *Pot Belge*: főként kerékpárversenyzők által használt, illegális teljesítménynövelő doppingszerekből készült koktél francia neve. EPO: erythropoietin, glükoprotein-hormon alapú teljesítménynövelő szer.

Kiküszöbölés, tömörség, személytelenség („személyes művem, mely véleményem szerint névtelen lesz, mivel csak a Szöveg beszél majd, a szerző hangja nélkül”), a „gondolat” kiszélesítése, az „értelem” leszűkítése, a „költészet-dózis”. Egy dolog megnevezése, írja majd 1891-ben egy sajtóinterjúban, tönkreteszi a költészet élvezetének háromnegyedét: így a jégben rekedt hattyú *Le Vierge, le vivace et le bel aujourd’hui* című versében így van megidézve: „le transparent glacier des vols qui n’ont pas fui”.⁶ Az ilyen közvetettség célja nem kereszt-rejtvényt feladni az olvasónak (bár ez a vetület kétségtelenül megvan), hanem teret, álmodó-időt teremteni az olvasó és a tárgy közt. A *Toute l’âme resumée* című versben, 1895-ből származó könnyed, önironikus ars poeticájában így szólítja meg a kezdő poétákat:

*Exclus-en si tu commences
Le réel parce que vil*

*Le sens trop précis rature
Ta vague littérature.*⁷

A költészet olyan kellene, hogy legyen, mint a cigarettafüst: figyelmünk nem a pőfékelő, egyénített, hugói dohányosra, nem a varázslatos, vörösen izzó cigarettavégre és nem is a lehulló hamura irányul, hanem metonimikusan a szürkés-kék, édeskés füst kanyargó hurkaira. Mi az igazi költészet? *Plusieurs ronds de fumée / Abolis en autres ronds.*⁸

Ahogy a direkt megnevezés elől, úgy a mondat domináns egyértelműsége elől is visszahúzódik ez a költészet. A *Le Vierge* például egyszerre mutatja meg a tömörítés – mely által a *‘magnifique’* magába foglalja azt, hogy *‘qui a été magnifique’*, a *‘se délivre’* pedig azt, hogy *‘qui essaie en vain de se délivrer’* – és a nyelvtani kötöttségek feloldásának technikáit. A szonett utolsó sorában – *‘Que vet parmi l’exil inutile le Cygne’* – az *‘inutile’* egyszerre vonatkozik, jelzőként, a *‘l’exil’*-re és, határozóként, magára a hattyúra.⁹ A szóérrintkezés tehát éppannyira számít, mint a szintaxis: a szavak nem annyira nyelvtanilag, mint inkább kémiailag reagálnak egymásra.

1866-ban Mallarmé „szent póknak” nevezi önmagát, mely fonalából „csodálatos csipkét” sző; következő évben mint „egy gyémántot, mely minden fényt visszaver, de mely önmagában nem létezik”. A költőről rajzolt kép Peter Quenell *Baudelaire és a szimbolizmus* (1929) című könyvében a technikát és a hatást irodalmiasan csapongó, de emlékezetes módon köti össze:

Szorgalmas volt és olyan, mint egy mesterember; nap nap után apró, gondosan négyzetgömbre hasított papírfecnikre jegyezte le nyelvi felfedezéseit, egy nagy fa társdobozba gyűjtve őket, míg el nem érkezett a pillanat, hogy egy versben találjon helyet számukra. Mert az írásban mindig módszeres volt: felépített egy csontvázat, a jelentős szavakat célzatosan elszórva szűz írólapján, előre elkészített rím-képletekkel... ezeken a határokon belül a versnek csupán fel kellett magát építenie. Olyan volt, mint az antropológus által megfigyelt varázsló, aki felfűz egy sor kender csúszócsonót, melyekbe próbál becsalogatni egy kedvező szelet, vagy befogni a holtak kóborló szellemét.

⁶ „...hol sohasem-merészlett röptek álma kísért a tükrös jég alatt” (*E szűz, e szertelen...*, Somlyó György fordítása).

⁷ „Kezdd és rekeszd ki belőle / A méltatlan anyagot // Ha eszméd nagyon kimondod / Műved páráját lerontod.” (*Teljes lelkiünk egybefogva*, Weöres Sándor fordítása)

⁸ „Füstgyűrűk szállnak forogva / Mind másik gyűrűt követ.” (Weöres Sándor fordítása)

⁹ „...így tölti hasztalan száműzetését a hattyú” (Somlyó György fordítása).

Persze az antropológusnak bíznia kell a varázslóban. Ez ugyebár kedvező szél, amit ide becsalogatott? Mallarmé egyike a legkevésbé fordítható francia költőknek: angolul olvasni őt sokszor olyan, mint egy fiúkórusra írt kamaraművet rézfúvós-átiratban hallgatni.

Huysmans *À Rebours*-ában, a dekadenciának ebben a bedekkerében Des Esseintes kedvenc költője Mallarmé. (Vajon mi volna ennek a kulturális reklámkampánynak a kortárs megfelelője? Talán egy egész estés tévés emlékműsor.) Huysmans láthatóan örül Mallarmé kivonulásának az „általános választójog”, a „nyerészkedés” és a „körülötte lévő butaság” világából azáltal, hogy egyszerűen ott ül,

az értelem meglepő játékaiban, az agyának vízióiban lel[ve] kedvét, finomította finom gondolatait, új és bizánci oltványokat ojtott beléjük, s mindig új változatokban sorakoztatta fel, egy alig látható szállal kapcsolva össze őket.¹⁰

Mallarmé előszeretettel verte vissza a homályosság vádját: 1893-ban Edmund Gosse méltató kritikájára válaszolva azt írja: „Egyetlen szörszálhasogató kifogásom van a homályosság kapcsán: nem, kedves költőm, a sutaságot vagy ügyetlenséget leszámítva nem vagyok homályos... természetesen homályossá válok, ha olvasóm tévedésből azt hinné, újságot lapozott fel!”

Gúnyolódhatnánk akár ezen az állításon (éppúgy, ahogy Graham Greene többször hangoztatott kijelentésén, hogy ő egy befuccsolt író), meg a francia költészet túlnyomó részének újságírásként való újrakategorizálásán – de Mallarmé mindig megvédte a maga pozícióját. Poe különbséget tett a kifejezés homályossága – amelybe kezdő költők szoknak esni – és a homály kifejezése közt. „A költészetben mindig lennie kell rejtélynek”, írja Mallarmé (Poe fordítója) 1891-ben. „Ez az irodalom célja”. Nehézség: igen – homályosság: nem. Másutt egy „védekezőberendezés” szükségességéről ír „a művészet szentélyének bejáratánál”, mely távol tartaná azokat, akik „nem szeretik eléggé” a művészetet. A nehézség itt már aktívabb fogalom: távol tartja a sáros csülkű amatőr olvasót a szép tiszta könyvtárszobától.

1865-ben Mallarmé Cazalishnak írt levelében együttérzéséről biztosítja barátját, amiért el kellett viselnie egy tudatlan nagynéni kritikáját. Ez a *lése-majesté* (felségsértés) valósággal kétségbe ejti Mallarmét, „olyan mélyen átérzem, hogy a művészet egyedül a művészeknek való. Hogyha tudnád, mennyire fáj kiöblítenem a gondolataimat és felhívítanom őket annyira, hogy azonnal érthetővé váljanak egy teremnyi közömbös nézőnek!” Művészet tehát nem csupán a művészetért, hanem a művészekért: a kifinomultság egy további (és korlátozottabb) foka. Huysmans elképzelte a tökéletes mallarméi prózaverset, mely lelki közösséget teremtené a varázsos író és egy eszményi olvasó között, lelki együttmunkálkodást a világban élő tíz fensőbbes emberben s olyan gyönyörűséget, melyben csak az igazán finom lelkeknek lehetne része”.¹¹ Ilyenfokú exkluzivizmust táplált ennek az irodalmi mozgalomnak az összekapcsoló jellege: Mallarmé úgy akarta, hogy Poe-kiadása „áhítatos pompával” jelenjék meg; Des Esseintes leírása a *L'Après-midi d'un faune* (Egy faun délutánja) olvasásáról kétharmadrészt szövegelemzés, harmadrészt pedig kriptoszexuális belegyönyörödés a könyv leheletfinom japán nemezborítójának és ugyanolyan árnyalatú könyvjelzőjének tapintásába. Az *À Rebours*-nak ez a része így fejeződik be:

Valóban Mallarméban testesedett meg a lehető legvégzetesebben, a lehető legpontosabban annak az irodalomnak a hanyatlása, melynek szervezetét sorsszerűen kezdte a nyavalya, elgyengítette az eszmék kora, agyoncsigázta a túlajtott mon-

¹⁰ Joris-Karl Huysmans: *A különcc*. Ford. Kosztolányi Dezső. Szeged, 2002, Lazi Könyvkiadó, 174-5.

¹¹ *I. m.*, 177.

dattan, s már csak a furcsaságok iránt érdeklődött, melyek a betegeket lázba hozzák, de azért hanyatló voltában is mindent ki akart fejezni, véresen vágyakozott arra, hogy pótolja az elmaradt örömeit és hogy halálos ágyán a fájdalom legnemesebb emlékeit hagyja örökre unokáinak.¹²

Érthetően elismerő válaszában Mallarmé azt írja Huysmans-nak, hogy könyvében „egyetlen atom képzelgés” sincs, és a regényíró „mindenki másnál szigorúbban dokumentaristának” nevezte.

Mallarmé levelezése, akárcsak élete, két szakaszra válik szét: a vidéki ismeretlenségre és a párizsi sikerekre. A neurotikus, becsvágyó középiskolai tanár levelei tulajdonképpen izgalmasabbak, mint az urbánus, körülrajongott irodalmárei. Miután Párizsba költözik, kevesebb a széljegyzet a munkáihoz és kevesebb az érzelmek kibontása (bár Méry Laurent-hoz írt számos levele ma is zárolva van); ehelyett udvarias, bölcs, és kivétel nélkül – néha már-már bosszantóan – méltányolja más írók munkáját. Párizs és a párizsi sikerek kihozták belőle a bakfisos dévajságot, ugratást és pletykálkodási hajlamot. A Válogatott Leveleket együtt kellene kiadni a Válogatott Borítékokkal, melyek olyan korban íródtak, amikor a ráérős postás jókedvűen silabilizálta a rejtvénybe szedett laccímet:

*Va-t'en, messenger, il n'importe
Par le tram, le coche ou le bac
Rue, et 2, Gounod à la porte
De notre Georges Rodenbach.*¹³

A *L'Après-midi d'un faune* költője szerkesztője volt a *La Dernière Mode* divatlapnak is, és hatvanegy kis verses ajánlást írt újévi kandírozott gyümölcsajándékokhoz. Ezt a játékos vetületet vizuálisan is megerősíti két fénykép, mely a legfurcsább írófényképek közé tartozik. Ezeken Mallarmé háromrészes öltönyben, lecsüngő csokornyakkendőben és széles karimájú fekete kalapban pózol, mint egy francia paraszt a festett rusztikus háttér előtt. Egyik fényképen fapapucsot visel, vasvillát tart a vállán, melyre ételtartó van akasztva, és próbál hetyke napszámosnak látszani. A végső kifinomultság mestere, amint „való életet” játszik:

*Exclus-en si tu commences
Le réel parce que vil...*

„Emberekre van szükségem, párizsi barátnőkre, festményekre, zenére...” Amikor még vidéken horgonyozott, Mallarmé kritizálta Taine-t, amiért neki „a művész csupán a számára lehetséges legnagyobb hatalomra emelkedett ember, míg én úgy gondolom, hogy valakinek lehet az irodalmi vérmérsékletétől teljességgel különböző emberi vérmérséklete”. Ezt a fogalmat, mely annyira fölfoghatatlan az életrajzírók számára, Mallarmé saját esete is megerősíti. Míg a mű vonatkozásokkal teletűzdelt és hatalmas erudícióról árulkodik, az ember Mallarmé gáláns volt és közvetlen. Az ilyen keverék könnyen válik erős társasági afrodiziákummá: Mallarmé kora egyik legkörberajongottabb és szeretetesebb írója volt, Manet és Degas, Whistler és Swinburne közeli barátja; a fiatal Gide tanúságot tesz személyének varázsáról.

¹² I. m., 178.

¹³ „Menj, hírvivő, nem számít, / ha villamossal, fogattal vagy komppal, / S vidd ezt a Rue Gounod 2. számra / Georges Rodenbach barátunknak.”

Miután 1896-ban a Költők Fejedelmévé választják,¹⁴ a lapoknak valamilyen címet kellett ráragasztaniuk, „egy sárkány zsinórját, melyen függeszkedve igyekszem ellillanni az utcákon, jobb híján úgy próbálva elrejtőzni, hogy elvegyülök a húshagyókeddi körmenetben”. A hírnév hozadéka az is, hogy a sajtó „bohócot csinálhatott a remetéből”, és a „várászos író és az eszményi olvasó közötti lelki együttműködés” költőjének kikérték a véleményét a bicikliről, és hozzászólást vártak tőle egy értekezleten arról, vajon a cylinder csúnya-e vagy sem. Mallarmé jókedélyűen engedelmeskedett, mi több, komolyan: „A kérekpár” – közli a *Le Gaulois* olvasóival – „nem vulgáris, amikor a garázból kitoljuk, és gyorsaságában hamar csillogóvá válik. De mindazok, akik felülnek rá, legyenek bár férfiak vagy nők, valami visszatetszőt mutatnak meg magukból, a mechanikus tárggyá redukált embert, a lábak karikatúraszerű mozgásával. Minő kár!”

„Ezek közt a tökéletesen kifinomultak, a szó és mondat dandyjei közt van egy őrült, aki mindnél őrültebb, a ködös Mallarmé, aki szerint sosem szabad egy mondatot egyszótagú szóval kezdeni.” Edmond de Goncourt-ra mindig lehet számítani, ha ellenvéleményről van szó, és rosszajú bosszankodása naplóiban komikus, bár nem abszurd. Mallarmé nem volt őrült – alig akad nála céltudatosabb és idealistább író –, de szélsőséges presziószege, éteri szószorulásossága kilúgozta a vitalitást a művéből. Minél inkább a zene irányába mozdul el a költészete, annál messzebb kerül az élettől – bár Mallarmé esztétikája éppenséggel nem szorol mentegetésre, és ami egyvalaki számára „élet”, az másnak könnyen lehet „kevésbé poétikus közönségesség”. Egy esztétikailag szorongó és mondattanilag kifacsart, Cazalishoz írt levél kellős közepén például, miután bejelenti, hogy „Műve” a *Milói Vénusz* és a *Mona Lisa* után a harmadik nagy elkövetkező szépség lesz, Mallarmé az alábbi bekezdésbe hanyatlik:

Miután ezeket a csúcsoakat már elértük, hadd járjuk be és fedezzük fel őket, aztán legjobb lesz, ha leereszkedünk róluk. Hallottam, hogy ma reggel a szomszéd-asszonyom ezt mondta, egy ablakra mutatva az utca túloldalán: „Jóságos Ég! Madame Ramaniet tegnap spárgát evett.” „Honnan tudja?” „Az éjjeliedényről, melyet kitett az ablakába.” Hát nem ez a vidék dióhéjban? A kotnyelességei, a kíváncsisága és az a képessége, hogy a legértelmetlenebb dolgokban is összefüggéseket fedezzen fel – és micsoda dolgokban, jóságos istenek! Képzeld csak el, hogy be kelljen vallanod: az emberiség, egyik a másik vállára állva, ide érkezett!

A költő orrát befogó finnyássága ugyanígy kiterjed a szexre is. Amikor Cazalis azon tépelődik, feleségül vegyen-e egy Ettie Yapp nevű angol lányt, Mallarmé, mint *connoisseur* a lemondásban, javasolja neki, hogy szerezzen be egy „teafőzőt”, de megfeddi barátját a testiség túlhangsúlyozásáért: „Te [a házasságot] túlságosan is a lingamponyvákon keresztül látod.” Nem csupán a kijelentés, de annak szavakba öntése is jelentőségteljes; a szex egyike azoknak a dolgoknak, melyeket legjobb, ha ráhagyunk a forró égövön élőkre.

Huysmans Des Esseintes szócsövén keresztül dicséri Mallarmé „emelkedett gúnyát”. Az a kifinomult esztétizmus, mely önmagát a harctér fölött állónak deklarálja, belsőleg konzervatív. A költő 1863-ban részt vesz egy Lengyelország támogatására szervezett találkozón – a lengyel forradalmat épp akkor fojtotta vérbe a birodalmi Oroszország –, és elsősorban az hökkentette meg, ahogy a munkások lelkesen tapsolni kezdtek, valahány-

¹⁴ Franciaországban ezeket a dolgokat hatékonyabban szervezték meg. Nagy-Britanniában tizenhárom évvel később Yeatsnek önmagát kellett nevesítenie Swinburne halálakor: „Én vagyok immár a Macskák Királya”. Lásd még Berryman bizonytalanságát Robert Frost halálakor: „Ki az Egyes Szám?”

szor úgy szólították meg őket: „uraim”. „Nem szeretem a munkásokat: hiúk”. Mi a helyzet akkor a burzsoáziával? „Visszataszítóak, és napnál világosabb, hogy nincs lelkük.” Marad tehát az arisztokrácia, amely alatt Mallarmé „a nemességet és a költöket” érti. „Mindaddig, amíg az előbbieknak van pénzük, az utóbbiaknak pedig szép szobraik, minden rendben van.”

A költő Mallarmé szemében sokkal inkább szobortulajdonos, mint a lingam-ponyvák olvasója, és válasza a szakállas kérdésre, hogy mit mentene ki égő házából, borítékolható: „Henri, nem gondolod, hogy a *Milói Vénusz* alkotója nagyobb, mint az, aki megment egy nemzetet, és hogy jobb bukni látni Lengyelországot, mint hogy ez a Szépséghez intézett örök márvány himnusz darabjaira hulljon?” Szerencsére ilyen választások ritkán adódnak (és ha adódnának, huszonegy éves esztéták véleményét valószínűleg nem kérnék ki). A lengyel szabadság az egyik serpenyőben, másikon a *Milói Vénusz*? Vajon nem kellene erről esetleg a lengyeleket is megkérdezni?

Az „emelkedett gúny”, társítva „az Esztétika legszűzibb gleccserei” iránti topográfiai preferenciával, kétségtelenül a szertartásosság bürleszkszerű momentumait szüli, különösen akkor, amikor Mallarmé Villiers de l’Isle-Adammal szövetkezik, aki a valóságot néha sajátos lazasággal értelmezi. 1867-ben közösen kitervelnek egy támadást a megbízható ellenség, a kispolgár ellen, hogy megmutassák neki,

nem létezik az Univerzumtól függetlenül – melyről azt hitte, hogy leválhat –, hanem csupán egyike a Világegyetem funkcióinak, ráadásul a legalantasabbak egyike – és majd megmutatom, mit jelképez ő ebben a Fejlődésben. Hogyha megérti, örömét mindörökké sikerült megmérgezni.

A terv, úgy tűnik, az volt, hogy írjanak egy könyvet, amelyet a kispolgár azon melegében fölزابálna, de amely majd a torkán akad és megfojtja (így válik a terv máris metaforává): „Türelmetlenül várom szirupos keverékedet, amely annyira elmélyíti majd, hogy okádni kezd: igazad van, ki fogjuk kerülni a törvényszéket, a művészet az lesz, hogy rábírnak: méltatlannak ítélté önmagát az életre.” A gondolat, hogy Mallarmé és Villiers (és épp e szerzőpáros) valami olyasmit produkálhat, ami a kispolgárt olyan önutálattal tölti majd el, hogy ezért kiirtja majd önmagát, az Üres Fenyegetések Osztályának arkánumai közé tartozik.

A költőknek nem kell olyan sokat látniuk a nagy versek írásához, mint amennyit a regényíróknak kell látniuk a nagy regényekhez. Hogyha az irodalom szénspektrum (és Hugo hajlítja ívbe a szivárványt), akkor Mallarmé benne az ultraibolya. Manapság valószínűleg inkább azzal adózunk neki, ha vétünk ellene, mint ha követjük. Antropológusként e bölcsnek tűnő varázsló fölé hajlunk, és ténykedését nagyrészt elfogadjuk annak, aminek ő hiszi; de egy szent szél befogása néhány kender csúszócsonnával csupán egyike azoknak a dolgoknak, amelyekre a költészet képes. Hogyha a Mona Lisa spárgát fogyasztana, meglátszana a vizeletén és ez gazdagabbá tenné, úgy nőként, mint a művészet tárgyaként.

MIHÁLYCSA ERIKA fordítása

A KOHÉZIÓRÓL:

hogyan áll össze egy műalkotás a megélésben

„Abban a mértékben, amelyben a világ most divergens szériákból konstituálódik (káoszmosz), illetve a Teljesség játéka helyére a kockadobás kerül, a monád már nem foglalhatja magában az egész világot, mint egy zárt körben, amely projekciók által modifikálható, hanem egy központból fokozatosan távolodó pályára vagy terjeszkedő spirálisra nyílik. (...) A kérdés mindig az: világban lakni, de Stockhausen zenei lakóhelye/habitatja, Dubuffet képző lakóhelye/habitatja nem engedi már meg a belső és a külső, a privát és a publikus különbségét: ők azonosítják egymással a variációt és a pályát, és a monadológiát egy 'nomadológiával' hagyják maguk mögött/helyettesítik be. A zene megmaradt háznak. Ami megváltozott, az a ház organizációja és természetese. Leibnizisták maradtunk, bár már nem akkordok fejezik ki világunkat vagy szövegünket. A hajtogatások, mint új borítékolások új manírt fedeznek fel, de leibnizisták maradunk, mert amiről szó van, mindig csak ez: behajtogatni, kihajtogatni, újrarahajtogatni.” Gilles Deleuze: A redő

1.

A következő gondolatokat és ajánlatokat az a gyakorlati probléma és kíváncsiság ösztönözte, hogy mi ad egységérzést egy olyan vers elolvasásakor, amelyet nem értek, vagyis egy olyan alkotás olvasásakor, amelynek kohézióját (illetve konzisztenciáját) érzem, bár koherenciáját nem találom. Hasonló mondható bizonyos zenei és képzőművészeti alkotásokkal kapcsolatban is, amelyeknél (szemantikus) koherenciáról tulajdonképpen nem lehet beszélni, kohézióról, illetve konzisztenciáról viszont lehet.

A koherencia és a kohézió szavak jelentése itt a szemantikus és a nem-szemantikus összetartozás szerint értendő. A kohézió egyik jelentése (az angol nagy Webster szótár szerint): „molekuláris vonzódás, amely révén egy test részecskéi a tömeg egészében egyesülnek, akár hasonlóak, akár nem-hasonlóak.” A koherencia egyik jelentése viszont: „szisztematikus vagy metodikus kapcsolódás vagy kölcsönös viszony, különösen, amikor azt logikai elvek vezérlik”. Ez utóbbit értem a „szemantikus”, az előbbi a „nem-szemantikus”, illetve a „verbális” és a „nem-verbális” megjelöléssel. Példaként: a mondatfűzés (a szintaxis) szemantikus, a ritmus nem-szemantikus, de egymás melletti szavak és mondatok is lehetnek inkoherezsek, nélkülözhetik a szemantikai összetartozást, anélkül, hogy a kohéziót is nélkülöznék, vagyis lehetnek egy kohéziós egység tartozékai.¹ A koherencia-kohézió megkülönböztetést jobbnak tartom, mint a „diszkurzív” és a „nem-diszkurzív” közöttit, mert ezek nem sugallják az összetartozást.

¹ A kohézió-koherencia megkülönböztetés önkényesnek tűnhet, hiszen a koherencia szó előfordul a kohézió szó itt használt jelentésében is, ahogyan a kohézió szó jelentheti a koherencia egyik fajtáját.

Az említett megkülönböztetés két szempontból is leegyszerűsítő. Egyfelől maga a koherencia is hozzájárulhat a kohézióhoz, másfelől a koherens egységeknek talán mindig van kohézív tényezőjük is, verbális szövegeknél – a szórendből adódó nyomaték mellett – van hangsúly, ritmus, összecsengés és egyéb érzéses, inkább érezhető, mint szemantikus összetevő. A „szemiotikus” meghatározás lenne megfelelő, hiszen egyaránt vonatkozik arra, ami koherencia és arra, ami kohézió, és utalhat részleges átfedésekre, átmenetekre, továbbá a gondolás² folyamatára, és ezek révén, a kettő egymásrautaltságára is. De éppen ezért nem szerencsés szembeállítani a „szemantikus”-sal, ha tisztázni akarjuk, már amennyire lehetséges, a kohézió és a koherencia más-más jellegét.

Minden, ami érzékelhető és megélhető, kohézív is. A velem szemben lévő ablak együvé tartozását nem az „ablak” fogalma, vagy a propozíció „az ott ablak” fogja össze, hanem elsődlegesen a retinára verődő fény alakzatossága, ami maga is kétféle, hiszen az alakzatosság fényérzékeny felvevő felületen is megtalálható, a vizuális rendszer pedig egyből alakzatokat készít, (pro-dukál = vezet elő), nem pontokból teszi össze, építi fel, azt, ami alakzatossá érzékelődik. Az akusztikus rendszer is anticipálással és alakzatokkal működik, erre meghökkenítő példa, hogy olykor más nyelvű szavakat hallani, mint amilyen nyelven a beszéd ténylegesen elhangzik.

Nemcsak egy tárgy, például egy ablak látványának, de minden sikeres műalkotásnak megvan a maga kohéziója. Ha most elsődlegesen irodalmi műveket veszek figyelembe, azért, mert jellegüknél fogva verbális szövegeknek van magától értetődően, azaz elvárhatóan koherenciája, szemantikai szintje is. Engem ilyen művek készítettek a kérdésre, hogy miért tartok például egy verset jónak, akkor is, ha nem értem, bár az efféle kérdés, abban a lefokozott változatában, hogy miért jó, festmények, grafikák és szoborzatok esetében is eszembe jutott. Sőt szinte paradigmátikus jelezhető az olyan kollázssal, amit Hans/Jean Arp készített, amikor papírdarabkákat ejtett stúdiója padlójára, és az összeállt alakzatot képként akasztotta a falra. Feltételezhető, hogy nem mindegyik ilyen kollázst tartotta igazán jónak, ahogy André Breton sem mindegyik automatikus írással készített szövegét publikálta versként. Ha azonban módomban van arra, hogy megkülönböztessem a jót a nem igazán jótól vagy a gyengétől, minden bizonnyal nem annak alapján, amit értek. Egy hagyományos verset sem csupán szemantikája, „mondandója” miatt tartok jónak vagy rossznak, „laposnak”, hanem hangzása miatt is. „Nyögte Mátyás bús hadát / Bécsnek büszke vára” (nekem) jó, az alliteráció működik, holott a „bús” szó szemantikájában egyáltalán nem illik Mátyás (diadalmas) hadához, és valójában nem tudom, miért működik ott mégis olyan jól a testemben rezgő szó.

2.

Kohéziót érezni, akár koherenciával együtt, akár nélküle, úgy gondolom, csakis megélés – nem pusztá érzékelés – során lehet. Mondható ez úgy is, hogy a kohézió csak érezhető, nem érzékelhető. Ez helytálló is, csak nem elegendő. Az érzékelhetőt ugyanis érezni is lehet, és mindkettőt meg is kell élni, amennyiben mindkettőhöz szükség van gondolásra is. A gondoláshoz pedig az is hozzátartozik, amit egyesek mentális modellnek, mások keretezésnek mondanak, és amit szokásosan összefüggésnek mondunk. Az összefüggés szó azonban, pregnansabban, mint a németben, ahonnan átvettük („Zusammenhang”), a koherens szinonimája is. Ami összefüggéstelen, az inkohereus. Ha valaki összefüggéstelen szavakat

² A magyarban meg kell különböztetni a „gondolást” a „gondolkodástól”, az utóbbi visszaható (reflexív), mint a mosakodik, ezért magában foglalja a reflexivitást. Az indoeurópai nyelvekben egyetlen szó használatos.

mormol, a szöveg maga összefüggéstelen, de hiányozhat az az összefüggés is, amelybe egy bizonyos mondatot *helyezni* kell, hogy érteni lehessen, illetve hogy *helyesen* lehessen érteni. („Helyesen”, vagyis ott/úgy, ahol a helye.) A mentális modell és a keret ez utóbbit jelenti, sőt átfogóbban, azt a helyzetet implikáló összefüggést, amelyben bármi, nemcsak szöveg, jelentkezhethet, például az is, hogy kinyitom az ajtót, bemutatom Pistát, előadják a *Hamletet*. Angolban és franciában erre a kontextus szó megfelelői használatosak, ami „együtt-szöveget” jelent és aminek nincsen olyan kettős jelentése, mint az „összefüggés” szónak.

A megélés tehát több, mint az érzékelés. A megélés szó ráadásul egyszerre vonatkozik arra, amit megélek, és az összefüggésre, amelyben megélem. Egy irodalmi alkotásnál arra, ami egy bizonyos szöveg egy bizonyos összefüggésben történő olvasása vagy meghallgatása, tehát érzékelése folyamatában keletkezik bennem. Ez olyan folyamat, amely magában foglalja az érzékiség mellett – ami maga többféle: érzékelés, érzés, érzet – az értéshez szükséges gondolat és emlékeztet (ebbe beleértendő mindenféle ismeret előhívása, például egy női fej képe egy ajtón mást jelent, mint egy samponos üvegen). A megélés szó használatá azonban a magyarban aránylag ritka, a „megélni” igéhez többnyire az „élmény” főnév illik. Ez a német mintára készített szó azonban nem fejezi ki azt, ami *megélés*, és aminek a németben az „élmény”, „Erlebnis” mellett megvan a maga külön szava, „das Erleben”.

Ha egy ember mindent megél, ami történik vele, például azt is, hogy ájulóban van, vagy sőt szór az ételre, vagy látja, hogy ég a villany, akkor nyilvánvaló, hogy minden, amit megél: megélés, az is, ami a szó szokásos jelentése szerint nem élménye. Ennek magyarázata pedig az, hogy a megélés folyamat, nem egység. Egy ember azt is megélheti, hogy nem érti, mi történik vele, bár többnyire olyasmi, amit meg tud nevezni, de csak megnevezni tud. Ha például megbotlik, az, amit megél, maga a megbotlás, vagyis amit ő testében és megriadásában érez, amikor a megbotlás történik, és megnevezi, amikor azt mondja: „Megbotlottam.”

Arra, amit nem tud valaki megnevezni, a 18. századnak főleg az első felében úgy utaltak, angolul is francia kifejezéssel, hogy: „egy nem-tudom-mi” („un je ne sais quoi”).³ Nos a kohézió is egy ilyen nem-tudom-mi (bár manapság nem is „kellem”, „a Természet szépsége” és „a számok tökélye”, mint Shaftesburynél). Csak most mégis meg kellene mondani, hogy az így megnevezett összehatás, mikből tevődhet össze és hogyan foghat egybe, ha teszi, egy művészinek vagy esztétikainak mondott alkotást, méghozzá úgy, hogy valaki azt jónak, sőt nagyon jónak *érezze* és mondja, anélkül, hogy *értene*, azaz benne (szemantikai) koherenciát észlelne. De ha észlel, elsődleges akkor is az lesz, amit érez és intuitíve, azaz „benső ránézéssel” (a latin „intueor”-ból) megragad. A művészi mint esztétikai – itt a szó eredeti jelentése szerint: mint érzéki („aiszthészisz”) – megkívánja ezt az elsődlegességet. Akkor is, ha helytálló Gottfried Benn véleménye (legalább is a 20. század eleji alkotásokat illetően), hogy az értésnek meg kell előznie az érzést. A befogadásnak nevezett folyamatban ugyanis akkor is az érzés elsődleges, arra következik az értés, ami gyakran nem könnyű, és az értésre következik egy kibővített és jobb megélésbe oldódó

³ A francia kifejezés már Corneille-nél megtalálható. R. L. Brett szerint (*The Third Earl of Shaftesbury. A Study in Eighteenth Century Literary Theory*. London: Hutchison's, 1951. 128k.) angolban Shaftesbury tette a kifejezést divatossá, eredete valószínűleg olasz, és még nem volt erre terminológia. Valójában ma sincs. Shaftesburynél a „szív”-vel van kapcsolatban és arra vonatkozik, amire Pascal gondolt, amikor azt mondta, „a szívnek is megvannak a maga okai” („raison”). A szív okainak viszont nincs logikája, terminológiája. Shaftesbury szerint „felfoghatatlan” és feltelezhetően „olyan báj és varázslat, amelyről maga a művész sem tud számot adni”, („unintelligible” és „a kind of charm and enchantment of which the artist himself can give no account.”) Anthony, Earl of Shaftesbury: *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*. John M. Robinson (szerk.), Indianapolis, New York: Bobbs-Merrill, 1964, I. 214.

érzés. Nem azt kívánom mondani, hogy az érzést nem lehet nevelni, képezni, hiszen lehet, csak azt, hogy az érzéki érzett közvetlensége, az érzet, elsődleges, akármennyi ismeret és elcsúsztatott tudás, készség, beidegződés formálja is azt.⁴

3.

A kohézió érzetéhez még egy előlegezendő tényező tartozik: a megélő. Ki vagy mi a megélő? A szokásos válasz: egy individuum, azaz egy „osztatlan”, magyar szóval egy egyén. Csak figyelembe kell venni – a magyar nyelvújítási szó az etimológiai szótár szerint 1815-től dokumentálható –, hogy a megélő ugyan egyénnek mondható, de nem egy én, hanem egy ön (self, ipse, soi, Selbst). (Az „ön” szót választom, van, aki a „Maga” szót, van, aki magyarul is a „self”-et, esetleg „szelf” formában használja.) Én helyett önre utalni azért lényeges, mert az érzések nem reflexívek, ahogyan a megélések sem: nem érezhetem, hogy érzem, nem élhetem meg, hogy megélem (gondolni persze gondolhatom). A kohézió megélése, és a megélő, ha egy ön, ettől még szubjektívnek, alanyinak mondható, de szubjektív helyett jobb személyest mondani, annak ugyanis a személytelen az ellentéte, nem az objektív.⁵

A kohézió megélése csakis személyes lehet: nem élhet meg, ami nem személy. Egy létező személy azonban három *grammatikai* személyű, és a kohézió érzete és megélése harmadik, nem első személyű. Vagyis nemcsak a gondolkodás harmadik személyű, ahogyan azt Lichtenberg is („es denkt” = „gondolkodik”), William James is („thought goes on” = „gondolat van folyamatban”) ajánlotta az első személyű „gondolkodom” („cogito”) helyett, de az érzés, az érzékelés és a megélés is.⁶ Ha fáj a fogam, az a bizonyos fog fáj; nem én fájok, hanem az fáj, akkor is, ha nekem. Amit érzek, az-perspektívájú, legfeljebb a panaszsom én-perspektívájú.

A megélő harmadik személyűként is személyes, ezért szubjektívnek mondható, de azal a kettős felismeréssel, hogy minden személy szubjektív, és hogy az alany lehet harmadik személyű, vagyis a szubjektív nem jelent első személyűt. A harmadik személyű *gondolkodás* is szubjektív, ezért privát, nem publikus. Csak a megnyilatkozva kifejeződés publikus, de attól még nem lesz objektív, hanem csak mások számára is hozzáférhető. De talán saját maga számára is csak az hozzáférhető, ami kifejeződik, ki van fejezve, hiszen ami nincs, *ahhoz* maga sem férhet *hozzá*. Ez vonatkozik arra is, amit valaki gondol. Amíg nincsen verbálisan vagy nem-verbálisan kifejezve – a belső beszéd is kifejezett –, addig ő maga sem tudhatja, mit gondol. Ebből viszont két dologra lehet következtetni. Az egyik az, hogy ő maga nem férhet *hozzá* kifejezetlen magához, hiszen egy ember nem férhet *ahhoz*, ami – oda, ahol már van –, a másik pedig az, hogy minden, amihez hozzáférhet, nem ő maga. Ő maga, önmaga, nem a kinnlevőségei. És a már csak emlékezhető, az emlékezés folyamatában hozzáférhető kinnlevőségei – bennlevőségei – sem ő maga, bármennyire

⁴ Az ún. beidegződés közvetlenít, Pavlov kutyája közvetítés nélkül kezd nyáladzani a csengő hangjára. Beidegzés persze történt, ezt elemezni (és bírálni is) lehet. Ebben a kérdésben válik el egymástól az a gondolkodás, amelyik fontosnak véli a megélést, attól, amelyik a megértést tartja fontosnak; a gondolat a gondolkodástól, így például a kierkegaard-i filozófia a hegelitől.

⁵ A „személytelen”, mint „nem személyes” sem nem hiányt jelent (fosztóképzős), sem nem tagadást.

⁶ Ha vannak „én-gondolatok” („I-thoughts”), amelyekről McGuinn beszél Russel nyomán, akkor lenniük kell „az-gondolatoknak” („it-thoughts”) is. McGuinn az indexikus gondolatokat szubjektívnek mondja, a szubjektivitást azonban egy központhoz kapcsolja, ami szerinte mindig egy „ön” („self”) Colin McGuinn: *The Subjective View. Secondary Qualities and Indexical Thoughts*. Oxford: Clarendon Press, 1983. 17. o. és 16k.

szüksége is van rájuk. (Az magától értetődő, hogy környezete, például talpa alatt a talaj, nem ő maga.) A megélő nem az, amit már megélt, ahogyan az, amit ténylegesen megélt, nem az, amit most előhív a memóriából, ami révén emlékezik, amire most gondol. Amire most gondol, nem az, amit akkor gondolt, inkább csak az, *hog*y gondolt, hogy akkor azt gondolta. Egy kijelentésnél, mint: „Azt gondoltam, hogy...”, a „*hog*y”-ra következő csak akkor tárgy, ha ő alany, egyébként személytelen. (Ez nem jelenti, hogy kinnlevőségei nem kötelezhetik, hogy nem felelős értük, hiszen az együttélés – a saját kinnlevőségeivel együttélés is – szabályokkal és elvárásokkal jár. De ezek az éppen együttélők szabályai és elvárásai. Két külön dolog, hogy ő létezik és tőle másoknak és saját magának is elvárásai vannak. Még akkor is, amikor elvárások szerinti „cselekvések” reflexekké váltak, beidegződtek.)

Az eddig említettek maguk után vonják, hogy a megélés folyamata, az érzékelés révén, irreverzibilis, mint a fizikai idő, ezért már mindig memóriára (emlékezetre) és emlékezésre szorul. Egy megélés, egy élmény, miután elkészült, akár öt perccel, akár öt évvel később, csak emlékezhető; és csakis abból lehet emlékezni, róla bármit mondani-közölni, kifejezni, esetleg nyilvánossá tenni, ami a memóriában el van raktározva és onnan előhívható. Az előhívás, illetve előhozás – ekfória – tudományos vélemények szerint befolyásolódik körülményei által, vagyis ha ugyanarra emlékezem is, esetről esetre másként, amiből viszont az következik, hogy nincsen eredeti kópia, azaz aktivizálódás. Az emlékezett, egy megélés, az emlékezések más-más(kori) folyamataiban diszkontinuus, metaforikusan szólva: kvantumokban terjed-marad. Ehhez járul még, hogy egy megélés a (hosszútávú) memóriában valamiféle tömörítéssel raktározódik el. Ez egyaránt nyilvánvaló, ha egy futballmérkőzésre vagy egy regényre gondolunk, hiszen a játszma, illetve az olvasás, nemcsak sokkal tovább tartott, mint – emlékezésbe hívva – a révén mondható, de maga a memóriaegység, az engram, nem is tartalmazza mindazt, ami a megélés során történt. Paradigmatikus példa erre, hogy egy regényre és részleteire emlékezem, miközben a regény szövegére, a benne megszólalók tényleges szavaira nem.⁷

Egy megélés a memóriában elraktározott engramból újra meg újra előhívható, amíg erre alkalom adódik. Ez a körülmény egy műalkotás kohézióját illetően annyiban fontos, amennyiben bármelyik részletre *emlékezni* csak az egész alkotás egykori megélésének viszonylatában lehet, annak viszonylatában, ami csak a memóriában őrződhet meg. Lehet persze megtanultakra, adatokra emlékezni, és lehet úgy tenni, mintha valaki az egész alkotás megélt ismeretében beszélne egy részletről. Lehet egy regény helyett egy kivonatot, egy látvány megélése helyett egy leírást olvasni, de az is memóriára szorul és nem vonatkozik arra, amiről itt szó van, egy alkotás kohézív egységének megélésére.

4.

Egy érdekes elmélet szerint műalkotásoknál elsődlegesen az érzet („sensation”) fontos, egy ilyen alkotás csak érzetek kompozíciójából, vagyis együvé helyezéséből áll: „Érzeteket festünk, szoborítunk, komponálunk és írunk”⁸ Meghatározza ezt a gondolatot, hogy

⁷ Tömörítések révén lehet emlékezni arra, aminek a tömörítései, de egy tömörítés csak kifejeződések révén, általuk, verbális és nem-verbális elmekepek vagy érzékelhető kifejezések révén hozzáférhető. Ha mindezt a tudat tevékenységének gondoljuk, akkor őt, a megélt és emlékezt, tudattal azonosítjuk – és a tudatot gondolással –, nem azzal, ami ténylegesen létezik, és amit csak addig lehet egy testtel azonosítani, amíg a test él, és a személy, akinek a teste, „magánál” van, amíg *maga*, vagyis egy *ön* (self) és annak érzéki emlékezése, illetve arról test révén adott beszámolója.

⁸ Gilles Deleuze, Félix Guattari: *Qu'est-ce que la philosophie*. Paris: Minuit, 1991. 156. o.

az érzet összevonódás (*contractio*) az érzékeny testben, és a művészet, megkülönböztetve a filozófiától és a tudománytól, érzetek kompozíciójának (*compositio*) kontemplálását (*contemplatio*) teszi lehetővé. Az érzet perceptum, nem percepció (=érzékelés), ez tárgyra utal: valamit érzékelek, míg a perceptum csak érződik: csak intenzitása van, extenzitása nincs. Érzetet csak érezni lehet. És ha valamit érzek, például félelmet, bánatot, hideget, az a valami „bent” van, nem „kint”, érződik, nem érzékelődik. Az érzet másfelől affektusokra („affects”), nem emóciókra („affections”) és érzelmekre („sentiments”) vonatkozik.⁹ Az érzet tehát egyfelől perceptum, másfelől affektus, az érzetek kompozíciója mindenképpen intenzitásoké. Ami ilyen kompozícióként érződik, vagyis egy kompozíció érzete, intenzitás szintek váltakozása, amelyek az idegrendszerre hatnak.¹⁰ Az érzetnek az a természete, hogy „konstitutív szintkülönbséget borítson be”,¹¹ az érzet intenzitások szint-különbségeit foghatja egybe.¹² A szinteket viszont ritmus állítja be: „legvégső tehát az érzet és a ritmus közti viszony, amelyik mindegyik érzetben azokat a szinteket és tartományokat helyezi, amelyeken áthalad”.¹³ Ezért van az, hogy a művészet nem re-prezentál, hanem prezentál: „A műalkotás elhagyja a reprezentáció tartományát, hogy ‘megeléssé’ váljon, transzcendentális empirizmussá, illetve az érzéki tudományává.”¹⁴ A „megélés” szót azért tette írója idézőjelek közé, mert nem extenzíven érzékelhetők, percipálhatók megélésére, hanem intenzív érzetek kontemplálására utal vele. Ez a ‘megélés’ nem egy tárgyé, hanem egy műalkotásé, ami „külsők” révén is csak „bent” állhat elő.

Egy példa segíthet az éppen idézettek és megidézettek megértéséhez. Cézanne almacsendéletében az almának súlya „van”, vagyis súlya érződik. Aki a képet nézi, kétdimenziós festett almát érzékel, ez adódik a percepcióban, az alma súlya csak érezhető, és mint minden súly: láthatatlan. Nem az érzékelt, hanem az érzett alma kerül „megelésre”, válik kontemplálhatóvá, érzetszintek váltakozása révén, amit a festő Cézanne a maga művészetével tett lehetővé. Nem imitálni, másolni, re-prezentálni, képviselni akart, hanem prezentálni, megjeleníteni.

A megjelenítés, ami *jelenség*-téves rejtélyes, hiszen nincsen maradandó *jelen* (idő), csak szüntelenül különböző múlt és jövő, ennek a neve Aión. A jelen neve Deleuze-nél Kronosz, úgy konstituálódik, azáltal tűnik maradandónak, hogy ezt a (szüntelenül különböző) múltat és jövőt elnyeli, ami szintén folyamat, de olyan, hogy jelent és jelenséget láttat, látszik projektálni. Anélkül persze, hogy Aiónt, a múlt-jövőt ténylegesen megemészthetné, elemészthetné, megszüntethetné. Van azonban olyan folyamat is, ami nem jelen, nem elnyeli a múltot és a jövőt, hanem „megtartja az előzőt a következőben”, ez pedig a kontemplálás,¹⁵ de (meglepő módon) a test is: „A test soha sincs jelen időben, tartalmazza az előtti és az utáni, fáradságot és várakozást.”¹⁶ Ugyanakkor, teszem hozzá, ha nem tűnne úgy, hogy a jelen, Kronosz, magába integrálja a múltat-jövőt, Aiónt, nem lehetne se múlt, se jövő, aminek pedig lennie kell, hiszen van emlékezés és elvárás, ahogyan vannak jelentkező dolgok, van érzékelhető kiterjedés és csupán érezhető súly. (Az ér-

⁹ Gilles Deleuze: *Francis Bacon. Logique de la sensation*. Edition de la différence, 1981. 30 o. és *Qu'est-ce que la philosophie?*, 164k.

¹⁰ Deleuze: *Bacon*, 27. o.

¹¹ Uo., 29. o.

¹² Uo., 58. o.

¹³ Uo., 31. o.

¹⁴ Gilles Deleuze: *Différence et répétition*. Paris: Presse universitaire, 1968, 79. o.

¹⁵ Deleuze-Guattari: *Qu'est-ce que la philosophie* 199. o. – Ezzel kapcsolatban Hume-ra utalnak.

¹⁶ Gilles Deleuze: *Cinema 2. The Time-Image*. Hugh Tomlinson és Robert Galeta (ford.), Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989, 189. o.

zéki érzékelés is, érzés is.) Súlyt csakis érezni lehet, „időben”, azaz időzetesen,¹⁷ az idő pedig (Kant ajánlata szerint) „belső érzék” – az öt mellett egy mintegy hatodik érzék –, valószínű ön-afficiálás („Selbst-Affizieren”), belső érzés, érzet, (úgy érzet, ahogyan magyarul „fájdalom érzet”-ről beszélünk). A festett alma nyilvánvalóan nem egy érzékeltén tényleges alma, és ha úgy van festve, hogy súlyosnak érződik, mint Cézanne-nál, akkor a festmény érzékelése, percepciója révén alakul egy vizuális kép, de olyan, hogy hallucinatórikusan súly adódik hozzá, és ez az együttes produkál, vezet elő, és csakis bent, egy perceptumot. Ez a perceptum, meg kell ismételni, abban tér el a percipiálhatótól, hogy nincsen tényleges kinti referenciája. Az érzékelés egy tőle független érzékelhetőre utal, az érzet viszont csak saját maga, akár fájdalom-érzet, akár egy elme produkálta kép-érzet.

Cézanne almája esetében egy érzett kép – vagyis egy érzet – érződik és élhető meg, még hozzá csak addig, amíg érződik. Ez pedig egy olyan „itt-most” („ici-maintenant”), amely eltér a szokásos, egy megszólaló „én”-hez kapcsolódó „itt”-től és „most”-tól, nem ahhoz, hanem csak saját magához, egy (éppen folyamatos) érzéshez és egy vizuális elmeképhez kapcsolódik, mentális, nem fizikai térben. Fizikailag tulajdonképpen nincs sehol. Samuel Butler regénye, *Erewhon*, egy ilyen nevű országban játszódik. A szó visszafelé olvasva: „Nowhere” = „Sehol”, a betűket pedig máshogyan sorakoztatva: „now here” = „most itt”.¹⁸ A műalkotás így van „itt-most”, amíg érződik, amíg érzet-affektus-szintek váltakozása egy „szervek-nélküli” testben („un corps sans organes”). Az érzet és ritmus viszonya áthalad rajta hiszen a ritmus (időzetes) mozgás, és az, amin áthalad, nem egy én, hanem egy ön teste. Ami pedig áthalad rajta, egy – figyelembe került (nem észre-vett) – perceptum, (nem a falon függő festmény, de nem is pusztán vizuális percepció, érzékelés).¹⁹

Rembrandt egyik magát középkorúnak mutató önarcképe (számomra) koherens egység, leegyszerűsítve: „középkorú Rembrandt önarcképe”, a ránézés folyamatában viszont, amit ténylegesen „látok”, azaz érzékelek-érzek, beleértve a mozgásommal pillantásomat követő képszempillantást, egy valószínű pillantás nélküli szemembe (vissza)nézés, kohézív egység. A koherencia nem felszínes, hanem elvont, hiszen „Rembrandt”-on átnézve, azzal a felismeréssel, de nem a felismerés révén, látom, amit tényleg „látok”, vagyis érzékelek-érzek. Nem a felismerés révén, hiszen egy számomra ismeretlen arc képét is hasonlóképpen érzékelem-érzem; az „arckép” pedig fogalom, amely a ciklikus érzékeléshez (Ulrich Neisser) tartozik, nem a gondolkodáshoz: oda nézve *arcot látok*, nem gondolom, hogy *arcot látok*. És ugye nem *arcot*, hanem *arcképet*, festmény-arcképet. És ha hozzáadódik „Rembrandt”, az része lesz a kohézív egységnek, (hiszen „Rembrandt” tartozhat egy kijelentéshez is).

Heidegger hasonló egyszerre-együttesre gondolhatott, amikor Kant-könyvében „érzéki észről”, „sinnliche Vernunft”-ről beszélt, bár magam megfordítanám a sorrendet, és eszes érzékiiséget mondanék. Deleuze nem említ ész, csak érzetet, érzékiiséget, viszont beszél meg-

¹⁷ Temporalitásában: magyarul itt nem használható az „idős” / „idősségében”. Az „időben” pedig félrevezető, mert nem az időben érződik, hanem olyannak, aminek ideje/tartama van.

¹⁸ Deleuze-Guattari: *Qu'est-ce que la philosophie*, 96. o.

¹⁹ A perceptum megfelel annak „heccitász”-nak, „ez-itt”-nek, amelyikről Deleuze és Guattari beszél, Gilles Deleuze-Félix Guattari: *Mille plateaux*. Paris: Minuit, 1980, 321k. „Egy heccitásnak nincs se kezdete, se vége, se eredete, úti célja („destination”), mindig középen van („au milieu”). Nem pontokból készül, hanem egyedül vonalakból. Rizóma. És ez másfajta nyelvviség („language”), legalább is annak másfajta használata. Ha ugyanis a konzisztencia síkjának nincsen más tartalma, mint a heccitások, akkor kifejeződésének szemiotikája is partikuláris. Tartalom szintje és kifejeződés szintje. Ez a szemiotika mindeneke előtt személynevekből, igék infinitívusából és határozatlan névelőkből és névmásokból áll (...), egy szemiotika, amely megszabadult a formális jelentésségektől, ahogyan a személyes szubjektívizációktól is. Mindeke előtt: az ige infinitívusza az időt illetően nem meghatározatlan, hanem a nem pulzáló időt fejezi ki, az Aión tulajdonságaként folyamatot, vagyis a tiszta esemény, illetve a valamivé válás idejét jelenti („énoncer”), kronologikus, illetve kronomentrikus értékektől független relatív sebességeket és lassúságokat, amelyeket az idő más modalitásokban ragad meg („prendre”).”

élésről, amiről Heidegger nem. Kontemplálásról is beszél, anélkül azonban, hogy viszonyítaná egymáshoz a két folyamatot, vagyis nem mond semmit arról, hogyan különböztethetők meg egymástól. Amikor a kontemplálásról azt mondja, „megtartja az előzőt a következőben”, nem memóriára gondol, így nem mondhat arról semmit, hogy miként más-más a memória szerepe a kontemplálásnál, a megélésnél. Pontosabban, részben nem azokra a memóriefunkciókra gondol, amelyekről itt szó volt és lesz, különleges módon gondol az epizodikus/önéletrajzi memóriára is.

„A megélt percepciókból kilépéshez nyilvánvalóan nem elegendő a memória, ami egyedül régi percepciókat hív össze, sem az akaratlan memória, amely a jelen megőrzésének tényezőjeként reminiscenciákat ad. A memória keveset avatkozik bele a művészetbe (még Proustnál sem, sőt különösen nála nem). (...) Nem a gyerekkor emlékeivel ír valaki, hanem a gyerekkor tömbjeivel, amelyek a jelen gyerekkorrá válásai.”²⁰ Vagyis azzal, ami most érzet. Ez azonban, úgy gondolom, megfelel annak, ami az ekfória révén történik: úgy emlékezem valamire, ahogyan azt az ekfória, a memóriából előhívás körülményei befolyásolják, és egy írónál úgy is befolyásolják, hogy ír és ahogyan ír, ahogyan szavak állnak össze, komponálódnak. Az emberben az író azt éli meg, amit éppen csinál, akkor pedig nem kontemplálhat egy már megcsináltat. A jelen, amiről az éppen idézett szövegben szó van, nem lehet más, mint az a jelen, amelyik múltat-jövőt magába nyel. Az alkotás folyamata is az itt ajánlott kifejezéssel énperspektíva nélküli, akárcsak a kontemplálásé, de másféle, ahogyan a percipiáló megélés is más, mint a kontempláló, mint a perceptumok és affektusok kompozíciójának kontemplálása.

Végül is, durván szólva, amikor belépek a terembe és meglátok egy festményt, sőt amikor odalépek elé, akkor megélek, nem kontemplálok, sőt akkor sem kontemplálok, ha egy festményt nézve elgondolkodom, hogyan csinálhatta azt a festő, vagyis amikor összehasonlítom a már kontempláltakat a most megvizsgálhatóval, vagy amikor arra kérdezek, miért is olyan jó egy verssor vagy mondat, varázslatos egy dallam.

Mi hát a különbség megélés és kontemplálás között? A kontemplálás a megélés egyik fajtája-e, vagy valami másféle folyamat? Ez tulajdonképpen az eksztázis, a szokásos megélésből kiszakadás állapotának, illetve állapota lehetőségeinek a kérdése. Nem egy szokatlan valaminek a megélése, hanem a megélés szokatlan változata. A válasz hagyományosan és sokak számára ma is attól függ, hogy az emberi lényt, az emberit, hogyan értelmezik. Eksztázis lehet a pusztá affektivitásba szakadás, mint a dionüszoszi révületekben; lehet a pusztá szellemiségbe, a testiségtől megszabadulás állapotába szakadás, lehet a megélés különleges, mondjuk, átszellemített fajtája, amilyen például a Musil regényében, *A tulajdonságok nélküli férfiben*²¹ megcélzott „másik állapot” („der andere Zustand”). Ez olyasféle állapot lehet, amelyben úgy él egy ember, mintha kontemplálna, vagyis amelyben megszűnik a (hagyományos) különbség a *via activa* és a *via contemplativa* között. Mindezekről eltér „az élet álom” barokk gondolata, de ennek ellentéte is, egy olyan állapot, amelyben az álom élet, az élethez tartozik, annak egyik vetülete, lehetősége. Ennek felel meg az a különféle anyagokkal indukált állapot, amelyről például Aldous Huxley is írt *Az észlelés kapui. Menny és pokol* című (és címével a látomásos William Blake-et idéző) könyvében. (Az angol címben levő ‘perception’ érzékelés, nem észlelés, nem is észrevevés.) Huxley azonban az érzékelés különleges állapotairól, azok megéléséről írt, nem komponált érzetek kontemplálásáról.

²⁰ Qu'est-ce que la philosophie, 158. o.

²¹ Tandori fordításában a cím: *A tulajdonság nélküli ember*, de a német egészen egyértelműen: *Der Mann ohne Eigenschaften*, és a cím a főfigurára, Ulrichra vonatkozik, aki férfi, és egyúttal a regény egyik témájára, a férfi-nő viszonyra, mind a testvérpár, Ulrich és Agathe, mind a K-und-K vonatkozásában.

A kontemplálást mondhatjuk megélésnek, de olyan megélésnek, amely nem érzékeltekre, nem is érzékelőre, hanem csak érzetekre vonatkozik, nem utal másra, folyamatában nincsen publikus referenciája, de nincsen énközpontú irányítása sem.

A papíron persze van szöveg, a falon függ festmény, a sarokban áll egy szobor, ezek érzékelhetők, a találkozás velük megélhető. Tudni is lehet, hogy az vers szövege, ez festmény, az ott szobor: egy tőlem, én-nel szólásomtól és a magamnak mondott testtől független tárgy. Kontemplálni azonban csakis magát a verset, a festményt, a szobrot mint érzetek – nem anyagok, vagy (fény-, hang-) hullámok – kompozícióját, azaz együtvé helyeződését lehet. Amikor egy verset vagy egy festményt magát, akkor valójában kontemplálását, kontemplálásban 'élem meg'. Érzékelés és affektivitás nélkül ez nem lenne lehetséges, ezért beszélhetünk megélésről, de kontemplálva nem azt éljük meg, ami „kint” van, hanem ténylegesen csakis azt, ami „bent”. A kontemplálás privát, illetve olyan állapot, amelyikben publikus és privát nem különbözik, mert nem különböztethető meg.

Egy ismert kanti különbségtevés szerint a praktikus ész és az ízléssel kapcsolatos ítéleőrő különbözik egymástól: az előbbi hasznosságra irányul és morális: „Mire szolgál?”, a másik nem, mivel „Érdek nélkül tetszik”. A kettő mégis egymáshoz kapcsolódik, mert a „szép” a „morális” „szimbóluma”.²² De miként jellemezhetjük a műalkotást, ha a szép nem a morális szimbóluma, sőt ha a művészi alkotás nem szép, hanem például *érdekes* (Fr. Schlegel), ami persze nem lehet *érdek* nélküli. A választ abban keresték a 19. században, hogy a műalkotás valójában nem lehet érdek nélküli, ha a szabadság, a 20. században pedig azt a feleletet adták, hogy a létezés – az érzéketlen-érző és magát az érzést értő megbizonyosodás – érdekét szolgálja: hiszen a világ kontingenciája nem szünteti meg a világ meglétét és megélhetőségét, magát a megélést. A műalkotás így lett paradigmaticus bizonyosság a modernnek mondott művészet számára. Egy különlegesnek tűnő megélést, az *érzéki kontemplációt* teszi lehetővé. A diszkurzív érthetőségnek nem kell hiányoznia, de ahogyan már szó esett róla, míg egy irodalmi kompozíció lehetséges *érthető* koherencia nélkül, *érezhető* kohézió nélkül nem. Egy irodalmi mű nyelve hallucinatorikus, nem kommunikatív.²³ Az alkotó hatni akar, nem kommunikálni.

²² Blumenberg értelmezése szerint a kanti szép azért szimbóluma a morálisnak, mert egyetértést *igényel, vár el*, és ez az elvárás maga érdek. Ha nekem valami tetszik, elvárom, hogy másoknak is tessenék, hogy a szép konszenzusszerű legyen. Ez igaz lehet, de nem elég. Márcsak azért sem, mert Blumenberg szerint (is) Kant a moralitást az emberi tevékenységek túl kicsiny területére vonatkoztatja. Hans Blumenberg: *Theorie der Unbegrifflichkeit*. Anselm Haverkamp (szerk.), Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2007. 59., illetve 92. o.)

²³ „Ami egy nyelvben irodalmat hoz létre, (...) az, ahogyan Proust mondja, egyfajta idegen nyelvet rajzol benne, ami nem egy meglelt rétegnyelv („patois”), hanem a nyelv mássá válása, a főnyelv alváltozata, egy magával ragadó delírium, varázsvonal, ami kiszabadul a domináns rendszerből. (...) Ha az irodalom két aspektussal rendelkezik, amennyiben az anyanyelv lebontását vagy lerombolását végzi, de a nyelvben ugyanakkor, szintaxisteremtéssel, egy új nyelvet talál fel”, a harmadik aspektus „abból adódik, hogy egy idegen nyelv nem mélyül bele magába a nyelvbe anélkül, hogy az egész nyelviség ne borulna tőle, ne lenne a határáig taszítva, kívülre vagy fonákjára, ami olyan látomásokból és Hangzásokból áll, hogy azok egyetlen nyelvhez se tartoznak. Ezek a látomások nem fantáziák, hanem valóságos Ideák, amelyeket egy író lát és hall a nyelviség hézagaiban, hiátusaiban. Nem szakítják meg a folyamatot, hanem részét képező torpanások, olyan öröklétként, amelyik csak a valamivé válásban nyilatkozhat meg, olyan tájként, amelyik csak a mozgásban jelentkezik. Nem a nyelviségen kívül vannak, hanem a nyelviség kívülje. Az író mint látó és halló az irodalom célja: az életnek a nyelviségen átvonulása az, ami az Ideákat alkotja.” Vö.: Gilles Deleuze: *Critique et clinique*. Paris: Minuit, 1993. 15k. – A franciában különbség van a „la langue” és „le langage” között, az előbbi valamelyik természetes nyelvet jelenti, a másik azt, ami adott nyelvektől függetlenül maga a nyelviség.

Végül is az indító kérdéshez visszatérve: mi tart össze a megélésben egy olyan alkotást, legyen az vers, festmény, szobor, zenemű, vagy akár installáció, amit nem értek és mégis jónak, esetleg nagyszerűnek érzem, úgy élem meg? Ajánlatként: a kintről érzékelhetők, vagyis a publikusan hozzáférhetők bent, privátságban, mint egy-helyen-lévők egy tartamhoz tartozó különleges együttesének érzete. Mindig egyfajta érzett elrendezettség-elrendeződésé. Hallott versnél, zeneműnél, úgy tűnhet, egy-helyen-lévők, azaz együvé helyezettek, „kom-ponáltak” helyett csak egy-tartamhoz tartozókról és tartozékok érezhető elrendeződéséről kellene beszélni, a hangok azonban, amikor egy most tartamában, akkor *mentális térben* is lebegnek és visszhangoznak, nem pusztán időzetesen, nem pusztá tartamok.

Az érzet nem elég a megéléshez, de nélküle nincsen megélés. Ahogyan memória nélkül sincs. Memóriára pedig egyaránt szükség van a kintről érzékelő és a „vissza”-emlékező megélésnél. Memóriatörmítésekben aktivizálódás nélkül a kohézió *érzete* is lehetetlen.

Egy statikus vizuális alkotásnál, úgy tűnhet, a most egyetlen pillanat, vagyis „egyidejűleg” látható az „egész”. Valójában, a munkamemória tizedmásodperces jellege miatt, a „pillanat” – a szempillantás – is egy ideig tart; a *nézés* körkörös mozgásának egymásutánja, tehát az, amit „egy pillanat” alatt *látok*, eredője egy *nézés*-folyamatnak. (Nemcsak nem vagyok tudatában a körkörös mozgásnak, nem is érzem.) Ráadásul sohasem csak egy pillanattig nézek egy vizuális alkotást, a *nézés* folyamatának tartama, *mostja*, mindig „hosszabb”, vagyis tovább tart (ezek mind a térbeliségből származó metaforák). Az *érzékelő* rápillantás – ami tehát maga is egy ideig tart – az érzékeléshez tartozó fogalomtartozék és az anticipálás jellege miatt „egyből” villantja fel „szótlanul” is, hogy például *festmény* (amit általában már előtte *gondol* valaki, mondjuk, ezzel a gondolattal: *képet fogok nézni*). Ez azonban nem a festmény tényleges nézése, ezért nem is látása, a szó- vagy zeneműnek nem tényleges hallása, ezért nem is (meg)hallgatása. Jellegzetes különbség, hogy az akusztikus érzékelésnél nincs olyan határozott kettősség, mint amilyen a vizuálisnál a *nézés* és a *látás*. Az odafigyelés a nézéshez sem tartozik, egyebek mellett ezért is mondhatjuk, hogy néz, de nem lát. Beszédnél mondhatom, hogy „hallom, de nem értem”, zeneműnél viszont csak azt: „hallom, de nem tetszik”, vagy: „nekem ez nem zene”. (Egyébként: a magyar „hallgat” kettős jelentése például a német vagy az angol nyelv vonatkozásában rendkívüli.)

Ami összetartja a verset vagy a festményt a megélésében, az az érzékelés alá és fölé is hatoló, onnan inger- és elváráskeltő folyamatok *együttese*, egy rezonálás. A valamire rezonálás nem érzékelő, hanem az érzékinek az a része, ami érzés, érzet: perceptumérzet és ahhoz tartozó affektusérzet. Az affektus se nem emóció, se nem érzelem, se nem empátia: nem beleélem magam a fűgába, hanem érzem mozgását, illetve mozgása megy át „rajtam”, mozgása érződik. Az érzékiség magában foglalja a *most*, az idő, mint tartam érzet érzését, amit Kant „belső érzéknek” és „magamagát-afficiálásnak” („Selbst-Affizierung”) mondott. Ez minden *érzékszerv* működéséhez és minden *intenzív érzés* folyamatához, magához az *érzékenység* jellegéhez tartozik. Ezért minden rezonáláshoz. A rezonálás pedig nem járulékos, nem olyan, hogy el is maradhatna. Inkább a fordítottja igaz. Kantnak ismert kijelentését, hogy a ránézések – szokásos szóval az intuíciók („Anschauungen”) – fogalmak nélkül vannak, a fogalmak viszont ránézések nélkül üresek, meg kell toldani azzal, hogy egyfelől a vakok is éreznek, másfelől a ránézés eleven, magamagát érző lény nélkül, ismereteink, (nem a gondolhatóság) szerint lehetetlen. Egy számítógép képtelen a ránézésre (intuícóra), az elektromos áramnak a gép működéséhez elengedhetetlen áramlása csakis a gép kezelője számára statuálhat *mostot*. Egy számítógép produkálhat disztichonokat, mint Papp Tibor programja generálja, de a programot magát nem a gép csinálja, és milliányi disztichon közül nem a gép választja ki a jókat, érdekeseket. Nem a gép szórakozik, érez.

A rezonálás mindig ahogyan-rezonálás, megvan – metaforikusan, de talán nemcsak

úgy – valami sajátos frekvenciája is. (Van, amire az emberi lény nem képes rezonálni, például a rádióhullámokra, sőt bizonyos frekvenciájú hangokra sem, amelyekre kutyák képesek.) És személyeknél érzett – nem értett – a rezonálás.

Az érzékiség magában foglalja a *most*, az idő, mint éppen érződő tartam érzését, és egyfelől ez a *most* – az afficiálódás (mint magamagát afficiálás) tartama –, másfelől a perceptumok, és az affektusok *együttesének* érzete egymásrautaltságban tart össze minden megélést, így egy mű megélését és kontemplálását is. Idő és tér helyett a megéléseknél alkalomról és helyről kell beszélni – csak egy helyen belül fedezhetők fel térbeli, egy alkalmon belül időbeli viszonyok –, ha nem így lenne, semmi értelme sem lenne annak a megállapításnak, hogy az emlékezés körülményei befolyásolják az emlékeztetést, vagyis úgy emlékezem más-más alkalmakkor ugyanarra, ahogyan az alkalom körülményei hatnak rá.

Egy műértő tárolt ismeretekre és saját tapasztalataira hagyatkozva értelmez, mond és ír valamit, például El Greco lovas festményeinek kisebb vagy nagyobb eltéréseiről egymástól, de ő is csak megélésére hagyatkozva érzi és mondhatja, hogy egy festmény egésze vagy valamelyik részlete miért olyan jó vagy rossz, felforgató vagy ki-nem-elégítő. Egy irodalomkritikusknál is ez a helyzet, csak nála a nyelvi alkotásoknál nyilvánvaló szemantikai elvárás másmilyennek tűntetheti fel a kielégítőt és a ki-nem-elégítőt. El Greco többször festette meg „ugyanazt”, sokan rendelték meg tőle, költői műveknél ez így nem lehetséges, (ha vannak variánsok, azok egymás leváltásának kísérletei, nem megismétlések). De bármelyik megrendelésre készített variáció egyetlen *most* a kontemplációban, a hasonlítóat már nem kontemplálás. Ha azt mondom: „nemes úr lovon, mellette fiú”, stb., ez szemantikája valaminek, ami maga (festve) nem szemantikus. Ha viszont azt mondom: „Ne is akard tagadni, hogy mi mind megöljük, akit szeretünk”, ez szemantikájában ugyanaz, mint: „Mi mind megöljük, akit szeretünk,/ Tagadni ne is akard”, de ez utóbbi nemcsak szemantikus és koherens, hanem azzal és egyéb modalitásaival együtt kohézív. A gondolat ugyanaz, a hangzás és érzet viszont más, költeménnyé pedig a hangzás és az affektus, egy különleges rezonálás által válik.

A kohéziós egységet a szemantikus, verbálisan jelződő összetevők minden bizonnyal támogatják, vagyis a koherenciára *célzás* hozzátartozik egy vers(szóveg) vagy regény(szóveg) kohéziójához, de egy vers nem attól lesz kohézív, hogy szövege koherens, hiszen egy használati utasítás szövege is az. Használati utasításokra az jellemző, hogy *tudni* kell, *minek* a használati utasításai, például egy mosógépé. Versek és általában irodalmi művek esetében nincsen ilyen referencia.

Úgy tűnhet, hogy egy érzékelhető szöveg arra a műre utal, amelynek a szövege, hogy a mű a szöveg referenciája, hiszen igen sok érzékelhető szöveg van, mű viszont csak egy. Ez azonban téves, illúzió. Bár támogatja az a másik illúzió, hogy a *mű egésze* csakis tömörítéssel memóriában tárolódva *van*, onnan hívódik elő, és az éppen érzékelt szövegrész ahhoz a *nem-szöveges* tömörítéshez kapcsolódva érződik. „A” tömörítés azonban bármelyik esetben „egy (bizonyos)” tömörítés, Peirce-től származó megkülönböztetéssel: maga is zseton („token”), akárcsak valamelyik érzékelhető szöveg, és nem típus („type”), hiszen annyi tömörítés van, ahány ember memóriájában, végül is agyában, tárolódik és abból aktivizálódhat az emlékezés folyamatában. A típus maga sohasem lehet jelenség, ahogyan már az „a” betű esetében is: mindegyik *érzékelhető* „a” betű – zseton. Ebben a vonatkozásban egy irodalmi alkotás, akárcsak egy zenei, jellegében más, mint egy vizuális, hacsak ez utóbbi nem egyedül „reprodukciókban” *létezik*, mint már a fametszetek.²⁴ A papíron létező fametszetek persze nem reprodukciók, hanem produkáltak, azaz

²⁴ Walter Benjaminsnak „A műalkotás a technikai reprodukció korszakában” című esszéje figyelmen kívül hagyja, hogy ez a korszak már a lenyomatokkal megkezdődött, és ha „irodalmi” alkotásokat veszünk figyelembe, magával az írásbeliséggel, de azzal is csupán *látszólagosan*, hiszen egy „mítosz” nevezett történet, ahogyan akármelyik dal dallama, már számtalan zsentorral projektált (nem „reprodukálódott”) egyetlen típus, ami nem olyasmi, ami maga jelentkezhetne.

projektáltak, annak projekciói, ami maga, a metszett fa nem az alkotás. A „fametszet” alkotója, aki a metszet készítője, valami csakis a „képzeletében”, valójában testében-pszichéjében-elméjében *alakuló* alkotás *létező* „szövegét” készítette, a lenyomatok a festménynek megfelelő alkotások mint tárgyak. Az alkotás maga egy. A metszett fa maga egyetlen tárgy, ahogyan nyelvi szöveg csak ritkán, például kéziratról az, de a kézirat relikvia, nem alkotás, és a metszett fa is az. Egy festmény vagy szobor viszont, ha eredeti, egyetlen. Rodin bizonyos alkotásai esetében is egyetlen, az öntés számára alakított agyagfigura hasonlatos a metszett fatömbhöz: ő formálta, és több *példányt*, nem másolatot, lehet önteni róla. A több példányban lévő fémből öntött szobrokat nem reprodukálták, hanem az agyagból formáltak révén produkálták, azok felhasználásával prezentálták. (Más a jellegük, mint El Greco említett lovas festményeié.) Az a különleges, hogy úgy tűnik, mint ha a megformált agyag típus lenne, olyan típus, amelyik zsetonként, létezőként megjelenhetne, holott amit a szobrász készített, olyasmi, mint egy eredeti kézirat (vagy gépirat). Olyasmi, nem olyan, hiszen egy szobor vagy festmény másolása egészen más, mint egy írott szövegé (legyen az verbális, zenei, vagy matematikai).

Az a vélemény, miszerint mindegyik „olvasás”, azaz olvasat, interpretálás, még mindig tételez egy *jelenségesen* létező egyetlen alkotást, míg valójában, illetve a magam véleménye szerint, az egyetlen alkotás – ami *van*, hiszen csak egyetlen (shakespeare-i) *Hamlet* van – virtuális, csak aktualizálási és azok tömörítési lehetőségek. (Az alkotás fogalma heurisztikus.) Ebben eltér egymástól a szimbolikus szöveggel és az ikonikus kompozícióval aktualizálható alkotások más-más fajtája. Peirce meghatározása szerint minden jel egyszerre szimbolikus, ikonikus és indexikus (amennyiben konvencionális jelentése van, alakzatos és jelzi magát), de ezek közül valamelyik tulajdonság dominanciája elsődleges, az adja jellegét. A szimbolikus jeleknél nem meghatározó ikonikusságuk (egy szöveget bármelyik betűtípussal lehet bármilyen nagyságban nyomtatni), az ikonikus jeleknél meghatározó, az indexikus jelek viszont csak a létezést (esetleg a tárgy eredetiségét, illetve nem-eredetiségét) jelzik. Zeneművek aktivizálásánál, mióta van kottatírás, ami aránylag igen kései találmány, a kottatírás maga szimbolikus jelekkel történik, de ezek nem-verbálisak, nem a nyelvi szemantikusság, hanem a hangzás nem-nyelvi akusztikus rendszeréhez tartoznak, (a matematikai szimbolika megint más rendszeré).

Irodalmi alkotások tömörítései szokásosan tartalmazzak – címeiktől függetlenül is – szavakat, ahogyan a zenei alkotások tömörítései dallamfoszlányokat. A szavak azonban hangzásukkal és általuk esetleg vizuálisan kiváltott elmekepekkel együtt hatékonyak. (Nem érdektelen, csak ki nem elégtű, egy szöveg szójeleinek disztribúcióját vizsgálni szemantikai jelentések kikapcsolásával, ahogy azt Zelig Harris ajánlotta *Discourse Analysis* című munkájában.) A koherencia vagy a koherenciára célzás nem árt egy irodalmi alkotás megélésének, illetve kontemplálásának – ez az alkotásé, nem annak érzékelhető, létező szövegé –, de ha a pusztán kohéziós összetevők csekélyek, az alkotás veszít költői/irodalmi (érzéki) hatásából. Értékéből. Költői-irodalmi alkotásoknál is mindig a kohézió számít elsődlegesen, ezért lehetetlen egy ilyen alkotást más szavakkal „visszaadni”, annak, a szó szokványos jelentése szerint, „tartalmi” megfelelését adni. Egy verbális műalkotás *tartalmában* az is integrálódik, ami a szó szokványos jelentése szerinti *külső* „forma”, itt használt terminológiával a verbális mellett minden, ami *nem-verbális*, ahogy az is, ami szemantikájában inkohérens.

A szavakkal kiváltott irodalmi művek hatásában többnyire változatosan egyesül ami szemantikus és ami nem-szemantikus, illetve a nem-verbális, ami szemantikai szerepet is nyerhet. Szemantikai tényezők erősíthetik a nem-verbális hatást, és ez mintegy maga is maradhat a szemantikai tényezők homályossága, elhalványulása, esetleg – mint a hangverseknél – elmaradása révén. Egyes szavak és szókapcsolatok működhetnek szigetekként, meghatározatlan szemantikával, és az ilyen szigetek együttese egy kompozícióban

hathat „megfejtethetetlenül”, azaz diszkurzívva, illetve propozicionálissá válás, válhatóság nélkül, mint tömbök inkohereus hálózata. Sőt a jónak érzett alkotásoknak valószínűleg majdnem általánosítható tulajdonsága, hogy ilyen inkohereus tömbök hálózataival is hatnak, amikor koherensnek tűnnek. Inkohereusnak tűnő alkotásoknál viszont az ilyen meghatározatlan szemantikájú tömbök és rizomatikus hálózatuk a mű teljes hatásának összetevői, tartozékai lehetnek.

Ronald Bogue írja: „Ahogyan Deleuze munkáinak sok pontján nyomatékositja, a káosz nem az a sötét éjszaka, amelyben minden téhen fekete, nem egy megkülönböztetések híján lévő és gondolhatatlan homály szemben a renddel, hanem egy genetikai médium, amelyből spontánul emelkedik a rend. A káosznak irányuló vektorai vannak, belőlük rend („a point of order”) emelkedhet elő.”²⁵ Úgy gondolom, érdemes megjegyezni, hogy a *káoszból rend* a Nobel-díjas fizikus, Ilya Prigogine termodinamikára vonatkozó tétele²⁶ és zárt rendszerekre vonatkozik (akárcsak az entrópia). Az emberegyed viszont nyitott rendszer és az a különlegesség jellemzi, hogy képes zárt rendszereket készíteni, amelyeken belül rend keletkezhet spontánul, káoszból. Egy-egy meghatározott tényezőkből – például együvé helyeződött szójelekből és szünetekből – álló szöveg zárt rendszer, de olyan, hogy amikor és ahogyan az érzékenységre hat, funkcionálásában, vagyis amikor-ahogyan *olvasódik*, nyílt rendszer. Ez nem „a” mű, hiszen „a” mű virtuális, annak csak egy-egy aktualizálódása lehetséges. Az olvasható, illetve hallható szöveg olyan, mint egy *templumon* (kivágott, körülírt helyen) belüli csillagok vagy madarak, konstellációja, amelyet kontemplálni lehet. Kontemplálása egy rendé (nem rendszeré). Ami „ércnél maradandóbb”, az Horatius verse, nem annak szövege, hiszen bármelyik adott szöveg, zseton lévén, újabb és újabb zsetonokkal létezhet, anélkül, hogy bármelyikük is „ércnél maradandóbb” lenne.

Ilyen megfontolások sugallják, hogy egy olyan alkotás, amelyet nem értek, amelynek koherenciáját nem találom, kohéziója révén tűnhet jónak, sőt kitűnőnek is a megélésben. Ezt olyan egyszerű – egyébként dalhoz és mozgáshoz, vagyis nem-verbális tényezőkhöz kapcsolódó – versszövegek is példázhatják, mint a csak dallamhoz járuló: „Szárak tónak nedves partján / döglött béka kuruttyol”, vagy akár a „Virágéknál ég a világ / sütik már a rántott békát / zime-zum, zime-zum, / rece-fice bum-bum-bum.” Példázzák persze olyan alkotások is, mint Hugo Ball hangversei, Weöres „Panyigai ü”-je, Pound imagista, Breton (automatikus) szürreál alkotásai, Celan vagy Marno versei, ahogyan vizuális alkotások is Arp-tól és Mondriantól, Pollockon és Rauschenbergen át Jovánovicsig, Klimóig, Heinzéig vagy Megyikig. Provokálhatnak értelmezést, és annak koherensnek kell lennie, de értelmezni mégiscsak azt kell, amit az értelmező – bár felőle később elgondolkozott, hozzá egyéb információkat gyűjtött – (egyszer vagy többször) megélt, illetve kontemplált. A megélést és annak memóriában tömörítéses tárolását azért kell hangsúlyozni, mert az értelmezés folyamatában, ami egy másik szöveg készítésével jár, kontemplálni nem lehet. A műalkotások értelmezése mindig allegorikus – illetve alkotás és értelmezés úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a barokk emblémában kép és szöveg –, de maga az alkotás a megélésben, illetve a kontemplálásban meghatározóan kohézív, a kohézitás maga pedig nem allegorikus. Tudományos elemzése, analízise nem érdektelen, de végül is nem abból nyeri konzisztenciáját és kohézióját, Walter Pater másféle tevékenységre gondolt, amikor írásai egyik kötetének azt a címet adta: „Mértánylások” („Appreciations”).

²⁵ Ronald Bogue: *Deleuze on Music, Painting, and the Arts*. New York és London: Routledge, 2003, 17.

²⁶ Ilya Prigogine és Isabelle Stengers: *Order out of Chaos: New Dialogue with Nature*. New York: Bantam, 1984.

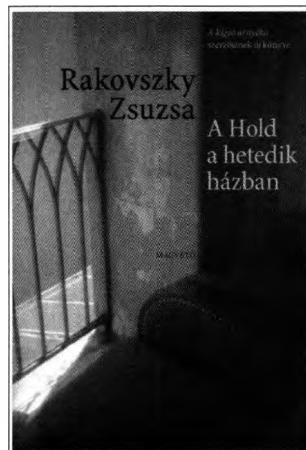
VÉLETLEN SORSOK, SORSSZERŰ VÉLETLENEK

Rakovszky Zsuzsa: A Hold a hetedik házban

Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* (2002) és *A hullócsillag éve* (2005) után ismét epikus kötettel jelentkezett, ezúttal hosszabb-rövidebb prózai írásait, a könyv önmeghatározása szerint novelláit adta közre. Sokoldalú, gazdag rétegzettségű, a kortárs magyar irodalom legjelentősebbjei között számon tartott költői munkássága a regények mellett így új műfajjal egészül ki. A kötet mindazonáltal nem jelent merész újítást, elmozdulást: a novellák nagyon szorosan kapcsolódnak a korábbi regényekhez, sőt a 2006-ban megjelent, elsősorban a korábbi életmű legjavát összegyűjtő verseskötet, a *Visszaút az időben* utolsó, az 1998 és 2005 között keletkezett hat verséhez is. A folytonosság szerencsére más tekintetben is fennmarad – *A Hold a hetedik házban* kiváló, jelentős, sokszoros újraolvasásra készítő, egyaránt világos karakterű és sok meglepetést tartogató kötet, az utóbbi évek valóban fontos irodalmi teljesítménye.

Az új novellák leginkább *A hullócsillag évével* rokoníthatók, de az első regény egyes trekvései is megfigyelhetők néhány elbeszélésben. A teljes élettörténet katartikus végigfűzése és a sorsdöntőnek tűnő felismerések villanásszerű megjelenítése már *A kígyó árnyékában* is nagyon fontos volt, ugyanakkor a legelső regény barokkosra stilizált, töretlenül lírai nyelve a három évvel később megjelent regényben már a köznyelvhez közeledett, annak ellenére is, hogy alaptónusában és egyes szuggesztív részletekben alapvetően megőrizte a versekből ismerős érzéki költőiségét. Ez a finom, jól felismerhető nyelv olyan világot írt le *A hullócsillag évében*, amely az új novellák közös világával összetéveszthetetlenül egyivású. Ugyanaz a szürkeség, szeretetlenség, szellemi és anyagi szegénység, céltalanság, perspektíva nélkülség, megalkuvás, beszűkültség, önáltatás hatja át a novellák szereplőinek életét. Rakovszky a regényhez hasonlóan a novellákban sem ítéli el, nézi le vagy siratja meg ezt a világot: a tárgyilagossághoz és a szolidaritáshoz azonban új színeként járul az ironia. Az utóbbi évek költeményei és a novellák között pedig tematikus érintkezés figyelhető meg, ilyen például az anya-gyermek viszony, az öregség, a kulturális lepusztultság kietlenségének problematizálása.

A fő kérdés persze az, hogy a novellák miben hoznak mégiscsak változást a korábbi kötetekhez képest. Magától értetődő, mégis lényeges, hogy Rakovszky Zsuzsa prózai munkássága kilenc írással gazdagodott, ily módon immár nem túlzás Rakovszky prózai életművéről beszélnünk. Ráadásul az eddigi próza irányvonala, karaktere is markán-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2010
346 oldal, 2990 Ft

sabbá vált: mint jeleztem, úgy tűnik, *A hullócsillag éve* tendenciája erősödött fel. Másfelől az a kérdés is felmerül, hogy mi az, amire Rakovszky novellái sajátosan képesek. Jóllehet a kötet darabjai különböző terjedelműek, a legrövidebb szöveg nincs tizenöt oldal, míg a csaknem százoldalas írás, *Az ismeretlen tényező* akár kisregényként is felfogható, a legtöbb novella átlagosan körülbelül negyven oldalt tesz ki: vajon a legutóbbi regényhez hasonló problematikák miként jelenhetnek meg jóval rövidebb szövegekben? A kötet nagyon érdekes poétikai megoldásokat talál arra, hogy kiaknázza a novella – egyébiránt meglehetősen meghatározatlan – műfaji lehetőségeit: elsősorban a metaforikus címekről, a nyitott befejezésről, a polifonikusságról és a csattanós zárlatokról szeretnék majd szólni.

Am a jellegzetes poétikai megoldások tárgyalása előtt önként adódik a kérdés, hogy mennyire egységes a kötet? Mi az, ami összekapcsolja a novellákat? Úgy vélem, a szövegeket elsősorban az köti össze, hogy valamennyi arra kérdez rá – nemritkán a szereplők kifejtett szövegeivel –, hogy az élet vajon valóban olyan prózai-e, mint amilyennek mutatkozik? Hogy valóban folytonos veszélyeségből, lecsúszottságból, téblábolásból áll-e, hogy tényleg nem történik-e semmi, vagy ha igen, akkor valami rossz, általában a legrosszabb? A szereplők szavaival: igaz-e, hogy „folyamatosan megy minden lefele”, hogy „sohasem sikerül semmi”, hogy „ha valami nem javul, akkor romlik”, hogy „ez nem élet”, hogy az ember a legritkább pillanatokban érzi úgy, hogy valóban él? Első olvasásra a válasz az, hogy igen, mindez így van, kérlelhetetlenül. A kapcsolatról kapcsolatra sodródó nők, a provincializmus langymelegében berendezkedő családok, a túlórázásban elhasználódó anyák, az érzelmileg bármikor és bármeddig zsarolható figurák, a végsőkig naiv jótevők, a betegek, a vénlányok, a bénult elégedettségbe menekülők, a kiszolgáltatott kamaszok, az ezotériába menekülők, vagyis a novellák szereplői mintha egész életükkel azt mondanák: igen, ez a valóság, a látszólagos, valójában érdektelen különbségek ellenére ez van. Am ha figyelmesen olvassuk a szövegeket, talán mégsem ilyen egyszerű és hervasztó a helyzet. Gyakran éppen a legunalmasabban banális és elkecsesítően kiábrándító helyzetekről derül ki, hogy mégsem biztosan sorsszerűek és elkerülhetetlenek: a szükségszerű nyomorúság valószerű nyomorúsággá változik, és már ez sem kevés. Helyenként, ha csak pillanatokra is, de felcsillan a valódi remény. Egyes novellák pedig alternatívát ígérnek: egyáltalán nem fájdalommentes, de hiteles és bátran vállalható életlehetőségeket.

Szintén összekapcsolja a novellákat, hogy az elmúlt ötven-hatvan év Magyarországon játszódnak. Nagyon érdekes, hogy az írások tanúsága szerint nincs igazán lényeges különbség aközött, hogy a hatvanas években vagy napjainkban zajlanak-e az események. Nem mintha mindez közömbös volna, de az alapvető életproblémák a jelek szerint a mindenkori emberi viszonyokon múlnak, amelyek kísértetiesen állandónak bizonyulnak. Ezzel összefüggésben a konkrét történelmi-politikai társadalomkritika sem elsőrendű. A kötet azt sugallja, hogy az emberi élet igazi nehézségei univerzálisak, ha úgy tetszik, nem „magyar”, hanem emberi problémák. Jóllehet a politika és az etika, a konkrét társadalom és az emberi viszonyrendszer soha sem választható el egymástól véglegesen, Rakovszkyt mégis inkább eredendően az etikai vagy akár metafizikai problémák foglalkoztatják, nem pedig a politikaiak. Így volt ez az ötvenes évek Magyarországon játszódó *A hullócsillag* évében is: bár a nyomorúság, a szellemi kietlenség, a kiszolgáltatottság és a kompromisszumok keserősége kétségkívül a szocializmuson alapult, de legalább ennyire világosnak tűnt, hogy a politikai körülmények csupán a mindenkor lehetséges veszélyeket és gondokat konkretizálják, és ennyiben csupán politikai úton nem megoldhatók.

A könnyen azonosítható kor és hely miatt a kötetet realistának nevezném, méghozzá mikrorealistának. Ezen azt is értem, hogy a novellák általában hétköznapi, kisszerű dolgokat tárgyalnak, nincs bennük semmi rendkívüli, kalandos, nagyszabású. Ez leginkább a szereplők jelleméből és sorsából fakad: a főszereplők – többnyire nők – sodródhatnak, kép-

telenek irányítani életüket, ami leginkább akkor derül ki, amikor megpróbálják kezükbe venni sorsukat. A *svédek* című novella anya szereplője, aki egyedül neveli a kislányát, és a kiábrándítóan igénytelen szocializmusban szellemi, pezsgő, eleven élet után vágyik, kénytelen rádöbben, hogy a jobb és értelmesebb élet fenntartásának eszközeül szolgáló értelmetlen munka idővel felőrli őt, Az *álom* című novella „hőse” alól akkor csúszik ki a talaj, amikor elhatározza, hogy a beteg és akarnok apjának és a férjének egyaránt meg fog felelni, a *Kalkutta liegt am Ganges...* női szereplője úgy tör ki prózai magányából, hogy egy még prózaibb házasságba menekül, és a sort folytathatnánk az utolsó novelláig, a *Mája fátyláig*, amelyben a szereplők problémái végül megoldódnak, de rögtön kiderül, hogy a megoldások még keservesebb helyzetekhez vezetnek. Az erős, az életüket valóban irányítani tudó mellékszereplők – többnyire férfiak – pedig végtelenül önzők és reménytelenül szűklátókörűek.

A mikrorealizmus azt is jelenti, hogy a novellák rendkívül érzéketes, az apró részleteket megvilágító, egyszerre analitikus és költői ábrázolásokat tartalmaznak. Egyetlen szép példát idézek a *Kalkutta liegt am Ganges...* szövegéből: „Johanna közelebb húzódik az anyjához, átfogja a derekát. Homályosan megint elfogja az az érzés, mint kiskorában: mintha az anyja megkettőződne, vagy nem is, inkább megsokszorozódna. Egyrészt ott áll mellette, a felső karja libabőrös az alkonyati hűvösségtől, a retiküljének a szíja belevág a vállába, nyári ruhájának öve kicsit nyomja Johanna karját, de közben valami megmagyarázhatatlan módon ott van a sötét hegyekben és a vörös napkorongban, a szederbokrokban, a gyufaszálnyi, távoli templomtoronyban, sőt még abban az egyetlen, váratlanul nagy és fényes csillagban is, amely mint valami gigászi gombostűfej villog a még világos égen” (298). A hasonló ábrázolások egyszerre tanúskodnak intenzív érzékelésről, a – gyakran eksztatikus – élmény fegyelmezett megjelenítéséről és lélektani pontosságról.

Az idézett novella a kötet másik erényére is rámutat, amely szintén Rakovszky mikrorealizmusának lényeges alkotóeleme: az életkorok pszichológiai és egzisztenciális dramatizálására gondolok. Rakovszky bámulatos érzékkel jeleníti meg az életkorból fakadó lélektani helyzeteket, és az életkornak a személyiség egészét meghatározó karakterét. Ez a vonatkozás számos költemény mellett már a regényekben is fontos volt: A *kígyó árnyékának* olvasói bizonyára emlékeznek Orsolya magányos, mégis az egész korábbi életét elevenen hordozó, megrendítő öregségére, A *hullócsillag éve* Piroskájától pedig nagyon sokat tanulhatunk – újra megtanulhatunk – a gyerekkorról. A *Hold a hetedik házban* szintén egyszerű felismerésekkel szolgál: A *svédek* kislány szereplője Piroskát idézi fel, a kisgyermekben élő kiszolgáltatottság, a legelemibb ragaszkodás és szeretet, az önfeledtség és a mély figyelem, a nyitottság és a megmerevítő csalódottság szép egységét. A *Kalkutta liegt am Ganges...* tizenhárom éves serdülője már sokkal gyanakvóbb, józanabb, de nem kevésbé érzékeny és kiszolgáltatott. De a könyvben a fiatal felnőtt lét, a félénk idősor, a szenilis öregség, az ereje teljében lévő, de roppant módon fenyegetett középkorúság éppúgy megjelenik. S mivel egyes novellák szereplői egész életpályákat futnak be, az idő múlásának dinamikájával és formáló hatásával szintén szembesülhet az olvasó. Nagyszerű, ahogy Rakovszky pontosan, fegyelmezetten, komoly empátiával és hatásos meglevenítő erővel mutatja be az életkorokat a novellák egyénített figuráin keresztül.

Jóllehet a kötetet az említett okokból (mikro)realistának neveztem, szólni szeretnék a novellák olyan poétikai megoldásairól is, amelyek a szövegek megalkotottságáról, kifejezetten irodalmias jellegéről tanúskodnak (természetesen a szöveg valóságosságát is irodalmi eszközök biztosítják, ám olyan eszközök, amelyek nem hívják fel magukra a figyelmet, hanem a világszerűséget szolgálják). Úgy vélem, ezek a megoldások nem mellékesek a novellák értelmezésére nézve. Ilyen poétikai sajátosság a novellák metaforikus címhasználat. A címek mindig az egyes novella valamelyik mozzanatára vonatkoznak, és hangsúlyos, egyszerre előrejelző és összefoglaló szerepüknel fogva az adott moz-

zanat jelentését a novella egészére kiterjesztik. Mivel ilyenkor a szöveg egészét értelmezzük egyetlen elem jelentésén keresztül, a szöveg egésze többértelművé válik. Például *A Hold a hetedik házban* és *A Kalkutta liegt am Ganges...* címe egy-egy olyan sláger sora, amelyet a novella szereplői hallgatnak. Felvetődik a kérdés, hogy a címmé emelt sláger a megjelenített történet kisszerűségét, banalitását fejezi-e ki, vagy ironikus tehetetlenséget jelent, netán a reményt csillantja fel, hogy a szürkeségen, élettelenségen, nyűglődésen kívül mégiscsak létezik valami ép és boldogító, olyasmi, amit egy rongyos vagy ügyetlen sláger mégiscsak felvillant. Hasonlóképpen többértelműen interpretálja a novellát *A zebra-pinty* címének madár figurája is, amely alapján a történet egészét, de akár a szereplők helyzetét és sorsát is értelmezhetjük. Ugyanígy szerepet játszik a legtöbb novella zárlata is, amelyben szintén egy-egy elem tér vissza a szövegek végén, és így egyszerre összefoglalja és amolyan csattanóként lezárja a novellákat. Egyes novellák ugyanakkor más szempontból éppenséggel nyitottan fejeződnek be, sajátos polifonikusságot kölcsönözve az írásoknak. Most csak egyetlen példán szeretném bemutatni a szóban forgó nyitott befejezést és polifonikusságot, a novella egyúttal a metaforikus címadást és a csattanós lezárást is szemléltetheti.

Ez a novella *A véletlen*, amely öt idős korba jutó barátnő történetét beszéli el egyikük, Lola élettörténetén keresztül. A szöveg elbeszélője az egyik barátnő, aki beszámol Lola hányatott, bár nem rendkívüli sorsán. Elhibázott házasság, a korábbi jegyesség miatti öröklődés, kitörési kísérletek, szülés, az éppen csak elhagyott férj agyvérzése és halála, majd a bezáruló és lassacskán végleg elsötétülő öregkor szegélyezik Lola életútját. A különböző szerepeket alakító barátnők – ki az emancipáció élharcosa, ki az aggodalmas és óvatos bizalmas – már fiatalon is eltérően ítélik meg Lola életének alakulását (a novella e különbségek miatt megmosolyogtatóan ironikus), és Lola halálakor is más-más módon értelmezik azt, hogy végül is mi vezetett barátnőjük szomorú végéhez. Helga szerint nehéz sorsa volt, amire Sári így tiltakozik: „– Sorsa? (...) Ti sosem érzitek úgy, mintha lenne valami, nem is tudom, valamiféle erő... amelyik direkte, gonoszságból úgy intézi a dolgokat, hogy nekünk sose sikerüljön semmi? Hogy mindig minden a legrosszabbul alakuljon?” Ám ezt Etel tartja túlzásnak: „– Úgy beszélsz, mint egy gyerek. Nincs semmiféle gonosz hatalom: mindez pusztán véletlen”, méghozzá olyan véletlen, amiről senki sem tehet, „a dolgok csak úgy megtörténnek”. Ami Sári szerint még sokkal rosszabb. S a kertbe cigarettázni kísérelő elbeszélő sem nyugszik bele egyik válaszba sem. „Felnéztem az égre: nem volt rajta egyetlen felhő sem, úgy villogtak a téli csillagok, mintha valaki egy marék sötét hintett volna szét találomra az égen. Eszembe jutott, hogy olvastam valahol: ez az egész, a fák, a csillagok mind véletlenül jöttek létre, mi magunk is vakon tülekedő és lökdösődő részecskék véletlen találkozásainak a gyümölcsei vagyunk, és valami élményes fogott el: nem is szívtam végig a cigarettámat”. Lola élettörténetének – sőt általában az emberi életnek – az értelmezése így kérdéses és bizonytalan marad, de az igazi csattanót a novella zárlata jelenti. Amikor a barátnők asztalhoz ülnek és kártyázni kezdenek, a mindig bal-szerencsés elbeszélőre – szerencséből, véletlenül, sorsszerűen? – „hét ász vigyorgott a kártya-legyezőből”.

Az ilyesfajta nyitott befejezés és polifónia határozottan jellemző még *Az ismeretlen tényező*, *A zebra-pinty* és a *Mája fátyla* című novellákra is. Az élet reménytelen prózaiságát firtató kérdésre tehát a novellák bár inkább igent mondanak, ez az igen akár úgy is szólhat, hogy talán, vagy leginkább, vagy alighanem. E bizonytalanságból, kétértelműségből ered a kötetet nagyban meghatározó ironia. Ám a címadó, kötetnyitó novellából másfajta válasz is kiolvasható. A szöveg főszereplője E., aki volt férje temetésére utazik, és a történet jelen idejének keretei között a múltat is megismerjük. E. és férjének kapcsolata és élete sok mindenben ugyanolyan megszokott, ismerős, megtépzott, közhelyes és persze szinte elkerülhetetlennek tűnő, mint a kötet többi szereplőié (és alighanem olvasóié), a novella

zárlata mégis mást sugall. Talán E. és férje az egyedüli szereplők a könyvben, akiknek valamikor sikerült maradéktalanul, önzetlenül és kölcsönös életet adóan megnyílniuk egymás számára: és ami ilyenkor történik, az mintha nem múlhatna el végleg, annak mintha ámulatba ejtő tartóssága lenne. Törékeny és fájdalmas tartósság ez, de a legkevésbé sem prózai, és a szerelmes fiatalságuk helyszíneit újra bejáró E. ajándékba kapja az emlékezésben: „E.-re, ahogy az épületet bámulta, hirtelen olyan erővel tört rá az emlékezés, hogy egy pillanatra még az ázott fű szaga is ott volt az orrában, és még a pocsolya hideg nedvességét is érezte a lábfején. Érezte, ahogy dereka nekinyomódik a betonkeverő oldalának, és egy másodperc töredékére mintha Á. száját is ott érezte volna a magáén”.

A novella befejezése ugyanakkor a tűnékenységet mutatja be. „Kisütött a nap: elmosódott, vakító foltok gyulladtak a járda mellett parkoló kocsik motorházán. Egy csapat galamb robbant elő egy háztető mögül és átrepült az utca fölött: tükröképük egy pillanatra ott lebegett megsokszorozva a tükrös irodaablakokban, árnyékuk elvált tőlük és végiglobogott az épület falán. Aztán eltűntek.” Az olvasónak kell eldöntenie, hogy e tűnékenység vajon a kötet iróniájával megegyező módon az emlékezés és a tartósság elbizonytalanítását jelenti-e, vagy ellentételezéssel éppenséggel megerősíti a másik iránti odaadásban tartósan elnyert öröm és értelmesség lehetőségét. Sok múlhat az ilyesfajta olvasói döntésen: sorsdöntő lehet.

BOLDOGSÁG, GYERE HAZA!

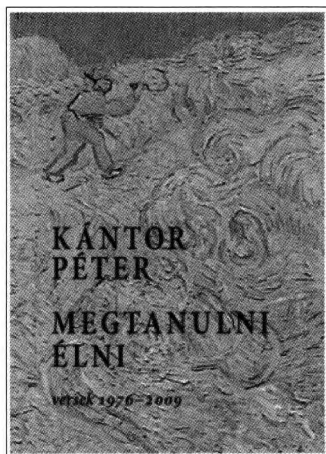
Kántor Péter: *Megtanulni élni*

Minden boldogtalan költő a maga módján boldogtalan, pontosabban: a maga módján beszél a vágyott boldogságról és a hozzá vezető, sokszor persze homályba vesző útról. Kántor Péter például azt írja *Mi kell a boldogsághoz* című, a kérdéssel farkasszemet néző versében: „két ember, / egy üveg bor, / egy kis sajt / só, kenyér, / egy szoba, / ablak és ajtó, / eső odakint, / hosszú szálú eső, / no meg persze cigaretta”. Ki mit húzna ki ebből, ki mit írna még hozzá? Ő maga azzal egészíti ki a felsorolást, hogy ugyan ez így nagyon szép, nagyon kerek, de még megfelelő társaság, igazán kiváló bor, finom sajt és valóban hosszú szálú eső esetén, azaz a körülmények tökéletes harmóniájában is jó, ha egyszer-egyszer sikerül átélni valami olyasféle élményt, amit boldogságnak szokás nevezni. Kántor immár legfőbb költői programjává emelt kérdése az, hogy miként lehetne megteremteni azt az egyes versekben „békének”, máshol „nyugalomnak”, de legtöbbször mégis egyenesen „boldogságnak” hívott állapotot, mely egy kicsit elviselhetőbbé tenné a sokszor üresnek érzett hétköznapiakat. Vagyis: hogyan lehetne megtanulni élni? Ki lehetne a tanár? Hol lenne az iskola? Mi lenne az első lecke? És miért van egy ilyen programba eleve belekódolva a sikertelenség?

A *Megtanulni élni* című vers, melyet hasonló című kritikájában Radnóti Sándor már 1995-ben a Kántor-költészet kulcsának nevezett (*Holmi*, 1995/12), most, a reprezentatív válogatáskötet címadójaként végre elnyerte az életműben őt megillető helyet. Az ebből a központból induló, illetve a korábbi versekből ide érkező tematikus motívumok szövik át ugyanis a könyvet, azaz végső soron ezek a motívumok szavatolják e költészet egységét. A korai *Balkáni gerle* már élesen veti fel az ezzel kapcsolatos legfontosabb, ha tetszik, egzisztencialista kérdést: „épp azon morfondírozol, hogy mi dolga az embernek a világon, / és meglehet, semmi”, de a problémát már ekkor sem engedi filozófiai ködbe veszni. Ehelyett visszarántja a földre a balkáni gerle, azaz a legpiszkosabb városi galamb szerepeltetésével, illetve azzal, hogy miközben a galambot beengedi a szobájába, a versbe is beenged olyan szavakat, mint például a „dekkol”.

Az efféle kifejezések, melyekre a későbbi versekből is számos példát lehet hozni („hóbelebanc”, „öregem”, „kopj le”), közvetlenséget és mindennapiságot kölcsönöznek a szövegeknek, és épp azt jelzik, hogy a filozófiaiak és épp ezért távolinak látszó probléma nagyon is húsba vágó, mindenkit érintő, ráadásul hétköznapi nyelven is megtárgyalható.

Kántor ugyanakkor azt is igyekszik jelezni, hogy egyáltalán nincs a „végső” bölcsesség birtokában, nem akar kinyilatkoztatni, nagy szavakat használni, vagy, ne adj is-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2009
424 oldal, 2990 Ft

ten, előírásokat, etikai normákat, kötelező érvényű magatartásmintákat megfogalmazni. Ennél sokkal önironikusabbak a versei. Az, hogy ezekben költőként szólal meg (a *Balkáni gerle* beszélője például jelzi, hogy a szövegben leírt események perceiben épp az asztalnál ül egy félkész vers fölött), nem jelent túl sokat, mert a költőket ő maga sem tartja kitüntetett, ihletett, mondjuk, az autószerelőnél fontosabb embereknek. Nem késlekedik tehát kijelenteni: „fogalmam sincs, hogy mit csináljak, / hogy normálisan működjön minden” (*Faxolok*). Mulatságos, valóban chaplini jelenet, ahogy a *Megtanulni élni* című versben a beszélő felsorolja, mi mindent tud már az élet nevű tudományból: „tudok evezni, úszni, fára mászni, / megtanultam autót vezetni, / elboldogulok a mosógéppel”, és a többit, az ablaktisztítástól a matematikai egyenletekig. Ennél csak az mulatságosabb, hogy milyen feladatokat tűz ki maga elé, hogy szerinte mit jelent az élni tudás, milyen emberré válik majd, ha végre megtanul élni: „annyit iszom, amennyi jólesik, nem többet, / nem izgulok, nem idegeskedem, / nem vigyorgok feleslegesen, / nem esem depresszióba”. Csupa olyasmi tehát, ami a női magazinok oldalaira való – de alig hihető, hogy az itt parodisztikusan felsoroltak sikerén állna vagy bukna a boldogság. Akkor már inkább azokon a dolgokon, melyeket Kántor már ebben a versben is jelez, csak úgy mellékesen, és amelyeket nem olyan egyszerű egyetlen döntéssel megvalósítani: „az embereket szeretni fogom, de csak módjával, / de hogy fogom szeretni őket? / hogy kell szeretni őket?”. A vers végén megjelenik egy majd később is visszatérő jukkapálma, mely a gondozás felelősségét és a hűség kérdését veti fel. Aztán: „a legszebb alkotás a séta”, mondja a *Lósfétában* Weöres Sándorral, szépen körül is járva, hogy az élet bizony nem lóverseny, nem a rohanás és nem a kapkodás visz közelebb a megoldásokhoz. A feladat épp az ez irányú manipulációk elutasítása, a szuverén, saját tempójú élet megteremtése. Mert hogy „Nem percben mérettetik a teljes élet” – írja a Petri Györgynek címzett *Valami beszélgetésképe* című szép búcsúversben Kántor, a vers végén még azt is hozzátéve, hogy bármilyen kegyetlen is, van úgy, hogy valakinek jobb meghalni, mint tovább élve szenvedni. A legutóbbi kötet nagy összegző versében, a *Trója-variációkban* pedig szenvedés nélkül jelenti ki: „Egyszer. Csak egyszer élünk – hisz tudod.” Vagyis a képlet az első benyomások után mintha úgy módosulna, hogy a kötet egységesnek tételezhető beszélője sokkal többet tud arról, mint amit a *Megtanulni élni* és párverse, a *Megtanulni élni II.* naiv álarca sejtetni enged, tudja például azt is, hogy a boldog élethez biztosan több kell, mint az abszurdba hajló életminták közötti választás képessége.

Feltéve, hogy egyáltalán van választási lehetőség. Merthogy ez sem teljesen biztos ebben a költészetben – legalábbis erre utal Kántor két, szintén összetartozó, a kritikákban ugyancsak gyakran emlegetett szabad verse, illetve a versek nem is olyan könnyen hozzáférhető kérdésfelvetése. Két képleírásról van szó, az 1997-es *Búcsú és megérkezés* kötet két nyitóverséről, az *Eugène Boudin, strandfestő* és a *Jég-öröm* címűekről. Kántor költészetében a képleírások kiemelkedően fontos szerepet kapnak, hiszen a művészettel, az alkotással, az életvezetéssel vagy épp a családi és kulturális hagyománnyal kapcsolatos gondolatait és dilemmáit sokszor ezekbe rejtve fogalmazza meg. Talán ennek, a nem leplezett személyességnek is köszönhető, hogy ebben a nagyon kényes műfajban, a képleírásban ilyen sikeres tud lenni – mert bizony számos nagy költő is elcsúszott már ezen a terepen, melynél csak a zeneművek megverselése szokott nagyobb melléfogásokat eredményezni. A képek, melyek jellemzően a festő életművének más darabjaival együtt kerülnek a versbe, sőt gyakran a festő életének eseményeivel is kiegészülve, Kántornál úgy kelnek életre, hogy a sokszor rendkívül részletes leírásnak köszönhetően eredeti hangulataiból és színeikből nagyon sokat meg tudnak őrizni. Az itt tárgyalandó két versen kívül figyelmet érdemel az első kötetben megjelent *A paradicsomkertecske – Felsőrajnai Mester képe a XV. századból* című szöveg is, mely az emlékezés és az emlékképzés Kántornál oly fontos műveleteit mutatja be, a *Gulácsy* és a híres Ucello-művel párbeszédet kezdeményező *Vadá-*

szat is. Vagy a későbbi *Búzafield aratóval* című Van Gogh-vers, melyet az új kötet azzal is hangsúlyoz, hogy épp ez a festmény került a címlapra, illetve a vers a hátlapra.

A Henrick Avercamp, a tizenhetedik század első évtizedeiben alkotó holland festő *Be-fagyott folyó* című téli hangulatképére komponált *Jég-öröm*, melyen felszabadultan korcsolyázó emberek látszanak, egy boldog, ám folytathatatlan és megismételhetetlen pillanat lenyomatát rögzíti. Ez a hétköznapi, bármelyik falu szélén elképzelhető jelenet a maga tökéletességében mégiscsak azt a képzetet kelti, mintha valami nem-valóságosat látnánk, mintha keresnünk kéne valami gyanúsat, valamit, ami reálisabb fokozza a képen látható idillt, ami meggyőzhetné a „hitetlen híveket” is. Ez a valami pedig a „lakkozás”, azaz a véglegesség és mozdulatlanság lenne, mely egy valóban jéggé fagyott világot eredményez, melyben nem születhetnek új dallamok, új szerelmek, új fájdalmak:

Aztán lelakkozta vastagon az egészet.

*S akkor megdermedtek a madarak az égben,
az orra bukó úgy maradt, orra bukva,
s mindenki ahogy éppen, lépve, ülve,
félállbon, párosan vagy egyedül.*

S nagy lett a némaság.

Külön érdekes, hogy miközben Kántor ezt a festményt a metafizikai szépség egyik ritka tisztaságú megnyilatkozásaként fedezi fel, olyan műként, melyből végre az is látszik, hogy „lenni – szép”, a képről, illetve a befogadói élményről szóló vers maga szintén szépségnek igyekszik látszani. Már amennyire egy versnek ez lehetséges: a mondatok íve, a szavak dallama, az olvasás során felidéződő képzetek harmóniája, a nagyszerű verszáras segítheti ezt. Sőt a *Jég-öröm* és a versírás öröme az érzelmekkel teli beszéd lendületében, vagy a fokozatosan felizzó felsorolás intenzitásában tud találkozni. A képeket néző, azokról beszélő személy mélyen érintett a festményekből kiáradó világtapasztalatban, amit csak megerősít, hogy a *Búcsú és megérkezés* kötet telítve van olyan, a beszélő emlékeit vagy indulatait értelmező szövegrészlettel, melyeknek a képleírásokban konkrét megfelelőit láthatjuk. A képek kiválasztása tehát egy egész világ választását jelenti, minden apró részletével együtt.

Az *Eugène Boudin, strandfestő* című versre pedig még inkább jellemző a tablószerűség, a képen látható figurák szeretetteljes felsorolása. Kántor egy-egy részletnél megakad, vagy inkább elidőz, pedig az adott részlet esetenként nem is tűnik jelentékenyebbnek, mint bármely másik. Eközben mégis szívesen játszik az árnyalatokkal, önfeledten keresi a megfelelő kifejezést, a helyes szót egy ruhadarab vagy egy mozdulat leírásához. A pontosságra törekvés végletes: „Strand. Ahol az emberek strandolni szoktak” – hiszen ez nem csupán szóismétlés, hanem redundancia is, mivel a ’strand’ legalapvetőbb, mindenki által ismert jelentését ismétli el a második mondat. És bár ez új információt nem ad, mégis csak lesz hozzádéma, amikor aztán azt olvashatjuk: „Boudin is kiment, kivitte az embereit a strandra. / De nem strandolni.” Vagyis az első információ hangsúlyozása magát a poént készíti elő. Ez a szóismétléses, távolról Kukorelly Endre egyes szövegeire emlékeztető technika végigvonul a versben: „Nem törődött a homokkal. Hogy majd / homok megy a cipőjükbe”, „És nézik tovább a tengert, mint moziban a mozit” stb.

A strand azonban Kántor számára természetesen többet jelent önmagánál. A tengerpart maga a világ, kicsiben, és nem csak a festmény méretére utalva: „Boudin kicsi képeket festett (35x57 cm, ilyesmik), / és a kép fele, kétharmada mindig ég volt”. Ugyanis a versben a festő is egy kicsi Isten, aki oda és úgy helyezi el az embereit, ahová és ahogy

akarja – és mert úgy tetszik neki, magukra is hagyja őket. Az emberek ezután szabadok, azt tehetnének, amihez kedvük támad, de láthatóan nem tudnak mit kezdeni a szabadságukkal. Csak téblábolnak a parton, fegyelmezetten strandolnak, ahogy elő van írva, ám nincsenek tisztában a helyzetükkel, a kilátástalan, Isten nélkül a halál felé futó életükkel. Miért nem csinálnak valamilyen hasznosabb és értelmesebb dolgot – kérdezi a versbeli beszélő, majd gúnyolódva válaszol: „Valami értelme biztos van ennek. / Hát hogye! Hát persze!“. Vagy talán nem gúny ez, hanem részvét? Remény? Hogy ezek a beckett-i hősökre emlékeztető figurák tudnak valami olyasmit az életről, amit a róluk beszélő, rajtuk szánakozó nem? Vagy talán Boudin, a képek és a képeken szereplő rend megteremtője nem árult el mindent nekik? Nem mondta, hogy a strandolás voltaképp büntetés? Hiszen a vers szerint a strand olyan hely, ahonnan „már nincs hova, / innen már sehova“, ahol az emberek, „a csuda tudja miért, de valahogy szörnyen magányosak“. Kántor végül ebbe az irányba, a bűn irányába vezeti a verset, a megfoghatatlan, definiálhatatlan, ám mindenkit érintő bűnösség felé. És bár nem mondja ki, a legnagyobb bűn talán az, hogy miközben minden adott a boldogsághoz: a tengerpart, a tiszta ég, a napernyő, a homok, a társak, a strandolók csak várnak, mintha Godot-ra várnának.

Adódik a kérdés, hogy egy valóban reprezentatív, az életmű egészéből, ráadásul bőségesen válogató kötet esetében miért nem a költői alakulástörténet, az egymásra következő kötetek viszonyrendszere, a megújulások sora, avagy az esetleges korszakok határai kerülnek a vizsgálódás középpontjába. Kántor Péter költészetének azonban úgyszólván sajátos ismertetőjegye, hogy az indulása óta eltelt majd négy évtized alatt sem ment keresztül jelentékeny változásokon, és ez a beszédmódról és a nézőpontokról legalább annyira elmondható, mint a témaválasztásról. Az 1976-os *Kavics* versei, különösen a mostani kötetbe beválogatott darabok, Kántor legújabb versei között is helyet kaphatnának, az akkori kötet címadó versének utolsó strófája pedig akár az egész életmű mottója lehetne: „Az eső mindent megmosdat, / a nap mindent megszárit, / a madár mindent felcsipeget.“ Egy mindvégig önidentikus költői pályáról tehát, mely ilyen magasságokból indult, és lényegében nem változott, nincs értelme változást keresve, a tehetség kibontakozásának tanújeleit kutatva beszélni. Fel lehet ugyan tenni a kérdést, hogy mikor jelent meg a költő „igazi“, csak rá jellemző hangja – Radnóti Sándor ezt a fentebb már idézett írásában meg is tette, és az 1981-es *Halmadár* kötet *Vadászat* című versét nevezte meg –, de mindez nem változtat azon a tényen, hogy az életmű rendkívül egységes, nincsenek korszakai, nincsenek mélypontjai. Vannak viszont olyan biztos, soha meg nem tagadott alapjai, mint a dalszerű versformák és a nagyobb ívű, elégikus szabad versek párhuzamossága, a közvetlenség keresése, illetve az olyan helyszínek, mint a Duna-part, vagy a Dunához közeli Balassi-Stollár-sarok, a költő otthonának környezete. Ezzel együtt is illik rögzíteni: a *Megtanulni élni* Kántor Péter tizenharmadik verseskötete, az 1994-es *Mentafű* után a második válogatáskötete.

Ugyancsak fontos megjegyezni, hogy ez az egyneműnek látszó, és kétségkívül szűkös költői világ mindig volt annyira rugalmas, hogy Csokonaitól Kosztolányiig és József Attiláig fogadjon be hatásokat, és hogy a kortárs költészet legjobbjaival is párbeszédet kezdeményezzen. Jellemző, hogy a kritika kötötte már Petri Györgyhöz, Várady Szabolcshoz, Eörsi Istvánhoz, Rakovszky Zsuzsához és Orbán Ottóhoz is, de volt, aki Kukorelly Endre vagy Parti Nagy Lajos költészetének egy-egy ismerős poétikai eljárását fedezte fel Kántor verseiben (Kálmán C. György). Megint mások az „angol tanszék“ költőjéhez utalták, azaz a Géher István, Ferencz Győző és Nádasdy Ádám nevével fémjelezhető költői társaságba (Horkay Hörcher Ferenc), de nem vitás, néhány ponton Tandori Dezső költészetéhez is közel áll. Sőt Domokos Mátyás az „újavantgárd“ címszó alatt tárgyalta az 1985-ös, *Grádicsok* című kötetét. Egy biztos, Kántor mindig került az eredetieskedést, beszédmódja, nézőpontjai, témái inkább a késő modern poétikákhoz köthetők, semmint a posztmodern-

hez, éppenséggel a késő modern költészet egyik megújítójának tarthatjuk őt. Olyan költőnek, akit a posztmodern áramlatok épp csak megérintettek, azaz aki (eddig) sohasem vonta kétségbe a nyelv uralhatóságát, a nyelven túli „valóság” létezését, a beszélő személy egységét, sőt: köteteken belüli azonosságát sem. Jellemzőek a klasszikus szerkezetű, zárt költeményei, a kerek versmondatai, ahol rímel, ott a tiszta rímek, a törés nélküli, folyamatosan olvasható versek, valamint a nyelvi kifejezhetőségnek és a világ költői értelmezhetőségének a problémátlansága. Mindamellett sokszor használ újszerű idézet-technikákat, kedveli az ars poetikus tematikát, az önreflexiót, és ami a legfontosabb: nem hisz a költészet mindenható erejében vagy a költő váteszi szerepében. Azaz messze kerül a heroizmust és a fellengzős nagyotmondást, az átfogó világmagyarázatokat és az úgynevezett végső válaszokat. Ehelyett a személyes, hétköznapi problémák érdeklik, de ezekre is csak óvatos, mindig önironiával telített megoldásokat kínál.

Az itt sorolt jellemzők közül hadd térjek ki arra a már érintett kérdésre, hogy mit jelent Kántor esetében a romantikus költészeteszménytől való eltávolodás. A költőt ő afféle mesterembernek, a költészetet pedig mesterségnek tekinti. *A Hurrá, írok* például egészen nyíltan beszél a versírás technikai és pragmatikus feltételeiről: „nekem az írásból kell megélnem. / Mint az autójavítónak az autójavításból. / Sok autójavítás – sok pénz, / ha meg nem javítasz, ne siránkozz.” A gesztusban külön érdekes, hogy a vers mennyire érzelmmentesen veszi tudomásul a költő megváltozott társadalmi helyzetét. Semmi siránkozás, semmi magamutogatás, semmi követelőzés, de még utalgatás sem a költészet fontosságára vagy kitüntettségére. Sőt, ami az olvasók figyelmét és emlékezetét illeti, e tekintetben sincsenek illúziói, tisztán látja, hogy a legnagyobb versekből is csak töredékek, sorok, egy-egy kifejezés marad meg az emlékezetben, de sokszor még ezek is sérülten, deformálódva idéződnek fel: „Mint a Mont Blanc csúcsán a jég. / Meg hogy puncs égő szeme kékje. / Édes fiavag, egy kis sajtot ennék. / A napraforgóról karattyolt valamit.” (*A költészet dicsérete*) Avagy: „Megverselt egyszer valahol / egy költő egy kis alvó hangyát” (*Ki beszél?*).

Sokat elárul Kántor költészetfogalmáról az a jelenet is, hogy amikor a versekben rendre visszatérő költőfigura a *Kis éji imában* isteni sugallatra vár, nem az ihletet várja és kéri, mint annyi más költő, hanem a már leírt szöveg javításához, meghúzásához remél segítséget: „Mérlegeld velem a dolgokat, / és ami nem kell, / húzd át a kezemmel.” Itt is azt mondja tehát, hogy a költészet részben technikai és mesterségbeli kérdés. Ezeken az alapokon pedig csakis pátoszmentes, a szentimentális szólamokat is elkerülő költészet születethet, mely épp a már sokszor emlegetett közvetlenségnek, azaz a pózok elkerülésének köszönheti sikerét. Ezen kívül annak, hogy mindeközben olyan, a mai irodalomban nehezen megszólaltatható témákról is tud beszélni, mint az együttérzés, a gyász, az őszinte barátság, a gyengéd szeretet.

Különösen szép példa ez utóbbira a *Levél Baka Pistának* című vers, mely a halálos beteg költőtárs előtti tisztelgésen túl a barátság vágyának leplezetlen kifejezése is. A címbeli, becéző megszólítás azonnal közelebb hozza a beszélőt a megszólítotthoz, de az olvasót is a szöveghez, hogy aztán az első sorok a szeretetteljes odafordulást teljessé tegyék: „Úgy hallottam, hogy Mahlert szereted. / Szeretném én is szeretni téhat.” Az együttérzés, a megnyílás, a segíteni igyekvő szeretet ritka megnyilvánulása ez a költemény. Egy-egy sor szinte érintéssé válik, nagyon gyengéd érintéssé, melyet Baka – mint később kiderült – utolsó, *November angyalához* című verseskötetének felidézése tovább fokoz. Egészen a vers zárlatáig, a szemérmes, mégis félreérthetetlen, örök búcsúig:

*Te pedig most, hogy van telefonod már...
Persze ha nincs kedved, azt is megértem.
Nemsokára búcsúzik ez az év is.
Tudom, hogy valamiről nem beszéltem.*

De Kántor Péter költészetére ezen kívül is jellemző bizonyos etikai elkötelezettség, mely részben írói etikát jelent, és például az elődök iránti tiszteletet, illetve a nyelvhez való hűséget takarja, részben olyan erények gyűjtőneve, mint a szolidaritás, a segítőkészség, a szerénység vagy a részvétel. Kántor érzi és érti a fájdalom mélységeit, tudja például, hogy kívülről nem szabad megítélni senkinek a fájdalmát, abban csak osztozni lehet. Ha mindezt egy kedves háziállat elvesztése okozta, akkor is, ha a szülők halála, akkor is. A *Holdfény-monológ: az új cicára* című vers például egy macska halála után érzett gyászról szól: „nem szűnik drága lenni, ami drága volt” – azaz a halál nem számolja fel a kapcsolatot, még egy kisállat helye sem hűl ki egyik napról a másikra. Sőt Kántor még ennél is tovább megy, mikor azt mondja, egy növény (lásd: jukkapálma) vagy egy tárgy elvesztése is okozhat nehéz pillanatokat, és ezeket is türelemmel kell viselnünk. Erről beszél például a *Csónak-sírató*, a szokásos ismétléssel a vers elején: „A csónakot, a csónakot nagyon szerettem. / Szeretném most is, holnap is – hiába. / Új társra lelt.” Búcsú és megérkezés, halál és születés, elvesztés és megtalálás ellentéteiben, a mulandóság tudomásulvételében, és az élet ehhez mérten lehetséges teljességének keresésében bontakozik ki tehát Kántor Péter költészete.

E költészet nagy, összegző állomása volt a 2008-as *Trója-variációk* című kötet, mely a korábbi eredményeket rendkívül koncentráltan és átgondoltan gyúrta újjá – nem véletlen, hogy a válogatáskötet csupán egy verset elhagyva közli újra. Megint csak az életmű ritka egységét jelzi, hogy maga a Trója-téma már a második kötetben, a *Forog az arcunk* című versben feltűnt, és lényegében ugyanabban a formában, ahogy majd három évtized múlva a jóformán ennek a metaforának szentelt kötetben.

Érdemes egyébként már a *Trója-variációk* vers- és kötetcímen is elgondolkodnunk. Vajon milyen elsődleges üzenetet küld az a szerző, aki az egyszer volt Trója nevét emeli címbe? Hiszen a görög mitológia hőseinek legfényesebb felvonulása, illetve a homéroszi eposzoknak, tehát az irodalom ősforrásainak témát adó városnak a versbeli megjelenése nagyon komoly, klasszikusan művelt és műveltségével büszkélkedő költőt sejtet, babitsi alkatot, aki pontosan tudja, hogy mit szeretne közölni, és hogy ehhez milyen eszközei vannak. A fentebb leírtakból azonban sejthető, hogy Kántor Péter nem ilyen alkatú költő, és a cím második fele, a *variációk* már épp ezt az oldódást segíti. Ez a második szó ugyanis épp azt sugallja, hogy a szerző nem hisz az egyetlen „nagy vers” megalkothatóságában, de a trójaihoz hasonló nagy történetek meg- vagy újraalkothatóságában sem. Ezzel szemben a párhuzamosságokat, az egymással felcserélhető, mert egymással egyenértékű igazságokat kedveli, ezeket keresi, és éppenséggel a sokféleségben, a különféle utak feltérképezésében és megírásában találja meg célját és leli örömét. Számomra ez utóbbi attitűd sokkal szimpatikusabb, mint a múlt század eleji, mert nyitottabb, játékosabb, saját határait belátó, önironikus költészetet eredményez, melyben a vershelyzetek, a beszélt nyelv, sőt a költészet egészének esetlegessége is alapélmény. És ez az élmény alkalmasint a Trója-történetben megtalálható sors-történetek megértéséből táplálkozhat.

Az első ilyen felismerés talán az, hogy bár Trója, nyolcszor újraépített és kilencszer lerombolt város, könnyen lehet az emberi élet metaforája: az állandóan akadályokkal küszködő, a politika és a történelem viharainak kiszolgáltatott élet metaforája. Vagy azé az életé, mely csupán egyetlen nagy tetre vágyik, legalább egyre. Valahogy így: látni Rómát, és meghalni; legyőzni vagy épp elveszteni Tróját, azaz tenni valami igazán fontosat, és venni a kalapot. Végső soron nincs is más esély: „Ismered ezt a réges-régi drámát... / Bármerre indulsz, mindig Trója vár rád” (*Trója-variációk*). A kötet egyik verse Glenn Gould történetét említi, aki, miután lemezre vette a Goldberg-variációkat, ötvenévesen, két nappal a születésnapja után agyvérzést kapott, és meghalt: „Vannak, akik erre azt mondják: szegény. / De azok nem mi vagyunk.” Korábban már utaltam a Petri György halálakor írt, *Valami beszélgetéskéféle* című versre, most a zárlatát idézem is: „Szerintem / jó,

hogy már túl vagy / és nem innen.” Bármilyen szárazan hangzanak is ezek a verssorok, látnunk kell, hogy Kántor itt nem cinikus, nem viccelni akar a halállal, nem leértékelni akarja a halál eseményét, hanem pusztán azt állítja, itt is, hogy egy élet tartalma, mélysége és minősége nem függ a leélt évek számától. Nem attól boldog valaki, hogy nyolcvan évig élt, hiszen lehet egy rövid élet is teljes, ahogy egy hosszú is üres, azaz elmulasztott lehetőségekkel teli. Mindez egy az életműben következetesen végiggondolt, nyelvileg is hatásosan megjelenített életfilozófia nyoma, aminek az igazságát mégis könnyebb belátni, mint elfogadni.

A nyugodt folyamatossággal építkező életmű fontos részei az utolsó években született szövegek, amelyekben a környezet apró rezzenéseire irányuló figyelem szerencsésen találkozik az imént vázolt, távolra mutató, filozofikus dilemmákkal. Mindeközben Kántor megőrzi a költészetére régóta jellemző hangot is, azaz a dalszerű megszólalás könnyedségét és az elégikus beszédmód súlyosságát. Mindezt úgy, hogy elsősorban a beszélt, hétköznapi nyelvet használja, úgy, hogy a forma, a rímek vagy a ritka sortörések összeránthassák a szöveget, hogy az feszes, lírai beszédként hathasson. Az *iskola* című, megrendítően lágy vers például az iskolára és az iskolatársakra emlékezve megint csak a megszólító és a megszólított közötti kapcsolat személyességét feltáró gesztus segítségével néz szembe a halál okozta veszteségekkel, az öregedés szomorúságával, az idő múlásának hasító fájalmával:

*Halljátok-e ti is, berreg a csengő!
Milyen óra is jön most? Mi a lecke?
Rohanok a kórházba anyámhoz,
fel a második emeletre.*

Különösen találó megoldás, hogy a haldokló anya a vers végén, a beszélőhöz hasonlóan saját iskolás élményeit idézi fel, és utolsó perceiben ő is a becsengetést szeretné újra hallani – mintha csak az iskoláskor lett volna élete legboldogabb időszaka. A kötet más pontjain is megismétlődik ez a hallatlanul finom átcsúsztatás a játékoság és a tragikum, a magabiztos állítás és a rácsodálkozás, illetve az apró, csengőnyi mozzanatok és az egzisztencialista kérdésfelvetések között.

A *Megtanulni élni* tizenhárom új, kötetben még meg nem jelent verset is tartalmaz, egy leendő új verseskötet első darabjait. A Kántor Pétertől ismerős hangon megszólal és a megszokott témákat ajánló versekből a ciklus első két versét kell külön is említenünk. Az első, a *Lapozgató* egy gyors történelmi tabló, Napóleon korától máig, megint csak arra mutatva rá, hogy az egyes ember többek között azért nem élheti a saját életét, a saját tervei szerint, mert ebbe rendszerint beleszól a politika, egy forradalom vagy egy háború, egy elnyomó vagy épp egy felszabadító hatalom... A vers képszerűen, erős impulzusokkal szembesíti a történelem és a személyes élettörténet konfliktusát, a folyamatos üzőttséget, melynek épp az a lényege, hogy a politika csecsemőnek nézi a polgárokat: „hol jobb / hol rosszabb dudlik”. Lehetne lázadni, el lehetne menni, de hová, „hová a halálba”, és minek: „nem mentem világgá, most már / nem is fogok” – mondja, beletörődve az úgymegváltoztathatatlanba.

A *lópokróc* című vers pedig azért érdemel figyelmet, mert benne a korábbiaknál nyíltabban kerül színre a második világháború alatti zsidóüldözés problémája. Igaz, már az imént tárgyalt vers is megnevezte Hitlert és azokat az időket, amikor táblák tiltották „kutyák és zsidók” belépését például egy turistaházba, ám ott még a történelmi tabló része volt csak mindez. Itt viszont már a „SAS behívó”, a „munkaszolgálat” szavak keretezik a verset, mely a megalázottságtól a soha be nem gyógyuló sebekig ível. Az első sor szerint: „A lópokrócot / apám vette a jegygyűrűk árából” – azaz a legféltettebb kincsét kellett el-

adnia, hogy egyáltalán esélye legyen a túlélésre. A vers zárlatában pedig azt olvassuk, hogy miután az apa visszatért, a pokróc „valamelyik szekrény alján / emlékezett a hidegekre”. A lényeg ott van épp a vers közepén: „rám maradt a szürke lópokróc” – és vele együtt nyilván az is, amit a pokróc jelent: az üldözés emléke és az emlékezés kötelessége.

A szöveg tehát nagyon árnyaltan, mégis félreérthetetlenül veti fel a holokauszt témáját, de persze nem először. Az 1985-ös *Grádicsok* kötetben olvasható nagy vers, a *Colour Beginning*, mely egy a családtörténetet mesél el szinte fecsegve, már emlegeti a SAS behívókat, sőt azt írja: „Sanyi bácsiék felszálltak a füstben.” Ezt a naiv képet azért nem szabad az eufemizmus torzszülöttjének látnunk, mert a vers alapötlete épp az, hogy egy gyerek beszéli el a történetet, azaz itt egy gyerek által kreált képet látunk, melyben persze a felnőttek óvó igyekezete is megjelenik. Az 1988-as *Hogy nő az ég* kötetben szintén egy gazdag családi albumba lapozhatunk bele, de itt már egy-egy különálló lírai portrét olvashatunk a felmenőkről, dédszülőkről, nagybácsikról, szülőkről. Ezekben a kedves portrékban bizony már feltűnnek olyan könnyednek látszó utalások, melyeket nem nehéz a holokauszt traumája felől olvasni. A nézőpont megint egy gyereké, aki ugyancsak nem meglepő módon a felnőtteket valódi hősöknek látja. Az egyik nagybácsit például olyan erősnek, mint aki kézzel tud szögeket verni a falba (*Miska bácsi*), az egyik nagymamát pedig szépséges tündérnek, akinek „a ruhájáról / leszédülnek az apró pettyek” (*A dada*). Ebbe a fantáziadús, biztonságot és harmóniát sugalló gyermeki világba szűrődnek be a rendellenesre utaló, a beszélő számára nem, de számunkra félelmet keltő sorok: „*táboroztak, úgy esett, / ami volt, odaveszett*” (*Miska bácsi*). Vagy: „*Egyszer, egy előkelő klubban, no, inzultáltak: / Büdös néger! – fehér, sápadt arcába vágták, / vagy nem néger, mindegy...*” (*Ernő bácsi*). Kántor Péter ezzel a megoldással talált rá egy olyan lehetőségre, mellyel autentikusan és hitelesen tud a kimondhatatlanról, vagy a máshogy nehezen kimondhatóról is beszélni. Például olyan tragédiákról és olyan sorsokról, melyek akár generációkon át megakadályozzák a felszabadult, félelem és gyanú nélküli életet. Azaz a nyugodt, békés és boldog életet. Azt, amiről az életmű legfontosabb versei elkötelezetten és fáradhatatlanul beszélnek, közel negyven éve: „Boldog lenni ki ne szeretne? / Hogy muszáj, az járt az eszembe.” (*Egy József Attila sorra*)

JÓZSEF ATTILA KORSZAKAI

Vita Bókay Antallal

Az elmúlt években megélénkültek a viták József Attila költői életművének megítéléséről. Nemcsak esztétikai ízlések és értékrendek feszülnek szembe egymással, hanem poétikai (olykor politikai) szempontok, sőt magának az irodalomnak a természetéről vallott felfogások is. A különbözős egyik reprezentatív alkalma volt a közelmúltban Bókay Antal *Poétikai formák és létértelmezések József Attila költészetében* című akadémiai doktori értekezésének vitája. (Bár a disszertáció ebben a formában nem jelent meg, szövege mégis megismerhető a szerző által publikált két könyvből – mint erről később még lesz szó.) Az alábbiakban az általam írt opponensi vélemény szövegét teszem közzé, néhány helyen rövidítve. A történethez tartozik, hogy korábban az Akadémia Irodalomtudományi Bizottsága engem bízott meg azzal, hogy jelentést tegyek a jelölt *habitusáról*, s ebben azt javasoltam: *fogadja el* Bókay Antal pályázatát, és járuljon hozzá a nagydoktori fokozat elnyerését célzó eljárás megindításához. Opponensi véleményemben viszont nem tudtam hasonló támogató javaslattal élni. A látszólagos ellentmondást az oldja fel, hogy másról van szó a kettő esetében. A habitusvizsgálat célja a tudományos életpálya felmérése, s nem volt számomra kétséges, hogy Bókay Antal kitűnő kutató, akinek teljesítményét régóta számon tartják a József Attilával foglalkozó szakirodalomban. Opponenciámban viszont kizárólag a beadott értekezés minősítése volt feladatomban, s úgy találtam, hogy e dolgozat mind koncepciójában, mind kidolgozásában kevésbé meggyőző. 2009. november 3-án került sor a hivatalos védésre, ahol éles vita alakult ki a másik opponenssel, Kulcsár Szabó Ernővel is. Utóbb a Doktori Tanács odaítélte Bókay Antalnak a nagydoktori fokozatot.

*

A *Poétikai formák és létértelmezések József Attila költészetében* címmel benyújtott értekezés¹ tulajdonképpen nem valósítja meg maradéktalanul a szerző által bejelentett célkitűzést: az új József Attila-pályakép ugyanis nem készült el tervezett teljességében, az utolsó korszak alapos bemutatása egyelőre hiányzik. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a disszertáció mintegy közbülső állomása a nagyszabású vállalkozásnak. Bókay Antal először egy rövidebb programtanulmányban vázolta fel elgondolását – ez *Poétikai beszédmodok József Attila költészetében* címmel jelent meg.² Ezt követte előbb a *József Attila poétikái* című kötet 2004-ben,³ majd a *Líra és modernitás – József Attila én-poétikája* című kötet 2006-ban.⁴ Már a két könyv szövege is részben átfedi egymást, a benyújtott akadémiai doktori értekezés

¹ Rövidítése a továbbiakban: DISSZ.

² A Tverdota György és általam szerkesztett *Testet öltött érv. Az értekező József Attila* című tanulmánykötetben: Budapest, 2003, Balassi Kiadó, 11–29.

³ Bókay Antal: *József Attila poétikái*. Budapest, 2004. Gondolat Kiadó. Rövidítése a továbbiakban: K1.

⁴ Bókay Antal: *Líra és modernitás – József Attila én-poétikája*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó, Rövidítése a továbbiakban: K2.

pedig a kettőt foglalja egybe, néhány kisebb részletben korrigálva az első szövegét, más helyeken pedig még híján a második kötet korrekcióinak.⁵

1. Egyetértek Bókay Antal *programtanulmányának* kiindulópontjával, miszerint József Attila költői jelentősége abban rejlik, hogy „alig másfél évtizedes költői működése során kiemelkedően sok poétikai stratégiát dolgozott ki (és aztán érvénytelenített egy másikkal). Ezek közül egy-egy is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy egész életre szóló beszédmódként szolgáljon neves kortársainál.”⁶ De már itt is akad egy-két apróság, ami zavar a megfogalmazásban. A költői teljesítmény szerintem nem „stratégiai” kérdés. Stratégiára ott van szükség, ahol valami ellen harcolni kell, valamilyen ellenállást kell leküzdeni. Elismerem, hogy a műalkotásnak is küzdenie kell az elfogadtatásáért, de ez nem a szerző „stratégiai” tervezésén múlik. Azt sem hiszem, hogy József Attila érvényteleníteni próbálta volna egyik stratégiáját egy másikkal. Inkább az jellemezte, hogy egy ideig nem élt ezzel vagy azzal a poétikai lehetőséggel, amit korábban kipróbált, s mellyel sikert ért el. De bármikor visszatérhetett hozzá, s nemegyszer meg is tette. Azzal viszont messzemenően egyetértek, hogy József Attila költészete bámulusosan gazdag a különféle verstípusokban – e tekintetben kevés hozzá fogható teljesítmény született a magyar líra történetében.

Az igazi kérdés persze az, hogy milyen „poétikai stratégiák”-ról van szó, s ezek hogyan viszonyulnak egymáshoz. Bókay szerint négyet lehet elkülöníteni József Attila életművében: „Először szimbolikus beszédmódban kezdett írni, majd ezt metonimikus-avantgárd poétika követte. Harmadik periódusa tárgyias költészet, amely egy sajátos metonimikus mechanizmust épít fel, a tárgy és a szubjektum homológiájára épül, de a metonímiát vagy metaforikus, vagy allegorikus gesztus kerekíti le. Végül a vallomások beszédmód vált uralkodóvá, és ebben meghatározó szerepet játszik a tárgyias költészetben is felbukkanó allegória.”⁷ E koncepció kérdések egész sorát veti fel.

Pályakezdése éveiben József Attila nemcsak Ady és a *Nyugat* szimbolista technikáját igyekezett elsajátítani, hanem a Füst Milán-féle szereplírának és Kassák avantgárd poétikájának újításait is. 1924 elején egymás mellett írt Szabó Lőrincet követő szabad verset (*Nem én kiáltok*) és Erdélyi Józsefhez kapcsolódó szegényember-verseket. Félelmetes imitáló képessége volt. A két korai kötete anyagából össze lehet állítani egy kis magyar líra-történetet, melyben Petőfitől és Arany Jánostól Adyn, Kosztolányin és Juhász Gyulán át Babitsig, Füst Milánig és Kassák Lajosig mindenki képviselve van. De akkor miért csak a szimbolistát és az avantgárdot emeli ki Bókay? Erdélyi újnépíessége nem létezett? S mit ért „metonimikus-avantgárd poétikán”? Hiszen sokféle avantgárd poétika létezik. Az expresszionista-nietzschei *Tanításokra* gondol? Vagy az *Oly friss...* típusú versek dadaista-ízű megoldásaira? Vagy a költő konstruktivista kísérleteire? És a *Medáliák* hova tartozik? Metonimikus? Tárgyias? A *Tiszazug* tárgyias lenne? Miben áll a *Reggeli fény* vallomássága?

De éppen a válaszra váró kérdések tették izgalmassá számomra Bókay Antal vállalkozását, s nagy érdeklődéssel vártam a részletes kidolgozást. Hiszen az ördög a részletekben lakik. Egy programtanulmány kényszerű vázlatossága nem engedi meg az árnyalt kifejtést. Várakozásomat csak fokozta, hogy a példaképpen bemutatott verselemzés, a *Füst* értelmezése – tömörsége ellenére – érdekes és meggyőző volt. Az is kiderült, hogy nem csupán egy új korszakolási javaslatról van szó, hanem arról is, hogy az életmű *költészettör-*

⁵ A disszertáció is 2006-ban készült el. A B. fejezet döntően a későbbi, a D., E. és F. fejezet a korábbi könyv anyagával azonos, az A. és C. fejezet, valamint a D. fejezet első pontja mindhárom helyen megtalálható.

⁶ *Testet öltött érv*, 11–12.

⁷ I. m. 12.

téneti pozícióját ezután másképpen kell látnunk. Bókay bevallott célja, hogy József Attila költészetében olyan fordulatokat mutasson ki, amelyek párhuzamba állíthatók a kortárs nyugat-európai líra irányváltásaival, sőt részben megelőzik-megelőlegezik azokat.

2. A *József Attila poétikái* című kötet (melynek szövege – utaltam rá – része a benyújtott disszertációnak) mindenekelőtt azzal okozott számomra csalódást, hogy adós maradt a koncepció alapos kidolgozásával és bizonyításával. Mindössze két vers, a *Téli éjszaka* és a *Hetedik* kap részletesebb elemzést, a többi példának választott művet csak érintőlegesen vagy vázlatosan értelmezi a könyv. Illetve még egy szöveg kap – ha nem is minden össze-tevőjére kiterjedő, de viszonylag – kidolgozott bemutatást, a *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben*, melyet Bókay Antal néhány más értelmezőhöz hasonlóan versként olvas. A posztmodern irodalomra hivatkozva „szabaddá” nyilvánítja s kitágítja a költészet fogalmának meghatározását – mindenekelőtt az általa „hagyományos”-nak, „akadémikus”-nak nevezett felfogáshoz képest.⁸ De minthogy nem akar teljesen eltekinteni a pszichanalitikus szöveg sajátosságaitól, mint ahogy azt a *Szabad-ötletek* szürrealista versként értelmezői teszik, olyan – legalább annyira talányos, mint amennyire dialektikus – megállapításhoz jut el, mely szerint „a *Szabad-ötletek* valóban nem vers, hanem kísérlet egy poszt tárgyias költészet kialakítására”.⁹ Tehát nem vers, hanem költői kísérlet. Az ehhez hasonló megfogalmazás- és gondolkodásbeli tisztázatlanságok azok, amelyek egy magamfajta „hagyományos” olvasó szükségképpen fennakad.

A bevezető fejezet részletesebben kifejti a programtanulmányban csak vázlatosan jelzett módszertani megfontolásokat. Új elem, hogy Bókay a maga poétikai szempontú megközelítésével csatlakozni kíván a 2000-ben megtartott miskolci konferencia József Attila „újravizsgálását” sürgető célkitűzéséhez, s ezzel állást foglal abban az elméleti-szakmai vitában, amely e konferenciát követően robbant ki. József Attila költészettörténeti jelentőségét ő is úgy próbálja meg átmenteni, illetve megerősíteni napjaink posztmodernnek tudott horizontjában, hogy a költő életművének legalább egy részét „késő modern”-ként értelmezi, szemben azzal a ma is élő értekező hagyománnyal, amely a 20. századi modernség reprezentatív teljesítményét látja benne.

Bókay álláspontja radikális szakítást jelent a saját korábbi József Attila-tanulmányai-ban követett értelmezésstratégiával és elemzés technikával is. Eleinte, kandidátusi disszertációjának megírása idején még a „világkép” volt kedvelt kulcsfogalma, szemléletét Lukács György kései esztétikája befolyásolta leginkább. A nyolcvanas években kezdett alaposabban megismerkedni a pszichoanalízis szakkérdéseivel, de sokáig csak annak ismeretelméleti dimenziója érdekelte igazán. Ezt követően fordult figyelme a hermeneutika irodalomtörténeti hasznosítása és általában az irodalomtudomány újabb irányzatainak interpretációs lehetőségei felé. Műértelmezéseiben ugyanakkor – különös módon – csaknem kizárólag a lélektani szempont játszott meghatározó szerepet.¹⁰

Lehet, hogy tévedek, mindenesetre az amerikai dekonstrukcióval való találkozásában látom az újabb fordulóponthoz Bókay pályáján. A 2002-es *Dekonstrukció és filológia – egy ironikus visszafordulás elméleti hátteréről* című előadása¹¹ már új tájékozódásának legfontosabb elméleti premisszáit foglalja össze. A modern és posztmodern irodalomelméleti

⁸ Vö. K1, 204., illetve DISSZ, 362.

⁹ K1, 225., illetve DISSZ, 382.

¹⁰ Ez még akkor is érdekes ellentmondás, ha általában jellemző Bókay Antal pályájára a teória és a praxis közti időbeli eltolódás: a vizsgált elméleti szempontot előbb vizsgálja tudománytörténeti kontextusában, s csak később próbálja ki annak elemzés-metodikai „képességét”, poétikai hasznosításának lehetőségeit.

¹¹ Olvasható a *Literatura* 2002/3. számában, a 263–285. lapon.

irányzatok paradigmatis rendjének mintája és a dekonstrukciós értelmezéstechnika látszik a két legfőbb ihlető forrásnak, ahonnan Bókay inspirációt kaphatott a *József Attila poétikái* című könyve megírásához. De merőben más úton halad, mint például a József Attila-interpretációt hozzá hasonlóan átfordítani kívánó Kulcsár Szabó Ernő. Bókay Antal gondolkodására most is *meghatározó hatást gyakorol a pszichoanalízis* – méghozzá annak már az újabb, lacani szakasza. Mindez persze (nekem legalább úgy tűnik) nem csupán előnyökkel jár. Bókay felfogásában ugyanis a tudománytörténeti folyamat némiképp *ön-járó gépezetként* jelenik meg, s nem annyira kérdésekre sarkall, mint inkább *válaszokat kínál* az irodalom értelmezői számára.

A *József Attila poétikái* című könyv bevezető eszmefuttatása nem a József Attila-irodalom kétségei és megoldatlanságai felől keresi és találja meg az utat a modern világköltészet nyugat-európai és amerikai teoretikusaihoz, hanem éppen fordítva jár el: Hugo Friedrich, Charles Altieri, Jonathan Culler és mások megfigyeléseit tekinti olyan korszerű elméleti kiindulópontnak, amely mintegy *garantálja* az újszerű látásmódot, illetve rendezőelvet József Attila költészetének poétikai jellemzéséhez, fejlődéstörténeti besorolásához. Nyilván valamennyi hivatkozott tekintély esetében mérlegre lehetne és kellene tenni, hogy mennyire tekinthető ma irányadó véleménynek (úgy vélem, hogy Hugo Friedrich 1956-ban megjelent könyve fölött például jócskán eljárt az idő). Nagyobb gondot jelent, hogy a nyugat-európai vagy az észak-amerikai líra fejlődéséről alkotott koncepciók érvényessége nem feltétlenül terjeszthető ki más égtájak költészettörténeti sajátosságainak leírására.

Nem sokkal Bókay könyvének megjelenése után Szegedy-Maszák Mihály tette szavá, hogy ebben olyan értelmező kategóriákkal próbálja meg leírni a költői teljesítményt, amelyek eredetileg a nem magyar nyelvű irodalmak leírására szolgáltak, s így nincsenek – nem is lehetnek – tekintettel az életmű egészére, *megvilágítatlanul hagynak* jelentős verseket, amelyek nyilvánvaló módon a belső magyar fejlődéstől, például az újnépies irányzattól merítettek ösztönzést.¹² Messzemenően egyetérték Szegedy-Maszák kritikai észrevételével, megtoldva azzal, hogy ezek a terminusok nemcsak a magyar irodalom jelenségeire vonatkoztatva tűnnek erőltetettnek, hanem a *magyar értekező nyelv kontextusában* is.

Különösen szerencsétlennek találok a centrális szerepet játszó *szelf* kifejezést, amelynek indoklása következő könyvére, a *Líra és modernitás – József Attila én-poétikája* című kötetre maradt. Itt Bókay Antal arra hivatkozik, hogy a „szelf” fogalmával a személy teljességét kívánja megkülönböztetni a személy egy bizonyos funkcióját jelölő „én”-től.¹³ A pszichoanalitikus különbségtéves természetesen helyénvaló minden olyan típusú leírásnál, ahol a freudi ő-s én és felettes én fogalma is működésbe lép (bár még ekkor is fölvethető, hogy miért nem alkalmasabb a teljes személy jelölésére a *személyiség* terminusa, mint a „szelf”). Csak hát a *József Attila poétikái* című könyv túlnyomó részében egyáltalán nem merül fel az én pszichoanalitikus szerkezete – következésképp Bókay magától értetődően használja egymás mellett, felváltva a „szelf” és az „én” szavakat. Újabb könyvében megpróbálkozik a „szelf” magyarításával, „Önén”-nek nevezi el.¹⁴ Figyelemre méltó, hogy a föltehetően korábbi disszertáció szövegében ehelyett is az „én” szó szerepel.¹⁵

Hasonlóképp problematikusnak tűnik számomra, hogy a könyvek, illetve az értekezés fogalomkészlete korántsem egységes. A programtanulmány *nyelve* még szigorúan egyenmű volt, a költői beszédmódok, illetve stratégiák tipológiája koherens rendszert ígért. A Jó-

¹² Szegedy-Maszák Mihály: Tanító célzat és művészi érték József Attila költészetében. *Kortárs*, 2005/4. 2–3.

¹³ Lásd K2, 20. lapon a 35. jegyzetet, illetve DISSZ, 10. lapon a 27. jegyzetet.

¹⁴ Például K2: 67., 70., 81. stb.

¹⁵ Például DISSZ, 65.

zsef Attila poétikái című kötetben már csak a tartalomjegyzék őrzi az egységet. A szövegek elemzésében igen eltérő eredetű és szempontú kategóriák és megközelítésmódok keverednek egymással. Például a *Kláriskok* esetében a motívumvizsgálat helyenként az *impresszionista* műkritikára emlékeztető értelmezésbe csap át, s veszedelmes közelségbe kerül a Bókay által radikálisan elutasított *referenciális* leíráshoz: „Az illatos test párhuzamává válik a *bűzös* bárányanéj, a *kellems* kláris pedig az *undorító tapintású* békafejjel áll párhuzamba. Talán ilyen minden erotikus vágy, és ezt pontosan tudja az olvasó, hisz nem találja visszataszító-nak az első szakaszt. [...] Ebben lép tovább a következő kép... A vágy vándorútján közelebb kerül céljához: az asszociáció egyszerre lett kozmikusabb és konkrétabb.”¹⁶ A vers szövegében egyáltalán nem esik szó illatos testről, sem a bárányanéj bűzéről.

Jóllehet az első könyvnek már a címe is József Attila poétikáinak bemutatását ígéri, nem igazán él a hagyományos és a modern poétikák által kínált lehetőségekkel. Kivéve néhány unalomig használt kategóriapárt, mint a *metaforikus-metonymikus* és a *szimbolikus-allegorikus* kettőse. Alighanem a *beszédhelyzetek* érdeklik leginkább Bókayt s az, ahogy a szubjektum és a tárgy korrelátuma más-más alakzatot ölt bennük. A „létértelmezés” problémája mindenekelőtt az *én* és a *tárgyiasság* jelenlétének arányát és súlyát jelenti számára – azaz egyszerre képi és szemléleti kérdés. Csak az a baj, hogy sem a poétikai, sem a lételméleti szemponthoz nem rendelődik egységes, jól áttekinthető fogalomháló. A *Téli éjszaka* és A *hetedik* elemzése elsősorban metafizikai, pontosabban metafizikai színezetű kategóriákkal történik, míg a kései pályaszakasz művei inkább pszichoanalitikus megvilágítást kapnak. Természetesen nem kifogásolom a pszichoanalitikus megközelítést, sőt olyan szövegek esetében, mint a *Szabad-ötletek jegyzéke*, egyenesen ezt tartom adekvátnak. Csak hát el kellene dönten, hogy *hol és meddig tart érvényessége*, hiszen például a hermeneutika szubjektumfogalma és Freud személyiségfelfogása nem ugyanazt a lét-dimenziót kívánja leírni – az ismeretelméleti szerepük között fennálló (Ricoeur, de Man és mások által megállapított) hasonlóság ellenére sem.

Persze én is osztom, akárcsak Bókay, azt a véleményt, hogy előfordulhat párhuzam a filozófiai és a költői diskurzusok világlátása és kérdésfeltevése között, következésképp összekapcsolhatók és vonatkoztathatók egymásra.¹⁷ De nem feleltethetők meg annyira egymásnak, mintha egymás *tükkörképei* volnának. Mint ahogy a kétféle szakmai kompetencia sem fedi le egymást, és az irodalmár elkalandozása a filozófia területére könnyen vezethet dilettantizmushoz. Manapság sajnos nem ritka, hogy a gondolkodást filozofálással helyettesítik. Divat lett a kétféle diskurzus *közvetlen* megfeleltetése és egymásba vágása. Ennek egyik szép példája szerintem az itt következő idézet Bókay *Téli éjszaka*-elemzéséből:

„Talán ez a modern lét költői önartikulációja, a tiszta forma, ahogy a lélek és a világ tárgyiasságában önnön létére ébred. Létezik tehát valami abszolútum, egy végső formaállapot, mely tárgyi természetű, és kimondja, kifejezi a létet. A »nyelv beszél« állítja Heidegger, az mond ki minket, nem mi mondjuk ki, és használjuk. A lét beszél. Sőt, mint később József Attila e gondolatot továbbépítve írja: »a lét dadog, csak a törvény a tiszta beszéd«, a lét maga a táj lüktetése, az örök, elmúlástól mentes és ennek következtében értelemmentes ritmus a lét. A forma, a logika az, ami beszél, a struktúra, a törvény a »tiszta beszéd«. De ez az alapvető törvény nem rendelkezik törvényadóval, nem szimbolikus természetű, hanem adja magát, fennáll. Mégis foglalkozni kell vele, mert a lét maga nem tudja megtalálni ezt a lényegét, a dadogást analitikus kritika alá kell vetni”.¹⁸

¹⁶ K1, 59., illetve kis módosítással DISSZ, 148–149. A kiemelések tőlem – V. A.

¹⁷ Vö. K1, 86., K2, 279., illetve DISSZ, 237.

¹⁸ K1, 84., K2, 278., illetve DISSZ, 235.

Úgy gondolom, az idézett szövegrészlet is megérdemli, hogy ha nem is analitikus, de alapos kritika alá vegyem. A filozófiai, pontosabban álfilozófiai zsargon bizonyos mértékig elfedi, hogy az értelmezés olyan félig kész és félig emésztett gondolati paneleket használ magyarázatként, amelyek maguk is magyarázatra szorulnának az adott szövegkörnyezetben. A megféleltetések kényszeres sodrában egymástól merőben különböző jelentések kerülnek közös nevezőre, és kapcsolódnak láncszerűen össze. Bókay szövegében előbb arról esik szó, hogy a nyelv „beszél”, azután viszont a lét „beszél”, majd kiderül, hogy mégsem, hiszen „dadog”, mert a lét valójában „ritmus”, „a táj lüktetése”, ezzel szemben a forma, a logika „beszél”, mert a struktúra, a törvény a „tisztá beszéd”. Az ember csak kapkodja a fejét.

Már a forma és a logika vagy a struktúra és a törvény szinonimaként kezelése sem magától értetődő. Az pedig végképp érthetetlen, hogy az abszolútumot miért kell éppen „végső formaállapot”-ként felfogni. A szerző nem veszi a fáradságot, hogy világosan kifejtse, valójában mire gondol, így pedig csak találgathatunk. Kíváncsi lennék arra is, hogy a modern lét hogyan képes költői vagy bármifajta értelmes önartikulációra, ha csupán dadogni képes. Talán még a pszichoanalitikus kritika sem tud ezen segíteni. Nem árt az óvatosság a metaforák, az analógiák és az asszociációk használatában; az *értekezés nyelvének el kellene válnia az értelmezett nyelvtől*. Tartok attól, hogy az effajta mutatóvány valójában az értelmezés látszatát nyújtja az érdemi értelmezés helyett. Rövidre zár és sejtetni próbál ott, ahol árnyalni és pontosítani kellene.

3. Bókay Antal újabb, a *Líra és modernitás – József Attila én-poétikája* címmel megjelent könyve legalább két fontos vonatkozásban gyökeresen különbözik az elsőtől (ami a kettőt együtt tartalmazó disszertáció szövegét óhatatlanul heterogénná teszi). Egyrészt (helyesen) jóval gyakrabban vállalkozik verselemzésre – voltaképpen műértelmezések sorozatából áll. A rövid versek rövidre fogott vizsgálatát két jelentős költemény, a *Tiszta szívvel* és a *Téli éjszaka* nagyszabású interpretációja foglalja keretbe. Másrészt jóval több gondot fordít a szelf-probléma kidolgozására, aminek egyik legszembetűnőbb következménye a pszichoanalitikus fogalmak és összefüggések megnövekedett szerepe. Maga Bókay hangsúlyozza, hogy az egyes jelentés-konstrukciók közti dinamika leírására, illetve általánosabban fogalmazva „a szignifikációs folyamat szemiotikai szintjeinek megragadására” a pszichoanalitikus retorikát tartja legalkalmasabbnak.¹⁹ Nemcsak a második könyv címe (*József Attila én-poétikája*) jelzi, hogy immár valóban a szelf (változó) pozíciója az alapvető kérdés, hanem az egyes fejezetek címe is.²⁰ A doktori értekezésben is érvényre jut ez a tendencia, bár a címek még nem jelölik.

A bevezető fejezet csaknem szó szerint ismétli az első könyvben található. József Attila „megkülönböztető költői teljesítményé”-nek késő modern tárgyias költészetét tartja,²¹ melynek „sajátos metonimikus mechanizmusát”, „a metaforát metonimikus felülírás alá helyező poétikáját” a költő „jószerével... a semmiből teremtette meg”.²² Az utolsó fejezetet, a tárgyias költészet kiteljesedésének bemutatását (József Attila néhány értekezés írása s főként a *Téli éjszaka* értelmezése segítségével) ugyancsak a korábbi könyvből emeli át. Az újabb kötet igazi újdonságát tematikusan a korábbi pályaszakasza, a *tárgyias költészet kialakulásának*, „*első modelljének*” *folyamatrajza* adja, szemléletileg pedig az az első pillantásra talán meghökkentő beállítás, hogy a tárgyias költészetként leírt és méltatott verskorpusz legfontosabb tényezőjévé az én, illetve a „szelf” lép elő. A pszichoanalitikus összefüggések dominanciája mellett persze ez nem annyira meglepő fejlemény.

¹⁹ K2, 33–34. A disszertációból ez az indoklás még hiányzik.

²⁰ A szelf új formájának elvei és következményei, A szelf felépítése stb.

²¹ K2, 39., illetve DISSZ, 22.

²² K2, 50–51., illetve DISSZ, 34.

Bókay azzal próbálja distancírozni magát a mélylélektani felfogástól, hogy az ő vizsgálódásában „a szöveg, a nyelvileg konstruált szubjektum és egyáltalán nem a valóságos személy struktúrái” játszanak szerepet.²³ Valójában csak a tét más nála, nem a megközelítésmód. A klasszikus pszichoanalitikus olvasat is *nyelvi* vagy annak analógiájára elképzelt konstrukciókból következtet a szubjektumra. A Bókay által annyira kedvelt Jacques Lacan egyik legfontosabb megállapítása, hogy a tudattalan nem tagolatlan közeg, hanem strukturált, *akár egy nyelv*. Ugyanakkor más a vizsgálódás tétje: pszichoanalitikus nézőpontból végső soron a *személyiség megerősítése* a cél, míg a költői szövegeket minden további nélkül ünnepelni lehet az én leépülésének különféle módozataiért.

Úgy vélem, hogy Tverdota György a *Líra és modernitás – József Attila én-poétikája* című könyv egyik legsúlyosabb problémáját vetette fel, amikor a József Attila-szövegek „palimpszesztusként történő olvasását” tette szóvá.²⁴ „Bókay elemzéseiből nem József Attila írásainak értelme, hanem rejtett értelme tárul fel az olvasó előtt – állapította meg Tverdota. – József Attila versei [ugyanis] az ő felfogásában csak tünetei, nyelvi lenyomatjai a paradigmaváltás, korszakküszöb-átugrás ama radikális átalakulásának, amely a költői személyiség legmélyén, szinte-szinte hozzáférhetetlen földtani rétegekben, a magma szomszédságában zajlott le, márpedig a könyv épp ezt az átalakulást akarja felderíteni. Ez csak úgy lehetséges, ha a szerző olvasás helyett palimpszeszt-fejtő archeológiai feladatokat vállal magára.” Tverdota természetesen nem arra utalt, ami a pszichoanalitikus kiindulásból eleve következik, tehát hogy az értelmezés a rejtett, lappangó tudattartalmak tudatosítására vállalkozik. Hanem arra, hogy Bókay könyve éppen ellenkezőleg jár el: nem megnevezni akarja a nem ismert, hanem annak *megnevezhetetlenségét* posztulálni.

Talán a *Tiszta szívvel* értelmezése lehet a legjobb példa erre. A hagyományos felfogás szerint a versben megnyilatkozó én végletes választ ad végletes helyzetére, s a dacos, hetyke hangon való megszólalás valójában kilátástalanságot, kétségbeesettséget próbál ellensúlyozni. Bókay viszont úgy találja, hogy az én nem elszenvedi elkülönülését, a közösségből történt kiszakadását, hanem *tudatosan választja*; a „harmadnapja nem eszek” állítás sem kényszerű megfosztottságot, éhezést jelöl, hanem önként vállalt böjtöt, kiálást.²⁵ Egyfelől tehát a környezetét tudatosan elutasító személyiséget látja a vers első felét jellemző negatív önjellemzés mögött („Nincsen apám, se anyám, / se istenem, se hazám, / se bölcsöm, se szemfedőm, / se csókom, se szeretőm.”).²⁶ Másfelől viszont – minthogy mégiscsak radikális és sorozatos negatív önmeghatározásról van szó – egyfajta hiányra, ürre következtet a személyesség mélyén.²⁷ Julia Kristevára hivatkozva, valójában a pszichoanalitikus hagyományhoz kapcsolódva a preödipális elszakadás stádiumát leíró „primer narcisztikus identitás” állapotát felelteti meg a *Tiszta szívvel* éneje pozíciójának.²⁸

Itt álljunk meg egy pillanatra. Foglaljuk össze Bókay gondolatmenetét. Előbb a helyzetét elszenvedő én-konceptióval szemben felállít egy helyzetét tudatosan választó én-konceptiót. Majd a következő lépésben megfosztja ezt az ént öntudatosságától, hiszen egy archaikus, primitív én-állapottal azonosítja, amely előtte van mindannak, ami az én később kialakuló identitását, a szociális térben való önmeghatározását jelenti. Másszóval a *Tiszta szívvel* énjét lényegében csökkentett képességűnek nyilvánítja, aki nem tudja magát a közösség részeként azonosítani. Bókay megközelítésében a *Tiszta szívvel* éneje még mélyebb,

²³ K2, 34.

²⁴ Bókay könyvét Tverdota György a József Attila Társaság 2007. márciusi rendezvényén mutatta be. Az idézetet a kéziratból vettem, melyet a szerző bocsátott rendelkezésemre – itt mondok érte köszönetet.

²⁵ K2, 77–78., illetve DISSZ, 61–62.

²⁶ Vö. K2, 66., illetve DISSZ, 49–50.

²⁷ DISSZ, 51.

²⁸ K2, 71., illetve DISSZ, 54.

még kivédhetetlenebb *kényszerűség* kiszolgáltatottja, mint a mű hagyományos értelmezői szerint. Nem a társadalom löki a perifériára, hanem saját alul fejlett pszichikuma.²⁹

Lehet, hogy a vigasztalan diagnózist próbálja árnyalni (vagy elfedni) a „szelf” fogalom a maga többretegű struktúrájával, melyben valahol az alsó fertályban ott lapul az ödipális, metaforikus én előtti ősalapot traumáját elszenvedő, csak metonimikusan érzékel(tet)hető „primer narcisztikus identitás”. Hiszen azt olvassuk: „A tagadás ebben a pozícióban a szelf belső, elfojtott rétegének megérintése, a nem jelölésen, elutasításon keresztüli jelölése. A *Tiszta szívvel* tagadó modalitásában elmondott metonimikus háló azt jelzi, hogy a tradíció és a környezet adottjain és az átélt élményeken túl egy olyan személyiségkonstrukció található, amely tárgyas (valamiféle belső tárgy jelenléte), de prefogalmi, talán energia, erő természetű, ugyanakkor alapvetően megszabja a szelf artikulációjának, újraépítésének a kereteit.”³⁰

Ha igaz lenne ez, akkor is alapos indoklást igényelne, hogy minek alapján következtethetünk ennek a prefogalmi energiának a létezésére és meghatározó szerepére. Egyáltalán milyen személyiségkonstrukció az, amely „túl” van a tapasztalaton (az átélt élményeken) és a szocializációs erőterén (a tradíció és a környezet „adottjain”)?³¹ A megválaszolatlanul maradó legnagyobb talány persze az: miért éppen az archaikus-primitív én-tudat (vagy az én-tudat archaikus-primitív rétege) az, aminek a késő modern költészet nagyszerű megújulását köszönhetjük? Sajnos mindez kifejtetlen (és bizonyítatlan) marad. A *Líra és modernitás – József Attila én-poétikája* címet viselő könyv (s egyúttal a disszertáció is) érvek helyett sokszor beéri körben forgó, talányos állításokkal.

Mint például az itt következő: „A *Tiszta szívvel* [...] a szelf levezethetetlen hátterét próbálja megragadni, megsejtenni, nem utal valamire, hanem a hiányokból egy olyan konstrukció, valamiféle *vetítívászon* formálódik meg, amely utalás nélkül elfed, és áttűnve megmutat valamit, ami a »nincs«-enek, a »nem«-ek tükrében érzékelhető.”³² Bókay elegendőnek tartja, hogy az általa kiolvasott-feltételezett én-féleségre mintegy *ráolvassa* Kristeva és Lacan egy-egy eszmefuttatását. S könnyen lehet, Lacan kantianizmusa is ludas abban, hogy Bókay a *megnevezhetetlenséget* is meghatározottságként értelmezi: úgy fogja fel, mint a József Attila költeményeit jellemző én- és műszerkezet sajátos adottságát.

A példaversnek választott *Tiszta szívvel* értelmezését a könyv a következő módon foglalja össze és terjeszti ki érvényét a korszak többi versére:

„A *Tiszta szívvel*-ben József Attila rálel egy mély (és az apafigurákkal, a szimbolikussal szemben igen következetesen képviselt) megjelölt tartalmi segítségével vetítívászonként működő tagadásgesztusra, mögötte, benne egy elfelejtethetlen ritmikára (ezért tiltakozik a versesség feladásának követelménye ellen), egy kö-

²⁹ Az sem oldja meg a problémát, ha *elsüllyedt tudattartalomként* számol ezzel a preödipális eredetű, archaikus, primitív állapottal, amely a tudatos én kifejlődése után is működik, annak mintegy elmentélező korrelátumaként. Mert világosan meg kell tudni mondani, hogy milyen módon és mértékben játszik szerepet ez a tudatréteg József Attila költészetében, és azt is, hogy miért vannak és miként vannak poétikai következményei – amennyiben valóban *költői* teljesítményként, nem pedig általában vett személyiség-konstrukcióként vizsgáljuk és értékeljük a jelenséget.

³⁰ K2, 73., illetve DISSZ, 57.

³¹ Itt megjegyzést kell fűznöm opponensi szövegemhez. Lehet, hogy félrevezetett Bókay szerencsétlen megfogalmazása. Lehet, hogy az idézett mondatban a „túl” szó valójában a „mellett” helyett áll, s helyesen így olvasandó: „A *Tiszta szívvel* tagadó modalitásában elmondott metonimikus háló azt jelzi, hogy a tradíció és a környezet adottjai és az átélt élmények *mellett* egy olyan személyiségkonstrukció található...” stb. Ebben az esetben az erre a mondatra vonatkozó kritikám érvényét veszti, de nem érinti bírálatom többi részét.

³² K2, 73–74., illetve DISSZ, 57.

vetkezetesen képviselt metonimitásra, azaz egy olyan újfajta konstruáltságra, amely ugyanakkor stabilizálhatatlan, mindig folyamatában van, mindig újratermelődik. Ezt a szétomló, fluktuáló és ismételtlen újraszerveződő, alapvetően nyelvi-tárgyas szelfet kutatja költészetében. Ennek a szelfnek sokkal inkább kerete, formája van, és nem tartalma, valami struktúra, de szubjektív struktúra, melyet újra meg újra fel kell öltöztetni, róla nem mint valamiről, hanem mint a valami lét-rejöttének módjáról lehet beszélni. És József Attila költészetének ez a rendkívüli újdonsága: az öltöztetési lehetőségek keresése, a belső, rendezetlen rend állandó újírásának eltérő lehetőségei.”³³

Elnézést a hosszadalmas idézgetésért, de hát mintegy esszenciáját kapjuk itt Bókay Antal új utakat kereső értelmezésmódjának. Tehát nem esetlegesen kiragadott szöveghelyről van szó, az összefoglaló szándék jelenléte félreérthetetlen. De mit állít voltaképp a szöveg? Azt, hogy József Attila költészete a szelfet „kutatja”, amely „szétomló, fluktuáló és ismételtlen újraszerveződő”, egyszóval „stabilizálhatatlan” – nyilván ezért kell kutatni. S e költészetnek az a rendkívüli újdonsága, hogy szakadatlanul keresi a lehetőséget: hogyan öltöztethetné fel szétomló, stabilizálhatatlan szelfjét. Vagy más megfogalmazásban: azt keresi, hogyan írhatja újra „belső rendjét”, amely egyébként rendezetlen (s el kell ismernünk: a *rendezetlen rend* képzete önmagában is elég ahhoz, hogy *rendkívülivé* avassa József Attila költészetét). Ebben az olvasatban a *költő*, illetve *költészete* a nyelvtani alany.

De lehetséges a szövegnek más olvasata is. Az, hogy a szelf „*alapvetően nyelvi-tárgyas*”, azt sejteti, hogy részben nem az. Amit alátámasztani látszik az az állítás, hogy „a szelfnek sokkal inkább kerete, formája van, és nem tartalma”. Persze ha nincs tartalma, akkor *üresnek* kell elgondolnunk. Pontosabban egy üres struktúrának, melyet „újra meg újra fel kell öltöztetni”. De ki öltözteti fel? Maga a vers? Ha képes erre, miért nem teszi? Ha pedig megteszi, hogy maradhat tartalmatlan? Vagy mégsem a szöveg, hanem mi, *olvasói* végezzük el a nemes műveletet? De akkor nem maga a stuktúra szubjektív, hanem csak általunk (vagy bennünk) lesz azzá. Így viszont nem a *Tiszta szívvel* című vers éneke kutatja önmaga stabilizálhatatlan és újratermelődő szelfjének lehetőségeit, hanem olvasóinak (nekünk) ad *alkalmat* rá, hogy kutassák (illetve kutassuk). Azaz az olvasóknak kellene lenniük a nyelvtani alanyoknak.

Nem kívánom e súlyos dilemmát eldönteni. Sőt nehezményezem, hogy az értekezés megterhel vele. De semmiképp sem szeretném, ha úgy tűnne föl, hogy az általam idézett szövegrészeket csupán szerencsétlen megfogalmazásuk miatt kifogásolom. Ennél azért jóval többről van szó. A szöveg retorikus nyomása, az állítások folyamatos ismétlése-szulykolása nem ellensúlyozhatja a gondolati koherencia hiányát.

4. Bókay koncepciójának perspektivikus rövidülésében *kétfelé* válik a magyar költészet. Ha József Attila él negatív önmeghatározással, az metonimikus hálón, ha Ady, Babits vagy más, akkor metaforikus. Ha József Attila én-konstrukciójáról van szó, feladja az élménylírát, tárgyas költészetet alkot, új paradigmát teremt, ha viszont a pályatársaiéről, azokban a romantikus vagy a szecessziós-szimbolista költészet túlméretezett én-tudata kísért. Óhatatlanul fölmerül a kérdés a kevésbé elfogult olvasóban: vajon így kell József Attilával meggyereitni a költők mezei futóversenyét?

El lehet tünődni rajta, hogy például Az *eltévedt lovas* vagy a *Hegeso sírja* a hagyományos élménylírát reprezentálja-e. A „szecessziós-szimbolista” jelző vajon egyféleképpen igaz Adyra, Babitsra, Kosztolányira és Füst Milánra? József Attilának pedig éppen négyféle beszédmódja különböztethető meg – se több, se kevesebb? Ha a *Tiszta szívvel* negatív önjellemzése metonimikusan megkerüli, megnevezetlenül hagyja azt, amit korábban metaforikusan, szimbolikusan megneveztek, s ez volna a késő modernség nagy újítása, mit kezdünk azzal, hogy a *Megfáradt ember* című vers éneke – hasonló negatív önmeghatá-

³³ K2, 98., illetve DISSZ, 81.

rozások után – végül nem átalítja megnevezni magát? Vagy hova soroljuk az *Eszmélet* X. versszakát, melynek szövegében ugyancsak egy sor negatív állítás után a szubjektumról ki van mondva, hogy „meglett ember”? Ezek a versek talán kevésbé késő modernek?

Máshol már megírtam, Bókay Antal tipológiai kísérletét azért sem tudom elfogadni, mert az általa megjelölt beszédmodok érvényességét akként tételezi, hogy *megteszi őket József Attila egy-egy pályaszakasz uralkodó verstípusának*. Például a tárgyias költészet szerinte a szecessziós-szimbolista és avantgárd beszédmodot *felváltva és kiszorítva* jelenik meg, elsőként a *Nincsen apám se anyám* című kötet (1929) új verseiben, s ettől fogva ez dominál ebben a korszakában. Voltaképpen erről szól újabb könyvének nagyobbik része. Csakhogy József Attila költészetét éppen az jellemzi, hogy *egyetlen pályaszakaszában sem dominál egyfajta beszédmod*. Ezt különben indirekt módon Bókay is alátámasztja, amikor megkerüli, s nem vállalkozik a korszak egyik főművének, a *Medáliák* ciklusnak az értelmezésére. Ma már általánosan elfogadott nézet a kutatók körében, hogy hihetetlenül gazdag, sokszólamú életműről van szó, melynek egyes szólamai nem föltétlenül konszonánsak egymással.

Én is úgy gondolom, hogy a *Nincsen apám se anyám* kötet fordulatot jelent József Attila pályáján, de más értelemben, mint Bókay. A költő eredetileg olyan kötetet tervezett, amelyből – az avantgárd szellemében – száműzni akarta a központosítást és a nagybetűket.³⁴ Később viszont úgy döntött, hogy a dalszerű verseit részesíti előnyben, szabad verseit pedig kihagyja a kötetből. Utóbb az egész pályájára kiható döntésnek bizonyult ez.

Az életmű belső tagolását nemcsak az nehezíti meg, hogy különböző verstípusokkal kísérletezett egyazon korszakában, hanem az is, hogy számos jellegzetes verstípusa bukkan fel különböző korszakaiban. Nem egy korai gesztusa köszön vissza később, így például a *Tiszta szívvel* anarchista-kamaszos lázadó hangja (mint azt már Fejtő Ferenc észrevette) a *Születésnapomra* játékos-hetyke soraiban, vagy a zsengekben található nosztalgikus múltidézés az 1936. októberi *Az a szép, régi asszony* című versben, melyről méltán írta Németh G. Béla, hogy a *Nyugat* impresszionista poétikáját hozza vissza.³⁵ A *Flóra*-ciklusban található *Rejtelmek* egy 1928-as, Vágó Mártához írt verstípus (*Tedd a kezed, Ringató*) kései variánsa. Csak alapos kutatással sikerült tisztázni, hogy nem egy költeményét, amely a kései korszak aurájával rendelkezik, valójában jóval korábban írta. Az *Arany* című versről Stoll Béla derítette ki, hogy nem 1937-es, mint azt Németh Andor és mások gondolták, hanem föltehetően 1929 végi.³⁶

József Attila saját nevének versbe foglalása, melyhez korai és kései korszakában egyaránt ragaszkodott – s melyet Bókay magától értetődően tárgyal a szelf *késő modern* megjelenésmódjaként,³⁷ valójában *Kassák aktivista irányzatának* az élet és a művészet különbségét eltörölni kívánó törekvésére vezethető vissza, részben pedig a *romantikus* művész-kultuszra.³⁸

³⁴ Vö. Lengyel András: A *Nincsen apám se anyám* kötet ősváltozatának töredéke. *Forrás*, 2005/4. szám, 3–19.

³⁵ Vö. Fejtő Ferenc: József Attila költészete. In uő.: *Szép szóval*. Budapest, 1992, Nyilvánosság Klub–Századvég, 138., illetve Németh G. Béla: *Hét kísérlet. A kései József Attiláról*. Budapest, 1982, Tankönyvkiadó, 242.

³⁶ Vö. Stoll Béla: József Attila „Arany” című versének keletkezési ideje. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1980. 700–701.

³⁷ K2, 114–141., illetve DISSZ, 93–116.

³⁸ Vö. Kappanyos András: Eszék. In *Újraolvasó. Tanulmányok József Attiláról*. Budapest, 2001, Anonymus, 246. Igaz, Bókay újabb könyvében már Kassák Lajos nevének kiírása is (*A ló meghal a madarak kirepülnek* híres zárlatában) késő modernné minősül át: Bónus Tibor nyomán és az ő formulájával „a nyelv jelentés nélküli tételező hatalmának elismerése”-ként értelmezi (K2, 113.). Az értekezés szövege még nem tud erről – itt nem szerepel a névjeggyel önmagát mintegy kirakatba állító én személytelenné nyilvánításának posztmodern elmejátéka.

Itt nem tekintem feladatomnak, hogy kettőnk eltérő álláspontját bemutassam. De úgy vélem helyesnek, hogy legalább jelzésszerűen érzékeltessem a magamét is. Opponensi véleményem túlnyomó részében igyekeztem eltekinteni tőle. Hiszen attól még, hogy nem értek egyet az értekezés koncepciójával, Bókay Antal munkáját akár kiváló teljesítménynek tarthatnám.

Szerintem József Attila életművének egyik különleges vonása éppen az, hogy bár igen korán megszólalt saját hangján is, mégsem hagyott fel a jelentősebb kortársait idéző-áthasonító kísérleteivel. Folyamatos *kihívásként* élte meg a századelő magyar költészetének eredményeit, s ezeket próbálta „felülről” a maga válaszaival, költői leleményeivel. Talán ezzel függ össze életművének rendkívüli változatossága. Kis túlzással azt lehet mondani, hogy csaknem valamennyi jelentős műve „egyedi” darab. S ami még különösebb: idővel az egyes versek is radikálisan megváltoztatják arcukat, amikor József Attila úgy dönt, hogy újrírja őket. A *Nyár* cím alatt voltaképpen nem egy vers három változatát találjuk, hanem három különböző verset, amelyek emlékeztetnek egymásra. József Attila számára a költészet *folyamatos teremtő tevékenységet* jelentett, ami egy-egy vers esetében nem feltétlenül jut nyugvópontra egy publikált (vagy nem publikált, de teljesnek érzett) szövegváltozat létrejöttével.

Kétségtelen, költészetében akadnak az én jelenlétét és jelentőségét lefokozó tárgyas, illetve újtárgyas versek is. Csakhogy e verstípus korszerűségének és domináns szerepének hangsúlyozása érdekében Bókay kénytelen a tárgyiasság jelentését olyan általánossá és elvonttá szélesíteni, hogy *nem tárgyas* verseket is ide lehessen sorolni. Az én értelmezésemben a *Tiszta szívvel* nem tartozik József Attila tárgyas versei közé, sőt hangsúlyozottan *én-központú*: szinte minden elemében a megnyilatkozó én-re (és képtelen helyzetére) összpontosít. A negatív önmeghatározások merev ellentétbe állítják ugyan az én-t és környezetét, de nem korlátozzák az én érvényesülését, sőt. Az identitás-képzés olyan kiélezett alakzatáról van szó, amikor a személyiség *a társadalom ellenében* határozza meg magát. A másik véglet (és József Attila képviselői lírájában bőven van erre is példa), amikor az én úgy találja meg identitását, hogy eggyé válik valamely valóságos vagy virtuális közösséggel. S bizony az egyes szám hiánya ismét arra csábíthatja a felületes értelmezőket, hogy az én leépülését, eltűnését konstatálják.

5. Röviden összegezném álláspontomat. Az értekezés koncepcióját érdekesnek találom, de erősen hiányolom az átgondolt megfogalmazást, a fogalmi háló egyértelmű, pontos kidolgozását. A nyelvi megformálás súlyos anomáliái már csak azért is érthetetlenek számomra, mert a vállalkozás mögött két megjelent kötet áll – tehát bőven lett volna mód és idő nagyobb műgonddal fogalmazni, a stíluson javítani, a fölmerült szakmai kritikákat figyelembe venni.

A megközelítés horizontja széles, a megidézett tekintélyek – így Lacan vagy Kristeva – szellemi súlya nyilvánvaló. Némelykor az volt a benyomásom, hogy Bókay az ő tekintélyüket használja fel a maga merev és rövidre zárt – többnyire analógiákon alapuló – értelmezés-paneljeinek elfogadtatásához. A „primer narcisztikus identitás” fogalmának Kristevát hírbe hozó önkényes alkalmazását hoztam fel példának arra, hogy Bókay miképp keres a maga előzetes elképzeléséhez (a *Tiszta szívvel* én-leépítő beállítottságát feltételezve) neves referenciát, melynek eredeti értelmét részben át kell alakítania, részben ki kell üresítenie ahhoz, hogy céljának megfelelően. Arról nem is beszélve, hogy ebben az esetben a József Attila-i életmű kifejezetten *poétikai* megközelítését ígérő szerző tulajdonképpen egy *kvázi-lélektani* összefüggésre építi a poétikatörténeti jelentőségének kiküldött fordulatot.

LOGIKÁJA?

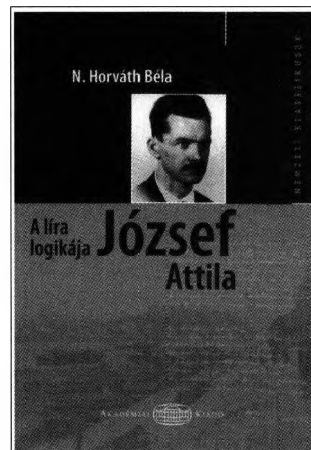
N. Horváth Béla: *A líra logikája. József Attila*

Sokat idézett József Attila-sort választott N. Horváth Béla 2008-ban megjelent kismonográfiája címének nyersanyagául. „A líra: logika”, mondja József Attila keltezetlen töredéke; *A líra logikája*, ígér a költészet, ez esetben József Attila költészetének titkait kutató, mintázatok feltáró elemzést N. Horváth Béla könyvének címe. Pontosabban: könyvének egyik címe – de erre még később visszatérek.

A *líra logikája* cím tehát olyan művet sejtet számomra, mely a lírára mint művészeti ágra tekint, és annak sajátosságait kutatja: József Attila lírájának egyedi jellegzetességeit, vonásait igyekszik feltárni. Valószínűleg azonban a kötet címének ilyen olvasata félreértés. A bevezetésből (és a fülszövegből is) azt tudhatjuk meg, N. Horváth Béla monográfiájának célkitűzése úgy tekinteni végig az életművön, hogy a középpontban a művek elemzése áll, ide sorolva az értekező prózai és publicisztikai írásokat is, vagyis az életmű, a költészet vizsgálatába szervesen beépítve ezek elemzését, ugyanakkor takarékoskodva az életrajzi ismeretek említésével. Ha tehát megpróbálok túllépni a kötet olvasása során tévesnek bizonyult címolvasatomon, *A líra logikája* inkább olyasfélélt takarhat, hogy József Attila gondolkodói munkásságának ismertetésével párhuzamosan új megvilágításban kerül terítékre költészete. A *logika* tehát itt nem annyira a versek mint műalkotások belső, egyedi szervezőelveire vonatkozik, mint inkább József Attila költészetének gondolatiságát, az egyes versek háttérében meghúzódó elvi, esztétikai megfontolások feltérképezését fedi. Mégis kicsit szerencsétlennnek érzem a címválasztást, a benne rejlő félreértés lehetősége miatt. Annál is inkább, mert éppen ezt a sort már másik szerző is választotta József Attila költészetével foglalkozó kötete címéül. Török Gábor 1968-ban megjelent, valóban kizárólag versszövegeket elemző kötetének adta *A líra: logika* címet.

Számos méltató írás jelent meg N. Horváth Béla kötetéről (pl. Gajdó Ágnes, *Élet és Irodalom*, 2009. április 10., Vasy Géza, *Új Könyvpiac*, 2009. március 25.), és ez felbátorít, hogy ehelyütt a kötetrel kapcsolatban felmerülő fenntartásaimnak adjak hangot. A monográfia kronologikus rendet követve tekint végig az életművön, olykor poétikatörténeti, esztétikatörténeti, életrajzi kitérőkkel szakítva meg a művek elemzéseit. Az eddig megjelent recenziók a kötet méltatása során kiemelik egy új monográfia megjelenésének időszerűségét és fontosságát (a kötet hátoldalán olvasható ajánló megfogalmazása szerint hiánypótló művel van dolgunk), dicsérik a szerző szakértelmét és ugyanakkor a mű olvasása-

Akadémiai Kiadó
Budapest, 2008
512 oldal, 3990 Ft

kor is érződő szeretetét, érzelmi kötődését vizsgálatának tárgyához, méltányolják a József Attila-kritika változásainak történeti áttekintését, a szerző széles körű tájékozottságát a régi és új elemzések terén, a szakirodalom továbbolvasást is segítő idézését, körütekintő hivatkozásait, méltatják a kötetet új szempontok beemeléséért, a gyakran új olvasatot nyújtó elemzésekért, és még sorolhatnám. A magam részéről külön szeretném kiemelni azt a figyelemre méltó gyakorlatot, ahogy N. Horváth Béla nemcsak a már kanonizált szerzőktől válogat, hanem a legfrissebb írásokat is említi, fiatal kutatók elemzéseit is gyakran idézi.

Az Akadémiai Kiadó *Nemzeti Klasszikusok* sorozata, melynek harmadik tagjaként a monográfia napvilágot látott, bár nem kifejezetten szép, de határozottan igényes kötésű, barátságos formátumú könyvekből áll. Jelen kötet barátságos mivoltát csak fokozza a szerző bevezetőben olvasható ígérete: „Ebben a munkában arra vállalkozom, hogy azt a József Attilát rajzoljam meg, aki az én szívemben »elidőz« s akit szeretek (14). Különösen olyan alkotó esetében, mint József Attila, akinek kapcsán a szakirodalom apadni nem akaró áramát 1975 óta bibliográfia sem igyekezett összefoglalni, szinte mindig időszerű egy új monográfia megjelenése, mely a mindenkori frissebb kutatások és elemzések eredményeit is figyelembe véve vázol fel új képet (költőről és) művéről. N. Horváth Béla 2000-ben (*József Attila, 1905-1937*) egy karcsúbb kötet keretei között már kísérletet tett erre, az ő szavaival élve: „születtek már kismonográfiák is József Attiláról az elmúlt évtizedekben, amelyek a biográfiáról szerzett addigi ismereteket, s az életmű akkori értelmezéseit foglalták össze. Ez [a 2000-es] a könyv ugyancsak erre vállalkozik: a szerteágazó szakirodalomból leszűrhető mai József Attila-képünket kívánja megrajzolni” (5). 2008-ban *A líra logikája* című kötet hasonló célt tűz ki maga elé, azzal az eltéréssel, hogy a jelen kötet esetében a szerző hangsúlyozza az életrajz háttérbeszorításának szándékát. Ahogy a fülszövegben is olvashatjuk: „az irodalmi mű esztétikáját, poétikáját, a műalkotás autonómiáját tekinti az olvasás, az értelmezés alapjául”.

Ez rögtön elvezet minket az első kérdéses ponthoz. A kötettel kapcsolatban a legfőbb problémám a szerző által érvényesített szempontok tisztázatlansága, és e szempontok közül az egyik az életrajz kérdése. A fülszöveg mellett a bevezető és az ismertetések is kiemelik, hogy N. Horváth Béla elemzése műközpontú, eltekint az életrajztól, attól szinte függetlenül tárgyalja az életművet. A kötet olvasása során ez számomra nem tűnt ilyen egyértelműnek. Az a benyomásom, hogy a monográfia álláspontja életrajzi események és művek kapcsolatáról nem elég kidolgozott. Már a bevezető erre vonatkozó szavaiban is ilyesféle tisztázatlanságot érzek, mikor a szerző egyrészt fontosnak tartja kiemelni, hogy könyve „– mint fejezetcímei is mutatják – az életmű, a korpusz alakulását, változását mutatja meg a művek tükrében”, s hogy „az alkotást nem tekint[i] sem biográfiai, sem lélektani, orvosi dokumentumnak”, ugyanakkor leszögezi, „hogy a József Attila-i életsors, a lélek és test harmóniája és szenvedéstörténete materializálódott verssé, szövegtestté”. Miközben „[a]z irodalmi mű esztétikáját tekint[i] olvasási gyakorlat[a] alapjául, mintegy a műalkotás autonóm voltát rendszerszerűségében, nyelvi vitalitásában és virtuális tárgyiasságában” (kiemelés tőlem – B. B.), azt is leszögezi, „nem hisz[i], hogy az esztétikorténeti, filozófiai, mélylélektani kontextus nem járulna hozzá a szöveg, az alkotás alkotás voltának jobb megismeréséhez. A referenciák nem a kód feloldását, a szöveg poétikumának rejtjelezett kulcsát jelentik a mai elemzők számára, hanem a szöveg keletkezésének koordinátáit” (13). Bár érteni vélem a szerző álláspontját, a megfogalmazásban tisztázatlanságot érzek, és az itt felmerülő gyanút a szöveg számos pontja alátámasztani látszik.

A fejezetcímek gyakran életrajzi mozzanatot neveznek meg (*A Vágó Márta-szerelmem; Élettársa a mozgalomban: Szántó Judit; Az újraélt gyermeklét; József Attila betegsége; Flóra-szerelmem*), ami nem felel meg a szerző fent idézett kijelentésének, miszerint a fejezetcímek is azt mutatnák, hogy a művek tükrében mutatja be az életmű változását; és a műelemzés alapjá-

nak „a műalkotás autonóm voltát” tekintő gyakorlatnak sem. Ugyanakkor a bevezetőben felvázolt koncepció meg is engedi ezt, ismét példával szolgálva az imént említett elméleti tisztázatlanságra, hiszen azt is mondja, hogy a kötet „[n]em szakítja el a poézist az életművet létrehozó költő József Attilától és a személyes létében megmutatkozó József Attilától” (13). (Bár az már nem világos számomra, miféle szembenállást takar a „költő József Attila” – „személyes létében megmutatkozó József Attila”.) Az alábbi idézetek azonban még kevésbé fogadhatóak el egy a műalkotást szigorúan önmagáért vizsgáló alapállásból.

Aligha sokat tesz hozzá a tiszta költészet poétikájáról való tudásunkhoz, hogy „[a] versek nagyobb része Vágó Mártához íródott, vagy szerelmük inspirálta vers. Az *Áldalak búval, vigalommal* azonban egy korábbi szerelemhez, Wallesz Lucához szól” (71). Kérdéses, mennyire a műről mint autonóm létezőről tett megállapítás, miszerint a *Bukj föl az árból* soraiiban „[a] gyermekkor, az öcsödi aránytalanságérzés és emlék húzódik meg a beszélő énjének túlzó lekicsinyítésében (»Én, akit föltaszít a ló, / s a porból éppen hogy kilátszom«)” (443). Vitatható, hogy az ilyen megállapítások mennyiben járulnak hozzá az adott költemény elemzéséhez, azon túl, hogy nem látom bizonyítottnak a kijelentést, és nem is gondolom az ilyesféle kijelentéseket bizonyíthatónak, hacsak magában a szövegben nem található explicit utalás, amely esetben viszont valóban érdekes lehet a kérdés, beemelődik-e a versszöveg-értelmező munka körébe a valós élmény vagy annak valamely vonatkozása.

A [*Szól a szája szólítatlan...*] N. Horváth Béla szerint „stilizáltságában is megrendítő fo-hásza egy szenvedő embernek” (462). Itt az az érzésem, mintha József Attiláért kéne hogy fájjon a szerző szerint a szívünk, és magát a költeményt félre kéne söpörnünk, mintegy elhúzni a stilizáltság fátylát az igazi szenvedés arca elől. Az utolsó versekről szólva szintén a stilizáción túllépni akarván szól: „A számadás, a búcsúzás egy összetört lélek poétikai stilizációktól mentes emberi gesztusa” (471).

A kezdeti módszermegjelölésnek még inkább ellentmondanak azok az esetek, mikor az elemző a versek szövegéből az életrajzra vonatkozó következtetéseket von le. Az alábbi példákban mintha éppen hogy „biográfiai, [...] lélektani, orvosi dokumentumnak” tekintené a költeményeket. „A Rapaport-analízis kudarca után a költőnek szüksége volt egy új analitikusra, amint az *Eszméletből* és az utána következő versekből ez látható” – olvashatjuk *A Nagyön fájl költészete* című fejezet elején (343). Az *Ódáról* szólva így fogalmaz: „a »Hallom, amint fölöttem csattog, / ver a szívem« neurotikus szimptomája” (281), és „[a]z 1935-ös szonettek arról a belső átalakulásról tanúskodnak, amelynek szimptomatikus rajzát az 1934-es anyaversek vázolták fel először” (348). „A betegség szimptomái azok a drámai hangok, amiket a *Kiáltozás* megszólaltat” (407). „[A]z 1935–36-os versek nem egyszerűen a befelé fordulásról, a tudatalatti megértésének szándékáról vallanak, hanem a betegségről is” (413–414), és „[a]z Edit-versek eksztázisa jelzi a betegség manifestációját” (418). 1937 tavasza pedig „[a] szerelem legboldogabb szakasza [...]”, s nem csak Flóra visszaemlékezése, hanem a versek tanúsága szerint is” (433). Határeset, hogy a *Költőnk és kora* halálképzetének „képi és szentenciális összefoglalása a verszáró mondat: »Alkonyúl«. Nem a vers tárgyyszerűségében vagy temporalitásában, hanem az én léttörténetében” (462).

Itt térnek vissza a könyv címének kérdéséhez. A borítón ugyanis mintha két egymáshoz képest rendezetlen cím lenne látható: egyrészt az, amit eddig címként emlegettem, *A líra logikája*, másrészt, jóval nagyobb betűkkel szedve: *József Attila*. Vagyis mintha már a borítóról leolvasható volna a kötetben bujkáló, imént bemutatott dilemma: költészetéről szól-e a kötet, vagy a költőről, József Attiláról. Azt gondolom, mind a két megközelítés elfogadható volna, sőt akár egy kötetben belül is megférhetnek, mind a kettő széles körű gyakorlatnak örvendő napjainkban is, ízlés (meggyőződés) kérdése volna tehát annak jegyében kritizálni a kötetet, hogy valamelyik megközelítés elvárásainak nem felel meg. Én itt most ilyen jellegű fejtegetésbe nem szeretnék kezdeni; amit nehezményezek, az a mo-

nográfia álláspontjának tisztázatlansága, miközben a bevezető kitér a kérdésre, sőt markáns állításokat fogalmaz meg azzal kapcsolatban, amik azonban nehezen egyeztethetőek össze egyrészt egymással, másrészt a kötet tartalmával.

Függetlenül az életrajzhoz való viszonytól, olykor meglepő, hogy egy-egy fejezetcím alatt milyen tartalommal találkozunk. A IV. fejezet címe például *A tiszta költészet ideája*, ennek első alfejezete *A tiszta költészet poétikája* (63-89). Ennek az alfejezetnek azonban alcíme is van: *A Vágó Márta-szerelm*, ami rögtön el is bizonytalanítja az olvasót, csakúgy, mint a kötet címe(i) teheték volna: miről is lesz akkor szó, poétikáról-e, vagy József Attila Vágó Mártához fűződő szerelméről. A „tiszta költészet ideája” hat oldal után kerül először említésre, miután tájékozódhattunk a „szerelmesek kapcsolatá”-nak és a szerelm kudarcának rövid történetéről.

A XIII. fejezet, *A Nagyon fáj költészete* első alfejezete *Az újraélt gyermeklét* (343-348). Ebben a fejezetben részletesen megismerkedhetünk József Attila akkori analitikusa, Gyömrői Edit pályájának alakulásával, olvashatunk viszontagságos éveiről, hogy miként került Otto Fenichelhez kezelésre, majd tananalízisre, hároméves analitikusképzéséről, hogy kik és milyen kérdéseket tettek föl neki a felvételi beszélgetésén 1933-ban a Német Pszichoanalitikai Társaságba való jelentkezésekor, valamint például Fenichel emigrációjában folytatott levelezéséről. A fejezet második felében azután három, tematikájában a gyermekkorhoz kapcsolódó vers ismertetése követi egymást: *Ajtót nyitok, Temetés után, Altató*. Az első kettő arról „tanúskodik”, hogy „[a] mély identikus válság, s benne a gyermekkor, a saját gyermekkor újraidézésének traumatikus élménye átnyúlik 1935 első hónapjaira is” (346), az *Altató* „vadakat terelő juhász”-ának képe pedig „olyan tett [eredménye], amely mögött érezhetjük azt a küzdelmet is, ahogy az analízisben részt vevő ember megpróbálja vadságait megérteni, megszelídíteni” (348).

A Gyömrői életét tárgyaló oldalakhoz hasonló meglepetést okozott az V. fejezetben a Bartha Miklós Társaság történetének ismertetése közben a Németh László húszas évek végi gondolkodásának szentelt bekezdés (103-104). Annál is inkább, hiszen a szerző külön megjegyzi „[a]z ekkortájt a [Lackó Miklós kifejezésével élve] »visszaszabódezsődés« időszakát élő Németh *nem* tagja a barthás mozgalomnak” (104, kiemelés tőlem – B. B.). Ezt a Németh Lászlóról szóló szakaszt József Attilához sem köti a szerző (explicit formában legalábbis nem).

De elég az első (azaz a II.) fejezetig lapoznunk. *A pályakezdés* című fejezet így kezdődik: „A modern magyar költészet meghatározó jelentőségű alkotója 1905. április 11-én Budapest Ferencváros kerületében, a Gát utca 3. számú házban született” (15). A tisztán életrajzi bevezető a fejezet elején nem nyúlik hosszúra, öt oldal után „a költői szárnypróbá” körülményeiről olvashatunk. Mégsem szerencsés, hogy épp közvetlenül *A pályakezdés* címmegjelölés alatt a születésről olvashatunk: akaratlanul is felmerül a kérdés, milyen pálya is kezdődött meg ekkor. (Nem beszélve arról, hogy a következő bekezdés kezdő mondata: „Pócze Borbála és Iosifu Aron Budapesten ismerkedett meg” (15). Vagyis a „pálya” még korábbi előzményeihez vezet minket.)

A fejezetcímek és tartalmuk között fennálló tisztázatlan viszony a kézikönyvszerű használatot sem teszi zökkenőmentessé – ami pedig egy monográfia esetében könnyen adódó igény.

A zökkenőmentes használatot más körülmények is akadályozzák. Annak ellenére, hogy egy ilyen terjedelmű műben óhatatlanul benne maradnak sajtóhibák és apróbb tévedések, most mégis hadd essen ezekről is néhány szó: a pontatlanságok ugyanis egyrésztől alkalmanként jócskán megnehezítik a továbbolvasni óhajtó dolgát, másrésztől olykor a szöveg szavahihetőségét kockáztatják. Van, amikor a hivatkozott szöveg helyen nem ta-

lálható meg az, amit gondolatmenetében N. Horváth felhasznál, máskor pedig az nem egyértelmű, megállapításának melyik aspektusa származik az idézett szerzőtől, és mit tesz ő maga hozzá. Az előbbi esetekben általában néhány oldalnyi tévedésről, egy-egy leütésnyi elírásról van csak szó, a továbbolvasást mégis nehezkesebbé teszi. Pálfi Ágnes 83. oldalán hivatkozott írása például nem a *Parnasszus* 2005/4 számában, hanem a 2005/1-ben jelent meg; a Szabolcsi Miklóstól a 81. oldalon idézett gondolat nem az *Érik a fény* című kötetben, hanem a „*Kemény a menny*” címűben található; a 421. oldalon említett *rák* és *rág* szavak a *Szabad-ötletek jegyzékében* a „*Miért fáj ma is*” kötet 439. és nem 437. oldalán találhatóak meg egyszerre; Szilágyi Péternek a 275. oldal egyik lábjegyzetében hivatkozott műve a megjelölt oldalon (69.) nem tesz említést az *Ódáról*, ahogy azt a lábjegyzet helye sejtetné; Tverdota György *Kerülő utak* című tanulmánya pedig biztosan nem szerepel a *Kortárs* 2005/4 57–30. oldalán (60; az írás az 57–68. oldalon olvasható).

A *rák-rág* rímpárral azonban nemcsak az a probléma, hogy nem a megjelölt oldalon található, hanem az is, hogy más kontextusban szerepel, mint ahogy N. Horváth Béla említi. A *Thomas Mann üdvözlése* elemzésekor zárójeltek között ejt el ezzel kapcsolatban egy megjegyzést: „A *rák-rág* tekinthető rímkényszernek is, de a *Szabad-ötletek* mamával kapcsolatos képzelete ugyanerre a hangzáskettősségre épül” (421). A megjelölt szöveghelyen azonban számomra nem világos, mily módon köthető a szópár a Mamához (a *Thomas Mann üdvözlésének* adott szakaszához viszont annál könnyebben kapcsolható): „Halotti Beszéd / Kosztolányi verse / ő is rákos / Hatvany Bertalannal rákos előételt ettem / jobb volna, ha rákom volna / a hisztéria is rák az emberen, a bánat rág az emberen” (439). (A két szó ezen az egy helyen szerepel együtt a *Szabad-ötletek jegyzékében*.)

Szilágyi Péter kötetében a fent említett helyen *A polifonikus versek* című rész kezdődik, amelyben olyan verseket tárgyal, mint a *Külvárosi éj*, *A téli éjszaka*, *A város peremén*, és ezek között elemzi az *Ódát* is. Itt, a fejezet első oldalán expresszionista szabadverseknek nevezi a polifonikus verseket, melyeket így jellemez: „formai lényege: a perioditást elvető expresszionista szabadvers kereteibe kényszeríteni a hagyományos építésű egyes sorokat” (69). Az *Óda* sorainak ritmusképleteit hosszú oldalakon át elemzi, ebből három oldalt szentel a harmadik résznek, részletes ritmikai elemzéssel, nem világos tehát számomra, N. Horváth pontosan mivel vitatkozik jegyzetében, mikor így fogalmaz: „Szilágyi Péter az expresszionista szabadvers kereteit érzi a szétfeszülő ritmusban, de a 4-10-11-6-os sorok ahhoz képest eléggé szabályos rendszert alkotnak” (275). Resteltem leírni, de nem találok a harmadik szakaszban az „*eléggé szabályos rendszert*” alkotó „4-10-11-6-os sorok”-at sem.

A tartalmi tévedést is magában foglaló pontatlanság, azt hiszem, nem jellemző a kötet hivatkozásaira, ám sajnálatos, hogy mégis benne maradt egy-egy ilyen, mert ezek veszélyeztethetik a szerző állításainak hitelességét.

Ha már a hivatkozások okozta kellemetlenségeknél tartunk, itt említeném meg azt is, hogy kérdéses számomra, pontosan mit is fed le a körülbelül háromszázharminc tételnyi *Irodalom*. Szerepelnek benne ugyanis olyan írások, melyekre nem hivatkozik a monográfia szövege, miközben idézett tanulmányok kimaradtak belőle. (Kimarad például Gajdó Ágnes 444. oldalán hivatkozott írása, Török Gábortól viszont három cím is szerepel, annak ellenére, hogy a névmutató tanúsága szerint csak egyszer hivatkozik rá – bár a *Névmutató* ugyancsak részlegesen fedi csak le a kötetben említett nevek helyeit. Hasonlóan az *Irodalomhoz*, olykor olyan oldalszámokat is sorol egyes nevek mellett, mely oldalakon azok nem kerülnek említésre, kimaradnak azonban belőle olyan oldalszámok, ahol az adott szerzőtől például idézet szerepel.)

Alapvető tisztázatlanság még a kötetben, azt hiszem, az olvasóközönség kérdése. Korábbi kismonográfiája előszavában N. Horváth Béla egyértelműen kijelöli, kiknek szánja mű-

vét: „[a] középiskolások, egyetemisták, akiknek ez a könyv elsősorban íródott [...]” (5), *A líra logikája* azonban nem ad ilyen egyértelmű meghatározást. A monográfia számos olyan szakmai kérdéssel foglalkozik, s olyan nyelvet használva, mely egyértelműen nem laikus közönségnek szól, a bevezetőjében olvasható témamegjelölés – „A szakirodalomra, a József Attila-kutatók, a kollégáim munkáira is hagyatkozva azt a József Attilát szeretném elemzéseimmel megmutatni az olvasónak, akit szeretek és akit (meg)ismerni és (meg)szeretni ajánlok fiatal és érettebb olvasónak egyaránt” (14) –, viszont mintha főleg a József Attilát még kevésbé ismerőket célozná: akik előtte állnak a költő megismerésének és megszeretésének. Nagyon nehéz célt tűz így ki maga elé a szerző: egyrészt a szakirodalom történeti változásait és sokszínű álláspontjait jól összeválogatott példákkal, hitelesen bemutatni, ugyanakkor az értekező próza és a költészet egészét a maga alakulásának folyamataiban – és mindezt úgy, hogy a József Attilát még alig ismerő olvasó számára is érdekes legyen, sőt, hogy elvezesse őt a költő műveinek olvasásához.

Nem vagyok benne biztos, hogy a József Attilát megismerni szándékozók számára a kötet olvasmányos. N. Horváth Béla sok esetben úgy hivatkozik más szerzők vagy „a szakirodalom” álláspontjára, hogy azt nem fejt ki még kulcsszavakban sem, vagyis nem tudja meg az olvasó, mit állít (olykor azt sem pontosan, hogy egyáltalán mivel kapcsolatban) az adott írás, és így az azt nem ismerő olvasó számára az egész gondolatmenet követhetősége forog kockán. Miközben a szerző lenyűgözően széles körből válogatja a hivatkozott tanulmányokat, köteteket, és azokon a pontokon is kísértésbe viszi olvasóját a továbbolvasásra, ahol egyértelműen érthető az épp hivatkozott gondolat, szerencsésebb volna, ha ez csak motiváló, de nem kényszerítő hatásként volna jelen, vagyis ha a monográfia szövege minden pontján megállna a saját lábán, a kötet egymagában olvasható lenne. Mivel egy „viszonylag rövid terjedelmű monográfiában” – ahogyan a szerző a bevezetőben a kötetet meghatározza (12) – nem juthat hely az összes ilyen részlet kifejtésére, talán érdemes lett volna inkább az említésre kerülő ötletek körét szűkíteni annak érdekében, hogy a könyv így egészként működhessen.

A nehéz döntéseket magával hozó szigorúbb válogatás hiányának eredménye lehet a kötetben gyakran érezhető leltárszerűség. A továbbiakban ennek különböző megnyilvánulásaira hozok példákat. Olykor egy-egy említésre kerülő téma, gondolat egyáltalán nem kapcsolódik szervesen az adott gondolatmenethez. Előfordul, hogy egy gondolat vagy műcím egyetlen mondat erejéig bukkan csak fel, és nem tudjuk meg, hogyan viszonyul az addig említettekhez, csak annyit, hogy „külön is említendő”, „persze nem feledhető”, „érdekes párhuzam”. Ezek a szöveghelyek mintha explicit módon is megjelenítenék a leltározó jellegű teljességre törekvés szándékát a szövegben. Máshol ez inkább csak a szerkesztésben, az egyes témák kifejtettségében nyilvánul meg.

Sok verselemzés nem kidolgozott, kerek egész, hanem mintha igyekezne összefogni a versekkel kapcsolatos „tudnivalókat”: amit N. Horváth Béla saját maga érdekesnek talál velük kapcsolatban, és amit az eddigi szakirodalomból fontosnak tart megemlíteni, de anélkül, hogy az összefoglalt tudást megpróbálná a versre alkalmazva értelmezni, összességében tekinteni az összegyűjtött információkra. Nemcsak az egyes versek elemzésében, hanem a verselemzések egymásutánjában is ugyanez a törekvés nyilvánul meg: sokszor gyors egymásutánban tekint végig egy sor versen, mindegyikről egy-két megállapítást vagy életrajzi körülményt említve, de valójában semmit el nem árulva például arról, érdekesek-e, alkalmasint szépek-e, megismerésre érdemesek-e az adott költemények, és főleg nem arról, *miért*. Ezeknél a részeknél éreztem leginkább, hogy a kezdeti célkitűzésének nem tesz eleget a kötet: egy ilyen lajstrom aligha mutatja meg a szerethető költőt, a szerethető életművet.

A címadó töredék is csupán egy ilyen sorban kerül említésre, mint „[u]gyancsak ars poetica jellegű és értékű [...] töredék” (427), vázlatos, gyors elemzéssel, anélkül, hogy tágabb kontextusban elhelyezné a szerző, és akár az elemzéssel alátámasztaná, akár külön kitérne a címválasztás kérdésére.

Szintén összefügghet azzal, hogy hatalmas anyagot igyekezett viszonylag szűk korlátok közé besűríteni, hogy gyakran nehéznek tűnik a sorok közül kiolvasni, maga a szerző mit is gondol. Ismertetésében Gajdó Ágnes a kötet előnyeként említi, hogy nem vitatkozik az övével ellentétes véleményekkel, és maga a szerző is megemlíti előszavában, hogy a vitát nem tartaná a műfaj kereteibe illőnek. Miután a kötet egyik célkitűzését így határozza meg: „A mű értelmezésének történetiségét is érzékeltetem az olvasóval, amikor a különböző időszakok megközelítéseiből – ideértve a mai, olykor provokatívan újszerű elemzéseket – idézve jelzem a József Attiláról való gondolkodás sokszínűségét”, zárójellek közt jegyzi meg: „Azzal együtt, hogy nem tartom e műfaj keretébe tartozónak az enyémtől eltérő nézetekkel való disputát” (13). A műfaj eszerint a költő kapcsán megjelent irodalom minél szélesebb spektrumú ismertetését kívánja meg, anélkül, hogy az egyes véleményeket egymáshoz képest rendezné, vagy kiemelné a szerző számára meggyőzőnek vagy megalapozatlannak tűnő véleményeket. Ennek a hangsúlyozottan semlegesen maradó hangvételnek látványos megnyilvánulása a József Attila öngyilkosságával kapcsolatos véleményeket összegző szakasz. Miután a szerző bemutatja az utolsó nap írott leveleket, és megállapítja, „[a]z elkészítés szándéka nyilvánvaló” a Bak Róberthez írott levélben, s hogy „[m]ég egyértelműbb a Flórának írott levél mindent lezáró szándéka” (470), a „véletlen baleset teóriáját” valló véleményekről mégis úgy szól, hogy nem utasítja el azokat explicit formában. S hasonlóan jellegzetes példája ennek a hozzáállásnak a *Majd...* című vers kapcsán megfogalmazott lábjegyzet: „Egyet lehet érteni Tverdota György véleményével, hogy a fő szövegnek tekintett, s a *Szép Szó* július-augusztusi számában megjelent *Majd...*-hoz képest teljesebb a változatként ismert [*Kiknek adtam a boldogot...*]. (*Határolt végtelenség*, 350.) Ugyanakkor figyelembe kell venni Kulcsár Szabó Ernő meglátását, hogy a három egymást idéző szöveg »túlságosan is eltérő kérdésirányokba illeszkedik«. (*Csupasz tekintet* = „*Mint gondolatjel, vízszintes a tested*”, 21.)” (452).

A gyors, kifejtetlen gondolatok körét gazdagítják azok a mondatok, melyekben mint ha nem lenne egyértelmű, mit takarnak a *sajátos, másfajta*, és hasonló kifejezések. Például, ismét a *Thomas Mann üdvözlésének* elemzéséből hozva példát, „a beszéd funkcióját, rendeltetését is sajátosan értelmezi az »emelvén szívünk a gyásztól a vágyig«” (420) kijelentés esetében azt gondolom, elkelt volna részletesebb kifejtés. Vagy a *Nemzett József Áron* kapcsán, amiről azt tudjuk meg: „Ez is létösszegzés, ismét egy sajátos logika, stratégia mentén szervezve az élettényeket” (61). Szívesen olvastam volna a sajátos logika bemutatását: miben sajátos, milyen szempontból az. A *Szomorúfűzben* („a fiatal költő nyelvi kísérletezésének darabja”-ban) „[a] „hívesség chiazmusa, a patak-fagy kihegyezett oppozíciója, a „szerencsésebb erdőföldi” falloszképzete másfajta beszédmódba idomul, mint amit a csillagokhoz való fohász képvisel” (49).

Más esetekben nagyon is karakán állításokkal találkozunk az olvasó, melyeket azonban a szöveg nem támaszt alá, és jegyzet sem utal arra, hogy más kutatók eredményeire hagyatkoznának. A *kanász* című vers például „mintha egy kanásznőta lenne, s valóban érezhető a folklorisztikus ritmikai előkép [...], azonban valóban nem több, mint groteszk játék” (201). Számomra nem egyértelmű, hogy ha érezhető a folklorisztikus előkép, mit takar a „nem több, mint” kifejezés – s hiányzik a groteszk játék bemutatása is. Az *Irodalom és szocializmus* kapcsán azt a meghökkentő kijelentést olvashatjuk, miszerint „[a] költői érzékenység nem észlelhető azokban az írásokban, amelyeket József Attila kritikusként jegyez” (210). Az ilyenfajta részletesebb kifejtésért kiáltó részek azonban egyáltalán nem feltétlenül hátrányai a kötetnek. Sokszor volt az a benyomásom, *A líra logikája* a pályakezdő kutatók számára inspiráló forrásként szolgálhat majd: az érdekes, de kifejtetlen gondolatok alapjai lehetnek új kutatásoknak, elemzéseknek. Kíváncsian várom, a kötet mely pontjai válnak majd gazdagon vitatott részeivé a József Attiláról szóló vizsgálódásoknak.

Megjegyzések Gömöri György kritikájához

Nem elegáns dolog kritikára reagálni (Gömöri György: *Sok Herbert, új válogatásban, vitatható megoldásokkal*. Jelenkor, 2010/május), mentségemre szóljon, a szóban forgó kritika is nélkülözi az eleganciát. Persze megértem Gömöri Györgyöt, akinek fordításai kimaradtak az általam szerkesztett kötetből – én is úgy bele tudok szerelmesedni egy-egy versfordításomba, hogy még saját későbbi, javított verziómat is idegenkedve olvasom, pláne a másét. Igaz, nekem eszembe sem jutna bírálatot írni egy fordításkötetről, ha értéktéletem ilyen látványosan korrelálna azzal, hogy lefordítottam-e magam is az éppen tárgyalandó verset. Kicsinyes és rosszindulatú kritikájával nem is foglalkoznék – nem kérdezem, miért tartozik „tárgyi tévedéseim” közé két szimpla elütés (két valódi tárgyi tévedés javítását köszönöm), miért „ódzkodnék” a rímes versek fordításától (nem inkább Herbert ódzkodott a rímes versek írásától?), miért „ellensúlyoznám” ravaszul három rímes vers hiányát két másik beválogatásával, miért „laposítanám el” a *Cogito úr szörnyetege* zárlatát három főnév főnévként való fordításával, olyan apróságokról nem is beszélve, hogy miért kellene Gordon Craiget vagy Beregi Oszkárt megjegyzetelnem egy versben az internet korában, vagy hogy miért nem jellemző az erős dohányos Herbertről egy olyan fotó, amelyen dohányzik. Viszont szükségesnek tartok néhány megjegyzést.

1. A Kalligram Kiadó megkeresett, hogy az évfordulóra készítsek átfogó válogatást Herbert költői életművéből. Teljesen új fordításkötetet szerettek volna; csak kérésemre egyeztek bele, hogy mások kész szövegeit is beválogathassam. Eszem ágában sem volt „sajátos módon és vitatható eszközökkel” (sic!) valamiféle narcisztikus újr fordításokba fogni, amit Gömöri sugall. Az olyan megfogalmazások, mint hogy „gesztusértékűen” közölnék két verset Gimes Románától, illetve „megkegyelmeznék” Nagy Lászlónak, bennem egy ötven évvel ezelőtti beszédmódot idéznek. Én mindössze eleget tettem – nagy örömmel – egy megtisztelő felkérésnek, ragaszkodva ahhoz, hogy a korábbi Herbert-fordítások java is szerepeljen a kötetben. De nem reprezentatív jelleggel – csupán nem tartottam szükségesnek általam jónak tartott fordításokat újr fordítani.

2. Gömöri „elképesztőnek tartja”, hogy mellőztem Weöres Sándor (általában Gimes Románával együtt jegyzett) átültetéseit. Mielőtt feldühödött tömegek a fejemet vennék, sietve közlöm: ezek a szövegek alapvetően *nem* Weöres-fordítások. Weöres neve a versek végén csak áruvédjegy, ő ugyanis a nyersfordításokhoz gyakorlatilag hozzá sem nyúlt (Pályi András szíves közlése, de bárki meggyőződhet róla, aki átrágja magát a teljesen költőietlen, sőt nemegyszer zagyva szövegeken). Ennek ellenére „Weörestől” is felvettem volna a kötetbe néhány korrekt fordítást (akárcsak Nagy Lászlótól, aki komolyan vette a munkát, bár a rossz nyersfordításokkal sokszor ő sem boldogult), a jogutód azonban olyan csillagászati jogdíjat kért értük, hogy a kiadó az utolsó pillanatban választás elé állított: vagy egyszerűen kihagyják a könyvből a „Weöres”-verseket, vagy újr fordítom azokat is. Az utóbbi mellett döntöttem.

3. Gömöri Herbert-fordításai közül egyet sem tudtam beválogatni. Vékony kötetében legalább annyi pontatlanságot – félrefordítást, kihagyott sort, ügyetlen megfogalmazást

– találtam, mint ő az én négyszáz oldalas válogatásomban, a legfőbb bajom mégsem ez vele. (Sőt filológiai értelemben még mindig hívebb képet ad Herbertről, mint az 1979-es kötet.) Gömöri szövegei – prózák, ahogy kritikai szempontjai is többnyire „prózaiak”. Fordításai hajmeresztően ritmustalanok, a verslogikát nem érti, nyelvi invenciója csekély. Kritikustól nem szokás elvárni, hogy csináljon jobbat, jelen esetben azonban mégiscsak a fordítások hitelesítenék a kritikát. Döntse el az olvasó, melyikünk Herbertjét olvassa szívesebben.

Körner Gábor

olvasóliget

Értelem és kényelem
Június 26. - szeptember 5.

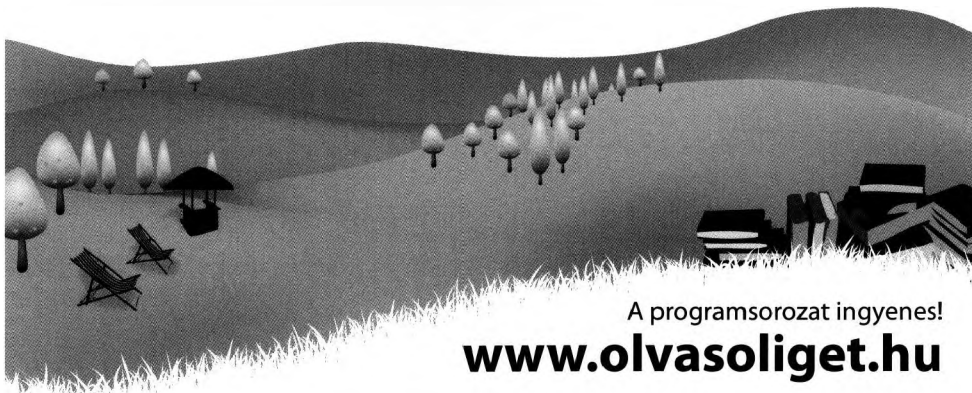
Foglaljon helyet, vegyen kezébe egy könyvet, dőljön hátra és olvasson!

Az Olvasóligetben nem a közönséget hívjuk a könyvtárakba, hanem a könyveket visszük ki közösségi terekbe, kávéházakba, parkokba, az utcára. Így egy alapvetően egyéni tevékenységnek, az olvasásnak - a helyszínválasztás, a felolvasások, a szövegek hallgatása által - a közösségi élményét erősítjük.

Pécsett a Kultúrkertben, a Piknik parkban és a Ferencesek utcáján a Bagolyfészek Antikvárium előtt ülhet le bárki, aki egy kis nyugalomra vágyik: választhat a polcokra elhelyezett könyvek közül, és kényelmesen hátradőlve olvashat a szabadban.

A Kultúrkertben egész nyáron az irodalmé a főszerep: a látogató felolvasásokat és irodalmi beszélgetéseket hallgathat, irodalmi játékokban vehet részt – és a kávéját, üdítőt a könyvek között fogyaszthatja el.

Olvassunk a szabadban, olvassunk együtt!

A programsorozat ingyenes!

www.olvasoliget.hu

Irány Pécs!

PÉCS2010

www.pecs2010.hu
EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA

PÉCS2010
MENEDZSMENTKÖZPONT

ff
hungarofest

EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA